

T.C.
AYDIN ADNAN MENDERES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
2019-YL-197

ANTİK ÇAĞ'DA PARFÜM

HAZIRLAYAN
Meryem KARAKURT

TEZ DANIŞMANI
Prof. Dr. Hüseyin ÜRETEN

AYDIN-2019

T.C.
AYDIN ADNAN MENDERES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE
AYDIN

Tarih Ana Bilim Dalı öğrencisi Meryem KARAKURT tarafından hazırlanan “Antik Çağ’da Parfüm” başlıklı tez, 19.08.2019 tarihinde yapılan savunma sonucunda aşağıda isimleri bulunan jüri üyelerince kabul edilmiştir.

Unvanı, Adı ve Soyadı :

Kurumu :

İmzası:

Prof. Dr. Hüseyin ÜRETEN

**Aydın Adnan Menderes Üniversitesi
Fen-Edebiyat Fakültesi
Tarih Bölümü**

Prof. Dr. Aslı SARAÇOĞLU

**Aydın Adnan Menderes Üniversitesi
Fen Edebiyat Fakültesi
Arkeoloji Bölümü**

Doç Dr. Ali GÜVELOĞLU

**Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi
Fen-Edebiyat Fakültesi
Tarih Bölümü**

Jüri üyeleri tarafından kabul edilen bu Yüksek Lisans tezi, Enstitü Yönetim Kurulunun sayılı kararıyla tarihinde onaylanmıştır.

Enstitü Müdürü

T.C.
AYDIN ADNAN MENDERES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE
AYDIN

Bu tezde sunulan tüm bilgi ve sonuçların, bilimsel yöntemlerle yürütülen gerçek deney ve gözlemler çerçevesinde tarafımdan elde edildiğini, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce, sonuç ve bilgilere bilimsel etik kuralların gereği olarak eksiksiz şekilde uygun atıf yaptığımı ve kaynak göstererek belirttiğimi beyan ederim.

... / ... / 2019

Meryem KARAKURT

ÖZET

ANTİK ÇAĞ'DA PARFÜM

Meryem KARAKURT

Yüksek Lisans Tezi, Tarih Anabilim Dalı

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Hüseyin ÜRETEN, Doç. Dr. Ali GÜVELOĞLU

2019, XVI + 194 sayfa

Antik Çağ'da Parfüm üzerine yapmış olduğumuz çalışmamız, Hellen ve Roma odaklı çalışılmıştır. Aynı zamanda çalışmamızda bu kültürler ile etkiletişim içinde olan ve etkileyen Akdeniz coğrafyasındaki Mısır, Mezopotamya, Minos gibi daha eski toplumlardan da bahsedilmiştir. Zamansal olarak sınırlayamadığımız parfüm konumuz, toplumların yaşam biçimleri, inanışları doğrultusunda yaygın bir şekilde incelenmiştir. Birinci bölümde, çiçeklerden ve baharatlardan çıkarılan, esans yağlarından elde edilmiş, kişinin vücuduna, kıyafetlerine hoş koku vermek ya da kötü kokuları bastırmak amacıyla kullanmış olduğu parfümün kavramsal arka planı üzerinde durulmuş ve ilk oluşumunun anlatıldığı mitolojik hikâyeye yer verilmiştir. Parfüm yapımında kullanılan materyaller ayrıntılı olarak verilmiş, bu materyallerin parfüm yapım aşamasında hangi işlemlerden geçtiğinden bahsedilmiştir. Belirli kombinasyonlarla bir araya getirerek elde ettikleri parfümlerin günlük yaşamdaki kullanımı hakkında bilgi verilmiş ayrıca parfüm türlerinden bu bölümde bahsedilmiştir.

Çalışmamızın ikinci bölümünde, ticari emtia olan parfüm üzerinde durulmuştur. İlk olarak parfüm üretim bölgelerinden bahsedilmiş, bu bölgeler Anadolu ve Anadolu dışında parfüm üretim bölgeleri olarak alt başlıklara ayrılarak incelenmiştir. Bölgeler arasında ticari ilişkilerden söz edilmiş ayrıca Antik Çağ'da ticaret güzergâhları incelenerek, parfümün hem hammadde hem de belirli koku kapları ile taşındığı üzerinde durulmuştur. Saklama ve taşıma kapları, yapıldığı bölge ve döneme göre sınıflandırılarak incelenmiş, bu kaplarda taşınan parfümlerden söz edilmiştir.

Tarih çalışmaları için biraz yeni bir yaklaşımla ele aldığımız üçüncü bölümümüz, Antik Çağ edebi metinlerinde parfüm veya kokuyla ilişkili kısımların arasından bir seçki yapıp yazarın aktarmaya çalıştığı duyguyu irdelediğimiz bir bölümdür. Çalışmamızın konusu değil, konuyu kaleme alan yazarın hisleri üzerine odaklanmış olan üçüncü ve son bölümde, Antik Çağ kaynaklarının ışığında parfümün yazarda bıraktığı etkinin ve hislerin ne kadar önemli olduğu ortaya konmaya çalışılmıştır.

ANAHTAR SÖZCÜKLER: Parfüm, Antik Çağ'da Parfüm, koku, his, duygu.

ABSTRACT

PERFUME IN ANTIQUITY

Meryem KARAKURT

Yüksek Lisans Tezi, Tarih Anabilim Dalı

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Hüseyin ÜRETEN, Doç. Dr. Ali GÜVELOĞLU

2019, XVI + 194 sayfa

Our study on Perfume in Antiquity is primarily focused on Hellenic and Roman cultures. Older societies in the Mediterranean geography such as Egypt, Mesopotamia and Minos which affected and interacted with the mentioned cultures are also mentioned in the study. The perfume subject, which we cannot limit chronically, is extensively studied according to the lifestyles and beliefs of societies. In the first chapter, the conceptual background of the perfume, which is extracted from flowers and spices, obtained from essential oils, used to smell odor to the person's body, clothes or to suppress bad odors, and the mythological story about the first formation are mentioned. The materials used in perfume production are given in detail, and what processes these materials undergo during perfume production is also mentioned. In this chapter, information about the daily use of perfumes which are produced by bringing certain combinations together is given and types of perfumes are also mentioned.

In the second part of the study, perfume as merchandise is emphasized. Firstly, perfume production areas are mentioned and these regions were examined as sub-headings as perfume production areas outside Anatolia and in Anatolia. The trade relations between the regions are mentioned and the trade routes in Antiquity are studied and it is emphasized that the perfume was transported with both as raw material and in certain odor containers. Storage and transportation containers are classified according to the region and period of construction and perfumes carried in these containers are mentioned.

The third section, which is a little new approach to history studies, is a section where we make a selection among the parts related to perfume or fragrance in ancient literary texts and also where we study the feeling that the author was trying to convey. In the third and last chapter, which is mainly focused on the author's feelings rather than the subject of the study, it is tried to reveal how important are the effects and feelings left by the perfume on the author in the light of the sources of antiquity.

KEYWORDS: Perfume, Perfume in Antiquity, smell, odour, sense.

ÖN SÖZ

Çalışmamızın amacı; Hellen ve Roma Dünyası'nda parfümün kökenini, kullanım yerlerini ve toplum için önemini incelemektir. Çalışmamız Antik Çağ'da yazılan edebi metinlerin ışığında oluşturulmuş olup, yazarların bu metinlerde parfüm veya kokuyla ilişkili kısımları üzerinde özellikle durulmuş ve yazarın aktarmaya çalıştığı duygu irdelenmiştir. Bölge olarak Hellas ve Roma odaklı olan çalışmamızın temelini hisler oluşturduğu için zamansal olarak net bir tarih yoktur. Adı geçen uygarlıklar birbirinden ayrı coğrafyalarda ortaya çıkıp farklı gelişim evreleri geçirmişlerdir. Yaklaşık olarak MÖ 2. yüzyılın ikinci yarısında Romalıların, Hellen dünyasını ele geçirmesiyle edebi, siyasi ve sosyal konularda olduğu gibi parfüm yapımı ve kullanımı konusunda da etkisi altında kalmıştır.

Çalışmamızda parfüm kelimesinin kökeninden, mitolojik hikâyesine, parfüm yapımında kullanılan materyallerin neler olduğu, bu materyallerin nasıl işlendiği ve parfüm yapım aşamasında kullanılan yöntemler üzerinde durulmuştur. Ticari Emtia Olarak Parfüm bölümünde ise Anadolu ve Anadolu dışına üretilen parfümlere yer verilmiştir. Araştırmamızın son bölümü olan, bundan sonra yapacağımız çalışmalarımız için bir temel taşı olma özelliği taşıyan Duyular ve Duygular bölümü tarih alanında bir ilk olma özelliği taşımaktadır. Bu bölümde kullanmış olduğumuz metodoloji tarih çalışmaları için yeni bir yaklaşımdır, bu bölümde toplumların ya da yazarın duygularını açığa çıkarmaya yarayan metin inceleme tekniği kullanılmıştır. Kullanılmış olan bu metodoloji sosyoloji çalışmalarında sıklıkla kullanılan bir yöntemdir. Bu yöntemle birlikte, konuyu değil, konuyu kaleme alan yazarın hislerini bilinir kılmayı hedef edindik. Son olarak, daha önce Türk araştırmacılar tarafından bir bütün olarak incelenmeyen çalışma konumuz kullanılan metodoloji ile birlikte hisler üzerine yapılacak yeni çalışmalar için başvuru kaynağı olabileceği inancına sahibiz.

Yüksek lisans eğitimim boyunca ilgisini hiçbir zaman esirgemeyen ve zamanının büyük bir çoğunluğunu çalışmalarına ayıran Danışman Hocam Sayın Prof. Dr. Hüseyin ÜRETEN'e, Eskiçağ Tarihi'ne özellikle Hellen ve Roma Tarihi'ne ilgi duymamı sağlayan, Tarih alanında hisler tarihi üzerinde bir ilk olma özelliği taşıyacak olan çalışma konumu bana öneren, yoluma rehberlik eden, yol gösteren İkinci Danışman Hocam Sayın Doç. Dr. Ali GÜVELOĞLU'na, bana zaman ayıran ve çalışma konum hakkında bilgilerini benden esirgemeyen Prof. Dr. Murat ARSLAN'a teşekkürü bir borç bilirim. Antik kaynakların önemli bir kısmına ulaşmak için kütüphane araştırma desteği adı altında başvuruda

bulunduğum Suna & İnan Kır   Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Merkezi'nin başvurumu kabul etmesinden dolayı teşekkür eder, kütüphanede bulunduğum süre zarfını verimli bir şekilde geçirmemi sağladıklarını belirtmek isterim. Son olarak, var olduğumu hissettiğim her anımda yanımda olan, beni her yeni günde şanslı hissettiren sevgili anneciğim ve babacığıma, çalışmama farklı bir bakış açısıyla bakmamı sağlayan, her sohbetimizde birbirimize yeni fikirler kazandırdığımıza inandığım sevgili arkadaşım Sevd   şAHAN'a çok teşekkür ederim.

Meryem KARAKURT

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY SAYFASI.....	iii
BİLİMSEL ETİK BİLDİRİM SAYFASI.....	iv
ÖZET	v
ABSTRACT	vi
ÖN SÖZ.....	vii
ŞEKİLLER DİZİNİ	xiii
HARİTALAR DİZİNİ.....	xiv
KISALTMALAR DİZİNİ	xv
EKLER LİSTESİ.....	xvii
GİRİŞ.....	1
1. BÖLÜM	16
1. ANTİK ÇAĞ’DA PARFÜMÜN GELİŞİMİ	16
1.1. Parfümün Kökeni.....	16
1.2. Parfümle Bağlantılı Mitolojiler.....	19
1.3. Parfüm Yapımında Kullanılan Hammaddeler	23
1.3.1. Bolanos	25
1.3.2. Eğir Otu, Saz.....	25
1.3.3. Ardıç	26
1.3.4. Zambak	27
1.3.5. Kına.....	28
1.3.6. Nilüfer Çiçeği	29
1.3.7. Mersin Ağacı	30
1.3.8. Gül	30
1.3.9. Mercanköşk.....	31
1.3.10. Sığır Dili	31
1.3.11. Aspalathus.....	32

1.3.12. Tarçın	32
1.3.13. Süsen.....	32
1.3.14. Safran	33
1.3.15. Hint Sümbülü.....	34
1.3.16. Anason	35
1.3.17. Defne.....	35
1.3.18. Hint Kamışı.....	36
1.3.19. Kakule	36
1.3.20. Çemen Otu	37
1.3.21. Sümbül.....	37
1.3.22. Lavanta	38
1.3.23. Nane	38
1.3.24. Nergis.....	38
1.3.25. Kekik.....	39
1.3.26. Menekşe	40
1.3.27. Zencefil	40
1.4. Parfüm Üretim Teknikleri.....	40
1.4.1. Damıtma	41
1.4.2. Presleme.....	43
1.5. Sakızlar ve Reçineler	44
1.5.1. Köknar	45
1.5.2. Pistacia	45
1.5.3. Laden	45
1.5.4. Buhur, Günlük, Tütsü	46
1.5.5. Mür	46
1.6. Yağlar.....	47
1.6.1. Badem Yağı	47

1.6.2. Balanos Yağı.....	48
1.6.3. Zeytin Yağı	48
1.7. Parfümün Günlük Yaşamdaki Yeri.....	50
2. BÖLÜM	55
2. TİCARİ EMTİA OLARAK PARFÜM	55
2.1. Parfüm Üretim Bölgeleri	55
2.1.1. Anadolu Dışında Parfüm Üretim Bölgeleri.....	55
2.1.1.1. Filistin.....	55
2.1.1.2. Hellas	57
2.1.1.3. Delos	61
2.1.1.4. İtalya	65
2.1.2. Anadolu’da Önemli Parfüm Üretim Bölgeleri.....	69
2.1.2.1. Ionia	71
2.1.2.2. Lydia	75
2.1.2.3. Lykia	80
2.2. Parfüm Ticaret Ağı.....	88
2.2.1. Hammadde İtlahat ve İhracatı.....	89
2.2.2. Ticaret ve Limanlar.....	95
2.2.3. Rotalar.....	98
2.3. Saklama ve Taşıma Kapları.....	99
2.3.1. Alabastron.....	101
2.3.2. Unguentarium	105
2.3.3. Lekythos	108
2.3.4. Aryballos.....	109
2.3.5. Amphoriskos.....	111
2.3.6. Lydion.....	113
3. BÖLÜM	115

3. DUYULAR VE DUYGULAR.....	115
3.1. Antik Çağ Kaynaklarına Göre Parfüm Tercihleri.....	115
3.1.1. Hellen Edebiyatında Parfüm	119
3.1.2. Latin Edebiyatında Parfüm.....	140
4. TARTIŞMA VE SONUÇ	178
5. KAYNAKLAR.....	184
ÖZGEÇMİŞ	194

ŞEKİLLER DİZİNİ

Şekil 1. 1. Presleme yöntemiyle Parfüm elde eden kadınlar	43
Şekil 2.1. Delos, Dionysos'un Evi'nden çıkarılan pres yatağı (Fotoğraf J.-P. Brun tarafından çekilmiş)	65
Şekil 2. 2. Pompeii'de Via Degli Augustali'den parfüm presi	68
Şekil 2.3. MS 9. yüzyılda Dioscorides'in çizimli el yazmasının içindeki <i>bakkaris</i> bitkisi. Günümüzde Pierpont Morgan Kütüphanesi NewYork'ta.	80
Şekil 2.5. MÖ 6. yüzyıla ait parfüm şişesi alabastron	104
Şekil 2.6. MS. 2. yüzyıla ait Roma Dönemi'nde yapılmış parfüm şişesi Unguentarium.....	107
Şekil 2.7. MÖ 5. yüzyıla tarihlenen Lekythos	109
Şekil 2.8. MÖ 4. yüzyıla ait Aryballos.....	111
Şekil 2.9. MÖ 6. ve 4. yüzyıllara ait Doğu Akdeniz'de ortaya çıkarılan <i>Amphoriskos</i>	112
Şekil 2.10. Gordion'da bulunan, MÖ 560-520'ye tarihlenen Lydion	114

HARİTALAR DİZİNİ

Harita 2.4. MS. 200 de Roma İmparatorluğu Ticaret Yolları ve Ticaret Ürünleri.....	89
--	----

KISALTMALAR DİZİNİ

Antiph.	Antiphanes
Apollod.	Apollodoros
Apul. Met.	Apuleius, <i>Metamorphoses</i>
Ar. Ec.	Aristophanes, <i>Ecclesiazusae</i>
Ar. Ly.	Aristophanes, <i>Lysistrata</i>
Ar. Pl.	Aristophanes, <i>Plutus</i>
Arch. Sem. Hip.	Archilochus, Semonides, Hipponax
Ath.	Athenaios, <i>Deipnosophistai</i>
Bkz.	Bakınız
ca.	Yaklaşık
Catull.	Catullus, <i>Carmina</i>
cm	Santimetre
Çev.	Çeviren
Diog. Laert.	Diogenes Laertios
Diosc. Mat. Med.	Dioscorides, <i>De Materia Medica</i>
dp.	Dipnot
Ed.	Editör
fr.	Fragman
Hdt.	Herodotos, <i>Historiai</i>
Hes. Theog.	Hesiodos, <i>Theogonia</i>
Hom. Il.	Homeros, <i>Illias</i>
Hom. Od.	Homeros, <i>Odysseia</i>
İng. çev.	İngilizceye çeviren
km	Kilometre
Ksen. Anab.	Ksenophon, <i>Anabasis</i>

Liv.	Titus Livius, <i>Ab Urbe Condita</i>
Lucr.	Lucretius, <i>De Rerum Natura</i>
m	Metre
Mart. <i>Epig.</i>	Martialis, <i>Epigramma</i>
MÖ	Milattan Önce
MS	Milattan Sonra
Ovid. <i>Ars.</i>	Ovidius, <i>Ars Amatoria</i>
Ovid. <i>Her.</i>	Ovidius, <i>Heroides</i>
Ovid. <i>Met.</i>	Ovidius, <i>Metamorphoses</i>
Pindar.	Pindaros
Plin. <i>H.N.</i>	Plinius, <i>Historia Naturalis</i>
Plu. <i>Alex. Ceas.</i>	Plutarkhos, <i>İskender – Sezar</i>
Sappho. <i>fr.</i>	Sappho, <i>Poems and Fragments</i>
Strab.	Strabon, <i>Geographika</i>
Thphr. <i>H.P.</i>	Theophrastos, <i>Historia Plantarum</i>
Thuk.	Thukydides
Verg. <i>Aen.</i>	Vergilius, <i>Aeneas</i>
Vol.	<i>Volume</i>

GİRİŞ

Parfüm; çiçeklerden ve baharatlardan çıkarılan, esans yağlarından elde edilmiş, kişinin vücuduna, kıyafetlerine hoş bir koku vermek ya da kötü kokuları bastırmak amacıyla kullandığı krem, yağ veya sıvıdır. Parfüm kelimesi, güzel koku¹ anlamına gelecek şekilde de kullanılmış, Hellen ve Latince koku,² koklama,³ sürmek ve sürünmek⁴ gibi kelimelerden türetilmiştir. Antik Çağ kaynakları direkt olarak parfüm kelimesinin anlamını vermemekle birlikte, parfüm elde etmek için çeşitli materyallerin bir araya gelip, işlem görmesinin gerekli olduğunu kayıt altına almışlardır.⁵

Parfüm, unutulmuş tarih olarak adlandırılabilen kategoriye girebilir. Bunun sebebi, parfüm, krem, yağın elde edilmesinde kullanılan materyallerin doğada kaybolmasıdır. Fakat materyal olarak kaybolan ürünlerin Antik Çağ edebi eserlerinde yerini almış olması ve kullanılan materyaller hakkında oldukça ayrıntılı bilgiler vermesi, bugün o toplumların kokular ve parfüm hakkında ne düşündüklerini hissetmemize sebep olmaktadır.

Parfüm yapımında kullanılacak olan materyaller Mısır, Hellen ve Roma uygarlıkları tarafından bilinmektedir. Aynı zamanda bu uygarlıklar, materyallerle belli bir kombinasyon yapıp bu karışımı nasıl parfüm kıvamına getirilebileceği hakkında da yeterli bilgi ve beceriye sahiptirler.⁶ Belli bir kombinasyonla elde edilen parfümler, özellikle Hellen ve Roma toplumlarında günlük hayatın hatta yaşamlarının çoğu alanında etkili olmuştur. İlk olarak tanrı(ça)lar tarafından kullanıldığı düşünülen parfüm,⁷ aristokratların hayatında önemli bir yer tutmuş⁸ ve zamanla toplum tarafından da kullanılan bir ürün haline gelmiştir.

İlk olarak, günlük hayatın algılarına dayanarak kokuları hoş ve hoş olmayan (kötü koku) kokular olmak üzere iki ana gruba ayırmak mümkündür. Hoş kokmak öncelikle tanrısallığın simgesi olarak görülürken kullanım alanını da etkilemiş olduğu bilinmektedir. Örnek vermek gerekirse Hellen ve Roma toplumlarının güzel kokuya sahip materyalleri ilk

¹ Yentürk, 2005: 140.

² Lewis, 1894: 888.

³ Çelgin, 2011: 479.

⁴ Lewis, 1984: 1931.

⁵ Plin. *N.H.* XIII. 1. ; Thphr. *H.P.* VI.10-12.

⁶ Sogarin, 1945: 1-15.

⁷ Çapar, 1990: 67.

⁸ Arkaik Dönem'de parfüm veya koku kullanımına ilişkin ilk bilgilerimizi Arkaik Dönem aristokratlarının yaşamlarının konu edildiği Homeros'un destanlarında rastlamak mümkündür. bkz. Hom. *Il.* III.380, III.385, III.480, VIII.45, VIII.550, XIV.170-175, XV.150, XVIII.25, XVIII.320, XXIII.185. ; Hom. *Od.* ise III.435, IV.120, IV.405, IV.440, IV.445, V.55, V.60, V.260, VI.95, IX.205-210, XV.95, XVII.290-300, XXIV.65, XXIV.70, XXIV.365.

olarak dini törenlerde kullandığı görülmekte aynı zamanda parfüm yapımında kullanılan hammaddelerin öncelikli olarak tıp alanında da kullanılmış olduğu bilinmektedir.⁹ İkincil kullanım alanı olarak ise bu kokular, zevk vermesi için bedende, yemeklerde ve mekânlarda kullanılmıştır.¹⁰

Eski sanat dallarından birisi olarak kabul edilen parfüm üretimi hakkında bilgilerimiz sınırlı sayıda kaynağa dayanmaktadır. Parfümerler tarafından elde edilen parfümlerin ilk olarak Mısır ve Mezopotamya topraklarında keşfedildiği düşünülmektedir.¹¹ İlerleyen zaman dilimlerinde parfüm yapımında kullanılan materyallerin neler olduğu, hangi bölgelerde var olduğu, nasıl bir araya getirilip işlendiği, hangi yöntemlerin sonucunda parfüm kıvamına getirildiği netleşmiştir. Özellikle Hellenistik Dönem'e ait yazılı kaynaklarımız oldukça önemlidir. Bu döneme ait diğer önemli bir kaynağımızı ise arkeolojik veriler oluşturmaktadır. Arkeolojik kazılarda açığa çıkarılan, Hellenistik Dönem'e ait yerleşim yerlerinde, parfüm yapımında kullanılan araç ve gereçleri, bunlarla birlikte parfüm dükkânları bilgilerimizi doğrular niteliktedir.¹² Elimizdeki kaynaklar incelendiğinde parfüm üretiminin ilk olarak Mısır'da yapıldığını daha sonra Hellen ve Roma toplumlarında yaygın olarak üretilip kullanıldığını görmekteyiz.¹³ Hellen toplumuna ait ilk kaynaklarda parfüm yapımı ve kullanımı uygarlığın kuruluşuna kadar götürmenin mümkün olduğu¹⁴ kronolojik olarak Hellenlerden daha sonra tarih sahnesinde yerini alan Roma toplumunda ise parfüm yapımında Hellen etkisinin var olduğu bilinmektedir.¹⁵

Tezimizin ana konusu Hellen ve Roma Dünyası'nda parfümün kökenini ve toplum için önemini incelemektir. Hellen ve Roma toplumlarında gündelik hayatta kullanılan, bununla kalmayıp ölü gömme gelenekleri gibi gündelik hayatın pek çok alanında yer alan parfüm, her iki toplumda da önemli bir yere sahip olmuştur. Kokulara verilen bu önem Antik Çağ yazarları tarafından eserlerinde bahsedilmiş, kullanılan materyallerin özelliklerinden başlayarak parfüm olma süreci detaylı olarak anlatılmıştır. Biz de çalışmamızda doğada var olan materyallerin işlenerek parfüm olarak kullanılma aşamalarını ve parfümün günlük hayatta hangi amaçla ve nasıl kullanıldığını incelemeyi amaç edindik.

⁹ Bitkilerin hem parfüm yapımında hem de tıp alanında kullanıldığı hakkında daha detaylı bilgi için bkz. Diosc. *Mat. Med.*

¹⁰ Yentürk, 2005: 8.

¹¹ Rimmel, 1888: 4.

¹² Brun, 2000: 277.

¹³ Groom, 1992: 74.

¹⁴ Freeman, 1996: 93.

¹⁵ Güveloğlu, 2018: 73.

Çalışmış olduğumuz “Antik Çağ’da Parfüm” konusu daha önce Türk araştırmacılar tarafından bir bütün olarak incelenmediği için bu konudaki kaynaklarımızın temelinde yabancı araştırmacıların yapmış olduğu çalışmalar yer almaktadır. Fakat çalışmamızın ana kaynaklarını Antik Çağ’da yazılan edebi metinler oluşturmaktadır. Edebi kaynakları arkeolojik malzemelerle destekleyip karşılaştırmalı olarak yapmış olduğumuz bu çalışmamız da kesin sonuçlar elde edemediğimiz noktaları zaman zaman sorularla bitirmek durumunda kaldık.

Araştırmamızın temelini hisler oluşturduğu için sadece bölge olarak sınırlandırabildiğimiz çalışmamıza zamansal olarak net bir tarih veremedik. Konuyu hem Hellen hem de Roma temelli olarak ele almak ise bizim için kaçınılmaz bir durum olmuştu. Adı geçen uygarlıkların birbirinden ayrı coğrafyalarda ortaya çıkıp farklı gelişim evrelerinden geçtikleri bir gerçek olsa da edebi, siyasi, sosyal, ekonomik birçok olayda ilkinin etkileyen, ikincisinin de etkilenen olduğu kabul edilmelidir. Konu kokular ve parfümcülük olduğunda da değişen bir durum yoktur. Romalılar MÖ 2. yüzyılın ikinci yarısında Hellen dünyasını ele geçirdikten sonra onlardan önemli ölçüde etkilenmişlerdi, Roma’da bu tarihten önce parfümden söz eden bir kaynak olmayışı da bu konudaki görüşlerimizi destekler niteliktedir.

Tezimiz ÖN SÖZ, KAYNAK TANITIMI, GİRİŞ ve SONUÇ bölümleri dışında üç ana bölümden oluşmaktadır. *Antik Çağ’da Parfümün Gelişimi* başlıklı Birinci Bölüm’de parfüm kelimesinin kökenini inceledik ardından hem Hellen hem de Roma dünyasında anlatılan mitolojik hikâyelere değindik. Parfüm üretiminin hangi aşamalardan geçtiği ve hangi materyalleri kullandıklarını aktardıktan sonra Antik Çağ edebi kaynaklarının ışığında parfümün günlük yaşamdaki yerine ve kullanılmış olan parfümlerden çalışmamızda söz ettik. *Ticari Emtia Olarak Parfüm* başlıklı İkinci Bölüm’de hem Anadolu’da hem de Anadolu dışında parfüm üretimi yapılan bölgeler tanıtılmış ve bölgeler arası ticaretin gelişimi ortaya konmuştur. Aynı bölümde parfüm taşımak için kullanılan kap ve şişeler konu edinilmiştir. *Duyular ve Duygular* başlıklı Üçüncü ve çalışmamızın son bölümünde Antik Çağ kaynaklarında parfümün nasıl konu edinildiği, günlük hayatta parfümün kullanım yerlerini inceledik. Bu bölümde uygulamaya çalıştığımız metodoloji tarih çalışmaları için biraz yeni bir yaklaşımdır, çoğunluğun ya da yazarın duygularını açığa çıkarmaya yarayan metin inceleme tekniği daha önce sosyoloji çalışmalarında sıklıkla kullanılan bir yöntemdir. Biz burada Antik Çağ edebi metinlerinde parfüm veya kokuyla ilişkili kısımlar arasından bir

seçki yapıp yazarın aktarmaya çalıştığı duyguyu irdelemeyi amaçladık. Böylece bir tarih çalışmasında konuyu değil, konuyu kaleme alan yazarın hislerini bilinir kılmayı denedik.

Çalışmamızın ana kaynaklarını Antik Çağ yazarlarının edebi eserleri oluşturmakla birlikte üretim ve saklama ekipmanı konu edildikçe arkeolojik malzemelerden de yararlanılmıştır. Hem Anadolu’da hem de dışarıda sürdürülen kazılarda ele geçirilen küçük boyutlu kapların birçoğunun parfüm, merhem, koku kabı ile bir şekilde ilişkili olduğu görülmektedir. Bu nedenle adı geçen malzemeler de parfümün değişmez bir parçası olarak görülmüş ve tezimizde yorumlanmaya çalışılmış ve görsel zenginlik kazandırmak amacıyla ekler bölümünde yer almıştır. Modern araştırmaların büyük çoğunluğu Eskiçağ Tarihi ve Sosyoloji alanlarında yayımlanmış olan yabancı dildeki çalışmalardan oluşmaktadır. Ancak bunlar henüz son halini almadığı gibi yeni yorumlamalara ve eklemelere de açık durumdadır. Biz de tezimizde Antik Çağ yazılı ve yazısız kaynaklarıyla modern çalışmaları bir arada kullanarak parfümün meydana getirdiği hisleri ortaya koymaya çalıştık.

KAYNAK TANITIMI

Bilimsel her çalışma, iyi bir kaynak analizinden doğmaktadır. Yapılan bilimsel çalışmalar, okuyucuya yeni bilgiler kazandırmalı, bu bilgileri sorgulatmalı ve üzerine bir şeyler katabilmeyi hedeflemelidir. Tüm bunları yapabilmesi için de kaynak bilgisinin tam anlamıyla sağlanabilmesi gerekir. Araştırma yapacağımız konu hakkında kaynakların gözden geçirilmemesi çalışmamızın sonucunu doğrudan etkileyebilir. Bu yüzden yapılacak her çalışmada kaynaklar ayrıntılı bir şekilde gözden geçirilmelidir.

Eskiçağ Tarihi kaynaklarımız sadece yazılı eserlerle sınırlı değildir. Antik Çağ’dan günümüze kadar gelen her türlü edebi metin ve belge niteliği taşıyan maddi kültür kalıntıları da bizim kaynaklarımızı oluşturmaktadır. Bu kaynakları genel bir şekilde sınıflandırmak gerekirse “Yazılı Kaynaklar” ve “Yazısız Kaynaklar” olmak üzere ikiye ayırabiliriz. Yazılı Kaynaklar; Edebi Kaynaklar, Epigrafik Kaynaklar, Papirolojik Kaynaklar ve Nümizmatik Kaynaklar olarak kendi arasında alt dallara ayrılmaktadır. Yazısız Kaynaklar ise söz konusu çağlardan günümüze kadar ulaşabilen her türlü maddi kalıntılardır. Örnek vermek gerekirse, yollar, evler, heykeller, seramik eşyalar, günlük hayatta kullanılan her türlü maddi kültür kalıntılarıdır.

Yazılı Kaynaklar; Birincil ve İkincil nitelikteki yazılı kaynaklar olarak iki alt başlığa ayrılmaktadır. Birincil nitelikteki kaynaklar, yazan kişinin yorumu katılmaksızın, olayların

bizzat anlatıldığı epigrafik belgeler, mektuplar, söylevler, nümizmatik kaynaklardır. İkincil nitelikteki kaynaklar ise günümüze tam olarak ulaşamayan kaynakların Antik Çağ yazarları tarafından yazılan ve sonraki dönemlerde kopya edilmiş olan felsefe, tarih, coğrafya, tıp gibi alanlarda yazılmış, yazan kişinin görüş ve düşüncelerine yer verilerek oluşturulmuş ikincil nitelikteki kaynaklardır.

Kaynaklar hakkında genel bir bilgi verdikten sonra *Antik Çağ'da Parfüm* konulu tezimizin kaynakları hakkında kısa bilgiler vermeyi uygun gördük. Yüksek Lisans tezimiz Antik Çağ yazarlarının eserlerine dayalı olarak hazırlanmış olmakla birlikte arkeolojik verilerle de desteklenmiştir.

I. Antik Çağ Edebi Kaynaklar

*Homeros (Ὅμηρος) (MÖ 8. ve 7. yüzyıl)

Tradisyona göre Batı dünyasının en eski epik ozanıdır. Yaşadığı yıllar ve doğum yeri kesin olarak bilinmemekle birlikte Smyrna'da doğduğu sanılmaktadır. Tarihsel kişiliğini Hellen edebiyatının başlangıcı sayılan *Ilyada* (Ἰλιάς) ve *Odysseia* (Ὀδύσσεια) adlı eseriyle kazanmıştır. *Ilyada*'nın konusu, arkeolojik buluntularla kanıtlanmış olan Troia Savaşı, *Odysseia*'nın konusu ise Ithake Kralı Odysseus'un Troia Savaşı'ndan sonra adamlarıyla birlikte eve dönerken başından geçenlerin anlatılmasından oluşmaktadır. Ion ve Aiol lehçe unsurlarını barındırmasından dolayı bu lehçelerin etkili olduğu ve bir arada kullanıldığı yer olan Batı Anadolu'nun orta kısımlarında oluşturulduğu sanılan eserler uzun yıllar sözlü olarak devam etmiş, yazılı hale gelmesi zaman almıştır. Bu iki eser Hellen halkları hakkında oldukça ayrıntılı bilgiler vermekte; ırk, soy ve birlikler ayrıntılı olarak anlatılmaktadır.

Pek çok konuda ilk olma özelliği taşıyan Homeros'un destanları, Eski Batı Tarihi'nde parfüm konusunda da başlangıç noktası olmuştur. Çalışmamızın çıkış noktasını; Odysseus yurda döndüğünde köpeği Argos'un onu kokusundan tanıması oluşturmaktadır (XVII. 290- 300). Bu ince ayrıntı bize Homeros'un kokular hakkındaki hassas bilgisini göstermektedir. İlk olarak çalışmamızda *Ilyada* destanında eserinde koku ve parfüm kullanıldığı, odaların güzel kokulu olduğundan bahsedilen III.380 ve III.385 pasajlarından, Zeus tapınağında sunağın kokulu olduğunun belirtildiği VIII.45 pasajından, savaş alanında yedikleri yemekten bahsettikleri VIII.550 pasajında pişirdikleri yemeklerin güçlü kokusunun olduğu, tanrısal merhem olarak adlandırılan parfümün kullanımının geçtiği XIV.170-175 ve XXIII.185 pasajlarından, güzel kokulu bir bulut olarak tanımlanan

parfümün Zeus'u sakinleştirdiğinden bahsedilen XV.150 pasajından, gömleğin mis kokulu diye tanımlandığı XVIII.25 pasajından, koklama duyusuyla bir kişinin takip edildiği XVIII.320 pasajlarını çalışmamızda kullandık.

Çalışmamız için önemli kaynaklardan birisi olan *Odysseia* eserinde ise mahzenin güzel kokulu olduğunun geçtiği III.435 pasajından, Helene'nin odasının güzel kokuya sahip olduğunu anlatan IV.120 dizelerinden, deniz tanrıçasının yüzen ayaklı fok balıklarının yaymış olduğu kokunun geçtiği IV.405 ve bu kokuların pis bir kokusunun olduğunun söz edilen IV.440 pasajlarından, pis kokuyu bastırmak için *ambrosiadan* tatlı bir kokunun sürüldüğü ve kötü kokunun bastırıldığından bahsedilen IV.445 pasajından, Bir başka pasaj olan V.55 de yanan bir ateşten ve bu ateşe selvi ağaçlarının atıldığında çevreye güzel bir koku verdiğinden bahsedilmiş, bulundukları yerin tanımlaması yapılırken parfüm yapımında kullanılan materyallerden V.65-70 bahsedilmiş, giydikleri rubaların kokulu olduğundan V.260 söz edilmiş, farklı bir bölüm ve pasaj olan VI.95'de kokulu yağların kullanımına yer verilmiştir. Şarabın kokusundan bahsederken tanrısal bir kokunun yükseldiğinden bahsettiği IX.205-210 pasajlarından, Menelaos'un hediye almak için gittiği odayı güzel kokulu sandık odası olarak tanımlandığı XV.95 pasajlarından faydalanılmıştır. Çalışmamız açısından önemli olan, Odysseus'un şehre kılık değiştirerek döndüğünde onu kimsenin tanımaması sadece köpeğinin yıllar geçmesine rağmen kokusundan tanıdığından bahsedilen XVII.290-300 pasajlarından, güzel koku ve yağlardan bahsedildiği XXIV.65, XXIV.70 pasajlarından ve hizmetçi tarafından güzel kokulu yağla ovulduğu XXIV.365 pasajları çalışmamızda kullanılmıştır.

***Hesiodos (Ἡσίοδος) (MÖ ca 700)**

MÖ 700 dolaylarında yaşadığı bilinen ilk Hellen ozanlarından biridir. Homeros ile birlikte erken dönem Hellen epik şiirinin temsilcisi olarak kabul edilir. Yaşamı hakkında bilgileri ilk olarak kendisinden dinlediğimiz Hesiodos, babasının deniz ticaretiyle geçimini sağladığını, pek kar getirmediği için işini bırakıp Aiolis'in Kyme kentinden göç ederek, çiftçilik yapmak üzere Boiotia'da Askra kentine yerleştiğinden bahseder. Askra'da doğan Hesiodos, Helikon dağında davar güderken Musaların kendisine seslendiğini, kendisini ozan olup tanrılara övgüler düzmeye çağırdıklarını işittiğini *Tanrıların Doğuşu* (Theogonia 22) adlı eserinde bahsetmektedir.

Hesiodos'tan artakalan, kendisine ait olan iki şiir vardır. Bunlardan ilki; *Theogonia*

(Tanrıların Doğuşu) diğeri ise *İşler ve Günler* (Erga kai Hemera)’dır. Çalışmamızda *Theogonia* eserinde bahsettiği, tanrıça Aphrodite’nin anlatıldığı pasaj kullanılmıştır (Hes. *Theog.* 195-200).

***Arkhiokhos (Ἀρχιλόχος) (MÖ 7. yüzyıl)**

Paros adalı Hellen ozanı, MÖ 7. yüzyıl ortalarında yaşadığı sanılmaktadır. *Elegeiak*, *iambik*, *trokhaik* vezinlerle kısa şiirler yazmıştır. Yaşamı hakkında bilinenler azdır. Paros ile Naksos arasındaki bir savaş esnasında öldüğü söylenir. Kendisine ait şiirler, kendisinden sonra gelen yazarların yaptıkları alıntılarda ve bazı papirüs parçalarında yer almaktadır. Antik Çağ’da Arkhiokhos’un Lykambes’in kızı Neobule’ye tutulduğunu, Lykambes’in bu evliliği yasakladığı, Arkhiokhos’un acımasızca yergiler yaptığı, bu yergilerin sonucunda baba ve kızının kendini astığı söylenegelmektedir. Ozan, bir papirüste rastlanan bir şiirinde Neobule’nin kız kardeşini nasıl baştan çıkardığını canlı biçimde anlatmaktadır. Muhtemel ki tezimiz için kullandığımız bu bölüm bu papirüste yer almaktadır. Athenaios’un aktardığı bilgiye göre Arkhiokhos, parfüm kelimesini kullanan ilk yazardır.

***Herodotos (Ἡρόδοτος) (MÖ 484-425)**

“Tarihin babası” olarak bilinen Herodotos, kentin seçkin bir ailesinden gelen Lykses’in oğludur. Seçkin bir aileye mensup olan bu ailenin Theodoros adında bir oğlu daha vardır. Halikarnassos tiranı Lygdamis’in MÖ 460’lardaki siyasal karışıklar sırasında öldürttüğü epik ozan *Panyassis*’in akrabasıydı. Siyasal karışıklar yüzünden Herodotos’un Samos Adası’na çekildiği ya da sürgün edildiği düşünülmektedir. Samos’tan sonra Mısır’a, Hellen dünyasına uzun yolculuklar yapan Herodotos, MÖ 440’ların ortasında Atina’ya gitmiştir. Halikarnassos’a döndükten sonra tiranlığın yıkılmasında büyük rol oynamış fakat siyasal karmaşıklıklara çok karışmak istemediği için Halikarnassos’tan son kez çıkmış ve Hellenlerin kurmakta olduğu Thurium’a yerleşmiştir. Herodotos’un burada öldüğü ve mezarının şehrin *agorasında* yer aldığı söylenmektedir. Başka bir görüşe göre Pella’da öldüğü de söylenmektedir.

Doğu Akdeniz bölgesinde çıktığı uzun gezilerden sonra, muhtemelen Atina’da kaleme aldığı dokuz kitaba bölünen eseri, *Pers Savaşları*’nı (MÖ 492-449) tasvir etmektedir. Olasılıkla kendisi tarafından tamamlanmayan esere İskenderiyeli bilginler tarafından *Musaların* adı verilmiştir. Eserin ilk kitabında savaşa katılan taraflar, özellikle de Pers devleti, coğrafi ve tarihi olarak birçok renkli ayrıntılarla birlikte anlatılmaktadır. Tek tip

anlatıma sahip olan eser, siyasi ve askeri tarihi anlatmasının yanı sıra tamamıyla kültür tarihi özelliğine de sahiptir. Anlattığı ülkelerin coğrafyası, yaşam şekilleri hatta kişilerin özelliklerine ve gündelik hayata dair pek çok ayrıntı vermesi eseri daha da önemli kılmaktadır. Gelişmiş olan Hellen dünyasına karşı, barbar olarak adlandırılan doğu dünyasına ait Persleri ve onların devlet büyüklüğünden bahsetmiştir. “Batı” ve “Doğu” arasındaki bu ayrımı çok iyi kavramış ve bu algılarını dünya tarihinin dönüm noktaları olarak göstermiştir. Bugünkü anlayışa yakın bir tarih eseri kaleme alan Herodotos, dünya düşünce tarihindeki ilk yazardır.

Eserinin hemen hemen her bölümünde çalışmamıza yardımcı olacak bilgilere ulaşmak mümkündür. Delphoi’da Lydialılar tanrıya danışmak için tapınağa girip sorularını sorduktan sonra Pytia’nın I. 47’de *heksametron* vezniyle söylediği, yemeğin kokusundan o yemeğin nasıl yapıldığını anlattığı, Asurya’da ölü gömme adetlerinin anlatıldığı I. 198 pasajında yanmakta olan bir kokunun yanına oturdukları, I. 202’de Massagetlerin ateş yakıp etrafında oturduklarını, çevrelerinde bulunan yemişleri de ateşe atıp bunların kokusunu içlerine çektikleri, Mısır törenlerinin anlatıldığı, özellikle kurban törenlerinden bahsedildiği II. 40 pasajında kurban edilen hayvanın içerisine kokulu bitkiler de yerleştirildiği, aynı bölümün II. 86 pasajında ölü gömme ve mumyalamanın anlatıldığı ölünün iç organları boşaltıldıktan sonra içerisine saf mür ve çeşitli kokular doldurulduğu, Güneş Sofrası olarak adlandırılan III. bölümün III. 20. pasajında mermer bir kavanoz içinde kokuların hediye edildiği, III. bölümün 22. pasajında mermer kavanoz içindeki kokunun nasıl kullanıldığını anlattığı bölüm, aynı bölümün III. 23 pasajında da sürüldükleri bu yağların menekşe kokusuna benzediği, mumyalanan ölülerin kötü bir kokusunun olmadığından bahsedilen III. 24, hayvanların kokuya hassas olduğunu ve aldıkları kokuların sonunda tepkiler verdiğinden bahsedilen III. 87, Arabistan’ın anlatıldığı ve parfüm yapımında kullanılan bitkilerin sadece bu bölgede yetiştiğinden bahsedilen III. 107, III. 112, III. 113, III. 124 pasajlarından, Skyth krallarının mezarlarının anlatıldığı IV.71 pasajında mumyalama esnasında anason ve kokulu maddelerin kullanıldığı, IV.75 pasajında Skyth kadınlarının koklamaya doyulmaz bir koku hazırladıklarının, baharatların kokusundan bahsedildiği VI.119, Salamis Deniz Savaşı’nın sonuçlarının anlatıldığı VIII. 99 pasajında Perslerin bu zafer sonucunda şehri nasıl süslediklerinin anlatıldığı kısımlar çalışmamızda kullanılmıştır.

***Ksenophon (Ξενοφών) (MÖ ca. 430-355)**

Atinalı tarihçi ve yazar olan Ksenophon, Sokrates'in doğrudan öğrencisi olmamakla birlikte onun çevresinde bulunmuştur. Atina'nın Peloponnesos Savaşı'ndan yenik çıkması üzerine, Boitialı dostu Proksenos'un çağrısı üzerine kendisinin *Anabasis*'te anlattığı Genç Kyros'un ağabeyi II. Artakserkes'e karşı düzenlediği sefere katılmıştır. Kararlılığı ve askeri becerileri ile Onbinler'in, yani sefere katılan Hellen askerlerinin başarısızlığa uğradıkları bu serüvenden sıyrılıp geri dönmelerini sağlamıştır. MÖ 396'da Sparta kralı Agesilaos'un hizmetine girmiştir. Sparta yanında savaşa girdiği gerekçesiyle Atina'dan kovulmuş ve Peloponnesos'ta Sparta tarafından kendisine tahsis edilen bir çiftlikte deneme türünde ve tarihi nitelik taşıyan birçok eser kaleme almıştır. Çalışmamızda *Anabasis –Onbinlerin Dönüşü-* adlı eserin ilgili bölümlerinden faydalanılmıştır.

***Euripides (Ευριπίδης) (MÖ 5. yüzyıl)**

Üç büyük Atinalı tragedya ozanının en genci olan Euripides hakkında güvenilir bilgiler oldukça azdır. Hakkında anlatılanlar genellikle komedya ozanlarının düşmanca alaylarından oluşmaktadır. Örneğin annesinin pazarda şifalı otlar sattığına dair göndermeler vardır. Oyunlarını Salamis'te mağarada yazdığı söylentisi, yalnızlığı sevdiği konusunda diğer anlatıları doğrulamaktadır. Siyaset dünyasıyla bağının olmadığı fakat halk sofistleriyle ilişkisi olduğunu düşünülmektedir. Euripides, oyun yazarlığı yarışmasında Hippolytos'u içeren üçlemesiyle MÖ 428'de birincilik almıştır. Yazdığı *Bakchai* (*Bakhalar*, *ΒάκΧαι*) ve *Taurois* (*İpırgeveia ên Ταύροις*) içeren üçlemeleriyle de ölümünden sonra zafer kazandı. Bu oyunları muhtemelen MÖ 405'te ve sonrasında iki defa sahnelendi. MÖ 408 dolaylarında, söylenenlere göre yazdıklarının beğenilmemesi üzerine Atina'dan ayrıldı, Makedonya kralı Arkhelaos'un sarayına çekildi, orada öldü. Euripides'in yaşam süresince yazdığı söylenen 92 oyundan 19'u elimizdedir. Günümüze kadar gelen oyunları *Medeia* (840, 1075), *Hippolytos*, *Andromakhe*, *Hekabe*, *Troades*, *Phoinissai*, *Orestes*, *Bakchai* ve *Rhesos*'tur. Çalışmamızda tragedya ozanın oyunlarında geçen bazı bölümlerinden faydalanılmıştır.

***Aristophanes (Ἀριστοφάνης) (MÖ 5. yüzyıl)**

Hellen komedya yazarı olan Aristophanes, Atinalıdır. Eski Attika komedyasının temsilcisi olarak bilinir. Hayatı üzerine kesin bilgiler yoktur. Sadece Aigina'da yaşadığı ya da orada arazisi olduğu varsayılmaktadır. Ondan geriye kalan on bir oyunu vardır ve otuz iki kadar komedyasının adlarını bilmekteyiz. Ayrıca oyunlarından çok sayıda parçası

elimizdedir. Yapıtları MÖ 427 *Şölcenciler (Daitaleis)*, MÖ 426 *Babilliler (Babylonioi)*, MÖ 425 *Akharnailılar (Akharneis)*, MÖ 424 *Atlılar (Hippeis)*, MÖ 423 *Bulutlar (Nephelai)*, MÖ 422 *Eşekarıları ya da Yargıçlar (Sphekes)*, MÖ 421 *Bariş (Eirene)*, MÖ 414 *Kuşlar (Ornithes)*, MÖ 414 *Kadınlar Savaşı (Lysistrate)*, MÖ 405 *Kurbağalar (Batrakhoi)*, MÖ 392(tahminen) *Kadınlar Meclisi (Ekklesiazusai)*, MÖ 388 *Zenginlik (Plutus)* 'tir. Komedyayazarının *The Lysistrata* (44-66), *The Ekklesiazusae* (510-527) , (822-848) ve (1103-1130) , *The Blutus* (518-533) eserlerinde tez konumuz hakkında bilgiler yer almış ve çalışmamızda bu bölümlere başvurulmuştur.

***Aisopos (Αἰσώπος) (MÖ 5. yüzyıl)**

Türkçe Ezop adıyla bilinen Aisopos, Hellen fabllarının geleneksel yazarıdır. Herodotos'un daha MÖ 5. yüzyılda hakkında bilgi sahibi olduğu (Hdt. II. 134) Aisopos'un hayat hikâyesi farklı öykülerle doludur. Bir inanışa göre Aisopos, yoksul bir ailenin çocuğudur. Bilinmeyen bir nedenle esir düşüp köle tüccarları tarafından satılmıştır. Zekâsı ve mizah yeteneği ile sahibinin takdirini kazanmış, söylediği masallar sayesinde özgürlüğüne kavuşmuştur. İskenderiye Kütüphanesi'nin kurucusu Atinalı filozof Dimitrios Falireas, Aisopos'un masallarını ilk kez derleyip kitaplaştırmıştır. *Masallar* adlı bu eserinde geçen Köpekle Aşçı (CLXXXIII), Sinekler (CCXXXIX), İki arkadaşla Ayı (CCLIV), Yılanın Kuyruğuyla Vücudu (CLXXXVIII), Zenginle Debbağ (CCCIX), Gülle Horozibiği (CCCXXIII), Köstebekle Annesi (CCCXXVI) hikâyeleri tezimiz için kullanılacak bölümlerdir.

***Theophrastos (Θεόφραστος) (MÖ ca. 370- 287)**

Lesbos'ta (=Midilli Adası) Eresos kentinde doğdu. Aristoteles'in öğrencisi ve dostuydu. Aristoteles'in MÖ 322'de ölümünden sonra ardılı olarak Atina'da *Peripatetik* okulunun başına geçti. Son derece çeşitli konular üzerine yapıtlar vermesine rağmen bunlardan geriye çok azı günümüze kadar ulaşmıştır. Arta kalanlar arasında dokuz kitap tutan *Bitkiler Üzerine Araştırma (Peri phyton historia)*, altı kitaptan *Peri phyton aition* metafizik üzerine kısa bir inceleme yazısı ile diğer felsefe ve bilimsel yapıtlarından çok sayıda parça saymak mümkündür.

Çalışmamızda Theophrastos'un eserinden MÖ 4 yüzyılda kokular hakkındaki genel kanılara ulaştık. Eserde tezimizle ilgili olan, kokular hakkında genel bilgilerin verildiği, koku ve tatların anlatıldığı, yapay kokular ve onların üretimlerinden bahsedildiği, parfüm

yapımında kullanılan baharatlar ve onların işleyişlerinin anlatıldığı, parfümlerin genel olarak özelliklerinden bahsedildiği bölümlerden faydalanılmıştır. (Minor Book II. II.1-3, 5, 6, 21-26, 27-31, 42-50)

***Antiphanes (Ἀντιφάνης) (MÖ 4. yüzyıl)**

Antiphanes, Hellenli Orta Komedya ozanıdır. Orta Komedya terimi aşağı yukarı MÖ 400'den 323'e uzanan süreci kapsamaktadır. Bu döneme ait çoğu eser kayıptır. Bu türün ilk örneklerini Aristophanes'in verdiği sanılmaktadır. İlk tipik örnekler olarak *Kadınlar Meclisi (Ekklesiazusai)* (tahminen 391) ve *Zenginlik (Plutus)* (MÖ 388) eserleri kabul edilebilir. Aristophanes'den sonra en ünlü olan Antiphanes'in *Antea*'sında tezimiz ile ilgili pasaj bulunmaktadır.

***Lucretius, I. Titus Lucretius Carus (MÖ ca. 98- 55)**

Romalı ozan ve filozoftur. *Evrenin Yapısı* bilinen tek yapıtıdır. Yaşamı üzerine hemen hiçbir şey yoktur. Eusebisos'un *Pantodape historia*'sını Latinceye çeviren Hieronymus çevirisinde Lucretius'un MÖ 94'de doğduğu, içtiği bir aşk iksirinden dolayı zehirlendiğini, delilik nöbetleri dindiği zaman sonradan Cicero'nun üzerinde düzeltmeler yaptığı bazı kitaplar yazdığı ve 44 yaşında kendi canına kıyıldığını öğrenmekteyiz. Lucretius hakkında herhangi başka bilgi yoktur. Cicero'nun MÖ 54'te kardeşine yazdığı mektupta Lucretius'dan söz etme biçimi, ikisinin de onun bazı şiirlerini okuduğunu göstermektedir. Son haliyle de olsa *De rerum natura*'nın gerçek anlamda daha tamamlanmadığı bellidir. Büyük olasılıkla MÖ I. yüzyıl ortasına doğru yayınlandığı sonucu çıkarılmaktadır.

Evrenin Yapısı, heksametron vezninde altı kitaptan oluşan didaktik bir şiirdir. Lucretius'un sarsılmaz bir inançla, tutkuyla bağlandığı Epikuros'un, doğaya dayanan dünya görüşünü elimizde bulunan en kapsamlı biçimde açıklamış olduğu eserdir. Çalışmamızda onun vermiş olduğu koku tanımı üzerinde özellikle durulmuştur. (I. 300, II. 415, II. 500, II. 680, II. 835, II. 845, II. 850, II. 855, IV. 90, IV. 125, IV. 220, IV. 490-500, IV. 695, IV. 710, IV. 990, IV. 1125, IV. 1253, VI. 950, VI. 985)

***Catullus, Gaius Valerius (MÖ 84)**

Romalı ozan, Verona'da doğmuştur. Varlıklı bir adamın oğlu olan Catullus, delikanlılık çağında Roma'ya gitmiştir. O günlerin seçkin edebiyat çevresine katılmış, Cicero'ya, Cornelius Nepos'a, Hortensius'a seslenen şiirler yazmıştır. Aynı zamanda

Caesar'a, Mamurra'ya da sövmekten çekinmemiştir. Yazdığı şiirlerde çıkarılan sonuçların dışında yaşamı üzerine bilinenleri çok azdır. Roma'da yüksek çevreden evli bir kadına aşık olmuştur. Lesbia adını taktığı bu kadının adı büyük olasılıkla Clodia'dır. Bir başkası uğruna terk edilen Catullus, Lesbia'ya seslenen yirmi beş şiir yazmış, yaşadığı aşkı şiirsel başlangıcından düş kırıklığına biten sonuna kadar aşamalarıyla anlatmıştır. Catullus'un *Bütün Şiirleri –Veronali Catullus'un Kitabı-* adlı eserindeki (6. , 13. , 61. , 64. , 66. , 69. , 71. , 97.) şiirlerindeki koku ve parfümle ilgili olan dizelerini çalışmamızda kullandık.

***Vergilius (MÖ ca. 70-19)**

Publius Vergilius Maro, Romalı ozan Gallia Cisalpina'da Mantua yakınlarındaki Andes köyünde dünyaya gelmiştir. Gallia kökenli olan Vergilius'un, tamamen güvenilirmez Antik Çağ kaynaklarına göre, babası mütevazı kökenli, ama oldukça zengin bir adamdır. Bu kaynaklara göre annesi üst tabakaya mensup bir aileden gelmektedir. Cremona ve Mediolanum'da eğitim görmüş, Roma'da felsefe ve söz bilim öğrenimi yapmıştır. MÖ 42 dolaylarında *Çoban Şiirlerini* yazmaya başlamıştır. Ardında *Georgica*'yı yazmaya başlayan Vergilius, bu eserini MÖ 29'da yayımlamıştır. Hemen ardından *Aeneis*'e başlamış, on yıl bu eser üzerinde çalışmıştır. Ömrünün son yılında Doğu gezisine çıkmıştır. Bu gezinin amacı anlattığı yerleri ziyaret etmektir. Fakat Hellas Megara'da hastalanmış, İtalya'ya dönmesine rağmen MÖ 19'da Brundisium'da ölmüştür. Vergilius bu zamansız ölümü nedeniyle *Aeneas*'ı tamamlayamamıştır. İtalya'ya dönmeden ölürse yapıtını yakması için Varius'tan söz aldığı söylenir ama *Aeneis* Augustus'un buyruğu üzerine ozanın edebi vasiyetini yerine getirmekle görevli Varius ile Tusca'nın yaptıkları küçük düzeltmeler sonucunda yayımlanmıştır.

Çalışmamızda Vergilius'un *Aeneas* eserini kullandık. Koku ile ilgili şu bölümlere yer verdik. (I.400, I. 435, III. 225, III.280, III. 615, VI. 200, VI. 215, VI. 240, VI. 655, VII. 10, VII. 80, VII. 475, XII. 415)

***Strabon (Στράβων) (MÖ ca. 64- MS ca.19)**

Amaseia'lı (Pontos) coğrafyacı ve tarihçidir. Öğrenimini tamamlamak için MÖ 44'te Roma'ya gitmiş, daha sonra kenti birçok defa ziyaret etmiştir. "Armenia'dan Etruria'ya, Karadeniz'den Aithiopia sınırlarına" kadar her yeri gezip dolaşmıştır. MÖ 7 dolaylarında yurduna geri dönmüş ve yaşamının geri kalanını burada tamamlamıştır. Stoacılığı benimseyen Strabon büyük bir Roma hayranıdır. Romalıları, gökseli andıran bir devletin

yaratıcısı olarak görmektedir.

Tezimizde günümüze kalan büyük yapıtı on yedi kitaplık *Geographika*'sından yararlanılmıştır. Bu eseri muhtemelen MÖ 7'de tamamlamıştır. *Geographika*, Doğu'da tanındığı halde, Romalıların hatta Yaşlı Plinius'un bile ondan habersiz olduğu gerekçesiyle ilk olarak Amaseia'da yayımlandığı öne sürülmüştür. Tahminen MS 18 dolaylarında yine Amaseia'da gözden geçirilerek yeniden yayımlanmıştır. Eserde ülkelerin tarihsel ve ekonomik gelişmelerini ana çizgileriyle aktarır. O ülkelerde yaşayanların göreneklerinden bahsetmektedir. İlk iki kitap genel bir giriş niteliği taşımaktadır. Çalışmamızda eserin XII. 3. 40; XII. 7. 3; XII.8. 19; XII.8. 21. bölümlerinden faydalandık.

***Ovidius, Publius Naso (MÖ 43- MS 17)**

Latince tam adı Publius Ovidius Naso'dur. Romalı ozan Roma'nın doğusunda Apenninler'de bir ovada doğmuştur. Kendi yazdığı şiirlerden birinde, Tristia IV.10, yaşamının öyküsünü anlatır. Ailesi atlı sınıfından olan Ovidius, Roma'da eğitim görmüştür. Babasının istediği üzerine hukuk mesleğine atılsa da esas olarak şiir sanatına hayranlık duymuştur. Plinius'a göre o, söz biliminin tartışmacı değil, coşturucu yanına kendini daha çok vermiştir. Yolculuklara çıkmış, Atina'yı, Anadolu'yu, Sicilya'yı gezmiştir. Kısa bir süre de olsa Roma'da bazı küçük kamu görevlerinde bulunmuş, ama bu görevini hemen bırakarak şiire yönelmiştir.

Çalışmamızda Ovidius'un *Dönüşümler* (*Metamorphoses*) adlı eserinden ilgili bölümler alınarak yararlanılmıştır. (II.290, III. 555, IV. 160, IV. 205, IV.250, IV. 390)

***Dioscorides (Διοσκουρίδης) (MS 1. yüzyıl)**

Roma ordusunda görev yapan bir hekimdir. *Materia Medica* (*Peri hyles iatrikes*) adlı beş kitaptan oluşan yapıtın yazarıdır. Yapıtında yaklaşık altı yüz bitki ile bir kısmı minerallerden elde edilen bin kadar ilacın sağaltıcı özelliklerini anlatır. Dioscorides, iyi bir gözlemci olmakla birlikte boş inançlarının olmadığı bilinmektedir. Bununla birlikte şifalı otlar hakkında aktardığı bilgiler usdışıdır, otların pek azı onun söylediklerini taşımaktadır. Buna rağmen yapıtı, yüzyıllar boyu bitkiler hakkında önemli bilgiler veren eserlerin başında gelmektedir. Eserin orijinalinde bulunan resimler elyazması olan esere ayrı bir değer katmaktadır.

***Plinius Secundus, Gaius (Yaşlı) (MS 23- 79)**

Romalı doğa tarihi yazarıdır. Kuzey İtalya’da Comum’da doğmuştur. Atlı sınıfından bir ailenin çocuğu olan Plinius büyük olasılıkla Roma’da eğitim görmüştür. Plinius hayata atıldığı zaman başlangıçta on iki yıl orduda görev yapmış, çoğunu Ren boylarındaki birliklerde bulunmuştur. Geleceğin imparatoru olacak olan Titus’la silah arkadaşı olmuştur. Tahminen 57 ya da 58’de İtalya’ya dönmüş ve avukatlığa başlamıştır. İmparator Vespasianus’un MS 69’da tahta çıkmasından sonra talihi gülmüş ve art arda Gallia, Afrika, İspanya’ya *procurator* olarak atanmıştır. Yeğeni olan Genç Plinius’tan onun doğaya ne kadar düşkün olduğunu okumaktayız (Tacitus’a yazdığı mektuplar). Plinius olağanüstü çalışkan, bilgiye doymak bilmeyen bir insandı. Atlı birliklerin taktikleri, konuşma sanatı, dilbilgisi, tarih üzerine kitaplar yazmış olmasına rağmen bugün bu eserler kayıptır. Günümüze kalan en büyük yapıtı otuz yedi kitaptan oluşan *Naturalis Historia*’dır (*Doğa Tarihi*). Çalışmamızda bu yapıtın XIII. kitabından faydalanılmıştır. XIII. kitabında Plinius, tropikal meyveler ve parfümler hakkında bilgi verir. Özellikle parfümün Roma’ya getirilişi (XIII. 1-4) hakkında söyledikleri tezimiz açısından büyük öneme sahiptir.

***Apuleius, Lucius (MS ca. 125 - 160)**

Bütünü günümüze ulaşan tek Latince romanın yazarı olan Apuleius, Afrika’da Madaura’da doğmuştur. Gençliğinde yaptığı İskenderiye yolcuğu sırasında hastalanmış, hastalandığı süre zarfında kendisine bakan Aemilia Pudentilla adındaki zengin dul bir kadınla evlenmiştir. Kadının akrabaları Apuleius’un kadının gönlünü çalmak için büyü yaptığı gerekçesiyle mahkemeye vermiştir. Kendini savunduğu söylevi hala günümüzde mevcuttur. (*Apologia*) Bu söylevden büyük bir mirasa konduğunu, miras ile gereksiz harcamalar yaptığını, fen bilimlerine derin ilgi duyduğunu, büyü suçlamasının sudan temellere dayandığı öğrenilmektedir. Aslında büyüye yatkın olduğunu bizim de tezimiz için önemli bir eser olan *Başkalaşımalar (Metamorphoses)*’da görmekteyiz. Onu ünlendiren bu yapıt, *Başkalaşımalar*, on bir kitaptan oluşan Latince bir romandır. Roman, kuşların hislerini tercüme etmeye hevesli olan kahraman Corinthuslu Lucius’un büyüye başvurmasını, fakat talihsiz bir hatayla kuşa değil de eşeğe dönüşmesiyle başlayan bir serüveni anlatır. Apuleius, artık insan olmayan, “başka” laşmış, eşek Lucius’un hikâyesini hevesle, telaşla ve istekle anlatmaya başlamıştır. Çalışmamızda pis kokan yakılar (V. 10), tarçın kokulu bukeler (V. 13), Venüs’ün düğün töreninden döndükten sonra vücuduna sürdüğü kokulu yağlar (VI. 11), düğün şöleninde Letafet Tanrıçaları’nın kokulu çiçek yağları serpmesinden (VI. 24), ölüm

sonrasındaki boğucu kokudan (VI. 32), iğrenç kokan bir sıvı sayesinde dertten kurtulduğu (VII. 28), güzel bir kadının bedeninin tarçın kokusu (VIII. 9), adamın vücudundan yayılan tatlı bal kokusu (VIII. 22), iğrenç kokulu bir ele verdiği zarar (VIII. 23), kadının kavanozdan aldığı kokulu yağla vücudunu ovması (I. 23) (X. 21), kadının dudaklarının kokulu şebnemle nemlenmiş olması (X. 22), tarçın kokularının etrafa yayılması (X. 29), tanrıçanın ayaklarının kokusunu gül kokusuna benzetmesi (XI. 4), caddelere hoş kokulu balsam ve buna benzer parfümlerin damlatılması (XI. 9), hoş kokulu gül demetini yemesi ve başkalaştığı eşekten tekrar insana dönüşümünü anlattığı (XI. 13) bölümlerinden tezimizde faydalanılmıştır.

***Athenaios (Ἀθήναιος) (MS 200)**

Deipnosophistai (Bilginlerin Şöleni) adlı on beş kitaptan oluşan yapıtın Hellenli yazarıdır. Mısır'ın Naukratis kentinde yaşamıştır. Yapıtta,engin bilgi sahibi yirmi üç kişinin Roma'da çeşitli vesilelerle yemek yiyişlerini bu arada bütün yiyecekler ve pek çok konu üzerine söyleyişleri anlatılır. Athenaios'un bu eserinde anlattığı söyleyişler kendisine ait fikirler olmamakla birlikte, başka kaynaklardan alıntı yapılarak oluşturulmuştur. Yapmış olduğu bu aktarmaların bazılarını yalnızca Athenaios'ta bulmak mümkündür. Bunun sebebi orijinal eserin kaybolmuş olmasıdır. Şöyle ki eserinde sözü edilen bazı yazarlar sadece onun tarafından bahsedilmiştir. Athenaios'un eserindeki kitap XV. bölüm tezimiz hakkında geniş bilgilere yer vermiştir ve çalışmamızda özellikle bu bölüm faydalanılmıştır.

1. BÖLÜM

1. ANTİK ÇAĞ'DA PARFÜMÜN GELİŞİMİ

1.1. Parfümün Kökeni

Tarih alanında bir araştırma yapmaya başlamak öncelikle ele alınan konunun kavramsal arka planını iyi bir şekilde analiz etmeyi gerektirir. “Koku” ve “parfüm” kavramlarına odaklanmış olan çalışmamızda hem Hellen hem de Roma’da kokuların parfüm olarak kullanım şekillerini bununla birlikte alternatif kullanım biçimlerini göz önüne almak çalışmamız açısından öncelikli görünmektedir. Yapmış olduğumuz ön araştırmada hali hazırda koku olarak kullandığımız kavramın Hellence “koklamak” fiili için *osmaomai* “ὀσμάομαι” Latince “yağlamak, üstüne yağ sürmek” anlamına gelen “*ungo, -ere*”; “yağlayan kimse” anlamına gelen “*unctor, -oris, m.*”, “yağlanmış, yağlı” anlamına gelen “*unctus, -a, um*” ve hoş koku vermek anlamına gelen “*odor, -are*” kavramları kullanılmıştır.

Bir nesnenin kokusunu almak veya kokusunu duymak gibi anlamlarda kullanıldığı kadarıyla “*koklamak*”; Hellence *osmaomai* “ὀσμάομαι”¹⁶ daha eski kullanımı ile ise *odmaomai* “ὀδμάομαι”¹⁷ kavramına karşı gelmektedir. Bu iki fiilin kullanımına dair ünlü filozof Demokritos’un (MÖ 460-367) özellikle *odmasthai* “ὀδμάσθαι” kavramını kullanmayı tercih ettiği ve bu kavramı “*koklamak*” yanında “*koklama duyusuna sahip olmak*” anlamına da gelecek şekilde ifade ettiği belirtilmektedir.¹⁸ Etimolojik anlamda baktığımızda doğrudan “*koku, güzel koku, parfüm*” kavramının Hellence ve Latince en genel anlamıyla *osme* “ὅσμη, ἡς f.” ya da *odme* “ὀδμή, ἡς, f.” kavramlarıyla kullanıldığı tespit edilmiştir. Latince “*koku*” kavramı için doğrudan “*ungo (unguo), unxi, unctum, unguere*”den “*unguo*” olarak antik dönemlerde bu kelime kullanılmıştır.¹⁹ Koku kelimesinin antik dönemdeki kullanımının sözcükteki anlamına bakmak gerekirse, ilk olarak “*yağlamak, sıvamak, belemek, üstüne yağ sürmek*” olarak karşımıza çıkmaktadır.²⁰

Antik Çağ yazarları²¹ bu kelimeyle yağların vücuda sürülmesini, tıp için kullanıldığını ve çeşitli amaçlarla günlük kullanımda var olduğunu ifade etmek

¹⁶ Çelgin, 2011: 479.

¹⁷ Çelgin, 2011: 458.

¹⁸ LSJ, 1996: 1198, 1261.

¹⁹ Lewis, 1894: 888.

²⁰ Kabağaç ve Alovera, 1995: 618.

²¹ Plin. H.N. XIII. ; Thphr. H.P. II. 1. 3.

istemişlerdir. *Ungo* kelimesinin ilk anlamı “*sürmek, sürünmek*” olarak vücut için kullanılmasının yanı sıra diğer bir anlamı da “*kıyafet ve yemeklere eklemek*” olarak da karşımıza çıkmaktadır.²² Sürmek ve sürülmek anlamından çok uzak olmayan bu iki anlam yağların dini törenlerde kullanıldığına da işaret etmektedir. Kutsal olarak kabul edilen bu yağlar cenaze törenlerinde vücudun bazı kısımlarına sürülmüştür, ritüellerde ve benzeri törenlerde yağlanmak için kullanılan bu objeler için de *ungo* yani “*sürünmek, sürmek*” kelimesi kullanılmıştır.²³ *Ungo* kelimesinden türetilmiş olan *unguen, -inis, n.* kelimesi Latince “*krem, merhem*” anlamına karşılık gelmektedir. Bununla birlikte, kaynaklarda, bu merhemlerin kapalı bir kutu içinde kullanımından sıkça söz edilmektedir fakat kelimenin kullanım alanı bununla sınırlı kalmamış aynı zamanda “*herhangi bir yumuşak yağ veya yağlı benzeri maddelerle sürülmek*” anlamına gelecek şekilde de kullanılmıştır. Anlam çerçevesini belirlemeye çalıştığımız *ungo* kelimesi *unguentarius, -ia, -ium* şeklini aldığı anda “*sürünmek, sürmek*” anlamından çok uzaklaşmamış, kelimeye eklenmiş olan bu ekler, fiile sıfat anlamı katmış, bu sıfattan da *unguentarium, -i, n.* bir meslek grubuna karşılık gelmesini sağlamıştır. Sağlamış olduğu bu meslek grubu “*Parfümcülük*” tür. Bir başka deyişle, bu meslek; koku, çiçek yağları ve güzellik merhemleri satıcısına karşılık gelmektedir, bu kişilerin bir imalatçı ya da merhemlerin satışıyla ilgilenen kişi olduğu düşünülmektedir.²⁴ Son olarak *unguentum* kavramının da “*parfüm*” olarak kullanıldığını kaynaklardan öğrenmekteyiz.

Kelimeyi bir başka kaynak olan Kaltschmidt’in Latince sözlüğünde incelemek istersek, kelimenin tam karşılığı “*merhem ya da krem*”dir. Kelimenin sözlük kökeninden çok uzaklaşmadan benzer telaffuza sahip olan *unguentarius, -i, m.* kelimesinin de “*parfümlerden sorumlu bir hizmetkârın*” görevlendirilmesi anlamında kullanılmasından bu kavramın parfümlerden sorumlu bir kişi olabileceğini yorumlayabiliriz. Aynı şekilde, ortak kavram örüntüsünün parçası olan *unctus gedo, ungo* kelimesi kaynaklarda kullanılmıştır. Farklı bir sözcük olmasına rağmen diğerleri ile aynı anlama geldiği açıktır. Kelimenin ilk anlamı “*koku sürülmüş, yağlanmış*” anlamlarına karşılık gelmektedir. Kelimenin kullanım yerlerine baktığımızda ise kokuların sadece vücuda sürülmediğini aynı zamanda kıyafetlere de kokuların sürüldüğünü göstermektedir. Aynı zamanda parfümü lüks ve zengin yaşamın

²² Lewis, 1984: 1931.

²³ Hom. II. XVIII. 340- 350.

²⁴ Lewis, 1894: 888.

bir parçası olarak da görmek mümkündür.²⁵

Genel kapsamı itibariyle, koku kavramını çalışma alanı olarak belirleyen araştırmamızın özel odağını, parfüm oluşturmaktadır. Tezimiz genel olarak kokularla ilgili olmakla birlikte parfüm konusunu bu koku kavramından ayıştırmak gerekmektedir. Parfüm aşağıda ifade edileceği gibi Antik Çağ'da Hellen ve Romalı yazar ve düşünürler tarafından sık sık dile getirilmiş, eserlerde parfüm kelimesi “*odor, -oris, m.*” kelimesi kullanılmıştır. Kullanılmış olan bu kelime “*koku, merhem*” anlamına gelecek biçimde kullanılmıştır.²⁶ Diğer bir kelime olan *unctus*, “*yağ, yağlanmak*” anlamına gelirken bu kelimenin *ungo*'dan türetildiğini, bununla birlikte *unctora*'nın bizzat parfüm kelimesi ile aynı anlamda kullanıldığını öğrenmekteyiz.²⁷ Çoğu bilim insanının kabul ettiği görüş, parfüm kelimesinin Latince ‘geçiş’ anlamına geldiği ve “*duman yolu ile*” anlamına gelen ‘*per*’ ve ‘*fumare*’ kelimelerinin birleşip parfüm kelimesinin anlamı olduğu yönündedir. Günümüzde parfüm olarak kullandığımız kelimenin, kavramsal olarak *perfumare* kelimesinin yakın olduğunu söylemek mümkündür.²⁸ Bu anlam parfüm yapımında kullanılan aromatik maddelerin orijinal kullanımı ile ilgili bilgi vermektedir. Bununla birlikte Hellenlerin genellikle parfüm kelimesini ‘*myra*’ ve ‘*myrrh*’ (τό μύρον, -ον, n.) terimi ile karşıladıklarını ifade eden Don Arp, Hellenlerin maddeye spesifik olarak bakmayı tercih ettiğini vurgulamaktadır.²⁹ Şunu da eklemek gerekirse Hellen filozofları koku duyusunun varlığından oldukça şaşırdıklarını eserlerinde dile getirmişler görünmeyen, bilinmeyen fakat mevcut olan kokunun kolay tanımlanabilen ve analizler yapılabilen bir his olmadığını da ifade etmişlerdir.

Hellen edebiyatının erken dönemlerinden itibaren koku ve koku hissi üzerine çeşitli tanımlamalar yapılmıştır. İlk olarak filozoflar, görme ve işitme duyusunun hızlı ve ayrıntılı olmasından dolayı bu konu üzerinde çalışma yapmışlar ve bunun sonucunda çeşitli açıklamalarda bulunabilmişlerdir. Aristoteles (MÖ 384-322) bu konu ile ilgili, görme duyusunun en iyi şeyleri bile anlamaya yardımcı olduğunu bizlere aktarmıştır ve tanımında genelleme yaparak tüm insanlar için durumun bu şekilde olduğunu da belirtmiştir.³⁰ Aynı zamanda koklama duyusunun tanımını yaparken görme ve işitme kadar net bir şekilde ifade etmenin güç olduğunu ifade etmiş,³¹ görme ve işitme duyusunun, bilginin birden fazla

²⁵ Key, 1841: 645.

²⁶ Ramshorn, 1841: 742.

²⁷ Key, 1888: 645.

²⁸ Yentürk, 2005: 140.

²⁹ Arp, 2014: 11.

³⁰ Aristotle, De Sensu 421a-b; 426 b; 444a-b.

³¹ Aristotle, De Sensu 418a.

şekilde edinilmesi için önemli görürken; kokuların tanımlanmasında daha yaygın delillerle açıklanması gerektiğini de eklemiştir.³²

Antik Çağ yazarlarına göre de koku, kanıtlanması için daha fazla deliller sunma eğiliminde oldukları, bu sebeple koku kavramının yorumlanmasının daha zor olduğunu eserlerinde bizlere aktarmışlardır.³³ Aristoteles'in bu sözlerini doğrular nitelikte Theophrastos'un da (MÖ 370- 287) koku tanımı ile ilgili açıklamaları mevcuttur.³⁴ Theophrastos, genel olarak kokuların tatlar gibi karışımdan oluştuğunu, karışım olmayan herhangi bir maddenin kokmadığını *Historia Plantarum* adlı eserinde ifade etmiş, hava, su ve ateş gibi basit maddelerin kokusu olmadığını, koku olması için çeşitli bileşenlerin olması gerektiğini de eklemiştir.³⁵ Plinius, yazmış olduğu *Naturalis Historia* adlı 37 kitaplık eserinde pek çok bilim dalına yer verdiği gibi parfümler hakkında da önemli bilgileri kaleme almıştır. İlk olarak, Plinius eserinde “*İnsanlar, ormanların kokular açısından ne derece değerli olduğunu bilmiyorken ve çeşitli ürünlerin tek başına yeterli değilken, hepsini birbirine karıştırmaktan ve bu oluşan kombinasyondan tek bir koku çıkarmaktan zevk aldıklarını*” belirtmiştir. Ek olarak, parfümün ilk icadının bu şekilde olduğunu düşünmekle beraber, parfümün ilk olarak kimin tarafından keşfedildiğine dair kanıtın var olmadığını da eklemiştir.³⁶

1.2. Parfümle Bağlantılı Mitolojiler

İnsanoğlu dünyada var olduğunu hissettiği an etrafında olup biten şeylere anlam yüklemeye çalışmış, kendilerince bilinmeyen dünyada karanlıklar içinde yaşayan insanoğlu henüz bilimsel yaklaşım ortaya çıkmadığı için bu olayları ve olaylarla ilgili kendilerine sordukları soruları *mitos*larla yani efsane ve söylencelerle açıklamak istemişlerdir.³⁷ Buna bağlı olarak mitoloji olarak adlandırılan anlatım biçiminin ilk olarak *kozmogoni* ardından *teogoniye*, daha sonrada *antropogoniye* kadar uzanmış olduğu bilinmektedir. Bu kavramlar, insanın ilk olarak evreni ve onu yaratan tanrı(ça)ları, daha sonra da kendisini tanıma çabası olarak kabul edilmektedir, bu düşüncenin özünde ise geçmişe ve bilinmeze duyulan merak duygusu yatmaktadır.³⁸ O dönemde anlatılan hikâyeleri sadece tek kelimeyle açıklamak

³² Aristotle, De Sensu 425b.

³³ Baltussen, 2015: 30.

³⁴ Thphr. *H.P.* VI.10-12.

³⁵ Thphr. *H.P.* II. 1. 3.

³⁶ Plin. *N.H.* XIII. 1.

³⁷ Atan, 2011: 6.

³⁸ Güveloğlu, 2018: 39.

yeterli değildir bunun sebebi Hellen dünyasında söz kavramını vermek için sadece “*mitos*” kelimesi kullanılmamış olmasıdır. Bu kelimeye ek olarak aynı anlama gelen farklı sözcüklerin de kullanıldığı bilinmektedir. “*Mitos*” (ἡ μύθος, -ov, m.) ile beraber “*epos*” (τό ἔπος, -ους, n.) son olarak ise “*logos*” (ὁ λόγος, -ov, m.) dönemde var olan sözsel anlatıları kapsamaktadır. Temel olarak *mitosun*, söylenen ve duyulan söz olduğu, *masal*, *öykü*, *efsane* anlamlarına gelmiş olduğu bilinmektedir. Bu kelimeler ile ifade ettiğimiz mitolojik anlatılar, insanların duydukları ve gördüklerini sübjektif sözsel anlatılara dayandıkları için insanlar tarafından kişisel düşünceler de katılmış olabildiği unutulmaması gerekir. Bu anlatı biçimine karşılık gelen *epos* kelimesi, mitostan farklı bir anlamda kullanılmıştır. Belirli bir düzen ve ölçüye göre söylenen ve okunan sözlerdir. İnsana tanrı armağanı olarak kabul edilen *epos*; *şiiir*, *destan*, *ezgi* anlamına gelerek bugün de epik ve *epope* olarak Batı dillerinin hepsinde yerini almıştır. Son olarak *logos* kavramı, zamanın doğa bilginleri tarafından tanımı yapılmış bir kelimedir. *Logos*, yasal bir düzeni yansıtır. *Logosun* insanda *düşünce*, doğada *kanun* olduğunu söyleyen bilginler her yerde ve her şeyde *logosun* olduğunu açıklamışlardır. *Logosu* bulmak ve açıklama yapmak ise düşünürün asıl görevidir.³⁹

Eski zamanlara ait olan ve insan topluluklarının aktararak bugüne getirdiği, insanların, şehirlerin, dünyaların ve tanrı(ça)ların, evrenin nasıl ortaya çıktığı ile ilgili sorulara verilen cevaplar bu hikâyeleri oluşturmuştur. Bu hikâyeler sadece insanı konu almamakla birlikte, şehirleri, dünyaları, bitkileri de içine almıştır hatta Tanrı ve Tanrıçaları, anlattıkları hikâyeler içine yerleştirip anlatılanlara dinsel boyut kazandırmışlardır. İnsanlar bu hikâyeleri sadece anlatmakla kalmamışlar, aynı zamanda bunlara inanmışlar ve bu inanın gerektirdiği davranışları belirleyip kurumsallaşmışlardır.⁴⁰ Yaşamımıza yansıyan evrensel bir boyutta olan zamanı belirsiz bu mitler, isteklerimizi, korkularımızı ve özlemlerimizi irdeler ve insan olmanın anlamını anımsatan anlatıları bizlere sunar.

İnsanoğlu var olduğu andan itibaren çevresindeki her olayı açıklamak istese de bu mümkün olmamıştır. İnsana özgü olan bir husus vardır ki o da mantık çerçevesinde açıklayamadığı olayları fikirler ve deneyimler edinme becerisi ile açıklamak istemesidir. İnsanoğlu, gözünün önünde durmayan ve ilk algılandığında nesnel varlığı olmayan bir şeyi düşünme olanağı sağlayan hayal gücüne sahiptir.⁴¹ Söylenceler bir toplumun manevi değerlerini yansıtan ciddi öykülerdir. Bu öyküler bir toplumun dünya görüşünü ve önemli

³⁹ Erhat, 1996: 2.

⁴⁰ Bonnefoy, 1981: 5.

⁴¹ Armstrong, 2006: 8.

inançlarını temsil ettikleri için o toplumun kültürü tarafından değer verilen ve korunan insan deneyimlerinin birer simgesi olmuştur.⁴²

Antik dünyada pek çok bilinmeyen aksine parfümün mitolojik kökeni hakkında bilgilere sahip olduğumuz söylenebilir. Bu bilgileri özellikle eski Hellen toplumunda ilk olarak ortaya çıkan mitolojik hikâyelerle birlikte okuduğumuzda, o toplumun zihin yapısına dair bazı sonuçlara ulaşmamız mümkündür.⁴³ Bu sonuçlara geçmeden önce insanlık tarihi boyunca birçok kültürde insanlar kokunun bilişsel, duyumsal ve duygusal önemli etkilere sahip olduğunu fark etmişler ve koku ile bilgilerini daima canlı tutmuşlardır.⁴⁴ Özellikle Hellen ve Roma kültür ve düşüncesinde önemli rol oynayan çiçekler ile kokular; eski tıp, din, botanik, doğal tarih, günlük hayatla birlikte mitolojiyi de etkilemiştir.⁴⁵ Antik dünyadaki pek çok kavram hakkında mitolojik hikâye yazıldığı gibi parfüm hakkında da anlatılmış bir mitolojik hikâye vardır. İlk olarak parfüm, Hellen ve Roma toplumlarında, kronolojik olarak daha önce yaşamış olan Hellen toplumunda ortaya çıkmış sonrasında ortak bir coğrafyayı paylaştıkları için Romalılar da Hellenlerden etkilenmiştir.⁴⁶ Bu etkileşim mitolojik hikâyeyede yansımış iki toplumu daha iyi anlamak için önemli vermiştir. Bundan dolayı parfüm ile ilgili mitolojik hikâyeyi bütün olarak görebilmek için mitoloji ve inanç yoluyla gelen bilgileri bir arada okumak gerekmektedir.

Çalışmamızın bu pasajında ilk olarak yararlanmak istediğimiz kaynaklardaki, insanlığa parfümü öğreten periyi açıklamak istedik fakat ana kaynağına ulaşmakta oldukça sıkıntı yaşadığımızı, bunun sebebinin ise parfümün mitolojik hikâyesindeki tüm kahramanların listesini güvenilir bir şekilde oluşturulmadığı ve karakterleri tespit etmekte zorlanmaktan kaynaklandığı söylenilebilir.⁴⁷ Mitolojik hikâyedeki bütünün tamamlanmasındaki belirsizliğin nedeni son yüzyıllarda akademisyenlerin Hellen tanrı(ça)larını ve adlarını Romalılaştırmada ısrarı kaynaklanmakta, Latince isimlerin takip edilmesinin zor olmasından dolayı bu durum oldukça karışık hale gelmektedir.⁴⁸

Hellenler, insanların parfüm sanatını *Oinone* (*Oivónē*)⁴⁹ adlı nehir perisinden

⁴² Rosenberg, 2003: 17.

⁴³ Arp, 2014: 16.

⁴⁴ Ackerman, 1990: 6.

⁴⁵ Bradley, 2015: 1.

⁴⁶ Arp, 2014: 16.

⁴⁷ Arp, 2014: 27.

⁴⁸ Arp, 2014: 28.

⁴⁹ Grimal, 1997: 569-570.

öğrendiklerini ifade etmektedirler.⁵⁰ Mitolojik olarak anlatılan hikâyede, kaynaklar eksik olsa da var olan ismin anlamına bakıldığında *Aeone* adının Hellen dünyasındaki *ἄων*’dan gelmiş olduğu düşünülmektedir. *ἄων* kelimesinin anlamı “yağla ovma, ilaçla ovma” anlamlarına karşılık gelmekle birlikte⁵¹ bu kelime, “burun ile ılık suyun buharının hissedilmesi” olarak da kullanılmıştır.⁵² Mitolojik hikâyedeki ana kahraman olan *Aeone* adının Hellencede *Oinone*, “*Οἰνώνη*” adına karşılık geldiği düşünülmektedir. *Oinone* nehir tanrısı Cebren’in kızıdır anlatılanlarda onun bir nehir perisi olduğu bilinmektedir.⁵³ Hellenlerin *Oione*’den parfüm üretimine ilişkin anlatmış oldukları mitolojik hikâyede, aşk ve ihanetten oluşan bir olay örgüsü vardır. Onların bu hikâye hakkında verdikleri bilgiler aşk ve bu aşkta yaşanan ihanetten oluşan bir olayı konu etmektedir. *Oinone*, Ida Dağı’nda yaşayan *nymphalardan* biridir.⁵⁴ Anlatılan mitolojik hikâyeye göre; Priamosoğlu Paris⁵⁵ dağa bırakılıp çobanlarca büyütüldüğü sırada *Oinone* ile tanışır ve birbirlerine derin bir aşkla bağlı olarak yaşamaya başlarlar. Paris hikâyede çobanın oğlu olarak tasvir edilmesinin yanı sıra *Oinone* tanrılar tarafından kendisine pek çok armağan verilmiş *nympha* olarak betimlenmektedir. Bazı kaynaklar bu yetenekleri Rhea’dan aldığını bizlere aktarmış,⁵⁶ bazı kaynaklar ise Apollon’un ona yetenek verdiğini ifade etmişlerdir. Apollon’un *Oinone*’ye vermiş olduğu yetenekler, bekâreti karşılığında yaraları ve hastaları iyileştirme üzerine olup, bitkileri yakından tanıması ve onlardan bir karışım elde edebilmesi içindir.⁵⁷ Ona parfüm yapma yeteneğini veren tanrıça ise Aphrodite’dir.⁵⁸ Bu bağlamda *Oinone*’ye verilen yetenekler, parfüm yapımı olarak baktığımızda Rhea’dan ya da Apollon’dan öğrendiği bilgilerin sonucunda hammaddeler hakkında bilgi sahibi olduğudur. Bitki ve kök becerilerine sahip olan *Oinone* bu becerilerini tıp alanında da kullanmış olduğu kaynaklar tarafından desteklenen bilgiler arasındadır.⁵⁹ Bu mitolojik hikâyeye son olarak Aphrodite’yi eklemiş olan Antik Çağ insanı, şifalı bitkilerden parfüm yapımına geçişi tamamlamaktadır.

Antik Çağ insanı tarafından anlatılmış olan mitolojik hikâyeye geri dönmek gerekirse; *Oinone* ve Paris’in aşkı Üç Güzeller Yarışması’na⁶⁰ kadar devam etmiştir.

⁵⁰ Gender, 1972: 65.

⁵¹ Margant, 229.

⁵² Smith, 1871: 311; Grimal, 1997: 569-570.

⁵³ Apollod. III. 476.

⁵⁴ Apollod. III. 500.

⁵⁵ Erhat, 1996: 997; Grimal, 1997: 606-608.

⁵⁶ Apollod. III.520.

⁵⁷ Yörükkan, 200: 165; Grimal, 1997: 570.

⁵⁸ Trueman, 1975: 81.

⁵⁹ Lycophron, 1978: 325.

⁶⁰ Üç Güzeller Yarışması için bkz. Can, 2012: 114.

Yaşadıkları bu aşk sırasında *Oinone*, Aphrodite tarafından kendisine verilen parfüm sırrını Paris ile paylaşmış aralarında devam eden ilişki Zeus'un Üç Güzeller Yarışması'nda Paris'i yargıç olarak seçilmesinden sonra bozulmuştur. Paris, *Oinone*'nin aşkına ihanet etmiş ve yarışmada yargıçlık yapmayı kabul etmiştir. Geleceği bilen⁶¹ *Oinone* aşığı Paris'i vazgeçirmeye çalışsa da bunu başaramamış,⁶² Üç Güzeller Yarışması'nda kendisine sunulan tekliflerden dünyanın en güzel kadını, Helene'yi seçen Paris, *Oinone*'nin aşkına ihanet ederek onu terk etmiştir. *Oinone*, Paris'i Helene'ye gitmekten vazgeçirmek istese de bunu başaramamış bunun üzerine *Oinone* kendisine verilen tıbbi bilgilerden anlama ve geleceği görebilme özelliğinin de bilincinde olarak, eğer bir gün yaralanırsa onu iyileştireceğine dair sözler vermiştir. Troia Savaşı'nın sonuna doğru Paris, Philoktetes'in attığı zehirli bir okla vurulunca *Oinone*'den yardım istemiş fakat *Oinone* kendisini bırakıp giden Paris'e yardım etmemiştir ve bunun üzerine Paris ölmüştür. Anlatılmış olan bu efsanenin sonunda *Oinone* yaptığından pişman olmuş, bunun üzerine üzüntüsünden intihar etmiştir; anlatılanlara göre *Oinone* ya kendisini asmış ya da kendisini Paris'in ölüsünün yakıldığı odun yığınının üzerine atmıştır.⁶³ Her ne kadar hikâye bu şekilde sonlanmış olsa da çalışmamız için önemli olan bir ayrıntı vardır, o da Troia'da Helene ile birlikte yaşarken Paris'in *Oinone*'den öğrendiği parfüm sırlarını Helene ile paylaşması ve Helene'nin bu sırrı Hellas'a döndükten sonra Hellaslı kadınlarla da paylaşmış olmasıdır.⁶⁴ Dikkat edilmesi gereken diğer bir husus da Antik Çağ'da tıbbi değer taşıyan bitkilerin hem parfüm yapımında hem de ilaç yapımında kullanılmış olmasıdır. Bunlara paralel olarak şunu da eklemek gerekirse, *Oinone* hikâyesi Hellen toplumunun Troia Savaşı'ndan önce parfüm yapımını bildikleri yönünde düşünmemize sebep olabilir. Tam olarak kesin ifadeler kullanılmasa da bu mitolojik hikâye parfümün başlangıcı için yeterli bir temel oluşturmaktadır. Buna ek olarak parfüm yapımında kullanılan materyallerin, özellikle hoş kokulu çiçeklerin, mitolojik hikâyelerine de rastlamak mümkündür. Kendilerine özgü mitolojik anlatımı bulunan bu çiçeklerin, Antik Çağ'da bilindiği ve üzerinde çalışıldığı da bir gerçektir.

1.3. Parfüm Yapımında Kullanılan Hammaddeler

“Koku alma duyusu” tarif etmesi zor bir duygu olmakla birlikte insanoğlunun en gelişmiş duyularından da biridir. Bu gelişmiş duyguyu hissettiren koku duyusunun ilk keşfinin ne zaman olduğunu merak eden insanoğlunun cevabını, Antik Çağ'da yaşayan ilk

⁶¹ Apollod. III. 530.

⁶² Erhat, 1996: 997.

⁶³ Grimal, 1997: 570.

⁶⁴ Rimmel, 1867: 82.

insanlarda buldukları yönündedir. Genel olarak bakıldığında ilk insanların kokuyu, ateşi keşfettiği zaman fark ettikleri düşünölmekle birlikte ateşte yakılan bu ağaçların hoş kokuları oldukları fark edilmiş ve bu ağaç ile kokulu çiçekler parfüm yapımına geçtiklerinde insanların ilk tercih ettikleri ürünler arasında yer almıştır.⁶⁵ Tercih ettikleri bu bitkilerin ateşte maruz kaldıklarında koktuklarını fark etmişler zamanla bu materyallerin aslında tek başına kokmadığını çeşitli materyalleri bir araya getirerek, parfüm ya da merhem olarak adlandırılan bir karışım elde edebileceklerini öğrenmişlerdir. Antik Çağ yazarının bu açıklamayı doğrular nitelikte yapmış olduğu tanımlamada, Theophrastos, 4. yüzyılda yazmış olduğu eserinde hammaddelerin tek başına kokmadıklarını, koku elde etmek için çeşitli materyallerin bir araya gelmesi gerektiğini özellikle vurgulamıştır.⁶⁶

Antik Çağ insanı yaşamış olduğu coğrafyada pek çok ağaç, çiçek ve ot türüyle karşılaşmıştır. Karşılaşmış oldukları bu materyalleri sadece gözlemlemekle kalmamışlar aynı zamanda bu ürünleri yiyeceklerde, ilaçlarda ve parfümlerde kullanarak günlük hayatın içersine katmışlardır.⁶⁷ Bu bilgilerimizi doğrular nitelikte Hellen ve Roma toplumlarının günlük hayatlarından bahseden edebi eserlerde ayrıca papirüs ve balmumundan yapılmış tahta tabletlerde de bitkiler hakkında bilgiler bulmak mümkündür.⁶⁸ Bu bilgilerimiz neticesinde hem Hellen hem de Roma toplumunun parfüm için önemli olan materyalleri tanımakta olduğu söylenebilir, örnek vermek gerekirse; iris, mür, gül, beyaz menekşe ve zambak gibi çiçekleri bilen insanlar aynı zamanda sedir ağacı ve narenciye ağacının kokusunu da tanımaktaydılar.⁶⁹

Hellen ve Roma toplumlarının parfüm üretimi hakkında neler bildiklerini, hangi materyalleri kullandıklarını, kullanmış oldukları bu materyalleri nasıl işlediklerini ilk olarak edebi eserlerden öğrenmekteyiz aynı zamanda edebi eserleri doğrular nitelikte olan arkeolojik verilerden ve yazıtlardan da öğrenmekteyiz.⁷⁰ Yazıtlardan, parfüm yapımında kullanılan materyallerin, toplumların yaşamış oldukları yerlerde yetiştirildiği ya da yetiştirilmeyen hammaddelerin ticaret aracılığıyla ülkeye getirildiklerini öğrenmekteyiz. Bunlara ek olarak duvar resimlerinden ve tapınak duvarlarında resmedilmiş kabartma sahnelerinden de faydalanılmış, bu resimlerde parfümün yapım aşamaları işlenmiştir.⁷¹

⁶⁵ Yentürk, 2005: 7.

⁶⁶ Thphr. *H.P.* IV. 2.

⁶⁷ Hughes, 1994: 17.

⁶⁸ Draycott, 2015: 61.

⁶⁹ Plin. *H.N.* XIII. 1.

⁷⁰ Brun, 2000: 282-284.

⁷¹ Germer 2001: 535.

Mezar süslemelerinde kullanılan objeler ise, diğer önemli kaynaklar arasında sayılabilir.

1.3.1. Bolanos

Bolanos, gri-yeşil renkli, oval yapraklarla kaplı, küçük dikenli yaprak dökmeyen ağaç ya da çalıdır. *Balanitaceae* ya da *Zygophyllaceae* ailesine mensup olan ağaç, parfüm yapımında kullanılan ana maddelerden biridir. Bununla birlikte yazılı kaynaklar Antik Çağ'da bu bitkiden çok sık bahsetmekle birlikte parfüm yapımında yararlanılan bir tür olarak da söz etmişlerdir.⁷²

Hem Mısırlılar hem de Suriyeliler tarafından parfümeride en çok kullanılan bu ağaç, Nil vadisinde bol miktarda bulunmaktadır.⁷³ Mısırlıların parfüm yapımında bu ağacın kabuklarını kullandıklarını ilk olarak Theophrastos'tan okumaktayız.⁷⁴ Çalışmamızın konusu hakkında yazılı kaynakların çok nadir olduğu bu dönemde Theophrastos ağaçtan elde edilen bu yağ için, dönemin en değerli yağı olduğunu bu yağların karışıma koku vermesi ve hazırlanmış olan karışımların kokularının uzun süre kalıcı olmasını sağlayacak bazlar olarak kullanıldığını öğrenmekteyiz.⁷⁵

Bolanos ağacı bulunduğu coğrafyaya göre farklı isimler almış bu adlandırmaların bilinen en eski örneğine ise Djoser Piramit Kompleksi'nde arkeolojik kazılar yoluyla ulaşılmıştır.⁷⁶

1.3.2. Eğir Otu, Saz

0,9-2 m genişliğine ve 1,2 m yüksekliğine kadar büyüyen bitki, Asya ve Güneydoğu Amerika'ya özgüdür.⁷⁷ “Hint kamışı” , “tatlı bayrak” , “mür” gibi çeşitli adlarla nitelendiği görülmektedir. Genellikle göllerin ve akarsuların kenarlarında, içlerine sokulu halde yetişen kelimenin kökeni Hellence ‘*ó, κάλαμος, ov, m.*’ (kamış, saz) kelimesinden gelmektedir.⁷⁸

Plinius eserinde ‘*calamus, -i, m.*’ adı verilen kokulu bir sazdan bahseder. Büyük ihtimalle bu bitkiden bahseden Plinius, Arabistan, Hindistan ve Suriye’de bu bitkinin var

⁷² Serpico, 2000: 391.

⁷³ Groom, 1992: 20.

⁷⁴ Thphr. *H.P.* IV. 13-16.

⁷⁵ Brun, 2000: 281.

⁷⁶ Byl, 2012: 68.

⁷⁷ Byl, 2012: 79.

⁷⁸ Groom, 1992: 36.

olduğuna da değinmiştir.⁷⁹ Theophrastos'un yazmış olduğu esere baktığımızda ise bitkilerin tatlı bayrak ismiyle adlandırıldığını ve schoinoslarının yeşil olduklarında hiçbir kokusu olmadığını belirtmektedir, fakat kurudukları zaman kokularının geldiğini ayrıca belirtmiştir.⁸⁰ Tım bunlara ek olarak Dioscorides ise bu bitkinin Hindistan'da yetiştiğini ve parfümlere daha güzel bir koku vermek işin bu bitkinin karıştırıldığını belirtmektedir.⁸¹

Cyperaceae ailesine mensup eğir otu bitkisinin, dik ve dik şişek saplarıyla desteklenen yaklaşık altı yşz türü vardır. Bazı antik kaynaklar bu bitkiden *kyphi* olarak bahsetmektedir.⁸² Aslında *Cyperus* adıyla bilinen bu bitki Eski Mısır Krallığı'na kadar uzanmaktadır.⁸³ Aynı zamanda bir başka kaynakta Sedge familyasından bir dizi bitki olarak kabul edilen eğir otu, parfümeride kullanılan bir aromatik maddedir.⁸⁴ Bu aromatik madde köklerinden esansiyel yağ olarak parfümlerde kullanıldığı ve bu bitkinin yağının, odunsu bir kokuya sahip olduğu ve aşık kahverengi renkte olduğu bilinmektedir. Genel olarak bitkiyi kuru, odunsu ve biraz baharatlı bir kokuya sahiptir diye tanımlamak mümkündür.⁸⁵

1.3.3. Ardıç

Ardıç, çalı gibi büyüyen Hellence *arkeuthos* “árκευθος” olarak ifade edilen bitki türüdür. Avrupa'da, Kuzey Amerika, Kuzey Afrika ve Asya'nın kuzey kısımlarında bulunur. Kendi içinde farklı özelliklerine göre türlere ayrılmıştır.⁸⁶ Günümüz kaynakları ardıcın yerini daha net bir şekilde ifade edebilirken, Plinius bazı ağaşların belli yerlerde, ardışların ise her yerde olduğunu eserinde kesin olmamakla birlikte belirtmiş, bu tanımından ardıcın řođu coğrafyada yetişebileceğini bizlere aktarmıştır.⁸⁷

Bununla birlikte ardıç ağacının bulunmadığı yerlere ticaret yoluyla getirildiği bilinmektedir. Örnek vermek gerekirse, Mısırlıların hem günlük hayatta hem de cenaze törenlerinde kokulu maddelere önem verdikleri bilinmektedir. Bu sebeple coğrafyalarında bulunmayan bitkileri ticaret yoluyla ölkelerine getirmişler ve bu materyalleri koku üretmek işin kullanmışlardır. Suriye ve Fenike'den getirildiği düşünölen ardıç ise bunun sadece küçük bir örneğidir. Mısırlılar materyalleri kendi ölkelerine getirmek işin sıklıkla Mykenai

⁷⁹ Plin, *H.N.* XIII. 2. 15.

⁸⁰ Thphr. *H.P.* IX, 7, 1-2.

⁸¹ Diosc. *Mat. Med.* I, 17.

⁸² Diosc. *Mat. Med.* I. 25. Kyphi işin bkz. Byl, 2012: 108.

⁸³ Manniche, 1999: 17-18-149.

⁸⁴ Groom, 1992: 62.

⁸⁵ Arctander, 1960: 155.

⁸⁶ Groom, 1992: 118.

⁸⁷ Plin. *H.N.* XIII. 52.

bölgeleri ve diğer Akdeniz ülkeleriyle ilişki içerisinde bulunmuşlardır.⁸⁸

Parfüm yapımında kullanıldığına değindiğimiz ardıcın meyvelerinden, sadece parfüm değil ayrıca yağ da üretilmektedir. Bu bitkinin yağının çıkartılması için bitkiye iki yöntem uygulanmaktadır, bunlardan ilki kurutularak diğeri ise buhardan arıtma şeklinde olan yöntemlerdir.⁸⁹ Kokulu olan bu esanslı yağın, Mısırlılar tarafından cenazede kullanıldığı görülmektedir. Her alanda kullanılabilen ardıcın, o dönemde sihirli bir bitki olarak da kabul gördüğü kaynaklarda karşımıza çıkmaktadır.⁹⁰ Ek olarak ardıç ağacından reçinelerin de yapıldığını ifade etmek gerekir.⁹¹ Bitkinin özünden yapılan bu reçineler tam olarak esanslı yağ şeklinde adlandırılmasa da damıtılmış yağ yapımında katkı maddesi olarak kullanılmıştır.⁹² Bununla birlikte ardıç esansının kokusundan da bahsetmek gerekirse, esans, taze, çamsı, odunsu bir kokuya sahiptir.⁹³

Ardıç bitkisi günlük hayatta sadece güzel koku vermesi ve yağlara esans sağlamakla sınırlı kalmamıştır. Bitki, tıp alanında ilaç yapımında da kullanılmıştır. Örneğin o dönemin salgın hastalığı olan vebadan kurtulmak için, dönemin insanları evlerini ardıç ağacıyla temizlemişlerdir. Tüm veba yıllarında, vebanın tekrar salgın haline gelmemesi için böyle bir yöntem izleyen toplum ardıç bitkisinin keskin kokusunun vebaya iyi gelebileceğinin farkına varmış olmalıdır.⁹⁴

1.3.4. Zambak

Beyaz veya Madonna Zambağı olarak da adlandırılan bitki genellikle 30-45 cm genişliğinde ve 0. 9-2 cm yüksekliğindedir. Zambağın etrafında bir soğanı vardır. Karanfil andıran bu soğan, çiçeğin sapı ortaya çıkmadan önce kış mevsiminde tutam şeklinde yapraklarını ilk olarak ortaya çıkarır, ortaya çıkan bu yaprakların güzel bir kokuya sahip olduğu ve parfüm yapımında bundan faydalandığı bilinir.⁹⁵

Zambak, Akdeniz kökenli olmakla birlikte bölgede yaygın olarak yetiştirilmiş ve güzel bir kokuya sahip olduğu için de parfüm yapımında yaygın olarak kullanılmıştır. Hem Hellen hem de Roma'da parfüm yapımında kullanılan zambak aynı zamanda Mısır da

⁸⁸ Reinarz, 2014: 55.

⁸⁹ Arctander, 1960: 231.

⁹⁰ Groom, 1992: 118.

⁹¹ Plin. *H.N.* XVI.30.

⁹² Parry vd., 1922, 83.

⁹³ Diosc. *Mat. Med.* I.75.

⁹⁴ Classen vd., 2003: 60-61.

⁹⁵ Byl, 2012: 70.

kullanılmış, nitekim bitkinin özünden elde edilen merhemlerin o dönemde oldukça popüler olduğu bilinmektedir⁹⁶ Bitkinin çiçeklerinden elde edilen bazların, zeytinyağlarına ya da tatlı badem yağına karıştırılarak, dönemin önemli parfümlerine de eklendiği bilinmektedir.

Hellenler “*Susino*n” diye adlandırdıkları parfümü yapmak için zambaktan faydalanmışlardır. Günlük hayatta kullandıkları bu parfüm ilk olarak Hellenler arasında popüler olurken, daha sonra Roma toplumunda yaygın olarak kullanılmış, hatta parfümün dini törenlerde kullanıldığına dair bilgiler de mevcuttur.⁹⁷ Bilindiği üzere antik dönemlerde cenaze törenlerinin vazgeçilmezi, kokulu yağların ölünün bedenine sürülmesidir. Kutsal yağ, kutsal kokulu yağ olarak adlandırılan bu esanslar, her bitkinin kullanıldığı bir koku karışımı değildir. Kullanılan bu kokulu yağlarda zambağın sık kullanılması, bitkinin önemini vurgular niteliktedir.⁹⁸

Doğa tarihçisi Dioscorides, eserinde zambaktan yapılan ilaçtan bahsetmektedir. Bu bilgi, bitkinin diğer materyaller gibi hem parfüm hem tıp alanında kullanıldığına dair önemli kanıttır. Yazar eserinde, bitkinin iki kullanım dışında, vücuda kullanıldığında kişinin dış görünüşteki değişikliklere de neden olacağını sözlerine ekleyerek yüze uygulanması durumunda kırışıklıklarının gideceğinden ve yüzü temizleyeceğinden de söz etmektedir.⁹⁹

1.3.5. Kına

Kına, yaprak dökmeyen çalı veya küçük ağaç olarak adlandırılabilir. Düz kenarlı ve ince uçları olan mızrak şeklinde yeşil yapraklarla eliptiktir. Kokulu, yaprakları küçük pembe, beyaz veya kırmızı çiçekler olarak büyük salkımları vardır.¹⁰⁰ Zeytin ağacına benzer bir görüntüsü olduğunu söylemek mümkündür. Bununla birlikte kümelenmiş halde bulunan çiçekleri aromatik bir kokuya sahiptir.¹⁰¹ Bitkinin hem boya hem de koku için kullanıldığı düşünülmektedir. Mısır ve sıcak ülkelerde üretimi fazladır.¹⁰² Bir parfüm veya lezzet malzemesi olarak bilinmese de, kınanın yapraklarının ve çiçeklerinin özel bir kokusu vardır, bu özelliğiyle antik dönemlerde parfümerler tarafından ilgi duyulan bir bitki olmakla birlikte pek çok kozmetik ürünün de bir parçası olduğu bilinmektedir.¹⁰³ Dioscorides, kınanın

⁹⁶ Plin. *H.N.* XIII. 2.17.

⁹⁷ Groom, 1992: 133.

⁹⁸ Reinartz, 2014: 38.

⁹⁹ Diosc. *Mat. Med.* III.102.

¹⁰⁰ Byl, 2012: 68.

¹⁰¹ Diosc. *Mat. Med.* I.95.

¹⁰² Hepper, 2009: 25.

¹⁰³ Arctander, 1960: 215.

öğütölerek, yapraklarıyla birlikte kullanıldığında günümüzde olduğu gibi saçlara kahverengi rengini verdiğini bilmekte ve bu şekilde kullanıldığında eserinde bahsetmektedir.¹⁰⁴

1.3.6. Nilüfer Çiçeği

Nilüfer çiçeği, 0.9-3.5 m genişliğinde olup ve 8-38 cm yüksekliğine kadar büyümektedir. Ayrıca bitki 50 cm genişliğindeki yuvarlak dalgalı kenarlı yapraklara sahiptir.¹⁰⁵ Bitki bir çiçeğin yetişemeyeceği, bataklık olarak adlandırılan yerlerde yetişir.¹⁰⁶ Libya’da çok fazla yetişen bu bitki antik Mısır’ın en önemli çiçeklerinden biri olmakla birlikte hem Hellen hem de Roma toplumları tarafından tercih edilen bir bitki olmuştur.¹⁰⁷

Botanik kimliği hakkında her ne kadar kesin bilgilere sahip olmasak da dönemin önemli tarihçisi olan Herodotos’un (MÖ 490-425) zamanına, belki de tarihsel olarak daha önceye dayandığını bilmekteyiz. Tarihin babası Herodotos’a ek olarak, Theophrastos, eserinin iki yerinde nilüfer çiçeğine kısa da olsa yer vermiş,¹⁰⁸ bununla birlikte Plinius da bu bitkinin Afrika’da yetiştiğine dair bilgileri çalışmamız için önemli olan *Naturalis History* adlı eserinde bir pasaj ayırmıştır.¹⁰⁹ Nilüfer çiçeğinden yapılan parfümler oryantal tip kokuya sahiptir, kokuların parfümde kullanılmasıyla birlikte bitkinin yağ özelliği taşıdığını ve bu amaçla kullanıldığını bilinmektedir. Ayrıca parfümlerde kullanılan yağların, nilüfer çiçeğinin özünden de elde edildiği bilinmektedir.¹¹⁰ Buna ek olarak bitki tıp alanında da kullanılmıştır. Tıp alanında kullanıldığını dair en son bilgilerimiz Hellence belgeden gelmektedir, o dönemde yazılmış olan reçetenin İskenderiye’deki tıp fakóltesinde Galenos tarafından yazıldığı iddia edilmektedir.

¹⁰⁴ Diosc. *Mat. Med.* I. 95.

¹⁰⁵ Byl, 2012: 71.

¹⁰⁶ Latince adı *Nymphaea* olan Nilüfer çiçeği, bataklıklarda açan ve her zaman yapraklarını temiz tutan nadide bir çiçek olma özelliği taşımaktadır. Çiçek hakkında anlatılmış olan mitolojik hikaye, çiçeğin bu özelliği ile yakından ilişkilidir. Nilüfer, latince isminden de anlaşılacağı üzere Nymphaların çiçeği olarak bilinmektedir. Su bir çok kültürde yaşam demektir bundan dolayı büyük nehirlerde ve sulak alanların olduğu kültürlerde nilüfer çiçeği farklı bir değer taşımaktadır. Nilüfer çiçeğine dair ilk mitolojik hikayelerimiz Hindistan ve Nil’in etkisinin yüksek olduğu Mısır da yer almaktadır. Bkz. Gezzin, 2010: 147. Hindu inancına göre su dişi ve doğurgandır. Kozmik nilüfer suların üreme organıdır ve yeryüzü tanrıçası olarak kişileştirir. Bu inancı destekler nitelikte, Nilüfer tanrıçasının sağlık, yaşam, bolluk, bereket sağladığına inanılır. Yeniden doğumu simgeleyen yaratıcı tanrı Vişnu, eşi olan Nilüfer tanrısının ayaklarının dibinde ve daima nilüferin üzerinde tasvir edilmektedir. Mısırlıların, yeniden doğuşla ilişkilendirdikleri nilüfer çiçeği Nefertem ile tanrı Ra’yı simgelemektedir. Nefertem’in tapınağı olan Heliopolis de nilüfer çiçeğinin var olduğu dönemde yazılan papirüslerle kanıtlanmıştır. Bkz. Byl, 2012: 22. ; Bonnefoy, 2000: 1136.

¹⁰⁷ Diosc. *Mat. Med.* IV. 113. ; Johnson, 1933: 663.

¹⁰⁸ Thphr. *H.P.* II.13. 3.

¹⁰⁹ Plin. *H.N.* XIII. 32.106.

¹¹⁰ Groom, 1992: 135.

1.3.7. Mersin Ağacı

Mersin ağacı, 3 m genişliğe ve 3 cm yüksekliğe sahiptir. Ezilme işlemi yapıldıktan sonra aromatik bir kokusu ortaya çıkan yaprakları, koyu yeşil renktir.¹¹¹ Yaprak dökmeyen bu bitkinin Güney ve Orta Avrupa'da özellikle Antik Çağlar'da doğu ülkelerinde yapılan ünlü bir yağın temel esansı olarak kullanıldığı bilinmektedir.¹¹² Hem Hellenler hem de Romalılar için sembolik bir anlama sahip olan mersin ağacı kullanım yeri ve fiziksel görüntüsüne göre kendi içinde kategorize edilmiştir. Açıklamaya örnek vermek gerekirse; yeşil mersin, ballı mersin yağı, limonlu mersin yağı vb. gibi.¹¹³

Çeşitli türlere sahip olan bitki bu bağlamda farklı kullanım alanlarına da sahip olmuştur. Özellikle parfüm yapımının kullanımında önemli bir hammadde görevi üstlenen mersin ağacı çalışmamızda kullandığımız antik kaynaklarda da geçmektedir. Plinius, mersinin güçlü kokusundan ve Mısır'da yetiştiğinden bahsederken,¹¹⁴ Theophrastos, mersin ağacının hoş bir kokusunun olduğunu bize aktarmıştır.¹¹⁵ Bununla birlikte Dioscorides eserinde de mersin ağacından yapılan yağdan eserinde söz etmiştir.¹¹⁶

1.3.8. Gül

Antik dönemlerde özellikle batı toplumları tarafından çok iyi tanınan gül, parfüm yapımında oldukça önemli bir hammaddedir. Özellikle Plinius'un eserinde sıkça geçmekle birlikte Theophrastos'un da eserinde yerini almıştır. Plinius gülün kokusundan, yetiştiği bölgeden ve görüntüsünden bahsederken¹¹⁷ aynı zamanda parfüm yapımında kullanılan materyalleri anlattığı bir bölümde de güle yer vermiştir.¹¹⁸ Buna paralel olarak Theophrastos da parfümler için kullanılan bitkilerden bahsederken güle değinmiştir.¹¹⁹ Gül, Antik Çağ'da her ne kadar batı uygarlıkları tarafından biliniyor olsa da doğu toplumları tarafından çok iyi tanınmamaktadır.¹²⁰ Gülün, doğu toplumları tarafından tanınmasının Persler aracılığı ile olduğu düşünülmektedir. Ege üzerinden, Roma döneminde bahçelerde yetiştirildiğine dair

¹¹¹ Anny Byl, 2012: 73.

¹¹² Groom, 1992: 155.

¹¹³ Tisserand ve Young, 2014: 357-358.

¹¹⁴ Plin. *H.N.* XXIII. 45; 81. ; 83.

¹¹⁵ Thphr. *H.P.* II. 8. 5-6.

¹¹⁶ Diosc. *Mat. Med.* I. 39.

¹¹⁷ Plin. *H.N.* XII. 50.

¹¹⁸ Plin. *H.N.* XII. 108.

¹¹⁹ Thphr. *H.P.* II. 26-28.

¹²⁰ Diosc. *Mat. Med.* I. 99.

kayıtların var olduğu da ayrıca bilinmektedir.¹²¹

1.3.9. Mercanköşk

Akdeniz bölgesine özgü olan bitki, 45 cm genişliğe ve 60 cm yüksekliğe sahiptir. Grimsi yeşil kökleri olan mercanköşk, küçük pembe beyaz çiçeklere sahiptir.¹²² Antik dönemde yapılan yiyeceklerde kullanımı pek popüler olmamakla birlikte parfüm yapımında yaygın olarak kullanılmıştır. Hellence “*amarakon sampsoukon*”, Latince “*sampsuchus*” olarak kullanılan mercanköşkü günümüzde kekik olarak da adlandırıldığı bilinmektedir.¹²³

Çalışmamızda yararlandığımız antik kaynaklarda mercanköşküne rastlamak ve hakkında fazlaca bilgi edinmek mümkündür. Koku ve parfüm hakkında en eski bilgileri öğrendiğimiz Athenaios da eserinde mercanköşküne yer vermiş ve mercanköşkü ve elmadan yapılan en iyi parfümlerin Kos’tan geldiğini eserinde belirtmiştir.¹²⁴ Ayrıca Plinius bitkinin yetiştiği yerden ve kokusundan bahsettiği bölümlerde parfüm için önemli bir materyal olduğunu da belirtmiştir.¹²⁵ Theophrastos da tatlı kokuya sahip olan mercanköşküden yapılan parfümü bize anlatmıştır.¹²⁶

1.3.10. Sığır Dili

Kalın, morumsu, kırmızımsı renkte bir köke sahip olan sığır dilinin MS ilk yüzyıllarda ilk olarak Mısır’da üretildiği ve bugün hala Mısır’da yetişen önemli bir hammadde olduğunu kaynaklardan öğrenmekteyiz.¹²⁷ Bu bitki Güneydoğu’ya özgü bir bitki olmasının yanı sıra Avrupa ülkelerinde ve Türkiye’de de geniş ölçüde yetiştirilmesine sahiptir.¹²⁸ Hellenler ve Romalılar tarafından parfümleri çekici hale getirmek için yağı kullanılan sığır dili ayrıca bitkinin kökündeki renkten faydalanılarak parfümlere renk vermek için de yararlanılmıştır.¹²⁹ Bununla birlikte parfüm yapımında önemli hammaddelerden biri olarak Plinius tarafından da bahsedilmiştir.¹³⁰

¹²¹ Ann Byl, 2012: 74.

¹²² Lord, 2003: 956.

¹²³ Dalby, 207.

¹²⁴ Ath. XV. 688f.

¹²⁵ Plin. H.N. XIII. 13-17.

¹²⁶ Thphr. H.P. II. 30-32.

¹²⁷ Anny Byl, 2012: 74.

¹²⁸ Groom, 1992: 4.

¹²⁹ Thphr. H.P. VII. 33.

¹³⁰ Plin. H.N. XIII. 6-9.

1.3.11. Aspalathus

Theophrastos'un parfüm yapımına uygun bir bitki olarak listelediği aspalathus, tatlı bir kokuya sahiptir.¹³¹ Plinius ise aspalathus'un kökünün kırmızı ve sert olduğunu, parfüm yapımında kullanıldığını bizlere aktarmaktadır. Bununla birlikte çiçeğine gül gibi diyerek, gülün de bilinen bir materyal olduğu görülmektedir. Tatlı bir kokuya sahip olması hem Theophrastos hem de Plinius tarafından aktarılmıştır.¹³² Aspalathus, Afrika ve bazı Orta Doğu ülkelerinde yetişmekle birlikte bulunduğu coğrafyaya göre farklı adlara sahiptir.¹³³ İlaveten şunu da eklemek gerekirse bitkinin adının geçtiği Hellençe üç *kyphi* vardır. Aynı şekilde tapınak duvarlarında da bu bitkiyi bulmak mümkündür.¹³⁴

1.3.12. Tarçın

Çin, Japonya, Endonezya gibi ülkelerde yetiştirilen “*Tanrı'nın Tatlı Kokusu*” olarak da adlandırılan tarçın, çoğu kültürde önemli bir yere sahip olmuştur.¹³⁵ Farklı adlandırmalarla anılan tarçın, özellikle Çin Tarçını olarak da bilinmektedir. Hem kokusundan hem özünden çıkarılan yağ, parfüm yapımında kullanılan önemli bir hammaddedir.¹³⁶

Theophrastos, tarçından Arabistan ve Hindistan gibi ülkelere diğer bölgelere yayılan aromatik bir bitki olarak bahsederken¹³⁷ Dioscorides, Arabistan bölgesinin tarçın ve benzeri kaynakların merkezi olduğunu bize aktarmaktadır.¹³⁸ Şunu da eklemek gerekirse tarçın, uçucu parfümlerin kalıcı hale gelmesini sağlamak amacıyla kullanılmış önemli bir hammaddedir.¹³⁹

1.3.13. Süsen

Iridaceae familyasında yaklaşık üç yüz tür süsen bulunmakla birlikte bunların isimlendirilmesi oldukça farklıdır. Bununla birlikte çeşitli formlarda meydana gelen süsenlerin yaprakları kılıç şeklinde ve genellikle yüzgeçler halindedir.¹⁴⁰ “Orrice” “Arrice”

¹³¹ Thphr. *H.P.* IX, 7-3.

¹³² Plin. *H.N.* XII. 110.

¹³³ Groom, 1992: 17.

¹³⁴ Anny Byl, 2012: 76.

¹³⁵ Reinartz, 2014: 35.

¹³⁶ Groom, 1992: 43.

¹³⁷ Thphr. *H.P.* IV. 4.14 ; IX, 5.3.

¹³⁸ Diosc. *Mat. Med.* I. 14.

¹³⁹ Reinartz, 2014: 58.

¹⁴⁰ Byl, 2012: 78.

“Florentine Orris” gibi adlarla da bilinen süsen, parfüm yapımında kullanılan önemli hammaddelerden biridir. Bitkinin buharından damıtılarak elde edilen yağı vardır. Ayrıca kokusu menekşe benzeridir. Kokusunun güçlendirme özelliği olduğu için kullanıldığı karışımlarda güçlü bir etki bıraktığı diğer kokulara kıyasla, eklendiği parfüm karışımlarına daha keskin bir koku sağlayan bir özelliğe sahip olduğundan ayrıca söz edilmektedir.¹⁴¹ Bunun güzel bir örneğini Müller ve Lamparsky tarafından yazılmış olan kitapta görmekteyiz. Parfüm yapımında kullanılan hammaddeleri sıralayan bu yazarlar eserde kokunun daha kalıcı olması için kullandıkları hammaddelerde süsenden söz etmişlerdir.¹⁴²

Antik kaynaklarda sıkça bahsedilen süsen bitkisi, ünlü doğa tarihçisi Theophrastos’un hazırlamış olduğu aromatik bitki listesinde yer alırken,¹⁴³ Dioscorides, Mısır’daki adının nara karşılık geldiğini¹⁴⁴ bunlarla birlikte Plinius, Illyria’da Drinon ve Naronia çevresindeki bazı kısımlarda en iyi süsenin yetiştiğini de bizlere aktarmaktadır. Bunlara ek olarak ilk ve en iyi süsenin bu bölgelerde yetiştiğini söyleyen Plinius’a göre ikinci en iyi süsen bitkisi beyaz renge sahip olan Makedon süsenidir. Süsen bitkisini kalitesine göre kendi içerisinde bir sıralamaya koyan tarihçi, üçüncü ve sonuncunun Afrika süseni olduğunu, zaman ilerledikçe, en iyi süsen yağının Leucas ve Elis’den geldiğini fakat Pamphylia ve Kilikia süsen yağının da daha üstün olduğunu bizlere aktarmıştır.¹⁴⁵

1.3.14. Safran

Botanik adı *crocus sativus* olan bitki *Iridaceae* ailesine mensuptur.¹⁴⁶ Büyük bir çoğunluğu Küçük Asya’dan elde edilen safran, Hellen ve Roma toplumları tarafından yaygın olarak kullanılmış önemli bir materyaldir.¹⁴⁷ Bitki, Hellas’a özgü *Crocus cartwrightianus*’un daha vahşi bir türü olarak düşünülmektedir. 10 cm genişliğe ve 5 cm yüksekliğe sahip olan bitki çeşitli yollarla çoğalabilmektedir. Çiçekleri kokulu, soluk ve derin leylak-mor veya beyazdır.¹⁴⁸

Antik Çağ kaynaklarına baktığımızda ilk olarak Plinius’un eserinde safran hakkında ayrıntılı bilgilere rastlamaktayız. Plinius, Kilikia’daki Soli Pompeipolis (=Mersin)’den elde

¹⁴¹ Groom, 1992: 167.

¹⁴² Müller ve Lamparsky, 1994: 8.

¹⁴³ Thphr. *H.P.* IX, 7. 3.

¹⁴⁴ Diosc. *Mat. Med.* I. 56. 3.

¹⁴⁵ Plin, *H.N.* XXI. 40; XIII.5.

¹⁴⁶ Tisserand, Young, 2014: 412.

¹⁴⁷ Groom, 1992: 406.

¹⁴⁸ Ann Byl, 2012: 79.

edilen safranın en iyi olduğunu ayrıca bir başka iyi safranın, Rhodos'ta üretildiğini belirtmiştir. Plinius eserinin bu bölümünde safranın da olduğu bir karışımdan bahsetmiş, parfüm yapımında safran kullanıldığında bu materyale ek olarak tarçın, şarap ve sığır dili de kullanılabileceğini ifade etmiştir.¹⁴⁹ Diğer bir doğa tarihçisi olan Theophrastos ise, eserinde en iyi safranın Çeliçya'dan ve Aegina Adası'ndan geldiğine yer vermiştir.¹⁵⁰

1.3.15. Hint Sümbülü

Botanik adı Hint Sümbülü olan bitki, yetiştiği bölgeye göre farklı adlandırmalarla da bilinmektedir. Bitki, *Valerianaceae* ailesine mensuptur.¹⁵¹ Elimizdeki kaynaklar incelediğinde Hint sümbülünün parfüm yapımında kullanılan önemli bir materyal olduğu ayrıca uzun ömürlü olma özelliği ile eklendiği karışımın kokusunun kalıcı olma özelliğini de arttırdığı bilinmektedir. Sümbül, Himalaya'nın dağlık alanlarında yetişmektedir. Yetiştigi bölgeye göre farklı adlandırmalara sahip olsa bile bitki için en yaygın kullanım adı Hint Sümbülü'dür.¹⁵² Parfümün hammaddesini oluşturan bitkinin bir diğer kullanım şekli de buharda damıtılarak yağının yapılmasıdır. Bu yağ, bitkinin kökünden elde edilmektedir. Yağın renginin, açık sarı olduğu, kokusunun ise ağır, odunsu ve baharatlı bir yapıya sahip olduğu bilinmektedir.¹⁵³

Theophrastos bu bitkinin Hindistan'dan Akdeniz'e ithal edildiğini ve bitkide önemli olan kısmın kök olduğunu söylemektedir.¹⁵⁴ Bu konuda Athenaios ise Hint sümbülünün özünün Tarsus'ta en iyi olduğunu,¹⁵⁵ Plinius ise bitkinin kokusundan bahsederken bu bitkinin Hindistan'dan geldiğine dair de atıfta bulunmuştur.¹⁵⁶

Antik dönemlerde pek çok parfümde kullanılan¹⁵⁷ Hint sümbülü özellikle Romalılar tarafından kullanılan önemli bir materyal olmuştur. Roma topraklarında yetişmeyen hammaddenin, Hindistan'dan deniz yoluyla Roma imparatorluğunun erken dönemlerinden beri ticaretinin yapıldığı bilinmektedir. Özellikle Hindistan topraklarında yetişen bu bitki

¹⁴⁹ Plin. *H.N.* XIII.5; XIII. 10.

¹⁵⁰ Thphr. *H.P.* IX. 27.

¹⁵¹ Robert ve Young, 2014: 428.

¹⁵² Groom, 1992: 224.

¹⁵³ Arctander, 1960: 425.

¹⁵⁴ Thphr. *H.P.* IX. 7. 2.

¹⁵⁵ Ath, XV, 38: 1099.

¹⁵⁶ Plin.*H.N.* XII. 42; XII. 43; XIII.10.

¹⁵⁷ Diosc. *Mat. Med.* V. 57.

Romalıların her döneminde önemini korumuştur.¹⁵⁸

1.3.16. Anason

“*Roma rezenesi*” olarak da bilinen anason¹⁵⁹, hem parfüm yapımında hem de tıp alanında kullanılmış bir materyaldir.¹⁶⁰ Bitkinin yüksekliği yaklaşık 18 cm olmakla birlikte Mısır ve Asya toprakları ile Hellas ve Girit’de yetiştiği bilinmektedir.¹⁶¹

1.3.17. Defne

Farklı dönemlerde farklı adlandırmalara sahip olmakla birlikte, parfüm yapımında genellikle defne ağacından elde edilen yağ kullanılır.¹⁶² Dioscorides, defneyi “tatlı defne yağı” olarak adlandırmış ve yağın elde edilmesi için neler yapılabileceğini eserinde bizlere aktarmıştır. Defne yağının, ağacın, suda kaynatıldıktan sonra özünün çıkarılabileceğini bununla birlikte bitkiyi çevreleyen zarı, el ile kırdıktan sonra toplanabileceğini ifade etmiştir. Yukarıda bahsetmiş olduğumuz defneden yağ elde etmenin sadece bir yöntemidir, diğer bir yöntem ise aromatik kıvama gelinceye kadar defnenin kaynatılmasıdır. Dioscorides, aromatik kıvama gelen defne yağına hem buhur hem de mür de eklenebileceğini bu şekilde hoş bir koku elde edilebileceğini eserinde ifade etmiştir.¹⁶³

Antik Çağ’da kaliteli parfüm yapımında kullanıldığını belirten kaynaklar, defnenin ana vatanının Akdeniz Bölgesi olduğunu belirtmektedir.¹⁶⁴ Defne ağacının ilk oluşumunun anlatıldığı mitolojik hikâyenin¹⁶⁵ bugün Hatay ilinin Harbiye Şelalesi’nde geçtiğini

¹⁵⁸ Groom, 1992: 225.

¹⁵⁹ Groom, 1992: 10.

¹⁶⁰ Diosc. *Mat. Med.* III. 56.

¹⁶¹ Groom, 1992: 10.

¹⁶² Groom, 1992: 25.

¹⁶³ Diosc. *Mat. Med.* I. 40.

¹⁶⁴ Groom, 1992: 25.

¹⁶⁵ Apollo ve Defne’nin aşk hikâyesinden doğan mitolojik hikâye, tesadüfen gelişen bir aşk hikâyesi olmamakla birlikte Cupido yüzünden ortaya çıkan bir aşk hikayesidir. Hikâye Apollo’nun ok ve yaylarıyla oynayan bir oğlana, kazanmış olduğu zaferleri kibirle anlatmasıyla başlamıştır. Bu konuşmaları dinleyen Cupido (aşk tanrısı) Apollo’ya “Senin okların her şeyi vurabilir Apollo, ama benimki de seni vurabilir.” demiştir. Bunun üzerine kılıfından iki ok çıkarmıştır, bu oklardan birisi altından yapılma ve sivri uçlu diğeri ise kurşundan ve kör uçludur. Kurşundan yapılan ve kör uçlu ola oku ırmak tanrısı Peneus’un kızı peri Defne’ye, altın okla ise Apollu’yu kalbinden vurmuştur. Okla vuruldukları andan itibaren, Apollo Defne’ye karşı büyük bir aşk beslerken Defne Apollo’dan nefret etmiştir. Apollo Defne’yi elde etmek için peşinden koşmuş fakat bir türlü kenisini dinlemeye ikna edememiştir. Mitolojik hikâyenin sonunda Apollo Defne’yi elde etmek üzereyken Defne’nin babasından yardım istemesiyle büyük bir dönüşüm ile sonuçlanmıştır. Defne, ilk olarak vücudunun sertleştiğini, göğsünün kabuk bağladığını, saçlarının yapraklara kollarının dallara dönüştüğünü görmüştür. Apollo bu dönüşümü hayretler içerisinde izledikten sonra, ağacın gövdesine dokunmuş ve dallarına sarılmış ağacı öpücüklerle boğmuştur. Bunun üzerine Apollo şu sözleri söylemiştir “Madem karım yapamayacağım seni bari benim ağacım ol. Başıma çelenk yapacağım seni. Lirimi ve ok kılıfımı seninle bezeyeceğim. Romalı büyük fatihler, görkemli zaferlerinin ardından Capitolium’a çıkarken

varsayılmaktadır. Defne, Hellenler ve Romalılar tarafından parfüm yapımında kullanıldığı gibi erken dönem Araplar tarafından da kullanılmış bir hammaddedir.¹⁶⁶

1.3.18. Hint Kamışı

Tatlı bayrak, tatlı ince kamış gibi farklı isimlerle de bilinen Hint kamışının¹⁶⁷ anavatanı Hindistan¹⁶⁸ olup, parfüm yapımında kullanılan bir materyaldir. 16. yüzyılda Asya'dan Avrupa'ya kadar yayılmıştır. Hellenler “kamış” kelimesi için “Hint Kamışı” kelimesini kullanmışlardır.¹⁶⁹ Dönemin önemli parfüm üretim merkezlerinden biri olan Mısır'da Hint kamışı önemli bir yere sahip olmuş, parfüm yapımında kullanılmıştır ayrıca Hellenler tarafından da bilindiği ve kullanıldığı Theophrastos tarafından kayıt altına alınmıştır.¹⁷⁰ Doğa tarihçisi Dioscorides, en iyi Hint kamışının turuncu-esmer renge sahip olduğunu yapışkan ve çiğnendiğinde biraz keskin kokusunun hissedildiğinden söz etmiş ve parfüm yapımının yanında tıp alanında da kullanıldığından özellikle söz etmiştir.¹⁷¹

1.3.19. Kakule

Kakule hakkında en kapsamlı bilgilerimizi Dioscorides'ten okumaktayız. Dioscorides, kakulenin Kommagene, Ermenistan ve Boğazdan geliyorsa, en iyi kakule olduğunu ifade etmiş aynı şekilde kakulenin, Hindistan ve Arabistan'da da yetiştiğini eserinde belirtmiştir.¹⁷² Parfüm yapımında genellikle yağdan faydalanılmakla birlikte yağın elde edilmesi için bitkinin özünün buharla ayrılması sağlanmıştır.¹⁷³ Bitki, bahsedilen işlemlerden geçmeden önce, kırılması zor, kokusu keskin, acı ve diğer kokularla karıştırıldığında daha baskındır.¹⁷⁴

Antik Çağ'da yapılan kakuleli parfümlerin ilk olarak Mısırlılar tarafından kullanıldığı bilinmekle birlikte, Theophrastos yaklaşık olarak MÖ 300'lerde Hellenlerin de

başlarına seninle süslenmiş çelenkler takacaklar. Ve ben nasıl sonsuza dek genç kalacaksam sen de her daim yeşil kalacaksın, yaprakların sararıp solma nedir bilmeyecek.” demiştir. Peri kızı Defne'nin, kokulu, hep yeşil yapraklara sahip olan bir ağaca dönüştüğünü bu mitolojik anlatımdan bilmekteyiz. bkz. Bulfinch, 2011: 40-44. ; Plin. *H.N.* XII. II. 5.

¹⁶⁶ Groom, 1992: 25.

¹⁶⁷ Tatlı bayrak, tatlı ince kamış, tarçınlı ince kamış bkz. Groom, 1992: 36.

¹⁶⁸ Diosc. *Mat. Med.* I.18.

¹⁶⁹ Groom, 1992: 36.

¹⁷⁰ Thphr. *H.P.* IV. 8. 3.

¹⁷¹ Diosc. *Mat. Med.* I.18.

¹⁷² Diosc. *Mat. Med.* I.6.

¹⁷³ Groom, 1992: 41.

¹⁷⁴ Diosc. *Mat. Med.* I.6.

parfüm yapımında kakuleden faydalandıklarını eserinde bizlere aktarmıştır.¹⁷⁵ Parfüm yapımını Hellenlerden öğrenen Romalılar da kakuleyi parfüm yapımında kullanmışlardır ayrıca Romalılar ile birlikte Arap perfümlerinin de kakuleyi perfümlerinde kullandıkları bilinmektedir.¹⁷⁶ Bununla birlikte dönemin diğer önemli doğa tarihçisi olan Dioscorides'ten bitkinin hem parfüm yapımında hem de sağlık alanında büyük öneme sahip olduğunu öğrenmekteyiz.¹⁷⁷

1.3.20. Çemen Otu

'Hellen otu' anlamına gelen çemen otuna, Hellenler tarafından kullanıldığı için bu isim verilmiştir. Aromatik bir köke sahip olan bitki, Antik Çağ'da perfümlerde, yemeklerde ve tıp alanında da kullanılmıştır.¹⁷⁸ Çemen otunun kokusu ve parfüm yapımında kullanımını ilk olarak Plinius'tan¹⁷⁹ ardından Theophrastos'tan¹⁸⁰ okumaktayız.

1.3.21. Sümbül

"Çan çiçeği" "yaban sümbülü" isimleriyle de bilinen sümbül, ince ve soluk yeşili olan bir sapı, kıvrılmış ve mor renge sahip çiçeklerle dolu bir üst kısmı vardır.¹⁸¹ Çiçeğin ana vatanı Suriye olmakla birlikte pek çok bölgede de yetiştirilmiştir. Kendi içinde sınıflandırıldığında fazla türe sahip olan sümbül, perfümler tarafından sıklıkla tercih edilen materyallerden biridir. Parfüm yapımında özellikle yağından faydalanılmış ve küçük bir miktarının bile pahalı olduğu, eklendiği karışıma güçlü bir koku vermesi için yararlanıldığı kaynaklarda belirtilmiştir.¹⁸² Çoğu çiçeğin mitolojik hikâyesi olduğu gibi sümbül için de anlatılan bir efsane vardır. Hellen toplumunun anlatmış olduğu efsaneye göre, Hyakinthos (sümbül) Amyklai'de¹⁸³ yaşayan güzel bir delikanlıdır. Hem tanrı Apollon hem de Zephyros ona âşıktır. Hyakinthos, Apollon'u tercih etmiştir. Zephyros kıskançlığından Apollon'nun fırlattığı bir diski savurarak Hyakinthos'a çarpıp ölmesine neden olmuştur. Hyakinthos'un kanının aktığı yerde onun kanından olan bir çiçek kendisini

¹⁷⁵ Thphr. H.P. IX. 7. 2.

¹⁷⁶ Groom, 1992: 41.

¹⁷⁷ Diosc. Mat. Med. I.6.

¹⁷⁸ Diosc. Mat. Med. I. 158.

¹⁷⁹ Plin. H.N. XIII. 2. 9.

¹⁸⁰ Thphr. H.P. IV. 4. 10.

¹⁸¹ Diosc. Mat. Med. IV. 62.

¹⁸² Groom, 1992: 107.

¹⁸³ Sparta yakınlarında Dor öncesi dönemde krallık sarayının bulunduğu eski bir kent.

belli etmiştir. Bu çiçek de sümbüldür.¹⁸⁴

1.3.22. Lavanta

Birkaç özel türü olan lavantanın yağı, parfüm yapımında kullanılmaktadır. Bitkinin sapları ve çiçeklerindeki keskin kokuyu ayırt etmek için buharla ayrıştırma yöntemi kullanılmış bunun sonucunda bitkiden yağ elde etmek amaçlanmıştır.¹⁸⁵ Yetiştigi yerler ve özelliklerine göre beş farklı lavanta türü olmakla birlikte Dioscorides özellikle Fransız Lavantası'ndan bahsetmektedir. Dioscorides bu bitkinin Gallia'da, Marsilya'nın karşısında, Stoichades olarak adlandırılan adada yetiştiğini, yapraklarının kekik benzeri olduğunu fakat kekikten daha uzun olduğunu, tadının keskin ve biraz acı olan tohumlara sahip bir bitki olarak söz etmiştir. Aynı zamanda parfüm yapımında hoş koku vermesinin yanı sıra kaynatıldığında sağlık açısından da faydalı olabileceğini de belirtmiştir.¹⁸⁶ Diğer bir doğa tarihçisi olan Theophrastos¹⁸⁷ da eserinde bu bitkiden söz etmiş, Plinius ise bazı bitkilerden elde edilen şaraplardan bahsederken lavantaya da değinmiştir.¹⁸⁸

1.3.23. Nane

Nane'nin ismine ilk olarak Theophrastos'da rastlamaktayız.¹⁸⁹ Eserde *mentha*, olarak geçen bitki, günümüzde nane olarak bilinmektedir. Bu isim Hellen efsanelerinde nanenin konu olduğu mitolojik kahramanın adıdır.¹⁹⁰ Parfüm karışımına yeşil rengi vermesi için kullanılan nane, farklı alanlarda da kullanılmıştır. Örnek vermek gerekirse, Dioscorides bitkinin şifalı olduğunu ve pek çok hastalığa da iyi geldiğini bizlere aktarmıştır.¹⁹¹

1.3.24. Nergis

“Beyaz nilüfer” gibi farklı isimle de bilinen Nergis çiçeğinin yaprakları pırasaya benzetelebilir fakat pırasaya göre daha ince ve çok daha küçüktür. Yapraksız bir gövdeye sahip olan nergis, safranın rengine benzer bir renkte çiçeklere sahiptir.¹⁹² Parfüm yapımında kullanılan en popüler kokulardan biri olan nergis çiçeğinin farklı türleri de vardır.¹⁹³

¹⁸⁴ Howatson, 2013: 422.

¹⁸⁵ Groom, 1992: 127.

¹⁸⁶ Diosc. Mat. Med. III. 26.

¹⁸⁷ Thphr. H.P. VI. 6. 11.

¹⁸⁸ Plin. H.N. XIV. 19. 108.

¹⁸⁹ Thphr. H.P. IX. 16. 1.

¹⁹⁰ Groom, 1992: 147.

¹⁹¹ Diosc. Mat. Med. III. 34.

¹⁹² Diosc. Mat. Med. IV. 158.

¹⁹³ Groom, 1992: 158.

Özellikle yağının kullanıldığı parfümler bulunduğu çağda kaliteli olmasıyla bilinmektedir.

İlk olarak Theophrastos'un eserinde geçen nergis,¹⁹⁴ Hellen mitolojisine de konu olmuş bir çiçektir.¹⁹⁵ Hem Hellenler hem de Romalılar tarafından parfüm yapımında kullanılan nergis, Arap parfümerler tarafından da tercih edilen bir kokuya sahiptir.¹⁹⁶ Parfüm kullanımında olduğu gibi tıp alanında da faydalarına Dioscorides'in eserinde rastlamaktayız.¹⁹⁷

1.3.25. Kekik

Dalları, dört parmak uzunluğunda olan bitki, toprağa yakın bir şekilde gelişim göstermektedir. Yaprakları küçük ve narindir. Yapraklarının altındaki meyveler, yaban suyu olarak adlandırılan bitkiye benzer şekilde yuvarlaktır. Kekiğin ne çiçeği ne de sapı vardır, kökü ince ve zayıftır.¹⁹⁸ Genel itibari ile çoğu türü özellikler gösterse de kendi aralarında da farklılıklar mevcuttur. Bu farklılıklar da kekiğin renklerinden kaynaklanır.¹⁹⁹

Kekiğin ana vatanının Çin olduğu düşünülmeyle birlikte farklı coğrafyalarda da yetiştirilmiştir.²⁰⁰ Parfüm yapımında yaygın bir kullanım alanına sahip olan kekik, tıp alanında da kullanılmış önemli bir materyaldir.²⁰¹ Kekik isminin Hellenlerin tapınaklarda yaptıkları işlemlerden biri olan 'tütsülemek' anlamından geldiği düşünülmektedir.²⁰²

¹⁹⁴ Thphr. *H.P.* I. 13. 2.

¹⁹⁵ Hellen mitolojisinde kendini beğenmiş bir kahraman olan Narkissos, tanrı Kephisos ve nympha Liriope'nin oğlu olarak dünyaya gelmiştir. Dönemin kâhinlerinden olan Teiresias, Narkissos'un eğer kendi yüzünü görmezse uzun bir ömrü olacağını söylemiştir. Narkissos, delikanlılık çağlarına geldiğinde tüm nymphalar onun yakışıklığından etkilenmiş fakat Narkissos bu etkilenenlerle sadece alay etmiştir. Alay etmemesinin sebebi ise aşka inancının olmayışıdır. Hikayenin başlangıç noktası nympha Ekho'nun Narkissos'a aşık olmasıdır. Aşık olmasına rağmen Narkissos'tan karşılık alamayan Ekho derin bir acı duymuştur. Karşılık göremediği aşkı yüzünden her geçen gün eriyip muma dönen acılı nympha sonunda tamamen eriyerek geriye sadece iniltisini bırakmıştır. Bu durum diğer nymphaların tepkisini çekmiştir ve Narkissos'tan intikam almak için plan yapmışlar ve öç tanrısı Nemesis'ten intikam almasını istemişlerdir. Nemesis buna izin vermiş ve bir plan hazırlanmıştır. O gün Narkissos ava çıkmış ve çok yorulup pınar başına gelmiştir. Su içmek için pınara eğildiğinde durgun sudaki kendi yansımасыnı gördü. Bu gördüğü onun bu dünyada gördüğü en güzel yüzdü. Narkissos bu yüze aşık oldu ve ona bakmaktan kendini alamadı. Sonunda sudaki gölgesine bakarak öldü. Onun öldüğü bu yerden bir çiçek çıktı bu çiçeğe narkissos (nergis) ismi verildi. Gezin, 2010: 147; Bonnefoy, 2000: 806; Erhat, 1996: 211.

¹⁹⁶ Groom, 1992: 158.

¹⁹⁷ Diosc. *Mat. Med.* IV. 158.

¹⁹⁸ Diosc. *Mat. Med.* IV. 169.

¹⁹⁹ Kekikten elde edilen yağ çeşitleri beyaz ve kırmızı renk olarak adlandırılabilir. Bkz. Groom, 1992: 235; Thphr. *H.P.* VI. 2. 2.

²⁰⁰ Groom, 1992: 235; Girit'te yetişen kekik için bkz. Thphr. *H.P.* I. 12. 2.

²⁰¹ Diosc. *Mat. Med.* IV. 169.

²⁰² Groom, 1992: 158. bkz. Θυμας, 3v.

1.3.26. Menekşe

Sarmaşıktan daha küçük ve hassas yapraklara sahip olan menekşe, koyu bir renge sahiptir. Aromatik kokulu mor küçük çiçeklerin bulunduğu kök ortasından küçük sapı vardır.²⁰³ Menekşenin hoş bir kokusu olduğu için, ‘*tatlı kokulu menekşe*’ ve ‘*tatlı menekşe*’ gibi farklı adlandırmalarla bilinmektedir.²⁰⁴ Parfümerler tarafından tercih edilen bir koku olmasının yanı sıra tıp alanında da kullanılan bir materyal olmuştur.²⁰⁵ Antik Çağ’da, özellikle Hellenler tarafından bilinen bitki, Romalılar tarafından da parfüm yapımında kullanılmıştır.²⁰⁶

1.3.27. Zencefil

Asya’ya özgü, 1m boyuna kadar büyüeyebilen, uzun ömürlü kamış benzeri bir bitkidir.²⁰⁷ Tropikal bölgede yetişen zencefilin, Hellen ve Roma döneminde yazılan eserlerde parfüm yapımında kullanıldığı ve kokusunun karışıma güçlü bir etki bıraktığından bahsedilmiştir. Parfüm yapımı ile beraber dönemin önemli doğa tarihçisi olan Dioscorides zencefilin tıp alanında da kullanılabileceğini ifade etmiştir. Dioscorides, kaynatılıp suyundan faydalandığı takdirde vücuda iyi geleceğinden söz etmiş;²⁰⁸ bunlara ek olarak diğer bir önemli tarihçi olan Theophrastos da zencefilin özelliklerinden bahsetmiştir.²⁰⁹

1.4. Parfüm Üretim Teknikleri

Parfümün oluşması için tek bir materyal yeterli olmamakla birlikte bir kokunun elde edilmesi için çeşitli materyallerin bir araya gelerek işlenmesi gerekmektedir.²¹⁰ Antik Çağ’da parfüm yapımını bilen Hellen ve Roma toplumları bir karışım sonucunda parfüm elde edileceğini fark etmişlerdir. Parfüm yapımında zamanla uzmanlaşan toplumlar doğada bulunan her maddenin işlevinin farklı olduğunu ve yapmış oldukları karışıma eklemek için çeşitli teknikler uygulamayı denemişlerdir. Materyallere uygulamış oldukları bu teknikleri dönemlerinde yazılmış Antik Çağ kaynaklarından öğrenmekle birlikte parfüm üretim bölgesi olarak tespit edilen alanlarda yapılan arkeolojik kazılar da bu bilgilerimizi doğrular niteliktedir.

²⁰³ Diosc. *Mat. Med.* IV. 121.

²⁰⁴ Groom, 1992: 249.

²⁰⁵ Diosc. *Mat. Med.* IV. 121.

²⁰⁶ Groom, 1992: 249.

²⁰⁷ Groomi 1992: 94.

²⁰⁸ Diosc. *Mat. Med.* II. 160.

²⁰⁹ Thphr. *H.P.* IX. 7. 1. ; IX. 7. 3.

²¹⁰ Thphr. *H.P.* VI.10-12.

Antik Çağ'da insanların parfüm yapımında kullandıkları materyallerin kokularını ayırt etmek için çeşitli işlemler uygulamış bunları esas itibariyle iki yöntem izleyerek elde etmişlerdir. Bahsetmiş olduğumuz bu iki yöntem 'damıtma' ve 'presleme' yöntemleridir.²¹¹

1.4.1. Damıtma

İlk olarak damıtma sözcüğü, Latince “*destillare*” “*destillo,- are*” fiilinden gelmektedir. Kelime anlamı “*damla damla akıtmak*” tır.²¹² Kullanılan bu terim, yoğunlaştırıcıdan damıtma ürününün damla damla akmasını yani son evre olan kısmı nitelemektedir.²¹³

Damıtma; parfüm yapımı için ilk aşama kullanılacak olan hammaddelerin toplanmasıdır. Parfüm yapacak kişinin bu hammaddeleri topladıktan sonra en kısa sürede bunları kullanması gerekmektedir. Bu bağlamda ilk olarak hasat edilen kokulu maddeler ikinci işlem olarak bunları bir araya getirerek basit bir süreçle parfümü elde etmek istemiştir.²¹⁴ Bu sürecin temel amacı, kullanılan hammaddelerin birbiri ile tamamen karışmasını sağlamaktır. Karışmasını sağlamak için farklı alkoller ve yağlar kullanan parfümerler, bunları kendi halinde bırakırlar ve elde ettikleri bu kokuları farklı formlarda hazırlamış oldukları kaplara koymuşlardır. Tüm bu süreçte esanslı bir yağı elde etmenin ana yöntemi ise damıtma işlemidir. Damıtma tekniği, bitkilerin, kabukların, odunsu maddelerin ve birkaç çiçeğin bir kaba yerleştirilip, ısı verilerek su dolu bu kabın içine, hem bitkilerin birbiri ile özümsemesini sağlamayı amaçlamaktadır. Kaynama başladıkça su buharlaşır ve yoğunlaşır.²¹⁵ Yoğunlaşma sonrasında hazırlanan bu reçineler buhar yardımıyla elde edildiği söylenebilir.²¹⁶ Parfümerlerin sık kullanmış oldukları bu yöntem, buhar damıtmasıyla elde edilen yağla birbirinde ayrılmasını sağlamaktadır.²¹⁷ Anlatmış olduğumuz bu damıtma tekniğini ilk olarak Plinius'tan öğrenmekteyiz. Plinius, sedir ağacı odunundan yağ elde edilmesini eserinde anlatmış, anlatmış olduğu bu yöntemin damıtma işlemi ile gerçekleştiğini ifade etmiştir.²¹⁸ Eserde, sedir ağacı reçinesinin su içinde pişirilip, yükselen buharların, üst kısma yerleştirilmiş olan koyunyününden yumaklar tarafından yakalanarak yoğunlaştırıldığı ve en sonunda da yoğunlaşma ürünü, yumakların sıkılmasıyla elde

²¹¹ Rimmel, 1864: 225.

²¹² Adam, 1805: 129.

²¹³ Byl, 2005: 55.

²¹⁴ Groom, 1992: 189.

²¹⁵ Rimmel, 1864: 226.

²¹⁶ Coppen, 1995: 76.

²¹⁷ Yehoshua, Borowite ve Hanus, 2012: 33.

²¹⁸ Plin. H.N. XIII. 12.

edildiğine değinilmiştir. Parfüm yapımını anlatan, kokulu yağlardan bahseden kaynaklara göre mevcut bilgilerin çoğu Hellen ve Roma dönemine tarihlenmektedir. Demek ki, Hellen ve Roma toplumları daha eski kültürlerin simya bilgilerini ve kimya bilgilerini alarak damıtma yöntemini uygulamışlardır. Kullanılan bu yöntem bahsetmiş olduğumuz her iki toplum tarafından kullanılmış olmasına rağmen, Doğu toplumlarında bunlarla ilgili herhangi bilgi bulmak oldukça zordur. Ek olarak, Doğu toplumlarının damıtma yöntemi ile ilgili ilk bilgilerimizi VI. Ptolemaioslar döneminde Mısır'da yaşamış olan kadın simyacı II. Cleopatra'nın "dibikos" adlı aygıtı geliştirerek, iki farklı düzenekte bu işlemi gerçekleştirmiştir.²¹⁹

Damıtma tekniği kullanarak yapılan parfümlere ilişkin en erken arkeolojik verilere, 2003 yılında Kıbrıs'ta bulunan Dr. Maria Belgiorno tarafından yürütülen Roma Ulusal Araştırmalar Konseyi tarafından yürütülen kazılar sonucunda ulaşılmıştır. Arkeologlar kazı sonucunda, Pyrgros-Mavroraki köyünde bir 'parfüm fabrikası' ortaya çıkarmışlardır. Tunç Çağı'na tarihlenen, MÖ 2. binyıl, bir 'endüstriyel kompleks' parçası olan bu yapı orada bulunan en eski bilinenlerin tanımlanmasına yardımcı olmuştur.²²⁰

Damıtma yöntemi uygulanarak elde edilen yağlardan örnek vermek gerekirse *Attar yağı* diğer bir adıyla *otto* olarak bilinen yağ, çiçeğindeki kokusunu almak için damıtma yöntemi uygulanmaktadır. Avusturya'ya özgü, odunsu bir kokuya sahip olan *Anyme yağı* damıtma işleminden geçerek elde edilir. Baharatlı, tatlı kereviz benzeri bir kokuya sahip olan *Kereviz tohumu yağı* buhar damıtma yoluyla elde edilir. Hindistan'da yetiştirilen *Davana* bitkisinden, buhar damıtma ile elde edilen yağ, tatlı kurutulmuş meyveyi andıran kokuya sahiptir. Parfüm için kullanılan bir hammadde olarak da bilinmektedir. Kuru otlardan elde edilen *Flovve yağı* damıtma yoluyla elde edilir mimoza benzeyen, samanı andıran bir kokusu vardır. Pek çok parfümde bu yağdan kullanılmaktadır. Acı, otsu bir kokusu olan *Hop yağı* buhar damıtma ile edilir. Uçucu bir yağdır fakat parfümlerde kullanılmaktadır. Gül yetiştiriciliği ile ünlü olan Kozonluk güllerinden parfüm elde etmek için damıtma yöntemini uygulamıştır. İlaveten şunları da eklemek gerekirse *Pineapple*, ananas bitkisinin özünden çıkarılan bir parfümdür. Bu koku kimyasal bileşenlerinden damıtma yoluyla ayrılarak elde edilmiştir.²²¹

²¹⁹ Byl, 2005:

²²⁰ Ann Byl, 2012: 125.

²²¹ Groom, 1992: 17- 11-46-66- 86- 105- 120- 194.

Aynı zamanda damıtma ile çiçekli dallarından elde edilen *Adaçayı yağı* da parfüm karışımlarında kullanılmıştır. Güney Afrika’da yetişen, naneye benzer bir kokuya sahip olan *Buku yaprağı* buhar distilasyonu ile elde edilen kokulu bir sıvıdır. Aynı şekilde Akdeniz ülkesinin kıyı kesimlerinde yetişen *Defne yapraklarından* da damıtma yoluyla ayrılarak kokusu elde edilir.²²²

1.4.2. Presleme

Presleme kelimesi Latince “*presso, -are*” fiilinden gelmekle birlikte, *ekspresyon* olarak da kullanılan, portakal, limon, bergamot, mandalina gibi narenciye kabuklarındaki esansları elde etmek için kullanılan sıkma işlemlerine verilen isimdir.²²³ Bu bağlamda sadece turunçgillerin kabuklarından yararlanılarak yapılan presleme, el yardımı veya makine ile yapılabilmektedir. Turunçgillerden esanslı yağ elde edilen kokuları anlatırken presleme yöntemine sık sık başvuran toplumlar zaman içinde bu yöntemi geliştirmişlerdir.²²⁴ Kullandıkları yöntemde esans yağının elde edildiği yerde iki sert tabaka vardır. Arasına meyvelerin yerleştirildiği alet, dış bükey ve iç bükey parçalar aracılığıyla bitkiye baskı uygulayarak, bitkinin özünün çıkmasını sağlamaktadır.²²⁵ “Şekil 1. 1.”

Şekil 1. 1. Presleme yöntemiyle Parfüm elde eden kadınlar

Antik Çağ’da ağır ekipmanlarla yapılmayı gerektirmeyen parfümler, presleme yöntemiyle de elde edilmiştir. Kullanılan bu yöntemle ilişkin kanıtlarımız yazılı belgeler olmakla birlikte arkeolojik kaynaklara da dayanmaktadır. Örneğin; Delos ve Campanian

²²² Başer ve Kırimer, 2005: 89, 91, 92.

²²³ Yentürk ve Yentürk, 2005: 136.

²²⁴ Arctander, 1960: 18.

²²⁵ Rimmel, 1864: 227.

kasabası Paestum'da yapılan arkeolojik çalışmalar, bu bölgede yağ preslerinin varlığına dayalı olarak parfümerlerin olduğunu göstermektedir.²²⁶ Preslerin en dikkat çekici olan kısmı da Delos'ta var olan, çoğu mermerden özenle yapılmış, çok sayıda pres yataklarıdır.²²⁷ Aslında, bölgesel olarak, yoğun bir ticaret noktası olan Delos'ta parfümerlerin olması çok da şaşırtıcı değildir. Delos'ta yapılan kazılar sonucunda, preslerde iki tip taş blok kullanılmıştır. Bunlardan ilki pres yatakları ve karşı ağırlık bloklarıdır. İlki oyulmuş dörtgen bloklar, diğeri ise kanal yani çıkış yoludur. znn çıkarılmasını istedikleri maddeler için bitki lifleri kullanılmıştır. Delos kazısında toplam da on iki adet baskı yatağının çıkarıldığını kaynaklardan okumaktayız.²²⁸ Aynı zamanda parfüm üretiminin yaygın olarak yapıldığı Roma ve İtalya'da presleme yönteminin uygulandığı kazılarda açığa çıkmıştır. Buna bir örnek vermek gerekirse, Pompeii'de parfüm üretimi önemli bir etkinliktir. Bu bilgimizi doğrular nitelikte yazıtlar olmakla birlikte arkeolojik kaynaklar da mevcuttur. Bu dönemde yaşayan insanlar, bahçelerine çiçekler ve aromatik bitkiler yetiştirmişlerdir. Yazıtlarda okunan iki parfümerin isimlerinin hemen yanında onların dükkânlarının olduğu W. Jashemski, D. Mattingly, C. Giordano ve A. Casale tarafından belirtilmiştir. Açığa ıkarılan bu dkknlarda vidalı bir pres olduğu açığa çıkmıştır.

1.5. Sakızlar ve Reçineler

Sakız, doğal ve sentetik bir malzemedir. Net olarak şunu söylemek gerekirse kullanılan "sakız" teriminin sadece suda çözünen malzemeler için kullanıldığı bilinmektedir. zelliklerinden dolayı parfüm yapımında sıkça kullanılan sakız, reçinelerle beraber tercih edilebilir. Reçine ise, bitkilerden veya ağaçlardan gelen doğal sızıntılardır. Her ne kadar parfüm yapımında aynı görevi stleniyormuş gibi görünseler de bahsetmiş olduğumuz iki madde arasında farklılıklar vardır. Bu farklılıklar sakızın asitli çözeltide veya suda çözülmesi, reçinelerin ise su ile temasa girdiğinde herhangi bir tepki vermemesidir.²²⁹

Tüm bunlara ek olarak bazı kaynaklarda sakız ve reçinelerin parfüm yapımında oldukça önemli bir yere sahip olduğunu görmekteyiz. şöyle ki tanrılar ile iletişimi sağlamak amaçlı onlara kokular göndermek Antik ağ insanları için önemli bir olaydı. Kutsal bir parfüm yaratma arzusuyla hammaddeleri oluşturan toplum bunların içine çeşitli sakızları ve

²²⁶ Brun, 2000: 277.

²²⁷ Wilson, 1966: 142.

²²⁸ Brun, 2000: 283.

²²⁹ Byl, 2012: 81.

reçineleri ekleyerek bu materyallerin parfüm için ne kadar önemli olduğunu bize göstermektedir.²³⁰

1.5.1. Köknar

Akdeniz bölgesinin iğne yapraklı reçinesi köknarın, antik dünyada, Suriye ve Küçük Asya'nın odun kerestelerinin ve köknar reçinesinin kaynağı olduğunu ve erken tarihlerde Mısır'a ithal edildiğini Ann Byl'den öğrenmekteyiz. Byl'ın da çalışmasında ifade ettiği gibi, köknarın Mısır toplumu ve kraliyet tarafından bilindiği Tutankhamun'un mezarı içinde bulunan küçük bir kavanozun içinde bulunan "köknar reçine" sinden anlaşılmaktadır.²³¹

1.5.2. Pistacia

Akdeniz bölgesinin başlıca reçinelerinden biri olan Pistacia, bölgede yetişen doğal aromatik kokuya sahip bir çalı veya ağaçtır. Koyu yeşil yaprakları ve küçük çiçekleri ile siyah meyveler üreten bir bitkidir. Aynı zamanda sakız olarak bilinen soluk sarı "gözyaşı" damlasına benzer sıvı üretmektedir.²³² Pistacia 'mastik' olarak da bilinmekle beraber pek çok Akdeniz ülkesi tarafından tanınmaktadır. Ayrıca bu bitkinin yetiştiği adalar da pistaciadan yapılan reçinelerle ün kazanmıştır.²³³ Dioscorides, reçinenin Arabia Petraea'dan temin edildiğini ancak Filistin, Suriye, Kıbrıs, Afrika ve Kyklad Adaları'nda yetiştirildiğini belirtmektedir.²³⁴ Hafif balsamik bir kokuya sahip olan bitki, buhar damıtma yoluyla elde edilen az miktarda da olsa esanslı bir yağı içerir.²³⁵

1.5.3. Laden

Botanik adı *Cistus Ladanifer* olan Labdanum bitkisi *Cistaceae* ailesine mensuptur.²³⁶ Labdanum sakız reçinesi değil, gerçek bir reçinedir. Bitkinin reçinesi, yaprak ve dallarından dışarı çıkarılan doğal reçineli maddelerdir.²³⁷ Laden, küçük doğal yollarla büyüyen çalı büyük olasılıkla Doğu Akdeniz'in dağlık kıyı bölgelerinde yetişmektedir. Yetiştigi bölgeler arasında Küçük Asya, Girit, Kıbrıs, Hellas, Filistin, İspanya olmakla beraber yetişmediği bölgelere ticaret aracılığıyla ulaşmıştır. Örneğin bu reçine Mısırlılar tarafından Akdeniz'e

²³⁰ Toller ve H.Dodd, 1991: 166.

²³¹ Byl, 2012: 81.

²³² Serpico ve White, 2000: 434.

²³³ Groom, 1992: 142.

²³⁴ Diosc. *Mat. Med.* I.91.

²³⁵ Arctander, 1960: 292.

²³⁶ Tisserand ve Young, 2014: 319.

²³⁷ Arctander, 1960: 239.

ithal edilmiş ve tütsü olarak kullanılmıştır.²³⁸ Parfüm üretiminde kullanılan hammaddeler arasında bu reçine de önemli bir yere sahiptir. Nitekim pek çok parfüm tarifinde laden reçinesinin adına rastlamaktayız.²³⁹

1.5.4. Buhur, Günlük, Tütsü

Buhur olarak bilinen bitki aynı zaman da “*olibanum*” olarak da tanınmaktadır. Bitkinin esanslı yağı sakız reçinesidir.²⁴⁰ Buhur, Antik Çağ’dan günümüze kadar parfüm yapımında tercih edilen bir hammaddedir. Kokulu sakız reçinesi olan bitkiyi belli bir sınıflandırmaya koymak istersek bu da botanik sınıflandırmanın küçük ağaçlarından biri olacaktır.²⁴¹ Buhur ağaçların kabuğunda yapılan uzunlamasına kesiklerden akan berrak beyaz gözyaşları vardır.²⁴² Bu malzemeler toplandıktan sonra süt beyazı renge dönüşür. Bu rengi almasından dolayı da pek çok dilde bu anlama gelecek biçimde kullanılmıştır. Plinius beyaz rengin reçinenin kalitesinin bir işareti olduğundan eserinde söz etmiştir.²⁴³

Byl çalışmasında, buhurun ana vatanını Bosnalia sacra Flueckiger gibi Arap bölgeleri olduğunu aynı zamanda Mısır’ın güneyinde, Afrika’nın bazı bölgelerinde bulunduğuna da işaret ediyor.²⁴⁴ Temel olarak tütsü işlevi gören buhur, Mısır parfümlerinin içinde önemli bir miktarda yerini almıştır. Antik Çağ’da özellikle Roma İmparatorluğu döneminde buhur ticaretinin çok fazla olduğunu kaynaklardan okumaktayız.²⁴⁵

1.5.5. Mür

Botanik adı *Commiphora myrrha* olan, *Burseraceae* ailesine mensup olan mür²⁴⁶ Antik Çağ’da pek çok toplum tarafından bilinmektedir. Bununla birlikte antik dönemlerden günümüze kadar önemli ölçüde kullanılan bir hammadde olmuştur. Someliland ve Güney Arabistan’dan elde edilen, kendine has sarımsı tozlara sahiptir. Topakları ise genellikle biraz daha açık renkli veya sarımsı olan tozları vardır.²⁴⁷ Doğal sakız reçinesi olan mür, önemli miktarda esanslı yağ içerir. Esanslı parfüm yapımında kullanılmıştır. Bu kaynağa göre, pek çok parfüm yapımında mürün temel bir hammadde kaynağı olduğunu görmekteyiz. Şöyle ki

²³⁸ Ann Byl, 2012: 82.

²³⁹ Groom, 1992: 1, 5, 8, 29.

²⁴⁰ Tisserand ve Young, 2014: 287.

²⁴¹ Groom, 1992: 88.

²⁴² Hepper, 1969: 71.

²⁴³ Plin. *H.N.* XII. 32.

²⁴⁴ Plin. *H.N.* VI. 154.

²⁴⁵ Groom, 1992: 98.

²⁴⁶ Tisserand ve Young, 2014: 357.

²⁴⁷ Lucas, 1937: 27.

mür hakkında bilgilerimiz 3700 yıl öncesine kadar gitmektedir.²⁴⁸

Ek olarak kullanım yerlerinden de bahsetmek gerekirse dini törenlerin vazgeçilmez unsuru olan tütünün yapımında önemli bir rol oynamıştır.²⁴⁹ Aynı zamanda Lucas'ın reçinelerin doğasını açıklamak için yapmış olduğu çalışmasında mür yağının kokusunun ve diğer parfümlerin yapımında mür kullanımının önemli bir yere sahip olduğunu görmekteyiz. Lucas bu çalışmasında mürün pek çok toplum tarafından kullanıldığını da bize aktarmaktadır. Çalışmamızda esas aldığımız antik kaynaklara baktığımızda ise Herodotos²⁵⁰ ve Theophrastos'un²⁵¹ eserlerinde mür'den bahsedildiğini görmekteyiz. Çalışmamızın temel konusunu kokular oluşturduğu için Plinius'un eserinde bahsetmiş olduğu kısım daha dikkat çekici özelliğe sahiptir. Plinius eserinin XIV. kitabında baharatlı bir şaraptan bahsederken, şaraba koku vermesi için mürün de eklendiğini aktarmaktadır.²⁵²

1.6. Yağlar

Hellen ve Roma toplumları parfümlerin hazırlanmasında kullandıkları hammaddelerin yanında bir dizi yağ da üretmişlerdir. Kaynaklar bize sadece yağın üretilmediğini aynı zamanda ticaret vasıtasıyla ülkelere de girişinin yapıldığını göstermektedir. Kullanılan bu yağlar sadece Hellen ve Roma toplumlarında değil, Mısır toplumu tarafından da parfüm yapımında kullanılmıştır.²⁵³ Yağ olarak kullanımının nasıl olduğundan bahseden Theophrastos, yağın, saydam ve sıvı yapısı nedeniyle, parfümü korumak için tek başına yeterli olmadığını belirtmekte, badem yağı, susam ve zeytinyağını da bunların içinde değerlendirmektedir.²⁵⁴

1.6.1. Badem Yağı

Rosaceae ailesine mensup olan badem yağının botanik adı *Prunus dulcistir*.²⁵⁵ Badem yağı, meyvesinden elde edilen esanslı bir yağdır. Güçlü ama tatlı ve saf bir kokuya sahip olan yağ renksizdir.²⁵⁶ Fransa, Sicilya ve Kuzey Afrika'da daha çok yapılan bu bitki özünün, parfümler için önemli bir hammadde olduğu gibi ilaç yapımında da kullanımı

²⁴⁸ Arctander, 1960: 310.

²⁴⁹ Lucas, 1937: 28.

²⁵⁰ Hdt. XII, 30-32.

²⁵¹ Thphr. *H.P.* IV,4,12.14; IX,1,2.6; 4, 1-10.

²⁵² Plin, *H.N.* XIV. 15.

²⁵³ Byl, 2012: 87

²⁵⁴ Thphr. *H.P.* IV, 14.

²⁵⁵ Tisserand ve Young, 2014: 191.

²⁵⁶ Arctander, 1960: 43.

vardır. Bunlarla birlikte daha çok ünlü parfümlerin temel esansını oluşturduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Örnek vermek gerekirse; antik dönemlerde aşağıda açıklayacağımız gibi ünlü Metopium parfümünün bileşenleri arasında badem yağı da vardır. Parfümün isminden, Mısır'da üretildiğini ve materyalin Mısır için de önemli olduğunu anlamaktayız.²⁵⁷ Hellen toplumunda önemine dikkat çeken Theophrastos, badem yağının parfüm üreticileri tarafından tercih edilen bir yağ olduğunu aktarmıştır.²⁵⁸

1.6.2. Balanos Yağı

Yağ, Hellence *Balanos yağı* Latince *Balanus yağı* olarak bilinmektedir. Yağ, dikenli bir ağacın meyvesinden elde edilir. Nil vadisinde bol miktarda bulunan yağ, antik dönemlerde özellikle Hellenler, Romalılar ve Mısırlılar tarafından kullanılan popüler bir yağ olarak yerini almıştır.²⁵⁹ Antik dünyada parfüm yapımında temel esans olmakla birlikte günümüzde de tercih edilen bir yağdır.²⁶⁰ Meyve oval şeklinde olmakla birlikte sert bir kabuğa sahiptir, bu nedenle çekirdeğinin ezilmemesi için, yağ işlenmesi çok yoğun bir şekilde yoğunlaştırmaktadır.²⁶¹ Yağ, parfüm bileşenlerinin arasında önemli bir yere sahiptir. Bu bilgiyi doğrular nitelikte Plinius'u göstermek mümkündür. Çünkü Plinius, Mendesian parfümünün bileşenlerinden biri olarak balanos yağın söylemektedir.²⁶² Theophrastos ise parfümerlerin banos meyvesinin kabuklarını çürüttüğünü ve parfüm bileşenlerini dengeleyen balanos yağının tatlı bir kokuya sahip olduğunu söylemektedir.²⁶³

1.6.3. Zeytin Yağı

Oleaceae familyasından olan zeytin Hellence '*elaia*'²⁶⁴ (ἐλαία, aς, ζ, fem.) Latince '*olea*' bazen de '*oleum*' olarak kullanılmıştır.²⁶⁵ Zeytin ağacı anlamına gelen '*kallielaios*' da Hellence yazılmış kaynaklarda karşımıza çıkmaktadır.²⁶⁶ Boyu 2-10 m arasında değişen fakat 15-20 m kadar büyüyeabilen bir bitkidir. Meyveleri ilk başlarda yeşil renk iken ekim-kasım aylarında morarıp olgunlaşır. Genellikle 300-400 yıl gibi uzun ömürlü olan zeytin ağaçlarının bazılarının 2000 yıl yaşamış olması bitkinin iklim şartlarından çok fazla

²⁵⁷ Groom, 1992: 30.

²⁵⁸ Thphr. *H.P.* IV. 13.16.

²⁵⁹ Groom, 1992: 20.

²⁶⁰ Lucas, 1937: 30.

²⁶¹ Serpico ve White, 2000: 393.

²⁶² Plin. *H.N.* XIII. 2.

²⁶³ Thphr. *H.P.* IV, 2-6.

²⁶⁴ Butterfield ve Marr, 1997: 548. ; Hehn, 1992: 77.

²⁶⁵ Valpy, 1828: 299.

²⁶⁶ Strong, 1890: 476.

etkilenmediğini bize göstermektedir.²⁶⁷

Zeytin, Antik Çağlar'dan günümüze uzanan bir geçmişe sahip olmakla birlikte Doğu Akdeniz havzasının doğal bitki örtüsü sayılmaktadır.²⁶⁸ Klasik Akdeniz ürünlerinden birisi olan zeytinin uzun bir geçmişi olduğu düşünülse de Neolitik Dönem'e kadar uzandığına dair herhangi bir kaynak bulunamamıştır. Yabani zeytinden yağ üretimi ve şarap üretiminin Bronz Çağ'da toplum tarafından öğrenildiği düşünülmektedir.²⁶⁹ Bu bağlamda arkeolojik verilerden yararlanmanın yerinde olacağını düşünmekteyiz. Arkeolojik buluntular arasında yağ preslerinin, saklama kaplarının olması aynı şekilde zeytin toplama sahnelerinin işlendiği vazo ve duvar resimleri bu fikrimizi doğrular niteliktedir.

Hellen ve Roma toplumlarının zeytini çok yakından tanımaları erken dönem Girit (Minos) uygarlığına kadar uzanmaktadır. Kazılarda çıkan zeytinyağı yapımında kullanılan preslerin var olması bu fikrimizi doğrular niteliktedir. Örnek vermek gerekirse MÖ 3000'lerde Girit'te kaya oyukları veya taş havanlarda zeytin tanelerinin sıkılması ile başlayan yöntemlerle "ilkel zeytincilik" gelişmiştir.²⁷⁰ Taş silindirlerin MÖ 1700'lerde kullanılmaya başlamasıyla zeytinyağı üretimi daha da önem kazanmıştır.²⁷¹ Yapılan arkeolojik çalışmalar sonucunda ele geçen *amphoraların* üzerine işlenmiş olan zeytin dalları ve yıldız biçimli çiçek resimleri ya da başka bir örnek olarak Mısır ile olan ticaretle ülkeye gelen hiyeroglif yazıyla "zeytin" yazılması, Girit'in iç tüketim hem de dışa hangi ürünler sattığı hakkında bize bilgi vermektedir.²⁷² Ek olarak zeytinyağının Antik Çağ kaynaklarında nasıl geçtiğine bakacak olursak²⁷³, Theophrastos MÖ 4. yüzyılda zeytin ağacının Yukarı Mısır'da büyüdüğünü ve zaman ilerledikçe yağının öneminin farkına varıldığını bizlere aktarmaktadır.²⁷⁴ Dioscorides ise zeytinyağının henüz olgunlaşmamış zeytinlerden yapılan yağ ile sıradan zeytinyağı arasındaki ayrımı anlatmıştır.²⁷⁵ Plinius da zeytin ağaçları hakkında bir pasaj yazmıştır. Bu pasajdan zeytinin nerede yetiştiğini ve faydalarını öğrenmekteyiz.²⁷⁶

²⁶⁷ Kaplan ve Arıhan, 2011: 2.

²⁶⁸ Hehn, 1992: 73.

²⁶⁹ Robb, 2007: 134.

²⁷⁰ Hehn, 1992: 73.

²⁷¹ Kaplan ve Arıhan, 2011: 4.

²⁷² Ünsal, 2011: 19.

²⁷³ Hom. *Il.* XIII. 610; XVII. 50; XVIII. 595; XXIII. 170. ; Hom. *Od.* II. 335; III. 465; IV. 45; IV. 250; V. 235- 475; VII. 115; IX. 315- 375-390; XI. 590; XIII. 100- 120- 345- 370; XXIII. 190- 200; XIV. 245.

²⁷⁴ Thphr. *H.P.* IV, 2-7.

²⁷⁵ Diosc. *Mat. Med.* I. 29-30.

²⁷⁶ Plin. *H.N.* XII. 38.

1.7. Parfümün Günlük Yaşamdaki Yeri

Parfümün keşfini ateşin keşfedildiği zamana kadar götürmek mümkündür. Antik Çağ insanının farklı amaçlarla ateşte yakılan ağaçların hoş kokuları olduklarını fark etmesi üzerine parfüm yapımına başladıklarında ilk olarak bu ağaçların özlerinden faydalandığı düşünülmektedir.²⁷⁷ Bununla birlikte kaynaklardan öğrendiklerimize göre de, hem Hellen yazılı kaynakları hem de Latin edebiyatındaki kaynaklar, ağaçlar, çiçekler hakkında bilgiler vermiştir. Bu bilgileri papirüslere, ahşap tabletlere yazarak aktarmışlar, aktarmış oldukları bu bilgiler arasında sadece hoş kokuya yer vermemekle birlikte hoş kokusu olmayan bitkilere de değinmişlerdir.²⁷⁸ Parfümün ilk olarak tanrılar tarafından kullanıldığı, kullanılan bu ürünlerin “*ambrosia*” (“*ambrosia, ae, f.*”) –bir türlü tanrısal merhem²⁷⁹ olarak ifade edildiği bilinmektedir. Antik Çağ kaynaklarından öğrendiklerimiz doğrultusunda parfüm zamanla halk tarafından da kullanılmış ve günlük hayatın vazgeçilmez bir parçası haline gelmiştir. Örnek vermek gerekirse, antik Hellen toplumunun ilk günlerinden itibaren parfümün kullanıldığı bilinmektedir.²⁸⁰ Arkaik Dönem aristokratların yaşamlarını anlatan Homeros’un *Ilyada (Illias)* ve *Odyseia (Odysseia)* destanlarında kokuların toplum tarafından önemli olduğu ve günlük hayatta önemli bir yere sahip olduğunu okumaktayız.

Toplum tarafından bilinen bitki bilimi, sadece parfüm yapmak için kullanılmamış aynı zamanda tıp alanında da kullanılarak ilaç yapımında da faydalanılmıştır. Hellen toplumu günlük hayatta genellikle çiçekli kokuları tercih etmiş fakat çeşitli materyalleri içeren kokular da onların tercihleri arasında yerini almıştır.²⁸¹ Dönemin doğa tarihçileri Hellenlerin tercih ettikleri materyaller hakkında çeşitli bilgiler vermiş, bununla birlikte bu materyalleri nasıl bir araya getirdiklerini eserlerinde anlatmışlardır.²⁸² Kronolojik olarak kendilerinden daha önce yaşamış olan Hellenlerden etkilenen Romalılar ise, pek çok alanda olduğu gibi parfüm yapımında ve günlük hayatta parfüm kullanımında da etki altına girmişlerdir. Roma İmparatorluğu kurulmuş olduğu coğrafyada ilk olarak Etrükslerle siyasal ve sosyal olarak etkileşimde bulunmuşlardır.²⁸³ Bu etkileşimle ilk koku kullanımını da

²⁷⁷ Yentürk, 2005: 7.

²⁷⁸ Draycott, 2015: 61.

²⁷⁹ Çapar, 1990: 67.

²⁸⁰ Groom, 1992: 97.

²⁸¹ Groom, 1992: 98.

²⁸² Herodotos mür, günlük gibi materyallerin Arabistan da geldiğini ifade etmiştir. Bkz. Hdt. III. 107. ; Theophrastos Hellen parfümlerinin botanik bitkilerden yapıldığını eserinde bizlere aktarmıştır. Bkz. Thphr. H.P. II.

²⁸³ Eutr. I. XI.

Etrükslerden öğrendikleri söylenebilir.²⁸⁴ Bu sürecin devamında Hellenlerin etkisinde kalmışlar, bu etkiyle birlikte hem Hellen parfüm kullanımından hem de Mısır parfümlerinden de etkilenmişlerdir. Parfümlerinde kullanmış oldukları materyaller Plinius tarafından kayıt altına alınmış hatta Roma'ya parfümün ilk olarak nasıl geldiği de eserinde bizlere aktarılmıştır.²⁸⁵

Antik kaynaklarda rastladığımız hem Hellenlerin hem de Romalıların günlük hayatta tercih etmiş oldukları bazı parfümler vardır. Bunların ilki Theophrastos'un sözünü ettiği üzere '*Megaleion Parfümü*'dür.²⁸⁶ Parfümün, '*yanmış reçine*' ve '*balsam yağı*'nın karışımından oluştuğu düşünülmektedir. Bununla birlikte parfüm içerisinde, mür, tarçın ve Çin tarçını vardır.²⁸⁷ Theophrastos, *Megaleion parfümünün* kadınlar için en uygun parfüm olduğunu aynı zamanda parfümün kokusunun uzun süre kalıcı olma özelliği taşıdığını ve bu parfümün pahalı parfümler arasında sayılabileceğini ifade etmiştir.²⁸⁸ Romalılar da bahsetmiş olduğumuz bu parfümü kullanmışlardır. Plinius bu parfüme balanos yağıyla birlikte balsam, Hint kamışı, tatlı bayrak, Çin tarçını ve çam sakızı da eklediğini eserinde belirtmiştir.²⁸⁹

Bir diğer parfüm de '*Mendesian Parfümü*'dür. İsminden de anlaşılacağı üzerine Antik dünyada bilinen, Mısır Deltası'ndaki Mendes şehrinin adını taşıyan ve ilk olarak bu bölgede yapıldığı düşünülen parfümü Hellen ve Romalıların da kullanmış oldukları bilinmektedir.²⁹⁰ Plinius bu parfümü oluşturan materyallerin behen yağı, çam sakızı ve mür olduğunu belirtmiştir.²⁹¹ Bahsetmiş olduğumuz bu parfümün materyallerini söyleyen diğer bir Antik Çağ yazarı ise Dioscorides'tir. Dioscorides, Plinius'tan farklı olarak karışıma Çin tarçını da eklemiştir. Çin tarçını eklemesinin sebebini ise, karışımın güçlü koku vermesini sağlamak için olduğunu açıklamıştır.²⁹²

Antik Mısır toplumu, Hellen ve Roma toplumları tarafından tercih edilen bir koku da '*Metopian Parfümü*'dür. Dioscorides'in '*Metopion*' olarak adlandırdığı parfüm, Mısır'da metopiyon denilen kokudan elde edilmiştir. Bununla birlikte bu parfümün içerisinde acı

²⁸⁴ Groom, 1992: 206.

²⁸⁵ Plin. *H.N.* XIII. 5. 24

²⁸⁶ Thphr. *H.P.* II. 31. Hellence yazılmış eserlerde *Megaleion*, Latince yazılmış eserlerde ise *Megalium* olarak geçmektedir.

²⁸⁷ Thphr. *H.P.* II. 8. 35.

²⁸⁸ Thphr. *H.P.* II. 10. 42.

²⁸⁹ Plin. *H.N.* XIII. 2. 6.

²⁹⁰ Groom, 1992: 145.

²⁹¹ Plin. *H.N.* XIII. 2. 6.

²⁹² Diosc. *Mat. Med.* I. 72.

badem, çok fazla olgunlaşmamış zeytinin yağı, kakule, deve diken, bal, şarap, mür, Mekke balsamının meyvesi, çavşır otunun reçinesi ve çam reçinesi vardır. Kokunun ve yağın yoğun baskısı altında yapılan parfümde kakule ve mür kokusunun baskın olduğu Dioscorides tarafından eserinde belirtilmiştir.²⁹³ Roma döneminin doğa tarihçisi Plinius da Mısır'da ünlü olan bu parfümden bahsetmiş ve parfümü oluşturan materyalleri kayıt altına almıştır.²⁹⁴ Günlük hayatta tercih edilen bir diğer parfüm de Hellence '*Susinon*, Latince *Susinum* çalışmamızda ise *Zambak Parfümü* olarak adlandırdığımız parfümdür. Hem Hellenler hem de Romalılar tarafından kullanılan, ana maddesini zambakların oluşturduğu parfüm, günlük hayatta sıklıkla tercih edilmiştir. Aynı zamanda Mısırlıların da haberdar oldukları bu parfümü, onlar su zambağı terimine karşılık gelecek biçimde kullanmışlardır.²⁹⁵ Plinius, Roma'da da bu parfümün aynı isimle bilindiğinden eserinde söz etmektedir. Bu parfümün ana materyalinin zambak olduğunu aynı zamanda balsam yağının, tatlı bayrak, bal, tarçın, safran ve mürün de bu parfümü oluşturan materyaller olduğundan bahsetmiştir.²⁹⁶

Theophrastos'un da eserinde bahsettiği ve uzun zaman toplumlar arasında kullanımının ünlü olduğu diğer bir parfüm de, Romalıların *Irinum* Hellenlerin *Irinon* bizim ise *Süsen* bitkisinin özünden elde edildiğini bildiğimiz *Süsen Parfümü*dür. Doğa tarihçisi, bu parfümü elde etmek için parfümün köklerinden faydalanılacağını belirtmiştir.²⁹⁷ Dioscorides de parfümün yapım aşamasında köklerinden faydalanılacağını ve yakma işlemi ile bunun gerçekleştirilmesi gerektiğini ifade etmiştir.²⁹⁸ Parfümün ana maddesini süsen bitkisi oluştururken bu karışıma sığırdilinin köklerinin de eklenebileceğini²⁹⁹ bu şekilde yapıldığı takdirde parfümün kullanım süresinin uzayabileceğini Theophrastos'tan okumaktayız.³⁰⁰ Theophrastos aynı eserin başka bir pasajında süsen bitkisinin içerisinde bulunduğu parfüm karışımlarının, diğer parfümlere kıyasla daha iyi ve taze olduğunu ifade etmiştir.³⁰¹ Ayrıca Plinius da bu materyalin uzun süre popüler olduğunu ve en iyi süsen bitkisinin Korinthos'tan geldiğine değinmiştir.³⁰² MS 1. yüzyılda bu durumun değiştiğini ifade eden

²⁹³ Diosc. *Mat. Med.* I. 59.

²⁹⁴ Plin. *H.N.* XIII. 2. 6. ; XII. 54. 123.

²⁹⁵ Plin. *H.N.* XIII. 106-110.

²⁹⁶ Plin. *H.N.* XIII. 2. 9.

²⁹⁷ Thphr. *H.P.* V. 24.

²⁹⁸ Diosc. *Mat. Med.* I. 1.

²⁹⁹ Thphr. *H.P.* VII. 3.

³⁰⁰ Thphr. *H.P.* VII. 34.

³⁰¹ Thphr. *H.P.* IX. 38.

³⁰² Plin. *N.H.* XIII. 5.

Plinius, bu tarihlerde en iyi süsen bitkisinin Pamphylia'dan geldiğini belirtmiştir.³⁰³ Son olarak Theophrastos, bir karışım sonucunda elde edilen parfümlerin içinde süsen parfümünün en az materyalden oluştuğunu belirtmektedir.³⁰⁴

Hem Dioscorides³⁰⁵ hem de Plinius'un³⁰⁶ eserinde geçen bir diğer parfüm de Romalıların *Myrtinum* Hellenlerin *Mursinelaion* olarak bahsettiği, çalışmamızda da *Mersin Parfümü* olarak yerini alan karışımdır. Plinius, özünün mersin ve defne bitkilerinin karışımlarından yapılan yağlara mercanköşk, zambak, çemen, mür, tarçının da eklenerek yapıldığını belirtmiştir.³⁰⁷ Çalışmamıza konu olan parfüm türlerinden bir diğeri de *Kına Parfümü*dür. Romalıların *Cyprinum*, Hellenlerin *Kypros* ya da *Kuprinon* olarak adlandırdıkları parfüm dönemin tercih edilen kokuları arasındadır. Plinius'un yazdığına göre bu parfüm kına ağacından yapılmaktadır. Yapımında kullanılacak kına ağaçlarının en iyisinin Nil Nehri kıyısındaki Canopus'dan geldiğini ve en kaliteli parfümlerin bu bölgelerde yapıldığını belirtmiştir.³⁰⁸ Dönemin diğer bir doğa tarihçisi olan Theophrastos ise bu parfümün kına bitkisinin çiçeklerinden yapıldığını belirtir. Parfüm yapımında kullanılacak metodun ise karışıma katılacak materyallerin soğuk bir kapta bekletilmesidir. Çiçeklerin renginin siyaha dönmemesinin parfüm yapımı için hassas bir nokta olduğunu eğer çıkarılmazsa parfüme kötü bir koku verileceğini ilgili pasajda anlatmıştır.³⁰⁹ Kına parfümü için farklı reçeteler vardır. Reçetelerde bazı materyaller aynıdır bununla birlikte farklı malzemelerinin de bazı durumlarda eklendiği ve miktarlarında değişiklik yapıldığı görülmektedir.³¹⁰

Theophrastos'un vermiş olduğu bir parfüm karışımında adına rastladığımız *Gül Parfümü*,³¹¹ sığırdilinin kökünün rengini alabilir.³¹² Eserin başka bir kısmında gül parfümünün hafif bir kokusu olduğu, diğer parfümlere oranla kokusunun daha az güçlü olmasına rağmen, farklı bir parfüme geçişte ciltte tahrip olduğunu belirtmektedir. Ayrıca gül

³⁰³ Plin. N.H. XXI. 42.

³⁰⁴ Thphr. H.P. VI. 29.

³⁰⁵ Diosc. Mat. Med. I. 48.

³⁰⁶ Plin. N.H. XIII. 9.

³⁰⁷ Plin. N.H. XIII. 10-11.

³⁰⁸ Plin. N.H. XII. 109.

³⁰⁹ Thphr. H.P. V. 25-26.

³¹⁰ Theophrastos kına parfümü için kına, yeşil zeytinyağı, aspalathos, kakule kullanıldığını ifade ederken (Thphr. H.P. V. 25), Plinius, kına, yeşil zeytinyağı, aspalathos, tatlı bayrak, kakule, kara pelin otu ve bazen de mürün eklendiğini (Plin. H.N. XIII. 12) belirtmiştir.

³¹¹ Theophrastos bahsetmiş olduğu bu parfüm karışımında güller ile birlikte, zencefil otur, aspalathos ve tatlı bayrağın eklendiğini, yapılan bu karışıma belli bir miktarda parfümü üretim yapılması için tza ihtiyaç duyulduğunu ifade etmiştir. Bkz. Thphr. IV. 25.

³¹² Thphr. VII. 3.

parfümü satın almakta tereddüt yaşayan müşterilere, bu parfümü satın alması için perfümler tarafından, gül parfümünü koklattıkları için başka bir koku alamayacaklarını söylediklerini belirtmiştir.³¹³ Antik Çağ'da yazılan eserlerde Hellenler tarafından *Stakte*, Romalılar tarafından *Stacte* olarak bahsedilen, çalışmamızda *Mür Parfümü* olarak adlandıracağımız diğer bir parfüm ise kullanılan parfümler içerisinde kullanımı fazla olan parfümlerden biridir. Klasik yazarların bu parfümün en eski tanımını *stacte* olarak yaptıkları ifade edilir.³¹⁴ Elimizdeki kaynaklar incelendiğinde ilk olarak Theophrastos'un, mür zedelendiğinde *stakte* olarak adlandırdığımız materyalin damlalar halinde, yağının ortaya çıktığını ifade etmektedir.³¹⁵ Bu parfümü elde etmek için basit bileşenlerinin bir araya gelmesi yeterlidir. Örnek vermek gerekirse ilk olarak hafif ateşe maruz kalan mürün, yağının ortaya çıkacağı ardından sıcak su eklendikten sonra mür ve yağ birikintilerinin dibe çökeceğini tüm bu işlemlerin sonunda suyun üst kısmında kalan mürlerin yüzdüğü ve presleme yöntemiyle parfümün elde edilebileceği söylenebilir.³¹⁶ Theophrastos, kadınlar için en uygun bu parfümün olduğunu aynı zamanda herhangi bir parfüme göre mürden elde edilen parfümün uzun süre kalıcı olma özelliğinden de söz etmektedir.³¹⁷ Doğa tarihçisi çalışmasının başka bir bölümünde, güçlü bir parfüm olan mürün kokusunun, kokulu şaraplara karıştırıldığını ve bu sayede şarabın kalitesinin artırabileceğini de belirtmektedir.³¹⁸ Buna ek olarak Dioscorides, mürün presleme işleminden sonra tadından ve kokusundan bahsetmiştir. Taze mürlere biraz su ve presleme yöntemiyle yağının elde edilebileceğini ve tatlı bir tadının var olduğunu aynı zamanda hoş bir kokuya sahip olduğunu belirtmektedir.³¹⁹ Yine bir başka doğa tarihçisi olan Plinius ise, mür ağacının herhangi bir kesim yapılmadan *stacte* adı verilen bir sıvının kendiliğinden yayıldığını belirtmektedir.³²⁰

³¹³ Thphr. X. 45. gül parfümünün hazırlanmasına ayrıca bkz. Diosc. *Mat. Med.* I. 43.

³¹⁴ Byl, 2012: 104 dp. Lucas 1937: 39.

³¹⁵ Thphr. IX. 29.

³¹⁶ Byl, 2012: 104.

³¹⁷ Thphr. IX. 38.

³¹⁸ Thphr. X. 44.

³¹⁹ Diosc. *Mat. Med.* I. 60.

³²⁰ Plin. XII. 35.

2. BÖLÜM

2. TİCARİ EMTİA OLARAK PARFÜM

2.1. Parfüm Üretim Bölgeleri

2.1.1. Anadolu Dışında Parfüm Üretim Bölgeleri

2.1.1.1. Filistin

Nil ve Mezopotamya gibi kültür merkezlerinin kurulduğu coğrafyada yer alan Filistin toprakları, Fenike sahil şeridiyle yakından ilişkili, Akdeniz ile sınırı olan Arap Yarımadası'nın kuzeyi ile bağlantılıdır.³²¹ Coğrafi konumu itibariyle Filistin, Asya ve Afrika ülkeleriyle sıkı bir ilişki içindedir.³²² Buna ek olarak kent, az olmakla birlikte girinti ve çıkıntılarda kurulmuş olan limanlara sahiptir. Bu limanlardan yapılan ticaret ile Filistin ilk olarak Kıbrıs, ardından Girit ile ticari bağlantılar kurmuştur.³²³ Filistin, kurulmuş olduğu coğrafya, iklim ve topraklarında yetişen bitkiler bakımından oldukça elverişlidir ayrıca geniş bir alanı kapsayan Arabistan bölgesinin en verimli alanı da bu kıyı şerididir.³²⁴ Verimli olan bu kıyı şeridi, Antik Çağ'dan günümüze kadar bölgenin parfüm üretimi için önemli bir merkez olduğunu bizlere göstermektedir. Yapılan arkeolojik çalışmalar,³²⁵ bölgenin tarih boyunca, siyasi ve kültürel etkilere maruz kaldığını, özellikle ticaret açısından Suriye ve Anadolu topraklarıyla aynı zamanda denizden Rhodos ve Girit ile de sıkı bağımlı göstermektedir.³²⁶ Topraklarında yetişen aromalı bitkiler, bilinen dünyaya açılan doğal bir çıkış noktasıdır. Kutsal Doğu'nun doğusunda bulunan arazi, kokulu bitkiler ile kaplıdır. Bununla birlikte bölgede “*Gilead'ın Balsamı*” adıyla bilinen bitki, sakız kokulu bitkiler arasında en duyulmuş olanıdır.

³²¹ Bittel, 1945: 57.

³²² Plin. *H.N.* V. 65.

³²³ Bittel, 1945: 57.

³²⁴ Plin. *H.N.* V. 77-80. bkz. Bittel, 1945: 57.

³²⁵ Bölgede yapılan ilk kazılar, Niebuhr, Seetzen, Burchardt ve Robinson'a ait tarihsel ve topoğrafik araştırmalar olan seyahatnamelerle başlamıştır. 1865 yılında Londroda kurulmuş olan “Palestine Exploration Fund” arkeoloji çalışmaları ilk olarak bölgenin topoğrafik haritasını çizmek için çalışmıştır. Amaçları tüm bölgeyi içine alıp çizmek olsa da bunu 1914 yılında “deutscher Palestina Verein” Alman Filistin cemiyeti başarmıştır. Subay Conder ve Kitchner, bölgenin mimarisi üzerine çalışmalarına devam etmiş, harabeleri ve prehistorik çağda yerleşim yerlerini saptamıştır. Bölgenin çeşitli yerlerindeki höyükleri “Palestine Exploration Fund” ekibi kazılar yapmıştır. Tel el-Hesi'ye, 1890 yılında yukarıda adı geçen ekipten Flinders Petrie araştırmıştır. Petrie yapmış olduğu çalışmaların sonucunda, çok sayıda küçük sanat eserleri, çanak çömlekleri keşfetmiş ve sistemli bir şekilde düzenlemiştir böylelikle Filistin kültürleri için kısmi bir kronolojinin ilk temelleri atılmıştır. bkz. Bittel, 1945: 60-61.

³²⁶ Bittel, 1945: 58.

Arkeolojik kaynaklarla birlikte yazılı kaynaklarımız da Filistin'in coğrafi konumu ve yetişen bitkiler hakkında bilgiler vermişlerdir. Filistin bölgesi hakkında ilk bilgilerimiz Strabon'un eserinde geçmekte, eserde bölgede yetişen aromalı bitkiler hakkında bilgiler verilmektedir.³²⁷ Örnek vermek gerekirse Filistin'deki Jericho yakınlarındaki balsam ağaçları ile dolu bir alanın bölge için önemli olduğu eserlerde geçmiştir.³²⁸ Yine bir başka tarihçi olan Plinius da Filistin'in coğrafi konumu ve ülke topraklarında yetişen balsam ağaçlarından eserinde bahsetmiş, ek olarak Arap aromaları için doğal bir kaynak olan balsam yağının Iudaea bölgesinde fazlaca bulunduğunu eserinde bizlere aktarmıştır.³²⁹ Eserde geçen Iudaea balsamı,³³⁰ Antik Çağ'da sadece Filistinliler tarafından kullanılmamış aynı zamanda Roma toplumu tarafından da parfüm yapımında balsam ve balsam yağından faydalanılmıştır.³³¹

Elverişli iklimi ve ticaret rotasının önemli bir noktasında bulunan Filistin bölgesi, parfüm üretimi ve satımının aktif olduğu yer olarak düşünülebilir. Kaynaklarda geçen, *En-Gedi* vahasının,³³² '*Iudeam balsam yağı'nın*' toplandığı yer olarak geçmesi ve bu materyalin parfüm yapımında kullanılan bir hammadde olması bölgenin parfüm üretim merkezlerinden biri olduğu düşüncesini kanıtlar niteliktedir.³³³ Bölgenin parfüm üretim bölgesi olduğunun diğer bir kanıtı ise yapılan kazılar sonucunda bölgeden çıkarılan mühürlerdir.³³⁴ Mühürlerin üzerinde kraliyet ailesine mensup olduğu düşünülen kişiler resmedilmiş ve parfüm şişelerine bunlar aktarılmıştır, bu da bölgenin parfüm üretimiyle yakından ilişkili olduğunu doğrular niteliktedir.³³⁵ Yapılan kazılara ilişkin ek olarak şunu da söylemek gerekirse Roma döneminde, parfüm endüstrisi için en iyi kanıt Kudüs'te yapılan kazılarda gün yüzüne çıkmıştır. Bölgede yapılan kazılar MS 70 yılında tiranın şehri ele geçirmesiyle yakılan bir

³²⁷ Strab. XVI. 4. 18. c777.

³²⁸ Cox, 1852: 17.

³²⁹ Plin. H.N. XII. 40. 80.

³³⁰ Iudaea balsamı, Antik Çağ'da parfüm yapımı için oldukça değerli bir materyaldir. Plinius'un eserinde kokulu ağaçlar olarak bahsedilmesinin yanı sıra Büyük İskender döneminde ünlenmiştir. Kleopatra ve Anthonius'un Mısır'ı yönettiği süre zarfında da Iudaea bölgesindeki balsam ağaçları önemini korumuş ve bölgeyi Romalıların yönetmesinin ardından bölge önemini korumuştur. Parfüm yapımı için bölgedeki ağaçlardan faydalanılmıştır. Bkz. Groom, 1992: 22.

³³¹ Werlin, 2015: 123.

³³² Iudaea bölgesi için bkz. Plin. H.N. V. 68-70.

³³³ Plin. H.N. XII. 54.

³³⁴ Mühür, genellikle taş bazen de kemik, fildişi, fayans, cam, metal, ahşap veya güneşte kurutulmuş ya da pişirilmiş sert kil gibi katı bir maddeden yapılmış, üzeri işlenmiş bir obje olarak tanımlanmaktadır. Farsçadan Türkçeye geçmiş olan kelime, günümüzde imzanın yerini tutan bir kişilik simgesi olduğu bununla birlikte sahibinin meşru olduğu belgelerde mülkiyetin hukuksal açıdan garantisi olarak tanımlamak da mümkündür. Kişisel kullanımla birlikte mühürler süsleme amaçlı kaplar üzerinde de uygulandığı bilinmektedir. Kil, siva, balmumu, asfalt ya da hayvan dışkısı gibi işlenebilir bir maddeden yapılmış parçaya ise mühür baskısı denilmektedir. (Bkz. Dede, 2014: 6-9. dp. 6,8, 12.)

³³⁵ Brun, 2000: 279. dp. 9.

evi ortaya çıkarmıştır bu evin Qatros adında aristokrat bir rahip ailesine ait olduğu, içinde farklı yapılara sahip fırınlar, ölçek ağırlıkları, ölçüler, hammaddeler, cam ve pişmiş topraktan yapılmış *unguentarium*lar açığa çıkarıldığı kayıt altına alınmıştır. Bu bölgeden başka Kızıldeniz'deki Masada'nın güneyinde yer alan En Boqeq Ovası'nda da başka üretim alanı vardır.³³⁶

Büyük üretici olan Filistinliler, 14. yüzyılın başlarında zeytinyağı bazlı parfümler kullanmışlardır. Toplu olarak yapılmış törenlerde tanrı için kutsal parfüm yapan Filistinliler yaptıkları bu parfümlerde bilindik reçinelere yer vermişler, özellikle mür ve tarçınla tatlandırılarak elde edilen kutsal parfümün, Yahweh ibadetinin gerçekleşmesi için yapıldığı ve ritüel için önemli araç olduğu düşünülmektedir. Dini ritüellerde kokulu yağlardan faydalanan insanlar aynı zamanda günlük hayatta ve tıp alanında da bu yağlardan sıkça kullanılmıştır.³³⁷

2.1.1.2. Hellas

Kuzeyini Balkanlar'ın sınırladığı Hellas toprakları üç tarafı denizlerle çevrili bir yarımada konumundadır. Batı bölgesinde Ion Denizi, doğu bölgesinde Ege Denizi, güneyinde ise Akdeniz yer almaktadır. Dağlık bir bölgede yer alan ülke, dağların doğal bir şekilde böldüğü bölgelere ayrılmıştır. Bu bölgeler kuzeyden güneye, batı kıyılarına yakın olarak Epiros, Akharnania; iç kesimlere gittikçe, Thesalia güneyde, Korinthos Körfezi'nin kuzeyinde, Aitolia, Phokis ve Boiotia; körfezin doğu kısmında, Attika;³³⁸ ülkenin güneyinde Peloponnessos Yarımadası'dır. Kuzeyde, Akhaia; batıda, Elis; güneyde, Messenia ve Lakonia; iç kesimde, Arkadia; doğuda ise, Argolis yer almaktadır.³³⁹ Bölgenin tarihi hakkında ilk bilgilerimizi Homeros,³⁴⁰ Herodotos³⁴¹ ve Thukydides'den³⁴² okumakla birlikte, yazılı kaynaklardan, bu bölgede yaşayan halklardan 'Pelasglar', 'Karlar' ve 'Lelegler'in adlarını da öğrenmekteyiz. Yazılı belgelerle birlikte bölgede yapılan arkeolojik kazılar bize bölgenin geçmişinin yazıdan önceki döneme de uzandığını göstermektedir.³⁴³ Bu bağlamda yapılan kazılar, bölgenin yerleşiminin, alt, orta ve üst olarak üç döneme

³³⁶ Brun, 2000: 280.

³³⁷ Brun, 2000: 279.

³³⁸ Hellas olarak bildiğimiz toplumun ilk yerleşim yeri olan Attika önemli bir coğrafi konumdadır.

bkz. Plin. *H.N.* IV. 22-24.

³³⁹ Tekin, 1998: 15.

³⁴⁰ Hom. *Il.* II. 683. ; Hom. *Od.* I. 344; IV. 726, 816; XI. 496; XV. 80.

³⁴¹ Hdt. I.58; II. 56,143, 144, 154; III. 26, 115; IV. 6, 45, 48, 52, 78, 110, 155; VI. 98; VIII. 135; IX. 16.

³⁴² Thuk. I. 2-3.

³⁴³ Plin. *H.N.* IV. 22-24.

ayrılarak, Paleolitik Çağ'a kadar yaşamın var olduğunu kanıtlamıştır. Dönemin belirgin özelliği, kaya sığınakları ve mağaralarda yaşayan insanların tarımın gelişmesiyle birlikte Neolitik Çağ'a geçmiş olmasıdır. Sonuç olarak bölgenin hem Paleolitik hem Neolitik dönemde yaşam alanı olduğunu söylemek mümkündür.

Tarih öncesi devirleri yaşayan bölgenin bilinen en eski uygarlıkları Minos³⁴⁴ ve Mykenai'dır. Bu iki uygarlık Girit Adası'nda yer almakla birlikte bulunduğu coğrafi konumu itibariyle Doğu Akdeniz'de merkezi bir konumdadır.³⁴⁵ Ada, verimli toprakları ve geniş ormanlarıyla, üçüncü binyılın sonlarına doğru bölgede hâkim olan uygarlıkların, ekonomik geçimini sağlayacak kadar verimli bir alana sahiptir.³⁴⁶ Bölgede MÖ 2000'lerde 'büyük sarayların' yapıldığı ortaya çıkmış, yapılan arkeolojik kazılar sonucunda gün yüzüne çıkarılan bu saraylar, bölgenin tahıl, şarap, yağ ve diğer ürünlerin depolandığı yerler olarak merkezi bir yerde varlığını sürdürmüştür.³⁴⁷ Bu süreçte hızlı bir ilerleme gösteren Minos uygarlığı adı altındaki Girit sarayları yaklaşık MÖ 1425'lerde bir yıkım dalgasıyla yok olmuştur. Bu dönemde yapılan saraylardan geriye sadece Knossos'un ayakta kaldığı çeşitli kaynaklardan bize ulaşmaktadır. Farklı dönemlere ve medeniyetlere ait olan bu belgelerin neticesinde bölgenin yeni kültürlerle de ev sahipliği yaptığını anlamaktayız.³⁴⁸ Aynı şekilde bölgeden elde edilen yazılı kaynaklar devam eden bir kültürün olduğunu da bize göstermektedir.

Ayakta kalan Knossos sarayını üst olarak kullanan, Hellen anakarasının bilinen diğer önemli uygarlığı da Mykenlerdir.³⁴⁹ 1876'da Heinrich Schliemann tarafından Peloponnessos'da yer alan Mykenai kalesinin taş surları arkasında yapılan kazılarda, mezar odaları bulunmuş, bu mezar odalarından Mykenai uygarlığının ileri seviyede medeniyete sahip olduğu kayıt altına alınmıştır.³⁵⁰ Çalışmamız açısından bu iki bölge önemli olmakla birlikte, bölgenin ikliminin ve coğrafyasının etkisiyle kullanılan hammaddeler açısından da ne kadar zengin olduğunu bize göstermektedir.³⁵¹ Elverişli iklime sahip olan bölge pek çok hammaddeye ev sahipliği yapmakta ayrıca bu hammaddelerden yapmış olduğu parfümlerle

³⁴⁴ Kral Minos için bkz. Plin. *H.N.* VI. 156-159.

³⁴⁵ Plin. *H.N.* IV. 57-59.

³⁴⁶ Foster, 1974: 71.

³⁴⁷ Freeman, 1996: 93.

³⁴⁸ Votruba, 2006: 20.

³⁴⁹ Hdt. VII. 202; IX. 27, 28, 31. bkz. Plin. *H.N.* IV. 65-67.

³⁵⁰ İplikçioğlu, 2015: 16.

³⁵¹ Freeman, 1996: 98.

ün kazanmaktadır.³⁵² Örnek vermek gerekirse Mısırlılar, Hellenler ve Romalılar tarafından kullanılan sığırdili, özellikle Girit, Hellas ve Asia Minor'da bilinen anason³⁵³ Hellen ve Romalılar tarafından parfüm yapımında kullanılan hammaddelerdir. Bununla birlikte Hellen toplumları tarafından bilinen, Theophrastos'un da eserinde söz ettiği,³⁵⁴ parfüm tariflerinde adı geçen acı badem yağı da bahsedilen bu dönemde kullanılmıştır.³⁵⁵ Var olduğu her dönemde önemli bir hammadde olan tarçın hem Hellen toplumları tarafından hem de Romalılar tarafından kullanılmış bir diğer hammaddedir.³⁵⁶ Groom'un bu fikrini destekler nitelikte, Jellinek de tarçının önemli bir materyal olduğunu eserinde bizlere aktarmaktadır.³⁵⁷ Bunlara ek olarak Hellenler tarafından kullanılan geyik otu,³⁵⁸ Hellen toplumunun efsanelerine de konu olmuştur. Parfüm yapımında önemli bir özellik taşıyan diğer bir materyal olan sümbül³⁵⁹ ve safran Hellen toplumunda parfüm yapımında kullanılan önemli bir materyal olmakla birlikte³⁶⁰ bu iki materyale ek olarak bu dönemde parfüme hoş bir koku vermesi için leylaktan da faydalanılmış olduğu bilinmektedir.³⁶¹

Bronz Çağı'nın ortalarında Ege Havzası'nda özellikle Girit'te parfüm belli bir öneme sahiptir.³⁶² Bu bilgimizi, dönemin önemli bilgilerinin kaydedildiği Linear A³⁶³ ve Linear B³⁶⁴ tabletlerinden öğrenmekteyiz. Bu iki tablettten dönemin sosyal hayatı hakkında bilgi edinmekle birlikte parfüm hakkında da birçok bilgiye ulaşmaktayız.³⁶⁵ Knossos'ta açığa çıkarılan tabletlerde, Kıbrıslı olarak adlandırılan parfümün,³⁶⁶ bölgede yapıldığından söz edilmiş, parfümerler tarafından işlenirken hangi hammaddelerden yararlandığı ve bunların sevkiyatlarına yer verilmiştir.³⁶⁷ Bahsetmiş olduğumuz bu materyallerin sevkiyatında önemli bir coğrafya, Girit Adası'nın doğu kıyısında yer alan Zakros'tur.³⁶⁸

³⁵² Foster, 1974: 71-72.

³⁵³ Arctander, 1960: 54.

³⁵⁴ Thphr. *H.P.* II. 14.

³⁵⁵ Groom, 1992: 30.

³⁵⁶ Groom, 1992: 44. ; Groom, 1992: 51-52.

³⁵⁷ Jellinek, 1997: 8.

³⁵⁸ Groom, 1992: 70.

³⁵⁹ Groom, 1992: 107.

³⁶⁰ Groom, 1992: 214.

³⁶¹ Arctander, 1960: 268.

³⁶² Foster, 1974: 81.

³⁶³ Bkz. Kaya, 2016: 78.

³⁶⁴ Bkz. Kaya, 2016: 129.

³⁶⁵ Foster, 1974: 86.

³⁶⁶ Kıbrıslı olarak adlandırılan parfüm, ilk olarak Theophrastos'un eserinde geçmektedir. Theophrastos, parfümün nasıl yapıldığı ve özellikle erkekler tarafından tercih edildiğini bizlere aktarmıştır. Bkz. Thphr. *H.P.* II. 23-26.

³⁶⁷ Brun, 2000: 281.

³⁶⁸ Zakros doğal limanının olmasının yanı sıra Minos saraylarının varlığını sürdürdüğü zaman diliminde parfüm dükkânlarının var olduğu yerlerden biridir. bkz. Foster, 1974: 158.

Zakros, doğal limanı olan bir şehirdir. Bulunduğu coğrafi konum bizlere Ege Bölgesi ve Yakın Doğu ile sıkı bir ticaret içinde olabileceğini göstermektedir.³⁶⁹ 1852 yılına kadar bölgenin keşfedilmediğini belirten arkeolog Dr. Nicholas Platon yapmış olduğu çalışmada, gezgin kaptan Sparatt tarafından antik sitenin kalıntılarının kaydedildiğini bizlere aktarmaktadır.³⁷⁰ 1961 yılında başlayan kazılarla döneme ait önemli bir yapı olan Minos Sarayı'nın bulunmasıyla önemli bir adım atılmış ve çalışmamız için önemli bir bölge olan bu yerde yapılan kazılar, büyük bir odada (XLVII), sekiz çalışma odası ve depolama alanlarının, kompleksin parçası olduğunu açığa çıkarmıştır.³⁷¹ Bu yapı hakkında daha detaylı çalışmalar yapan arkeologlar, Minos Sarayı'nda bir parfüm atölyesi olduğu kanaatine varmışlardır.³⁷² Zakros'ta yapılan kazılar sonucunda, parfüm yapımında kullanılan çok sayıda çanak-çömlek açığa çıkarılmıştır.³⁷³ Bu buluntular, bölgenin bilinen zamanda önemli bir parfüm üretim bölgesi olabileceği fikrini desteklemiştir. Aynı bölgede devam eden kazılar sonucunda delikli stantlar, geniş ağızlı çömlekler, muhtemelen sarp, tütsü yerleştirilecek kaplar, tabanlarının altındaki delikli çukurlar bulunan kaplar elde edilmiştir. Bu son bulgular bölgenin parfüm üretim bölgesi olduğunun bir başka kanıtıdır.³⁷⁴ Platon, aromatik malzemenin hazırlanmasında kullanılacak olan, parfümeri için özel bir ekipmanların bölgede var olduğundan söz etmekle birlikte parfümlerin kuru damıtma yoluyla ya da su üzerinde aromatik özleri uçurmak suretiyle elde edildiğinden de kazı raporları sonuçlarında bahsetmektedir. Odaları kendi içinde adlandıran Platon, oda XLVII'nin doğu kısmında, üçayaklı büyük su ısıtıcılar olan eşyaların, aynı yerde büyük sığ bir lavabonun ve *terra-cotta* ızgaranın da parfüm üretiminin var olduğunu kanıtlayan diğer buluntular arasında olduğunu belirtmektedir.³⁷⁵ Bölgede yapılan arkeolojik kazılara ek olarak Girit'teki Knossos ve Hagia Triada'dan elde edilen kil tabletler de çalışmamız hakkında bazı verileri bizlere sunmaktadır. Kil tabletlerde, susam, aspir ve zeytinyağının parfüm yapımında hammadde olarak kullanıldıklarını, yağlara ise kişniş, saz veya ardıç da eklendiğini ve son olarak bunların karışım haline getirildiğini, bu karışıma çiçek yaprakları, genellikle gül ve süsenlerden oluşan rizomların da eklendiğini tabletlerden okumaktayız.³⁷⁶ Ayrıca bu tabletlerden, Tunç Çağı'ndan itibaren Knossos Saraylarının ekonomik olarak

³⁶⁹ Mansel, 2011: 35.

³⁷⁰ Platon, 1963: 269.

³⁷¹ Byl, 2012: 326.

³⁷² Foster, 1974: 159.

³⁷³ Foster, 1974: 169.

³⁷⁴ Platon, 1963: 271.

³⁷⁵ Shelmardine, 1985: 57-58.

³⁷⁶ Foster, 1974: 91. ; Brun, 2000: 281.

güçlü bir dönem yaşamış olduğunu öğrenmekteyiz.³⁷⁷ Bölgede bir başka parfüm üretim merkezi ise Geç Tunç Çağı boyunca Hellas'ta büyük bir gelişme gösteren Pylos olduğu düşünülmektedir.³⁷⁸ Yapılan çalışmalar sonucunda elde edilen kil tabletler, bu bölgenin Geç Hellas Dönemi'ne tarihlenen parfümlü yağların yapıldığı bir endüstri yeri olduğunu bizlere aktarmaktadır.³⁷⁹ Bununla birlikte kil tabletler bölgenin parfüm üretim merkezlerinden biri olduğunu söylemesine rağmen bölgede yapılan arkeolojik kazılar, bölgenin parfüm üretim merkezi olduğuna dair herhangi bir kanıt açığa çıkarmamıştır.³⁸⁰ Sonuç olarak, kil tabletlerden elde edilen veriler ışığında bölgede yapılan çalışmalar, doğu girişinde var olduğu düşünülen parfüm atölyelerinin MÖ 13. yüzyılın sonlarına doğru meydana gelen yangın sonrasında tahrip olmuş olabileceğini bizlere aktarmaktadır.³⁸¹ Bu bilgilerin ışığında bölgede parfüm yapımı için kullanılan kazanlar, havzalar ve vazoların bulunabileceğini de ayrıca öğrenmekteyiz.³⁸²

2.1.1.3. Delos

Kykladların ortasında bulunan Delos Adası, coğrafi konum olarak küçük bir alana sahiptir.³⁸³ Sakin ve küçük olan bu ada 6 km uzunluğu ve 1,2 km genişliğinde bir alanı kapsamaktadır. Denizden uzanan uzun bir kayalık sırt ağırlıklı olarak granitleri içinde barındırmaktadır. Batı kıyıya ulaşmak için üç küçük koy geçmek gerekmektedir bunlardan iki önemli olanı Skardana ve Phourne körfezidir. Skardana, küçük liman olmakla beraber antik dönemde kutsal bir liman olarak kabul edilmektedir. Kuzeydoğu kıyısında bulunan Phourne Körfezi ise Gournas'ın sabitlenmesinde önemli bir coğrafi konumdur.³⁸⁴ Delos Adası bulunduğu coğrafi konumun elverişliliği sebebiyle erken tarihlerden bu yana insanların yaşamına ev sahipliği yapmış bir adadır.³⁸⁵ Tarih öncesi dönemden başlayarak Hellenistik Dönem'e kadar yaşam alanı olan ada, pek çok medeniyetin de yaşam alanı olmuştur. Bu bilgilerimizi doğrular nitelikte olan arkeolojik kazılar ve epigrafik belgelerde pek çok medeniyetin izlerini bulmak mümkündür. Ek olarak bölge hakkında bilgiler veren Antik Çağ eserleri de mevcuttur. Mevcut olan bu bilgilerimizi, Herodotos'un MÖ 5.

³⁷⁷ Christakis, 2004: 299.

³⁷⁸ Brun, 2000: 281.

³⁷⁹ Foster, 1974: 172.

³⁸⁰ Shelmerdine, 1985: 1.

³⁸¹ Foster, 1974: 174.

³⁸² Brun, 2000: 281.

³⁸³ Plin. *H.N.* IV. 66.

³⁸⁴ Kaya, 2016: 28.

³⁸⁵ Plin. *H.N.* IV. 62-65.

yüzyılda yazmış olduğu eserinde³⁸⁶ ve Theophrastos'un eserinde okumaktayız.³⁸⁷ Aynı zamanda Peloponnessos Savaşı'nı anlatan Thukydides'in yazmış olduğu el yazmalarında da bölgenin en erken dönemlerini okumak mümkündür.³⁸⁸ Okunan bu belgelere ve bölgede yapılan arkeolojik çalışmalara göre, Delos Adası'nda bulunan Cynthus Dağı'nda ilk yerleşimin izlerine rastlanmıştır. Erken Kyklad Dönemi olan MÖ 3. binyıla tarihlenen bölge, bu dönemde kutsal alanlara ev sahipliği yapmıştır. Kutsal alanlarda ayrıca Geç Mykenai yerleşim yerleri de tespit edilmiştir ayrıca bölgenin kültür olarak zengin olmasının Artemis kültüne borçlu olduğunu düşünen modern çalışmalar da vardır. Yapılan kutsal alanlardan yola çıkarak bir sonraki dönemde Hellenlerin de bölgede var olduğunu Artemis tarafından gözlemlenen Delto üçlüsünün eklenmesiyle anlıyoruz. Tüm bunlara ek olarak uzmanlar, kutsal alanların fazla olmasından dolayı, İonialı Hellenlerin bayram günlerini burada geçirdikleri, sanatsal gösterilerini ve danslarını burada yaptıkları yönünde bir yorumlama yapmışlardır.³⁸⁹ Bölge söz konusu bilgiyi doğrular nitelikte olan Apollon kültü başta olmakla birlikte pek çok kültü ev sahipliği yapmıştır.³⁹⁰ Erken dönem sonrasında herhangi bir kesintiye uğramayan Delos Adası, bulunduğu her dönemde yerleşim yeri olmuş, en parlak dönemi ise Hellenistik Dönem'de yaşanmıştır.³⁹¹ Hellenistik uygarlıkların Roma etkisi altına girdiği bu süreçte, Delos Adası açık liman ilan edilmiştir.³⁹² İlerleyen süreçlerde ada, Attika - Delos Deniz Birliği'nin merkezi konumunda yer almış ve bu sayede büyük bir zenginlik elde etmiştir.³⁹³

³⁸⁶ Hdt. I. 64; IV. 33-35; VI. 97- 99, 118; VIII. 132, 133; IX. 90, 96.

³⁸⁷ Thphr. *H.P.* IV. 13. 1.

³⁸⁸ Thuk. I. 8.

³⁸⁹ Brill, vol. 4: 210- 211. Bkz. Thuk. I. 96.

³⁹⁰ Brill, vol. 4: 213.

³⁹¹ Hellen kültür tarihinde MÖ 323'te Büyük İskenderin ölümüyle başlayan, Hellas ve Doğu'daki Hellen dünyasının MÖ I. yüzyıl sonunda Roma imparatorluğu içinde erimesiyle biten dönemin adıdır. Romalıların MÖ 146'da Akhaia Birliği'ni yenmeleri, Pergamon Krallığı'nın MÖ 133'te Asia eyaleti yapılması bu sürecin önemli aşamalarını oluşturmaktadır. bkz. Howatson, 2013: 370-371.

³⁹² MÖ 188 yılında III. Antiokhos ile Roma arasında imzalanan Apameia Anlaşması'na göre Anadolu'da Torosların kuzeyindeki Seleukos varlığı tamamen ortadan kaldırılmıştır. Ancak Roma Anadolu'da doğrudan bir yönetim oluşturma yoluna gitmek yerine, Seleukos'ların boşalttığı topraklara müttefiki olan Pergamon ve Rhodos arasında paylaştırmıştır. Bu paylaşım da Karia ve Lykia bölgeleri Rhodos egemenliğine verilirken geriye kalan topraklar Pergamon Krallığına bırakılmıştır. Apameia Anlaşması'nı izleyen süreçlerde güçlenen, Pergamon ve Rhodos, Roma'yı rahatsız etmiş ve III. Makedonya sırasında kendilerine yeterince destek vermediklerini, hatta ihanet ettiklerini öne sürmüştür. Sürdürmüş olduğu bu politika doğrultusunda MÖ167 yılından itibaren Rhodos'un elinden Karia ve Lykia bölgelerini almış, Delos Adası'nın açık liman olduğunu ilan etmiştir. bkz. Tozan, 2014: 140-141.

³⁹³ Attika- Delos Deniz Birliği, Hellas'ı istila eden Persler geri püskürtüldükten sonra Hellen kent devletlerince Pers tehlikesine karşı MÖ 478'de oluşturulan birliğe çağdaş tarihçilerin verdiği isimdir. Atina başta olmak üzere, Batı Anadolu'daki İonia kıyı kentleri, Hellespontos ve Propontis'in kıyı kentleri, Ege Denizi'ndeki adaların büyük çoğunluğu birliğe üye olmuşlardır. Müttefiklerin isteği üzerine Atina birliğin başına geçmiş, birlik toplantıları da bütün İonialılarca kutsal sayılan Delos adasında yapılmış ve birlik hazinesi bu adada toplanmıştır. bkz. Howatson, 2013: 121.

Bölge bulunduğu coğrafya bakımından önemli bir konumdadır. Erken dönemlerden bu yana yerleşim yeri olan ada, pek çok yazılı kaynağa isminden söz ettirmiştir. Tüm bu önemli gelişmelere ek olarak çalışmamız için önemi, bölgenin antik dönemlerde parfüm üretim merkezlerinden biri olmasıdır. Bölgede yapılan parfüm üretimi hakkında hem yazılı kaynaklarımız hem de arkeolojik kanıtlarımız vardır. İlk olarak yazılı kaynakları incelediğimizde, çalışmamız açısından da önemli tarihçilerden birisi olan Plinius, Delos Adası'nda dönemin en çok övülen parfümünün yapıldığını eserinde bizlere aktarmaktadır.³⁹⁴

Delos Adası'nda yapılan kazılar sonucunda bölgenin parfüm üretimi Hellenistik Dönem'de en yüksek seviyeye çıkarken erken çağlarda da bölgede parfüm üretiminin yapıldığı kanıtlanmıştır.³⁹⁵ Modern çalışmalar da, bölgenin bilinen en eski parfüm üretim merkezi olduğunu, Hellenistik Dönem'den başlayarak Roma Dönemi'ne kadar bölgenin parfüm üretim ve ticareti açısından önemli bir konumda olduğunu bizlere aktarmaktadırlar.³⁹⁶ Delos Adası'nda yapılan kazılar ilk olarak 1874 yılında Fransız Okulu tarafından başlatılmakla birlikte günümüze kadar devam etmiştir. Kazıların merkez noktasında ise kült merkezi olan Apollon Tapınağı yer almaktadır.³⁹⁷ Bölgede yapılan arkeolojik kazılar parfüm üretim bölgesi olduğunu bize göstermektedir. Delos Adası'nda yapılan kazılarda çok sayıda şarap ve yağ yapımında kullanılmış olan presler bulunmuştur. Kazılar sonucunda elde edilen bu pres yataklarının büyük bir çoğunluğu parfüm yapımı hakkında da bilgiler vermektedir. Örnek vermek gerekirse, Delos merkez noktasında açığa çıkarılan mermerden yapılmış pres yatakları parfüm yapımında kullanılmış olabilir.³⁹⁸ Pres yataklarının bulunduğu yerde zeytin ağaçlarının neredeyse hiç bulunmadığını, bununla birlikte üzüm bağlarının her yerde bulunduğunu, Apollon Tapınağı'ndan çıkarılan yazıtlardan okumaktayız. Bu yazıtlar bölge halkının ödemiş olduğu çiftlik kiralardan oluşurken, preslerin de hangi amaçla ve özellikle Hellenistik Dönem'de nasıl kullanıldığı hakkında da bizlere bilgiler aktarmaktadır.³⁹⁹ Kullanılan bu yöntemlerden ilki ürünün ezilmesiyle elde edilen yağlama diğer bir deyişle preslemedir. Aynı zamanda presleme yöntemi ile birlikte hammaddeden elde edilen özün, yağın sudan ayırmak için farklı yöntemlerde de kullanmışlardır. Çalışmamızda presleme yöntemi önemli bir yer tutmaktadır, daha önce söz ettiğimiz gibi, presleme, parfüm yapımında kullanılan

³⁹⁴ Plin. *H.N.* XIII.4.

³⁹⁵ Byl, 2012: 327.

³⁹⁶ Reinartz, 2014: 57.

³⁹⁷ Brill, vol. 4, 213.

³⁹⁸ Brun, 2000: 282. dp. 23.

³⁹⁹ Brun, 2000: 282.

hammadeleri ilk olarak ezmek, bir taş veya silindir yardımıyla bu işlemi gerçekleştirmek, hammadde ve özünü birbirinden ayırmak için kullanılan bir yöntemdir. Dönemsel olarak ilerleyen Antik Çağ insanları bu yöntemleri de zamanla geliştirmişlerdir. Parfüm yapımında kullandıkları hammadde değişmemiş, belki yenileri eklenmiştir fakat kullandıkları yöntemler gün geçtikçe gelişmiştir. İlk aşamada kullanmış oldukları taşlar yerine, zamanla değirmen taşı kırıcıları dediğimiz alet kullanım yerini almıştır.

Yukarıdaki bilgilere ek olarak presleme yöntemlerinin bilinen en eski örneklerini MÖ 348 yılında II. Philippos tarafından yok edildiği düşünülen Olynthus'ta⁴⁰⁰ görmek mümkündür. Delos Adası'nda yapılan kazılarda neredeyse tüm mermer presler varken bir tek *trapetum* adını verdikleri değirmen taşı eksiktir.⁴⁰¹ Yapılan çalışmalar sonucunda, kesik koniler şeklinde derinlemesine yerlerin oldukça fazla sayıda bulunması araştırmacılar açısından şaşırtıcı olarak görülmüştür. Brun'un yapmış olduğu çalışmada W. Deonne'nin bu konu ile ilgili on dokuz liste açıkladığını, Delos'da genellikle mermerin olduğunu, bulunanlardan birinin palmet ve çeşitli şekillerle süslenmiş olarak listelediğini bize aktarmıştır. Çalışmasında hepsinin preslerle ilgili olamayacağına, Granite palesteki baskı yatağının böyle bir harç yakınında bulunduğu ve iki basma yatağı olan Dionysos Evi'nde, bir harç, bir monolitik tankın olduğuna dikkat çekmektedir. Ayrıca bu kazılardan iki taş silindir de ortaya çıkarılmıştır. Delos Adası'ndaki presleme yönteminde iki tip taş blok kullanılmıştır, bu taş bloklar pres yatakları ve karşı ağırlıklı bloklardır. Bunlardan birincisi, oyulmuş dairesel bir kanal ve çıkış oluğu ile dörtgen bloklardır.⁴⁰² Özü çıkarılacak madde, zeytin, üzüm ya da parfüm yapımında kullanılacak olan hammaddeler bitki lifleri için temel olarak kullanılmaktadır. 1874 yılında başlatılan büyük çaplı arkeolojik kazılarda on iki adet pres yataklarının bulunduğu yer ortaya çıkarılmış, yapılan bu kazılar sonucunda ise kazı sahasında altı tiyatro bölgesi ve dükkânlardan oluşan bir alan açığa çıkarılmıştır. Stadium olduğu tahmin edilen alanda yapılan kazılar sonucunda ise iki ev gün yüzüne çıkartılırken bunlara ek olarak bu evlerde parfüm yapımında kullanıldığı tahmin edilen pres yatakları da gün yüzüne çıkmıştır.⁴⁰³ “Şekil 2.1”

⁴⁰⁰ Kuzeybatı Hellas'ın Khalkidike Yarımadası'nda yer alan Hellen kenti.

⁴⁰¹ Brun, 2000: 283.

⁴⁰² Brun, 2000: 283.

⁴⁰³ Bruneau 1968, 633-709.

Şekil 2.1. Delos, Dionysos'un Evi'nden çıkarılan pres yatağı (Fotoğraf J.-P. Brun tarafından çekilmiş)

2.1.1.4. İtalya

Roma'nın ilk iskân yeri olan İtalya toprakları, Avrupa kıtasından Akdeniz içine sarkan üç yarım adadan biridir. Akdeniz'in merkezi konumuna sahip olan İtalya dar ve uzun bir yarımadadır.⁴⁰⁴ Bu yarımada tarihi kendisi ile eş zamana rastlayan diğer yarımadalarla birlikte Avrupa'dan Afrika'ya köprü görevi üstlenmekle birlikte Akdeniz'i de ikiye bölmektedir.⁴⁰⁵ İtalya bulunduğu bu coğrafya ile sadece Doğu ve Batı Akdeniz arasında Sicilya ve Afrika arasındaki geçişleri kontrol etmekle birlikte zamanı geldiğinde tüm Akdeniz'e egemen olabilecek imkânlarla da sahip durumdadır. İtalya Yarımadası kurulduğu zamandan itibaren üç önemli kısma ayrılmaktadır. Bunlardan ilki, Yukarı veya Kuzey İtalya'dır. Bölge Alp'lerle Apenin'ler arasında kalan Padus (Po) nehri havzasında yer almaktadır. İkinci bölge ise, Orta veya Merkezi konumda olan yerdir. Tyrrhen Denizi'ne sahil olan yerleri içine alan bölge, Etrüksler, Latinler ve Campania gibi önemli yerleşim yerlerine sahiptir. Son bölge Aşağı veya Güney İtalya olarak adlandırılan bölgedir. Apulia, Calabria ve Lucenia gibi başlıca şehirleri vardır.⁴⁰⁶

Akdeniz iklimine sahip olması, ticaret ve ekonomi bakımından bölgenin önemini artırmaktadır. Bu bakımdan değerlendirildiğinde, Roma'nın gelişimi coğrafi konumuna ve iklimine bağlı olarak hızla gelişmiştir. Elverişli konumu sebebiyle bölge Prehistorik çağlardan Roma dönemine kadar pek çok medeniyete ev sahipliği yapmıştır. Ev sahipliği yaptığı medeniyetlerden ilki Etrüksler'dir. Roma bölgede varlığını ilk hissettirdiği zamanlar

⁴⁰⁴ Plin. *H.N.* III. 38.

⁴⁰⁵ Demircioğlu, 2011: 2.

⁴⁰⁶ Demircioğlu, 2011. 8.

Etrükslerin etkisinin bölgede azaldığı görülmektedir.⁴⁰⁷ Bölgede yaşayan ve Roma'nın kurulmasında etkili olan diğer önemli topluluk ise Latinler'dir. Etruria birliğine benzer birlik olan Latiumlar da Roma kurulmaya başladığında güç kaybetmiştir. Diğer birlik olan Samnitler ise bölgede önemli olan üçüncü topluluktur. Genel olarak bakıldığında Roma'nın kurulmuş olduğu coğrafyada kendisi ilk olmamış, kendisinden önce bölgede var olan, gelişmişlik düzeyi yüksek toplulukların etkisinde ortaya çıkmıştır.⁴⁰⁸ Krallık Dönemi'nde yukarıda bahsetmiş olduğumuz üç toplulukla etkileşim kuran, aynı coğrafyayı paylaşan Roma, MÖ 3. yüzyıldan itibaren Hellen toplumuyla tanışmıştır ve tanıştıkları andan itibaren Hellen toplumundan her alanda etkilenmişlerdir. Açıklamaya örnek vermek gerekirse, Doğu'nun mitolojik öykülerinden etkilenecek kendilerine mitolojik öyküler yaratan Hellen söylenceleriyle bu dönemde tanışmışlar ve bunları kendi dinlerine ithal etmeye başlamışlardır.⁴⁰⁹ Etkileşimde bulunduğu tüm toplumlardan kendisine farklı özellikler katan Roma bu özelliği ile birlikte daha mükemmeli bulur bulmaz kendi adetlerinden de vazgeçebilme özellikleri olduğunu bizlere göstermektedir. Montesquieu'nun aktarmış olduğu bilgiye göre de Roma'yı bilinen dünyanın hâkimi olmasında bu özelliğinin etkili olduğu ifade edilmektedir.⁴¹⁰

Romalılar kendilerinden daha önce var olan ve gelişen Hellenlerden çoğu alanda etkilendiği gibi parfüm yapımında da bu toplumdan farklı ilerlememişlerdir. Fakat Roma, kurulduğu ilk zamanlar parfüm yapımı ve ticareti ile yeterince ilgilenmemiştir, bu durum Doğu Akdeniz'in fethi ve III. Antiokhos'a karşı savaştan sonra değişmiştir. Bu dönemde parfüm kullanımının fazla olmasından dolayı ekonomiye zarar verdiği ve bunun üzerine parfüm kullanımının, alım ve satımının yasaklandığı söylentileri ise sosyal yaşamda parfümün ne kadar etkili hale geldiğini göstermektedir.⁴¹¹ Plinius eserinde Roma'ya ilk kokunun ne zaman geldiğini bilmediğini kolaylıkla söyleyebileceğini bizlere aktarmış, ancak kesin olarak MÖ 189 yılında *censor* olan Publius Licinius Crassus ve Lucius Iulius Caesar'ın "yabancı esanslar" adı altında satışı yapılan ürünlerin yasaklandığına dair bir bildiri yayınlamış olduğunu belirtmiştir. Bunlarla birlikte, bazı insanların aslında içeceklerine kokular eklediğini, vücutlarına kokular süründüklerini, son olarak iki kez *consul* ve *censor* olan Lucius Plotius'un birinci *triumvirlik* tarafından yasaklandığı zamanlarda kokuları Salerno'da saklanılacak yere armağan ettiğine Roma'da parfümleri

⁴⁰⁷ Liv. I. 2. 6 vd.

⁴⁰⁸ Liv. I. 3. 5 vd.

⁴⁰⁹ Güveloğlu, 2012: 147.

⁴¹⁰ Montesquieu, 2014: 8.

⁴¹¹ Brun, 2000: 290.

anlattığı pasajında yer vermiştir.⁴¹² Her ne kadar Roma döneminde parfümlerin yasaklandığına dair bilgiler verilmiş olsa da imparatorluk dönemine gelindiğinde çeşitli sayılarda parfümün var olduğunu görmek mümkündür. Bu parfümlerin yapımında kullanılan hammaddelerin ise genellikle iris, gül, safran gibi bitkiler olduğunu da kaynaklardan öğrenmekteyiz.⁴¹³

Antik Çağ kaynakları bölgede hem parfüm yapımında hem de tıp alanında kullanılan bitkilerden bahsetmektedir. Açıklamaya örnek vermek gerekirse Roma döneminde yapılan parfümlerin birkaç tarifini anlatan Dioscorides, eserinde Roma döneminde kullanılan hammaddelere de değinmiştir. Dioscorides eserinde ilk olarak tarçının genel özelliklerinden bahsederken Roma’da da kullanıldığını bahsetmiştir.⁴¹⁴ *Mekke balsamı* adıyla kullanılan, kokulu bir merhem olma özelliği taşıyan bitkinin,⁴¹⁵ *Mekke pelesenk ağacı* olarak bahsedilen bir çeşit kokulu reçinenin,⁴¹⁶ *amberçiçeği* adını verdikleri bitkinin Roma’da *nepeta* olarak adlandırıldığını ve kullanıldığını,⁴¹⁷ *Smyrinium olusatrum* bitkisinin Roma’da *olesathrum* olarak adlandırıldığını ve kullanıldığını,⁴¹⁸ *biberiyenin* Batı Avrupa’da ve Mısır’da yaygın olarak kullanılmasının yanı sıra Roma’da da kullanıldığını,⁴¹⁹ *irisin* Roma’da kullanımının karşımıza *gladwyn* olarak çıktığını,⁴²⁰ *porsuk ağacının* parfüm ve merhem kullanımında *taxus* olarak adlandırıldığını bizlere Dioscorides aktarmaktadır. Menekşe ve gülleri ile ünlü olan Palestrina⁴²¹ ve Tusculum⁴²² doğa tarihçisi Plinius’un eserinde geçmektedir.

Yapılan arkeolojik kazılar İtalya’nın Roma döneminde parfüm üretim ve ticaret merkezlerinden biri olduğunu göstermektedir. Parfüm üretimi için önemli olan diğer yer ise Pompeii’dir. Pompeii’de yapılan kazılarda, forumda çıkarılan yazıtların iki tanesi Pompeii adında parfümer isimlerinden bahsetmektedir.⁴²³ “Şekil 2.2”

⁴¹² Plin. *H.N.* XIII. 4. 24.

⁴¹³ Brun, 2000: 290.

⁴¹⁴ Diosc. *Mat. Med.* I. 12.

⁴¹⁵ Diosc. *Mat. Med.* I. 19.

⁴¹⁶ Diosc. *Mat. Med.* I. 67.

⁴¹⁷ Diosc. *Mat. Med.* III. 35.

⁴¹⁸ Diosc. *Mat. Med.* III. 67.

⁴¹⁹ Diosc. *Mat. Med.* III. 75.

⁴²⁰ Diosc. *Mat. Med.* IV. 22.

⁴²¹ Plin. *H.N.* XIII. 1. 3.

⁴²² Plin. *H.N.* XVI. 59. 137.

⁴²³ Brun, 2000: 291. dp. 63.

Şekil 2. 2. Pompeii’de Via Degli Augustali’den parfüm presi

Daha güneyde, gülleri ile ünlü Paestum, Cumhuriyet sonu ve İmparatorluk başında parfümleriyle ünlü bir yer olmuştur. Pek çok Antik Çağ yazarı tarafından söz edilen bölge gül bahçelerini genişleterek parfüm üretim bölgelerinde dönemin önde gelen yerlerinden biri olarak bahsedilmektedir.⁴²⁴ Paestum’da yapılan kazılar sonucunda gün yüzüne çıkarılan dükkânların, yaklaşık olarak MÖ 600’de Hellenler tarafından kurulduğu düşünülmektedir. Şehir hakkında ilk bilgilerimiz MÖ 6. yüzyılın ikinci yarısı ile 5. yüzyılı kapsamaktadır. Şehir 3. yüzyılın sonuna doğru farklı kültürlerle ev sahipliği yapmış ve bu süre zarfında kendini oldukça geliştirmiştir. Bu sebeple farklı güçlerin dikkatini çeken Paestum bölgesi hâkimiyet içi bir savaşa sebebiyet vermiştir. MÖ 3. yüzyılın yükselme dönemi dediğimiz dönemde sonuç itibari ile Roma ve Pyrrhus arasında savaş olmuştur. Bu savaş sonucunda Paestum bölgesi bir Roma kolonisi haline gelmiştir.⁴²⁵ Roma hâkimiyetine giren Paestum diğer Roma şehirleri model almaya başlamıştır. Şehre surlar inşa edilmiş, şehrin yaşam alanı olan *forum* yapılmış ve bu yapıya bağlı olarak sokaklar ortaya çıkmıştır. Augustus altında kapsamlı bir tadilat gerçekleştirilmiş ve imparatorluk döneminde önemli bir şehir olarak

⁴²⁴ Brun, 2000: 291.

⁴²⁵ Brun, 2000: 291.

gündemde kalmıştır. Bu dönemde ve daha öncesinde kutsal alanlara da sahip olan Paestum, İmparatorluk Dönemi'nde de bu özelliğini korumuştur. MÖ 5. yüzyılın sonuna kadar da bu özelliğini koruduğunu görmekteyiz.

2.1.2. Anadolu'da Önemli Parfüm Üretim Bölgeleri

Farklı topografik yapıya sahip olan Asia toprakları bilindiği üzere pek çok medeniyete ev sahipliği yapmıştır. Günümüzden yaklaşık 11 bin 500 yıl öncesine tarihlenen ilk yerleşim izlerinin bulunduğu,⁴²⁶ toprakları üzerinde ise kent olarak nitelendirilebilecek yerleşim yerlerinin MÖ 3. binyılın sonları ve MÖ 2. binyılın başlarında ortaya çıktığını söylemek mümkündür. Bu tarihler arasında bazı yerleşim yerlerinden söz edilebilir, bunlardan ilki Kayseri yakınlarındaki Kaniş (Kültepe) ve Konya'da bulunan yerlerdir.⁴²⁷ Asia'da Hitit İmparatorluk Çağı'nda kentsel kuruluşlar artmış ve nüfus daha büyük yerleşim yerlerinde toplanmıştır.⁴²⁸ MÖ 1200 yıllarına gelindiğinde Anadolu topraklarında Ege Göçleri olarak adlandırılan bir göç dalgasının içerisine girmiş olduğu ve Karanlık Çağ olarak adlandırılan bir sürecin yaşanmış olduğu kayıt altına alınmıştır.⁴²⁹ Bu süreç içerisinde Hitit devleti yıkılmış ve Asia topraklarına sürekli olarak göçler başlamıştır, bu göçler sonucunda yeni topluluklar ortaya çıkmıştır.⁴³⁰ Bir göç dalgasıyla gelip Asia topraklarındaki uygarlıkları kullandıkları demir silahlar sayesinde yenen Dor istilası sonucunda kurulan devletler Demir Devri olarak adlandırdığımız süreçte ortaya çıkmıştır.⁴³¹ MÖ 1. binyılda ortaya çıkan bu topluluklar, Asia'daki toplulukların etnik kökenlerinden oldukça farklıdır. Farklı olan bu topluluklara genel olarak bakıldığında Asia topraklarının doğusunda Geç Hitit Devletleri, batısında ise Ege Göçleri'nin etkisiyle gelmiş olan Phrygler, Lydialılar, İonialılar, Lykialılar gibi Demir Devri uygarlıklarının varlığı

⁴²⁶ Şanlıurfa ilinin 15 km kuzeydoğusunda ve Karaharabe (=Örencik) Köyü'nün 2.5 km kuzeydoğusunda yer alan Göbeklitepe höyüğü, Germuş dağı silsilesinin en yüksek noktasındaki çorak topraklar üzerinde kurulmuştur. Yaklaşık 300 m çapındaki bu tepe yerleşmesi doğuda (Cülap) Balıklı Çayı'na, güneyde Harran Ovası'na batıda ve kuzeyde Urfa tepelerine bakan büyük bir kalkerli sırt üzerinde yer almaktadır. İlk kez 1963 yılında İstanbul ve Chicago Üniversiteleri Doğu Bilimleri Enstitüsü'nün birlikte başlattıkları Güneydoğu Anadolu Tarihöncesi Araştırmaları Karma Projesi çerçevesinde gerçekleştirilen yüzey araştırmasında bulunmuştur. 1995 yılında ise, Şanlıurfa Müzesi Müdürü Adnan Mısırlı ile İstanbul Alman Arkeoloji Enstitüsünden Harald Hauptmann'ın bilimsel danışmanlığında ortak bir proje olarak çalışmalara devam edilmiştir. Harald Hauptmann yönetiminde başlayan kazı çalışmaları, Klaus Schmidt başkanlığında 2014 yılına kadar devam etmiş, aynı yıl vefatından kaynaklı olarak kazı çalışmaları durdurulmuş, bu tarihten itibaren ise Göbeklitepe'de yürütülen çalışmalar yerleşimin üst örgü çatı projesi şeklinde devam etmektedir. Bingöl, 2018: 105.

⁴²⁷ Dinçol, 1982: 15.

⁴²⁸ Hititlerin Anadolu'daki siyasi etkinlikleri ve kentsel kuruluşları için bkz. Macqueen, 2001, Ünal, 2003: Çığ, 2013: Memiş, 2012.

⁴²⁹ Kaya, 2015: 104.

⁴³⁰ Dinçol, 1982: 122.

⁴³¹ Mansel, 2014: 103.

kanıtlanmıştır.⁴³²

Bugün Anadolu Yarımadası olarak bahsedilen bölge Antik Çağ'da *Asia* ya da *Küçük Asia* olarak kayıt altına alınmıştır.⁴³³ *Asia* adının kullanımının ilk ne zaman ortaya çıktığı kesin olarak bilinmemekle birlikte Homeros'ta *Asia* Çayırları olarak adlandırılan, Eski Maionia, bugünkü Gediz Ovası bu bölge için kullanılmıştır. Ayrıca Antik Çağ'da *Asia* terimi tüm kıtayı kapsamamakta, yalnızca Batı Anadolu'ya verilen bir ad olduğunu da Homeros'tan okumaktayız.⁴³⁴ Bu konuda diğer bir tanımlamayı ise Herodotos'un eserinde görmek mümkündür. Tarihçi Herodotos eserinin pek çok yerinde *Asia* topraklarından ve bu topraklarda yaşayan halklardan bahsetmiştir.⁴³⁵ Elimizdeki kaynaklar incelendiğinde Strabon'un yarımadanın bulunduğu coğrafi konumunu net bir şekilde tanımladığı ve bu coğrafyanın Paphlagonia, Phrygia ve Lykaonia'lıları ve daha sonra Bithynia'lıları ve Mysia'lıları, Epiktetos'u ve bunların yanında Troas'ı ve Hellespontos'u ve bunlardan sonra denizlerde, Hellen olan Aiolis'leri ve Ionia'lıları ve geri kalanlar arasında Karia'lılar ve Lykia'lıları ve iç tarafta Lydia'lıları kapsadığından söz ettiği görülmektedir.⁴³⁶

Asia toprakları, siyasal olarak farklı bölgelere ayrılmasının yanı sıra bölgeler arasında iklim farklılıkları da dikkat çekmektedir. Çalışmamızda bahsetmiş olduğumuz Ionia, Lydia ve Lykia'lıların yaşamış oldukları yerleri incelediğimizde iklim farklılıklarını görmek mümkündür. İlk olarak Ionia topraklarının iklim özelliklerini incelemek istersek, bölgenin genel olarak Akdeniz iklimi etkisi altında olduğunu söyleyebiliriz.⁴³⁷ Yazların çok sıcak ve kurak geçtiği, kışların ise ılık ve yağışlı olduğu bölge pek çok tarımsal zenginliklere sahipti, bölgede dikkat çeken husus ise iklimin elverişliliği sebebiyle bölgede yetişen ürünler ve bu ürünlerin parfüm yapımında kullanılan materyaller olmasıdır.⁴³⁸ Bugün İzmir ilinin doğusu, Manisa ilinin büyük bir bölümünü, Kütahya ve Uşak illerinin batı uçlarını kapsayan,⁴³⁹ Lydia topraklarını ve bu topraklardaki iklimi incelediğimizde bölgede genel olarak Akdeniz ikliminin etkisi olduğunu fakat denize dik olarak inen dağların etkisiyle deniz etkisinin bölgede hissedildiğini bilmekteyiz. Bu sebeple bölgede

⁴³² Sevin, 1982: 214.

⁴³³ Sevin, 2016: 2.

⁴³⁴ Hom. *Il.* II. 461.

⁴³⁵ Hdt. I. 4; I. 28; I. 130; I. 171.

⁴³⁶ Strab. XII. 1. 3 c. 534.

⁴³⁷ Sevin, 2016: 100.

⁴³⁸ Bölgede üretilen parfüm, şarap, incir, parfüm yapımında kullanılan reçineler için bkz. Plin. *H.N.* V. 113-116; VI. 215; XIV. 75.

⁴³⁹ Sevin, 2016: 211.

denizden yüksek olmayan kesimlerde ılıman iklim egemendir.⁴⁴⁰ Bölge, parfüm yapımında kullanılan materyallerin yetiştirilmesi bakımından da çalışmamız açısından ayrı bir öneme sahiptir. Günümüzde Antalya ilinin batı kesimi ile Muğla ilinin güneydoğu ucunu bir başka tanımlama olarak Teke Yarımadası'nı kapsayan,⁴⁴¹ Lykia toprakları ise Akdeniz iklimi etkisi altındadır. Yazların uzun ve sıcak, kışların ise ılık ve kısa geçtiği bölgede yağışlar boldur. Özellikle kış aylarında görülen yağmurlar, bölgenin çam ağaçları bakımından zengin olmasına sebep olmuştur. Antik Çağ kaynaklarında bölgede yetişen çam ağaçları, sedir ve selvi ormanları ayrıca parfüm yapımında kullanılan zambaklardan söz edilmiştir.⁴⁴²

2.1.2.1. Ionia

Hellas, MÖ 1200 yıllarında kuzeyden gelen büyük bir göç dalgasının etkisine girmiştir. Kuzey Hellas'taki Makedonia ve Thessalia (Teselya) bölgesinden başlayarak, Peloponnessos'un güney ucuna kadar etkisini gösteren bu göç dalgası, Dorlar tarafından başlatılmıştır.⁴⁴³ Dorlara ait ilk bilinenler efsanelere dayanmaktadır ve bu efsaneleri doğrular nitelikte herhangi bir arkeolojik kaynak yoktur, kesin olarak söz edilmemesine rağmen, kullanmış oldukları lehçenin yayıldığı coğrafya bu efsaneleri az da olsa doğrular niteliktedir.⁴⁴⁴

Dorlar genç, dinç ve ilkel bir kavmin kendilerine vermiş olduğu bütün güç ve güvenle Hellas'a girmişlerdir. İlk olarak Kefisos vadisinde Doris'te bir süre yaşamışlar daha sonra Boiotia üzerinden Istmos bölgesine geçmişlerdir zamanla işgal ettikleri bölge tüm Peloponnessos'u kaplamıştır. Bununla birlikte gelmiş oldukları bu bölgede varlıkları bulunan, kendilerinden yüksek kültüre sahip olan Akhaların, Dorların kullanmış oldukları demir silahların etkisiyle yenildikleri açıktır.⁴⁴⁵ Dorlar karşısında yenilgiye uğrayan Akhalar, guruplar halinde Batı Anadolu kıyılarına göçmeye başlamışlardır. Bu göçleri kısa bir süre Dorlar izlese de uzun süre devam ettiği görülmemektedir. MÖ 11. yüzyıldan 8. yüzyıla kadar süren bu göç dalgaları hakkında kesin bilgiler yoktur bu nedenle bu süreç Karanlık Çağ olarak adlandırılmaktadır.⁴⁴⁶ Çalışmamız açısından bu göçün önemli olmasının sebebi, göç dalgasıyla kendi yerlerinden edilerek Batı Anadolu kıyılarına gelen

⁴⁴⁰ Sevin, 2016: 217.

⁴⁴¹ Sevin, 2016: 159.

⁴⁴² Plin. H.N. XII. 132; XIII. 52; XVI. 137.

⁴⁴³ Sevin, 1982: 214.

⁴⁴⁴ Howatson, 2013: 261.

⁴⁴⁵ Mansel, 2014: 103.

⁴⁴⁶ Sevin, 1982: 214.

uluslardır. İlk olarak Dorların etkisiyle Batı Anadolu kıyılarına yerleşen Ionlar, bu bölgede oturan Küçük Asia kavimleri ile karşılaşmışlardır. Zamanla birbirleriyle etkileşim içinde olan Akhalar'a "Iavon" ya da "Ion" denilmiştir. Bu isim Homeros destanlarında "Ioan", Tevrat'da "Yavon", Asur yazıtlarında "Yavnai", Pers yazıtlarında "Yauna" şeklini almıştır. Bölgenin Luvi dilindeki kökenine bakmak gerekirse; Luvice'de "Iawana" kelimesi "toprak ülkesine" anlamına gelmekle birlikte bölgenin bir ada ülkesi olmadığını bize göstermektedir. Aynı zamanda "Aia/ia" sözcüğü kelimeye "toprakların ülkesi" anlamını kazandırmıştır.⁴⁴⁷

Küçük topluluklar halinde gelen göçmenler, Batı Anadolu kıyılarına özellikle İzmir Körfezi'nin güneyinden Büyük Menderes Irmağı'nın döküldüğü yerin kıyı şeridinde yerleşmeye başlamışlardır. MÖ 9. yüzyılın ortalarına gelindiğinde, söz konusu olan yerleştikleri bu bölgeyi sağlam surlarla çevirmişler, *polis* diye adlandırılacak olan kent devletlerini kurmaya başlamışlardır. Kurmuş oldukları bu şehir devletleri, tüm Hellenlerin siyasal hayatlarında büyük bir öneme sahiptir. Belli bir öneme sahip olan bu şehirler ilk olarak Ionia'da kurulmuştur.⁴⁴⁸ Ion yerleşmeleri hakkında bilgilerimizi tarihçi Herodotos'un eserinden okumaktayız. Herodotos, Ionların kentlerini "*bilinen en güzel gökyüzü altında ve en güzel iklimde kurmuş olduklarını*" bizlere aktarmaktadır ayrıca eserinde, kurmuş oldukları bu kentler arasında güneyden başlayarak toplamda on iki Ion kentinden söz etmektedir. Bu bölgelerde aynı lehçenin konuşulmadığını, saymış olduğu bölgelerde dört farklı Ion lehçesi olduğunu da belirtmiştir.⁴⁴⁹ Eserinde bize aktarmış olduğu kentler güneyden başlayarak ilk kentin Miletos olduğunu; ardından Myous ve Priene geldiğini göstermektedir. Saymış olduğu bu üç kentin Karia'da kurulduğunu ve aynı dil konuştuklarını da belirtir. Lydia'da Ephesos, Kolophon, Lebedos, Teos, Klazomenai, Phokaia kentlerinin bulunduğunu, Lydia'da bulunanlardan başka üç Ion kentinden de bahseden Herodotos, bunların ikisinin Samos ve Khios adalarında olduğunu üçüncü ve son bölgenin Erythrai anakarasında bulunduğundan bahsetmiştir. Ionia olarak adlandırdığımız bölgenin bulunduğu coğrafi konumu genel olarak tanımlamak gerekirse, doğuda Lydia, güneyde Karia, kuzeyde Aiolis bölgeleriyle komşu olduğunu görmekteyiz. Bölgenin batısında ise Ege Denizi vardır. İlk yerleşmelerin olduğu zamanlar bölge sınırını İzmir Körfezi oluşturmaktadır. Bu körfezin doğu ucunda bulunan Smyrna önceleri Aiol kenti olarak kabul edilirken, daha sonra Ionia'ya dâhil edilmiş zamanla Ionia sınırı değişmiş,

⁴⁴⁷ Eren, 2003: 4.

⁴⁴⁸ Mansel, 2014: 109.

⁴⁴⁹ Hdt. I. 142.

kuzeyde Hermos (=Gediz) Irmağı'na değin uzanan bir sınır oluşmuştur.⁴⁵⁰ Herodotos'un bilgilerini doğrular nitelikte olan diğer bir kanıtımız da Plinius'un eserinde okumaktayız. Plinius, Ionia bölgesinin coğrafi konumundan bahsetmiş, deniz güzergâhında önemli bir konumda olduğunu özellikle vurgulamıştır.⁴⁵¹ Plinius ve Herodotos'un aktarımı ile bölge sınırları bu şekilde belli olurken aynı zamanda Strabon da bölge coğrafyası hakkında bizlere şunu aktarmıştır: *"Ionia kıyılarının sınırları şöyle çizilebilir; bu kıyılar Miletoslular'ın Posidion'undan ve Karia sınırlarından Phokaia'ya ve Hermos ırmağına değin uzanır ki, burası sonraları Ionia kıyı boyunun sınırı olmuştur."*⁴⁵²

Ege bölgesinin denize geniş bir cephe olarak açılan kıyı kesimi ile Urla Yarımadası'nda yer alan Ionia, Akdeniz iklimi özellikleri taşımaktadır. Yazlar çok kurak ve sıcak, kışlar ise ılık ve yağışlı olan bölgenin iklimi Herodotos tarafından şu ifadelerle açıklanmıştır: *"Panionion'da toplanan Ionlar, kentlerini bizim yeryüzünde bildiğimiz en güzel gökyüzü altında ve en güzel iklimde kurmuşlardır. Ne daha kuzeydeki bölgeler, ne de daha güneyde kalanlar Ionia ile bir tutulamaz; hatta ne doğusu, ne batısı; kimisi soğuk ve ıslak, kimisi sıcak ve kurak olur."*⁴⁵³

Ionia kentleri Batı Anadolu'nun kıyı şeridinde sıralanmış, dar ve küçük bölgelerden biri olmasına rağmen kentleşme açısından diğer bölgelere göre oldukça fazla gelişmiştir. Bundan dolayı antik dönemde en yoğun nüfus barındıran bölgenin başında gelmektedir. Strabon kıyı boyunca yapılan Ionia gezisinin yaklaşık üç bin dört yüz *stadia* olduğunu yazarken, uzaklığın uzun olmasının sebebini, körfezlerin çokluğundan ve yarımadaanın aşırı derecede büyük olmasından kaynaklandığını ifade etmiştir.⁴⁵⁴ Ionia Birliği olarak adlandırdığımız, on iki kent, Batı Anadolu kıyılarının ticarete elverişli, birçok limana sahip olan bölgede kurulmuştur. Bu durumun tek istisnası deniz kıyısına konumlanmamış olan Kolophon'dur. Kolophon, ilk olarak Rhakios önderliğindeki Giritliler, ardından Kodros'un oğlu Promethos yönetimindeki Ionlar tarafından ele geçirilmiştir.⁴⁵⁵ Atlı birlikleriyle ünlü olan kentin, kayda değer bir donanmaları olduğu Strabon tarafından ifade edilmiştir. Strabon ek olarak atlı birliklerinin çok fazla üstün olduklarını, girdikleri çatışmada eğer sonuç almak zorlanırsa hemen bu birliğe başvurduklarını kayıt altına almıştır.⁴⁵⁶ Güçlü orduları ile

⁴⁵⁰ Sevim, 2016: 96.

⁴⁵¹ Plin. H.N. V. 111-113.

⁴⁵² Strab. XIV. 1. 2. c. 632.

⁴⁵³ Hdt. I, 142.

⁴⁵⁴ Strab. XIV. 1. 1 c. 632.

⁴⁵⁵ Sevin, 2016: 110.

⁴⁵⁶ Strab. XIV. 1. 28 c. 643.

kurmuş oldukları kentler zamanla genişlemiş, MÖ 7. yüzyılın ilk yarısı içinde Güney İtalya'da Siris'i; aynı yüzyılın ortalarında Myrleia'yı kurmuşlardır. Smyrna'yı Aiollerden alarak Ionia topraklarına katmışlardır. Attika – Delos Deniz Birliği'nin ilk üyelerinden birisi olan Kolophonlular ekonomik olarak gelişmiş olmalarını bu birliğe borçludur da diyebiliriz.⁴⁵⁷ Kolophon, savunması kolay, yüksek bir akropolisi ve doğuya, İzmir'e kadar giden verimli ovaları ile Lebedos ve Teos'a giden yolu kontrol etmektedir.⁴⁵⁸

Çalışmamız açısından önemli bir ticaret bölgesi olan Ionia, parfüm yapımında kullanılacak pek çok hammaddeye ev sahipliği yapmaktadır. Farklı hammaddelere sahip olan bu bölgenin, aynı zamanda Kolophon'da parfüm üretildiğine dair kanıtları vardır. Kolophon gerek coğrafi özellikleri gerekse parfüm yapımında kullandığı hammaddeler bakımından önemli bir coğrafyadadır.⁴⁵⁹ Plinius, bölgede yetişen ağaçlardan elde edilen reçinelerden bahsederken, Doğu ve Batı arasında kalan Asia eyaletinde bu tür ağaçların var olduğunu ifade etmekte ve reçine olarak adlandırdığı, keskin bir kokusu olan selvi suyunun parfüm için önemli olduğunu bize aktarmıştır. Bununla birlikte Iudaea reçinesinin sert ve güçlü kokusu olduğunu eklemiştir. Ionia bölgesi olarak özel bir konum veren Plinius, Kolophon yöresindeki ormanlardaki çam ağaçlarından çıkarılıp, şarap ve parfüm yapımında kullanılan sarı renkli bir reçineden söz etmektedir.⁴⁶⁰ Ionia bölgesinde parfüm üretim ve ticaret bakımından önemli diğer bir kenti ise Ephesos'tur. Ephesos, Batı Anadolu kıyısında Kaystros (=Küçük Menderes) Irmağı'nın denize döküldüğü yerde, bulunduğu coğrafi konum sebebiyle en önemli Ionia kentlerinden biridir.⁴⁶¹ Sahip olduğu coğrafi konum sebebiyle sık sık istilaya uğrayan kentte çeşitli medeniyetlerin yapılarını bulmak mümkündür.⁴⁶² Bu yapılar Ephesos'un hem antik dönemde hem de günümüzde en etkileyici kentlerin başında gelmesine neden olmuştur.⁴⁶³

Plinius, Ephesos'ta parfüm ve şarabın var olduğunu,⁴⁶⁴ Athenaios ise eserinde Ephesos kentinde üretilen parfümlerden bahsederken, bu kentte yapılan parfümün şöhretinden de bahsetmektedir. Mükemmellik konusunda ismini duyuran Ephesos

⁴⁵⁷ Sevin, 2016: 116.

⁴⁵⁸ Eren, 2003: 5.

⁴⁵⁹ Plin. *H.N.* V. 113-116; VI. 215.

⁴⁶⁰ Plin. *H.N.* XIV. 123.

⁴⁶¹ Strab. XII. 3. 21 c. 550.

⁴⁶² Howatson, 2013: 285.

⁴⁶³ Sevin, 2016: 113.

⁴⁶⁴ Plin. *H.N.* XIV. 75.

parfümünün artık eski ününün olmadığını da bizlere aktarmıştır.⁴⁶⁵ Dioscorides tek bir kent ismi vermezken, *astragalus poterium* adındaki bir bitkinin ilk olarak özelliklerinden bahsetmiş daha sonra bu bitki türünün Pontos'taki isminden ve Ionia'da da var olduğunu ve *holososi* olarak adlandırıldığını eklemiştir.⁴⁶⁶ Genel olarak Ionia bölgesine baktığımızda, önemli coğrafi konumu ve elverişli iklimi dikkat çekmektedir. Ionia Birliği olarak adlandırılan, on iki kenti içinde barındıran topluluk özellikle ticaret alanında da dikkat çekmektedir. Antik Çağ yazarları tarafından iyi bilinen bölge kurulduğu ilk dönemlerden itibaren gerek coğrafi konumu, gerekse parfüm üretimi ile eserlerinde sıkça kendinden söz ettirmiştir.

2.1.2.2. Lydia

Batı Anadolu'da ilk olarak Gediz ve Küçük Menderes ırmakları arasındaki bölgeye yerleşen Lydialıların,⁴⁶⁷ bu bölgeye nereden geldikleri kesin olarak bilinmemektedir. Geldikleri bu bölge adını Hint-Avrupa kökenli Lydlerden almıştır. Herodotos, Manes oğlu Atys döneminde Lydia'da bir kıtlığın yaşandığını bu nedenle kralın oğlu Tyrenos liderliğinde halkın yarısının Umbria'ya göç ettiklerini ve orada kentler kurduklarını bize aktarmaktadır. Lydialı ismi ise bunu değiştirerek kendilerini yola çıkaran kral oğlunun adından türeyen Tyrsenler ismini aldıklarını eserinde belirtmektedir.⁴⁶⁸ Bununla birlikte Herodotos, bölgede yaşayan Lydialıların, Troia Savaşı'ndan itibaren var olduğunu söylemiştir. Heraklesoğulları kral sülalesinin bölgede beş yüz beş yıl hüküm sürdüğünü, Lydia adının ise bu bölgede daha önceden yaşayan halktan aldığını ifade etmiştir.⁴⁶⁹ Kimi bilim insanları Lydia dilini Hititlerle ilişkilendirirken, bu halkın Batı Anadolu'ya MÖ 2. binyılın başlarında, doğudan gelip bu bölgeye yerleştiklerini savunmuşlardır.⁴⁷⁰ Strabon, Lydialıların yaşadıkları bölge hakkında bilgi verirken Mysialılar ve Makedonlular ile birlikte yaşadıklarını da ifade etmiştir.⁴⁷¹ Genel olarak bakıldığında Lydialıların MÖ 2. binyılda gelen aynı zamanda aynı binyılın sonlarında Phrygler ile birlikte Tharakia'dan göçen halkların karışımından doğdukları düşünülmektedir.⁴⁷² Örnek vermek gerekirse Homeros'un destanlarında Lydialılar'ın yerine kullanılmış olan Maion ve Maionia adları

⁴⁶⁵ Ath. XV, 689.a

⁴⁶⁶ Diosc. *Mat. Med.* III. 15.

⁴⁶⁷ Plin. *H.N.* 108-111.

⁴⁶⁸ Hdt. I, 94.

⁴⁶⁹ Hdt. I, 7.

⁴⁷⁰ Sevin, 2016: 211.

⁴⁷¹ Strab. XIII. 4. 5 c. 626.

⁴⁷² Sevin, 2016: 211.

Tharakia'dan göçen Thraklar'la ilişkilidir.⁴⁷³ Lydialıların etnik köken olarak iki farklı toplumdaki oluşmasına rağmen, Hint-Avrupa karakterli bir dilleri olduğu ve Fenikelilerden almış oldukları yirmi altı harfli alfabeği kullandıkları kesindir.⁴⁷⁴ Herodotos eserinde Lydialıların kişilik özelliklerini “Asia’da hiçbir ulusun yiğitlik ve güçlülükle bileğini bükemeyeceği uzun mızraklı usta süvariler” olarak tanımlamıştır.⁴⁷⁵ Bu söylemden Lydialıların savaşçı olduklarını da ayrıca anlamaktayız.

Lydia adı MÖ 7. yüzyıl öncesinde kuruldukları bölgede kullanılmıyordu. Homeros’un eserinde, Hermos Vadisi Maionia; güneydeki Kaystros Vadisi ise Asia adını taşıyordu.⁴⁷⁶ Kaynaklardan ilk defa MÖ 7. yüzyılın ortalarında Lydia adının kullanılmaya başladığını öğrenmekteyiz.⁴⁷⁷ Krallık döneminde hemen hemen tüm Ege kıyılarından Kızılırmak’a kadar uzanan, geniş bir sınıra kavuşmuş olmasına rağmen, bu alanın bilinen klasik Lydia bölgesi sınırıyla pek benzerliği olduğu düşünülmektedir. Lydia bölgesi, Hermos (Gediz Nehri) ve Kaystros Nehri (Küçük Menderes) kollarının olduğu vadilerde, güneyinde Maiandros Nehri (Büyük Menderes), kuzeyde Bozdağları ile çevrelenmiştir. Günümüzün modern isimlerine göre Kütahya ve Uşak’ın batısı ile Manisa’nın tamamını, İzmir ve Aydın’ın doğusunu kapsamaktadır.⁴⁷⁸ Ege bölgesinin büyük bir bölümünü oluşturan Lydia’nın dikkat çekici özelliği, doğu-batı doğrultusunda uzanan dağ zincirleri ve bunların arasında kalan oluk biçimli uzun vadileridir.⁴⁷⁹ Bölgenin kuzey sınırını belirleyen Temnos Dağı vardır. Bu dağ bölgenin iki ırmağın kaynağını oluşturmaktadır. Bölgenin diğer bir dağı olan Tmolos, en yüksek dağ silsilesini oluşturmakla birlikte, Kaystros (=Küçük Menderes), Paktolos (=Sart çayı) ve Kagamos (=Alaşehir suyu) ırmaklarının kaynaklarını oluşturur. Çalışmamız açısından önemli bir noktada yer alan Tmolos (=Bozdağlar), Homeros’un⁴⁸⁰ eserinde “karlı dağ” olarak adlandırılmıştır. Aynı zamanda zengin altın yataklarına sahip olan ırmaklar bölgenin ekonomisini belirlerken,⁴⁸¹ bu bölge yaptıkları şaraplarla ün kazanmıştır.

Parfüm üretimi bakımından önemli bir noktada yer alan aynı zamanda Kral

⁴⁷³ Hom. *Il.* II. 865; IV. 140-390- 395- 430.

⁴⁷⁴ Sevin, 2016: 212.

⁴⁷⁵ Hdt. I, 79.

⁴⁷⁶ Hom. *Il.* II. 865-867.

⁴⁷⁷ Meriç, 1988: 206.

⁴⁷⁸ Roosevelt, 2006: 61-76 Lydia’nın coğrafi konumu için ayrıca bkz. Plin. *H.N.* V. 108.

⁴⁷⁹ Sevin, 2016: 215.

⁴⁸⁰ Hom. *Il.* XX.385

⁴⁸¹ Desti,2013: 125

Yolu'nun⁴⁸² başlangıç noktasında bulunan Sardeis, Batı Anadolu'da, verimli Hermos Ovası'nın kenarında ve Tmolos Dağları'nın (=Bozdağlar) eteklerinde konumlanmıştır. Ege sahilinden başlayarak Anadolu'nun içlerine kadar ilerleyen ticaret yolunun stratejik bir konumunda yer almaktadır. Şehrin yaşam merkezi, engebeli sarp kayalıklar üzerinde ovadan yaklaşık 300 m yukarıda yükselen, korunaklı bir iç kaledir. Sardeis şehir merkezinin eteğinde yer alan Paktolos Nehri, şehrin hem su kaynağını hem de maddi anlamda kazancını sağlamıştır.⁴⁸³ Batı kıyılarından iç bölgelere doğru giden, iki anayolun bu coğrafyadan geçmesi Lydia (Sardeis)'nin ticaret açısından oldukça fazla kazanç sağlamasına sebep olmuştur.⁴⁸⁴ Bu sebeple Lydia toprakları, Hellen kentleri dâhil Batı Anadolu'nun maddi refahına oldukça fazla kaynak sağlamıştır.⁴⁸⁵ Bununla birlikte, ilk Hellen kaynaklarına baktığımızda söz konusu Lydia'nın zenginliği olmuştur. Lydia kralını "altın zengini" olarak anlatmış olan kaynaklar, 'Sardeis' ile 'altın'ı birlikte kullanmışlar ve kent bu şekilde anılmış, böyle de devam etmiştir.⁴⁸⁶ Hellen ve Roma efsanelerinde konusu geçen Paktolos'taki altının varlığı, dokunduğu her şeyi altına dönüştüren Phrygia kralı Midas'ın burada yıkanmasından kaynaklanmaktadır.⁴⁸⁷ Anlatılan efsanelerin yanı sıra 1958 yılından itibaren bölgede var olan arkeolojik çalışmalar⁴⁸⁸ öncelikli olarak Roma hamamları ve *gymnasium* üzerinde odaklanılmış olsa da bölgenin ticaret açısından önemi hemen fark edilmiştir.⁴⁸⁹ Bölgenin kamu, krali ve diğer anıtsal yapıtlarının yanında, kazılarda ortaya

⁴⁸² Kral yolu, yol boyunca kraliyet konutları ve kervansarayların olduğu bir yoldur. Bu yol insanların yaşam alanı ve güvenlik içerisindeki yerlerden geçmektedir. Lydia ve Phrygia içerilerinde yirmi statmetikos ya da konut boyunca uzanmaktadır. Aradaki mesafe doksan dört buçuk parasang tutar. Phrygia sınırında Halys ırmağı vardır, bu ırmaktan geçebilmek için sıradağları, ırmağı ve özellikle önemli bir kaleyi aşmak gerekmektedir. Burayı aştıktan sonra Kilikia sınırlarına kadar Kappadokia içinde yirmi sekiz konak, yani dört yüz parasang gidilmesi gerekir. Herodotos burayı da aştıktan sonra iki sıradağın aşılması gerektiğini daha sonra iki kalenin önünden geçileceğini ifade etmektedir. Biraz daha gidildiğinde, Kilikia içerisinde geçilecek olan üç konak, otuz beş buçuk parasangdır. Kilikia ve Ermenistan arasında sınır, Fırat'tır. Ermenistan içerisindeki yol da her biri bir garnizonla tutulan on beş konaklık yol vardır, elli altı buçuk parasang olarak hesaplayan Herodotos, bölgede gemilerin yüzebildiği dört ırmak bulunduğunu, bunlardan birincisinin Dicle olduğunu; ikinci ve üçüncü aynı yerden çıkmadıkları ve bir tek ırmak olmadıkları halde aynı adı taşıdıklarını ifade etmiştir. Birincisinin Ermenistan'dan, diğerinin Matienlerin ülkesinden geldiğini ve dördüncüsünün adının Gyndes olduğunu aktarmış, Ermenistan'dan Matienler ülkesine geçerken dört konak olduğunu da ayrıca belirtmiştir. Dört konağı geçtikten sonra Kissia'ya ulaşıldığı ve ardından Susa kentinin kurulmuş olduğu ve gemilerin işlemesine elverişli bulunan Khoaspes'e kadar on bir konak olduğunu bu yolunda mesafesinin kırk iki buçuk parasang yol olduğunu belirtir. Bahsetmiş olduğu tüm konakların sayısının yüz on bir olduğunu belirtmiştir. Tüm konaklar dediği noktaların ise; Sardeis ve Susa arasındaki konakların olduğunu ayrıca ifade etmiştir. bkz. Hdt. V. 52.

⁴⁸³ Greenewalt, 1978: 34.

⁴⁸⁴ Bulunduğu konum açısından önemli bir noktada yer alan Lydia'nın, ticaret için en önemli şehri Antik Çağ yazarı Plinius tarafından Sardes olarak belirtilmiştir. bkz. Plin. H.N. 111.

⁴⁸⁵ Howatson, 2013: 564.

⁴⁸⁶ Hdt. I. 93.

⁴⁸⁷ Ovid. Met. XI. 90-140; Plin. H.N. VII. 204. Midias için bkz. Plin. H.N. VII. 200.

⁴⁸⁸ Sardes kazıları 1958'den beri Harvard Üniversitesi Sanat Müzeleri tarafından destelenmiştir. İlk olarak Cornell Üniversitesi tarafından yazın açık sahada kazılar yapılmıştır. Greenewalt, 2000: 643.

⁴⁸⁹ Greenewalt, 1991: 23.

çıkarılan halkın yaşadıkları evlerde, pişirme, yemek yapımı için mutfaklar aynı zamanda diğer ev işlerini karşılamak için gündelik aletler de gün yüzüne çıkarılmıştır. Halkın yaşam yerlerine bakıldığında, toplumu anlamak mümkündür. Toplum, ticaret ile yakından ilişkili olmakla birlikte, evleri de “bazaar” olarak adlandırılan, ticaretin canlı olduğu yakın yerlerde inşa edilmiştir.⁴⁹⁰ Bu sebeptendir ki Sardeis kenti ve ticaret bağlantılı, yaşam alanlarında da evlerde basit de olsa endüstriyel faaliyetler ile ticarete ayrılmış alanları bulmak mümkündür.

Bölgede yapılan çalışmalarda çıkan sonuçlar MÖ 540 yıllarında Pers etkisinin olduğunu göstermektedir. Aynı şekilde evlerde olan bu buluntularda Pers tahribini görmek mümkündür.⁴⁹¹ Pers tahribinin şehirde hissedilmesine rağmen pek çok yapı durumunu korumuştur. Korunan bu evlerde açığa çıkarılan malzemeler, mutfakta kullanılan çeşitli pişirme usullerine göre kullanılan eşyalardan meydana gelmektedir.⁴⁹² Günlük hayatta kullandıkları malzemelere bakıldığında Sardeis’in ticarete gelişmesiyle oldukça geniş mesleklerin olduğu bu mesleklerin bu bölgede ilk olarak ortaya çıktığı düşünülmektedir. Bulunduğu konum açısından önemli bir noktada yer alan Sardeis kenti, Kral Yolu’nun başlangıç noktasında bulunmasının yanı sıra ticarete önemli olan maddelerin de üretildiği yerler olmuştur. Farklı meslek guruplarını içinde barındıran toplum, çalışmamızın temel konusu olan parfümcülüğün de çıkış noktasıdır.⁴⁹³ Lydia’da parfüm üretimi, siyasi ve ekonomik bakımdan güçlü olduğu dönemde adını duyurmuştur. Yapılan çalışmalar parfüm üretimi hakkında tüm bilgileri ortaya çıkarmamış olsa da, yazılı kaynaklar ve Kral Yolu’ndaki dükkânlar parfüm üretim ve satışı için önemli bir noktada olduğunu bizlere göstermektedir.⁴⁹⁴ Bölgede yapılan arkeolojik kazılarda çıkarılan *aryballostronlar*,⁴⁹⁵ *lekythoslar* ve parfüm saklama kapları bu bilgileri doğrular niteliktedir. Genel olarak baktığımızda parfüm yapımında kullanılan hammaddeleri bilmekteyiz. Ayrıca yapmış oldukları kapların tasarımlarından, bu hammaddeleri pudra halinde mi yoksa sıvı olarak mı kullandıklarını da anlamaktayız.⁴⁹⁶ Lydia’nın parfüm üretimi hakkında Hellenler ve Romalılar tarafından yazılmış metinler oldukça azdır. MÖ 7. ve 5. yüzyıllarda kozmetik malzemesi kullanımı oldukça fazla olmasına rağmen, eserlerde geçen kısımlar oldukça azdır. Hellen toplumuna kıyasla Roma toplumunda bölge hakkında yazılan yazılar oldukça fazla olmasına rağmen bu belgelere kesin gözüyle bakmak çok doğru değildir. Bunun sebebi

⁴⁹⁰ Hanfmann, 1980: 99-100.

⁴⁹¹ Greenewalt, Rautman, 2000: 658.

⁴⁹² Cahill, 2000: 173-185.

⁴⁹³ Cahill, 2009: 359.

⁴⁹⁴ Garnier, Frere, 2008: 63.

⁴⁹⁵ Greenewalt, Rautman: 2000: 663.

⁴⁹⁶ Belgiorno, 2007: 42-49.

Roma zamanında yazılan metinler döneminde Lydia’da kozmetik, parfüm yapımının sonlandığı düşüncesidir.

Roma ve Hellen metinlerinden Lydia parfümü yapımında kullanılan, bulunduğu bölge ve parfüm üretiminde önemli bir yere sahip olan bitki vardır. *Bakkaris*, *brethon* ya da *brentheion myron* gibi çeşitli isimleri olan bitki MÖ 7. yüzyılın ortalarından MÖ 5. yüzyıla kadar geçen süre zarfında Antik Çağ Hellen yazarları tarafından bahsedilmiştir.⁴⁹⁷ Antik Çağ yazarları tarafından anlatılan *bakkaris* bitkisinin hoş kokusu olduğu, genellikle buruna sürüldüğü ve vücudun çeşitli bölgelerine sürülerek bir nevi merhem olarak kullanıldığına değinilmiştir. Merhem olarak kullanıldığı düşüncesini, yazarların kullanmış oldukları fiillerden anlamaktayız.⁴⁹⁸ *Bakkaris*’in merhem yapımında kullanılan önemli bir bitki olduğunu Plinius’tan okumaktayız. Plinius, bu bitkiden yapılan kokulu merhemden bahsetmektedir.⁴⁹⁹ Plinius, bu bitkiden yapılan kokulu maddelerin Roma döneminde cresmasyon işlemi sırasında kullanıldığını aktarmaktadır. Plinius bu sözlere, Nero’nun karısı Poppaea’nın cenaze törenini eleştirel bir dille aktardığı bölümde yer vermiştir.⁵⁰⁰ Aynı dönemde yaşayan tıp alanında öncü çalışmaları olan Dioscorides de *bakkaris* kullanımına eserinde yer vermiştir. Çelenkler için kullanılan aromatik bir bitki olduğunu, yapraklarının menekşe ve sığırkuyruğu arasında kalan büyüklüğünden bahsederken, çiçeklerinin kokulu olduğunu bizlere aktarmıştır. Ek olarak köklerinin siyah tarçına benzediğini, kokusunun da tarçına benzediğini ifade etmiştir.⁵⁰¹ Dioscorides tarafından belirgin bir şekilde anlatılan bitki, MS 9. yüzyılın son çeyreğine ve MS 10. yüzyıllara tarihlenen bir incelemede el yazısı bir biçimini bulmuştur. “Şekil 2.3”

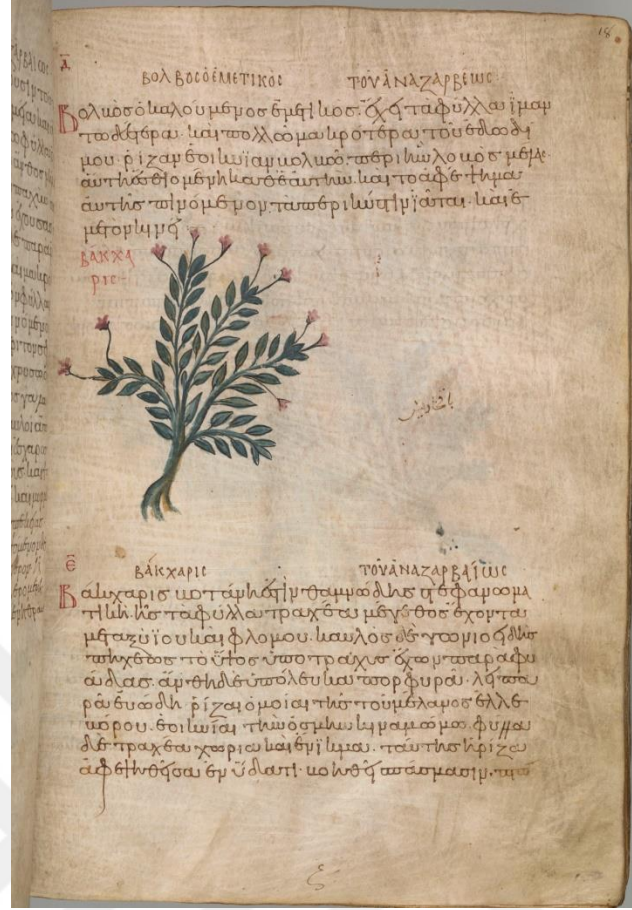
⁴⁹⁷ Ath. XV. 690b.

⁴⁹⁸ Hip. fr. 104.

⁴⁹⁹ Plin. H.N. XXI.16,29-30.

⁵⁰⁰ Plin. H.N. XII. 83.

⁵⁰¹ Diosc. Mat. Med. III. 44. 1.

Şekil 2.3. MS 9. yüzyılda Dioscorides'in çizimli el yazmasının içindeki *bakkaris* bitkisi. Günümüzde Pierpont Morgan Kütüphanesi NewYork'ta.

Bakkaris, Hesychius'un MÖ 5. yüzyıla tarihlenen lugatında : “*aynı ismi taşıyan bitkiden yapılan bir merhem; kimine göre mersin ağacından, diğerlerine göre ise bir Lydia merhemi; ayrıca kökünden yapılan bir çeşit kuru pudradır.*” şeklinde ifade edilmiştir.

2.1.2.3. Lykia

MÖ 3. binyılın başlarından yaklaşık olarak MÖ 2. binyılın ortalarına kadar bölgenin iç kesimlerinde, *Lukka*, *Lukku* ya da *Rwka* adlarıyla anılan bir halk yaşamaktaydı. Halk, bulunduğu Doğu Akdeniz coğrafyasında yaptıkları korsanlıkla bilinmekteydi.⁵⁰² Lykialıların bu coğrafyalarda bulunduğunu arkeolojik kaynaklar da desteklemektedir. Patara

⁵⁰² Korsanlık faaliyetleri denizcilikle ilgilenen tüm toplumları yakından ilgilendiren bir konu olmuştur. İlk olarak Antik Çağ yazarlarının eserlerinde rastladığımız korsanlık faaliyetlerinde Lykia'nın da ismini okumaktayız. bkz. Hdt. II. 152. ; Hellen dünyasında korsanlara karşı ilk mücadele kral Minos tarafından yapılmıştır bkz. Thuk. I. 5.

bölgesinde yapılan arkeolojik kazılar⁵⁰³ Bronz Çağ'a ait seramik parçaları gün yüzüne çıkarırken,⁵⁰⁴ yerleşim alanının diğer bölgelerinde yapılan kazılar bu bölgedeki yerleşimlerin Geç Neolitik ve Kalkolitik çağlara kadar uzandığını göstermiştir.⁵⁰⁵ Ayrıca Lykialıların Luvvi ailesinden gelen, Hint-Avrupa izleri taşıyan dilinden de anlaşıldığı gibi, Anadolu kökenli olduğu düşünülmektedir.⁵⁰⁶ Hitit ve Mısır kaynaklarında anılan Lukkalar (Lukkiler) ile Lukka Ülkesi'ndeki bazı yer isimleri Klasik Lykia'daki kent isimleri hem coğrafi uyumu hem de fonetik uyumu ile şöyle der:⁵⁰⁷

Lykia halkının (kökeni) hakkında Homeros:

"... Böyle dedi, seslendi tanrısal haberci Talthybios'a:

"Çağır Makhaon'u buraya Talthybios, haydi çabuk,

Çağır Asklepios oğlu'nun, kusursuz hekimi,

Atreus'un cenkçi oğlu Menelaos'a gelsin baksın.

Ok attı ona iyi yay kuran biri,

ya bir Troyalı, ya bir Lykialı.

*Onun için ün, bizim için yas bu."*⁵⁰⁸

Homeros da Sarpedon ile kusursuz olarak tanımladığı Glaukos'un önderliğinde Troialılar'ın yanında savaştıklarını;⁵⁰⁹ Troia Savaşı'na uzaklarda, anafolu Ksanthos'dan geldiğini⁵¹⁰ bizlere aktarmıştır. Herodotos, Lykialılar'ın Hippolokhos oğlu Glaukos soyundan gelme olduklarını, diğer bir kısmının ise Melanthos oğlu Kordos soyundan gelme Pylos Kaukon'larından; daha başka bir takımı da bu iki soyun ikisinden de gelme kimseler arasından seçilmiş olduklarından bahsetmiştir.⁵¹¹ Köken olarak Giritli olduklarını ifade eden Herodotos, çok eskiden Girit bölgesinde barbarların oturduğunu da eklemiştir.

⁵⁰³ Patara Antik Kenti kazıları Akdeniz Üniversitesinden Prof. Dr. Fahri Işık ve ekibi tarafından 1988 yılında başlatılmıştır. 2018 yılında 30'uncu yıl kazıları Prof. Dr. Havva Işkan Işık tarafından başlatılmıştır.

⁵⁰⁴ Işık, Yılmaz; 1989: 4-5.

⁵⁰⁵ Özüduru, 2008: 6.

⁵⁰⁶ Desti, 2013: 129.

⁵⁰⁷ Bryce, 1974, 399-401.

⁵⁰⁸ Hom. II. IV. 192-208.

⁵⁰⁹ Hom. II. II. 876-878; VI.70-80; VIII.170-175; XII. 343-360; XIII. 150; XV. 422-430; XV. 483-487.

⁵¹⁰ Hom. II. V. 470-493.

⁵¹¹ Hdt. I. 147.

Bununla birlikte Sarpedon'un önderliğinde o zamanlar Solymos sonrasında ise Milyas olarak adlandırılacak olan bölgeye yani Asia'ya gelmişlerdir. Geldikleri zaman komşuları Lykia'lıları *Termil*'ler diye çağırdıklarını da söylemiştir. Yaşadıkları "*Termil*'ler ülkesine *Atinalı Pandion'un oğlu Lykos sürülmüş ve bu olaydan sonra bu halka Lykos'dan kinaye Lykia'lılar denilmiştir*" diye bizlere aktarmıştır.⁵¹² Strabon, Lykia bölgesinin coğrafi özelliklerinden bahsederken, kıyıların verimli olmasından ve Lykialıların deniz aşırı ülkelere sürekli saldırılar yaptıklarını bizlere aktarmıştır. Bölgeye Troia Savaşı sırasında ve sonrasında istila ve göç dalgalarıyla akınlar yapıldığını, hem barbarların hem de Hellenlerin bu ülkeye sahip olmak istediklerini anlatmıştır.⁵¹³

Bugün Teke Yarımadası'nı kapsayan Lykia, Asia'nın en dağlık bölgelerinden biridir.⁵¹⁴ Yazılı kaynaklar ve arkeolojik kaynakların bizlere aktardığı bilgilere göre Lykia, coğrafyanın etkisiyle kendilerine özgü politik ve kültürel bir gelişmeye sahne olmuştur. Bu coğrafyanın en belirgin özelliği ise dağlarıdır. Bölgenin dağları bölgeye geçişi zorlaştıran yüksek dağlardır. Bu sebeple yüksek dağları ile korunaklı bir coğrafyaya ve dış etkilere oldukça kapalı olan toplum, kendilerine has özellikleri geliştirmişlerdir.⁵¹⁵ Coğrafyanın zor olmasından dolayı bölgenin politik sınırlarını belirlemek zor olmuştur. Bunun ana nedeni "Lykia" kavramının politik, kültürel ve ırksal olarak farklı anlamlarda kullanılmış olmasıdır.⁵¹⁶ Antik kaynaklarda farklı gösterilen sınırlar, yazılı kaynaklarda da farklı gösterilebilmektedir. Bununla birlikte bölgenin sınırlarını belirlerken bazı yerlerin siyasi olaylardan dolayı değişiklik gösterdiğini söylemek de mümkündür. Örnek vermek gerekirse, bölgenin doğu sınırındaki Phaselis kenti bazen Lykia bazen de Pamphylia'ya dâhil olmasıyla değişmektedir.⁵¹⁷

Lykia'nın yaşam alanlarının tümünde Akdeniz iklimini görmek mümkündür. Yazlar uzun ve sıcak, kışlarsa kısa ve ılık geçmektedir. Kış aylarında görülen yoğun yağışların, yüksek kesimlere doğru kar yağışlarına döndüğünü görmekteyiz.⁵¹⁸ Her ne kadar bölgede Akdeniz iklimi etkili olsa da siyasal olarak Lykia'ya MÖ 1. yüzyılda katılmış olan Elmalı yöresindeki Kabalis ya da Kibyrtis karasal iklim özelliklerine sahiptir. Akdeniz ikliminin

⁵¹² Hdt. I. 173; IV. 45; VII.92

⁵¹³ Strab. XII. 3. 27 c. 554; XII. 8. 4 c. 572; XII. 8. 5 c. 573; XIII. 1. 7 c. 585; XII. 1. 9 c. 587; XIII. 1. 24 c. 592; XIII. 1. 33 c. 597; XIII. 4. 8 c. 627; XIV. 3. 10 c. 667; XIV.5. 23 c. 678.

⁵¹⁴ Plin. H.N. V. 102.

⁵¹⁵ Strab. XIV. 3. 2 c. 664.

⁵¹⁶ Takmer, 2002: 3.

⁵¹⁷ Çığır, 2003: 16.

⁵¹⁸ Sevin, 2016: 165.

etkili olarak hissedildiği Lykia bölgesinin alçak kesimlerinde maki, yüksek yerlerinde ise ormanları görmek mümkündür. Çalışmamız açısından da önemli hammadde kaynağı olan çam ağaçlarının, sedir ve selvi ağaçlarının bu bölgede yetiştiğini bilmekteyiz. Parfüm yapımında kullanılan reçineler bu ağaçların özünden elde edilmiş, bölgede yetişen zambaklar ise koku vermesi için Antik Çağ insanları tarafından kullanılmıştır.⁵¹⁹ Antik Çağlar'da sedir ağaçlarının yoğun olarak yetiştirildiği bölge bugün hala geniş alanlarda sedir ağaçlarına sahiptir.⁵²⁰

Lykia yerleşmeleri iç kesimlerde ve dağlarla çevrelenmiş korunaklı ve verimli vadilerde konumlanmıştır. Bu dönemde yerleşme yerlerinin belirgin özellikleri güvenli ve savunmaya uygun yerler olmasıdır. Klasik dönemin şartları düşünüldüğünde yerleşim alanlarının ekonomik ve güvenlik esaslı olması kaçınılmazdır.⁵²¹ Bölgenin batı tarafında, Glaukos Kolpos (=Fethiye Körfezi) ile Massikytos Dağı arasında yer alan Lykia bölgesinin batı kısmı iskân görmüş önemli yerdir. Bölgenin en uç kısmında bulunan *Telmossos* sınır kenti görünümündedir. Herodotos, *Historia*'sında Sardeis'in çevresini yılanların kapladığını; bu sürüngenlerin ortaya çıkar çıkmaz, atların otlaklarında otlamayı bırakıp kendilerini ava verdiklerini bu olayın Kroisos'a mucize gibi göründüğünü anlatmıştır. Bu olayın sonucunda hemen *Telmossos* kâhinlerine giderek bunlara başvurduklarını da eklemiştir.⁵²² Herodotos ile birlikte Strabon da *Telmessos*'u kıyıda limanı olan bir yer olarak bizlere aktarmıştır.⁵²³ Yaklaşık olarak otuz sekiz kent birliğinden meydana gelen Lykia bölgesinin çalışmamız açısından en önemli kenti *Phaselis*'tir. *Phaselis*, Doğu Akdeniz'in siyasi, iktisadi ve kültürel anlamda geniş etkilere sahip bir bölgesidir. Özellikle sahil kentlerinde ekonomik ve sosyokültürel farklılıklar göze çarpmaktadır.⁵²⁴ Kentin kurulduğu yarımada, güneyinde Tahtalı Dağ, kuzeyinde Klimaks Dağ sırası bulunduğu için iç kısımlara geçişi zorlanmış ve kendine özgü bir kültür yaratılmasına sebep olmuştur.⁵²⁵ *Phaselis*'in arka kısmında *Solyma* olarak adlandırılan dağların bulunduğunu söyleyen Strabon, *Phaselis* ardındaki dağın ismini çoğul olarak vermiştir. Bu sebeple bu bölgede tek bir dağın değil, dağ sırasının olduğu anlaşılmaktadır.⁵²⁶ Bölgenin kendine özgü kültürünün oluşmasında etkili olan dağlardır. Bununla birlikte bölgenin ekonomisini limanlar

⁵¹⁹ Hom. *Il.* XII.132; XIII. 52-53; XIV. 137.

⁵²⁰ Takmer, 2002: 73.

⁵²¹ Tüner, 2002: 10.

⁵²² Ddt I, 78; I, 84.

⁵²³ Strab. XIV. 3. 4 c. 665.

⁵²⁴ Arslan, Önen; 300.

⁵²⁵ Önen, 2008: 10.

⁵²⁶ Strab. XIII. 4. 16 c. 631.

belirlemiştir. Phaselis Yarımadası boyunca uzanan sahil şeridi, kuzeydoğudan güneybatıya doğru devam etmektedir. Demir Çağı'ndan itibaren ticaret ve yük gemilerinin yanaşmasına elverişli, korunaklı üç limanın var olması bölgenin dikkat çekmesine sebep olmuştur. Limanların olması ticaretin gelişmesini sağlarken, aynı şekilde çalışmamız açısından önemli hammaddelere de sahiptir. Bu hammaddelerden elde edilen parfümün bölgede işlenmiş olduğu aynı zamanda ticaretinin aynı bölgede yapıldığını söylemek mümkündür. Phaselis kenti, bulunduğu coğrafya ve kendine özgü tarihçesi açısından diğer kentlere oranla daha fazla öneme sahiptir. Rhodoslu kolonistler tarafından kurulduğu ifade edilmekle birlikte Lakios isimli önderlerinin olduğunu eserlerden okumaktayız. Bununla birlikte kuruluş tarihinin MÖ 690 olduğu kabul edilmektedir. Yazılı kaynaklarda kesin olarak kabul edilmeyen bir konu vardır o da Lakios'un Rhodoslu değil de Argoslu olduğudur.⁵²⁷ Lakios'un liderliğinde kurulan kent için anlatılan bir kuruluş mitosu vardır. Bu mitosa göre, Lakios ile arkadaşlarının yeni kent kurmak için Phaselis'e geldikleri bu esnada yarımadaının Kylabras adında bir çobanın elinde olduğu bilinmektedir. Henüz para icat edilmediği için, Lakios ve arkadaşları Phaselis'i kurutulmuş balık ya da tahıl karşılığında satın almak istemişlerdir bunun üzerine Kylabros kurutulmuş balığı tercih etmiştir.⁵²⁸ Kurutulmuş balık karşılığında alınan Phaselis hikâyesinden günümüze iki gerçek kalmıştır bunlardan birincisi kentin savaşımadan, uzlaşarak yeni sahip bulduğu, ikincisi de sonradan bir külte dönüşen balığın, 5. yüzyıl Phaselis kent sikkelerinde bir simgeye dönüştüğüdür.⁵²⁹ Yarımada üzerine kurulu olan Phaselis kenti hemen arkasında 266 m yüksekliğe sahip olan Tahtalı Dağ ve bunun kuzeyine uzanan Klimaks Dağ sırasıyla iç kısımlardan soyutlanmıştır.⁵³⁰ Strabon, yazmış olduğu kitabında kentin hemen arkasında Solyma olarak adlandırılan dağların uzandığından bahsetmekle ⁵³¹ birlikte yazmış olduğu başka bir pasajda Termessos kenti üzerinde yükselen dağın da Solymos olarak adlandırıldığını bizlere aktarmıştır.⁵³² Ayrıca Strabon, Phaselis yakınında bir göl olduğunu da söylemektedir.⁵³³ Burada bahsedilen göl büyük ihtimalle bataklık halini almıştır.⁵³⁴ Livius, Phaselis'in kötü ve pis kokan, oldukça sağlıksız bir yer olduğunu açıklamıştır.⁵³⁵ Kentin önemini artıran sahil şeridi kuzeydoğudan batıya doğru devam etmekle birlikte, kuzeyde İnce Burun'dan sonra batıya doğru körfez

⁵²⁷ Bean, 1997: 135.

⁵²⁸ Dörtlük, 1993: 6.

⁵²⁹ Çevik, 2015: 478.

⁵³⁰ Tüner Önen, 2008: 10.

⁵³¹ Strab. XIV. 3. 9 c. 666.

⁵³² Strab. XIII. 4. 16 c. 631.

⁵³³ Strab. XIV. 3. 9 c. 666.

⁵³⁴ Önen, 2008: 11.

⁵³⁵ Livius, XXXVII. 22. vd.

yaparak kentin kuzey limanını ve kent limanını; denize doğru dik inen burunu aştıktan sonra da doğuya doğru küçük bir girinti yaparak güney limanını oluşturmaktadır. Güneybatıya doğru Barsak Çay'ın küçük alüvyonal bir ovası bulunmaktadır.⁵³⁶ Kent özellikle Demir Çağı ile birlikte ticaret ve yük gemilerinin yanaşmasına elverişli, korunaklı üç limanı ve yüksek hacme sahip zengin bir *emporion* olarak dikkat çekmektedir.⁵³⁷

Atika - Delos Deniz Birliği'nde Ephesos düzeyince vergi vermesi tüm Lykia kentlerinin önünde bir gelir düzeyi olduğunu düşündürmektedir. Çevik eserinde Lykia'yı Atika - Delos Deniz Birliği'nin zengin küçük kardeşi olarak ifade etmiştir.⁵³⁸ Phaselis'in ticaret açısından önemli olmasını ve önemli ticaret rotalarının Phaselis kentinden geçmesini sağlayan üç doğal limana sahip olduğu bilinmektedir. Bu üç limandan ilki denize doğru çıkan burnun kuzeyinde bulunmaktadır, liman, Kuzey Körfezi kuzeydoğuda, denizin 300 m içlerine kadar devam eden ve üzerlerinde duvar kalıntıları bulunan kayalıklar tarafından kapatılmıştır. Körfezin kuzey sahili dik olması sebebiyle düz sahil şeridinden yoksundur. Burnun güney kısmında bulunan Güney Körfezi ise, kuzeydoğuda düz ve kumsaldır bununla birlikte kuzey ve doğu rüzgârlarına karşı tamamen korunaklı bir konumdadır. Güney Körfezi, kuzeydeki gibi sığ ve kayalıklarla kaplı değildir. Bütün bu avantajlar burada bulunan limanın mal aktarma yeri olarak hizmet görmesine neden olmuştur. Tüm bunlara ek olarak bu limanın Antik Çağ'da kent için yaşamsal değeri oldukça fazla olan ticaret dolayısıyla büyük bir önem taşımıştır. Ticaret gemileri bu körfeze rahatça girebilmişler ve de geniş limanda yükleme imkânları bulmuşlardır. Üçüncü ve son doğal liman da kent surlarının içinde kalan küçük kent limanıdır. Kuzey ve güneydeki limanlara göre daha iyi korunma şartları içeren bu liman, küçük bir alanı kaplaması nedeniyle, represantatif ve askeri amaçların yanında mal teslimiyetinin yapıldığı yer olarak hizmet etmiştir. Liman, koruma suruyla çevrenmekle birlikte bu surun hem limanı hem de Kuzey Körfezi'ne geçişi koruma altına aldığı düşünülmektedir.⁵³⁹

Parfüm yapımında kullanılan materyallerin ve direkt olarak parfüm ticaretinin yapılmış olduğu bu limanlar, farklı halkların ve temsilcilerinin karşılaştığı yerler olarak karşımıza çıkmaktadır. Farklı bölgelerde halkların etkileşim içinde olduklarını yazılı kaynaklardan öğrenmekle birlikte, bölgede yapılan kazılardan elde edilen nümizmatik kaynaklar da bu bilgilerimizi doğrulamaktadır. Phaselis kenti yaklaşık olarak MÖ 550

⁵³⁶ Önen, 2008: 12.

⁵³⁷ Arslan - Tüner Önen, 2016: 300.

⁵³⁸ Çevik, 2015: 477.

⁵³⁹ Önen, 2008: 67-68.

yılından itibaren sikke basmıştır. Kentin kendi bastığı sikkelerin yanında Mısır, Suriye ve Rhodos'a ait sikkelerin bulunması bununla birlikte bu bölgelerde de Phaselis'e ait sikkelerin ortaya çıkarılması bu ticari ilişkinin güçlü olduğunu gözler önüne sermektedir.⁵⁴⁰ Phaselis limanlarının diğer toplumlarla ilişkisinin yoğun olması bölgenin deniz ticareti ve ulaşımına hizmet verdiğini göstermektedir. Bu dönemde yapılan gemilerin açık denizlerde yüzebilecek gücü olmamasından dolayı kıyıda gitmek zorunda kalmışlardır.⁵⁴¹ Phaselis kentinin üç limanı ile gerçekleştirmiş olduğu ticari etkinlik yöreye özgü bazı materyallerin de öne çıkmasına neden olmuştur. Kent, arkasında yükselen dağ sıraları nedeniyle çok fazla işlenebilir araziye sahip değildir fakat antik kaynaklardan öğrendiğimiz, sadece bu bölgede yetişen bazı ürünlerden bahsedilmesidir. Açıklamaya örnek vermek gerekirse, Plinius, Phaselis'in kırmızı zambaklarından ve güllerinden bahsetmektedir.⁵⁴² Gülleri ve bu materyalden elde edilen gül yağı ile ünlenen kent, muhtemelen günümüzde de gül yağının öncüsü olmuştur. Ününü doğrular nitelikte, Beaufort,⁵⁴³ 1811 yılında Tekirova'ya geldiğinde, Tahtalı Dağ doruklarındaki güllerin bütün bir yıl boyunca çiçek açtığını işitmiştir.⁵⁴⁴ Bununla birlikte, Tahtalı Dağ doruklarında sadece gül değil aynı zamanda ağaçların da ticarete önemli rol oynadığı kesindir. Parfüm yapımı ve özellikle gemi yapımlarında faydalanan ağaçlar özellikle sedir ağaçları bölgede fazlaca vardır.⁵⁴⁵ Parfümün hammaddesini oluşturan bu iki materyal, deniz ticaretinin vermiş olduğu şartlarla Mısır, Rhodos ve Delos Adası'na kadar ulaşmış ve bilinen dünyada parfüm yapımında kullanılan hammaddeler arasında yerini almıştır. Phaselis'in önemli iki ticaret rotası üzerinde bulunması, bölgede var olan ürünlerin diğer toplumlar tarafından tanınmasına da aracı olmuştur.

Ksanthos, Aedesa, Myros, Arykandos ve Alakır'ın nehir sularıya beslediği Elmalı Ovası dışında Lykia'nın verimli arazilerinin sınırlı olduğu bilinmektedir. Bu açıdan bakıldığında, bu kadar sınırlı sayıda olan verimli toprakların bir halkı nasıl beslediği tam olarak cevabı bulunamamış bir sorun olarak düşünülmektedir.⁵⁴⁶ Bununla birlikte bölge halkının zengin olduğu bilinmektedir, bu zenginliğin belli bir dereceye kadar kaynağının, Patara, Antiphellos, Andriake (Myra Limanı), Phoinike (Limyra'nın Limanı) ve hem

⁵⁴⁰ Önen, 2008: 5.

⁵⁴¹ Önen, 2008: 68.

⁵⁴² Plin. *H.N.* XIII. 2.

⁵⁴³ Beaufort, Kaptan. Phaselis kentini 1811 yılında keşfeden ilk kişidir. Adı yazıtlardan öğrenilmiş ve yerleşim planı çıkarılmıştır. Bkz. Çevik, 2015: 476.

⁵⁴⁴ Bean, 1997: 144.

⁵⁴⁵ Önen, 2008: 62. ayrıca bkz. Groom, 1992: 46.

⁵⁴⁶ Takmer, 2002: 71.

hammadde bakımından zengin hem de limanı bulunan Phaselis gibi önemli ticaret limanlarının var olmasına yorumlanabilir.

Lykia bölgesinde Lycium olarak adlandırılan⁵⁴⁷ ilaç üretiliyordu. Üretilen bu ilaç kızilot veya eşekkulağı bitkilerinden yapıyordu. Buna ek olarak Myra bölgesinde ise sedefotu diğer bir ismiyle üzerlik otunun da yetiştirildiği kayıt altına alınmıştır.⁵⁴⁸ Diğer bir hammadde, parfüm yapımında önemli bir yere sahip, yapım aşamasında keskin kokusundan faydalanılan safran,⁵⁴⁹ pahalı bir hammadde olmasıyla da bilinmektedir. Köken olarak Küçük Asia'da ve Akdeniz'de yetiştiği bilinmekle birlikte⁵⁵⁰ Akdeniz'in Olympos Dağı'nda en kaliteli safranların yetiştirildiği antik dönemde de kayıt altına alınmıştır.⁵⁵¹ Tüm bunlara ek olarak Lykia bölgesinde özellikle Phaselis bölgesine özgü kırmızı zambaklar adını duyurmuştur.⁵⁵² Bu zambaklar, parfüm ve ilaç yapımında kullanılan önemli hammadde olmuştur. Bilgilerimizi doğrular nitelikte olan, bitkinin adının nergis olarak da adlandırıldığını söyleyen, Athenaios, bu bitkinin yanı sıra Phaselis bölgesinden güllerin de yetiştiğini ve bu bölgeden elde edilen gül suyunun olduğunu bizlere aktarmaktadır.⁵⁵³ Plinius, Phaselis'de yetişen bu güllerden gül yağı yapıldığını ve gül yağının çok beğenildiğini bizlere aktarmış, Napal, Capua ve Praneste'ye kadar ününün ulaştığını sözlerine eklemiştir.⁵⁵⁴ Bölgede yetişen güllerin ve bu güllerden elde edilen parfümlerin matematiksel hesabını yapmak istersek, bir kg gül yağı elde etmek için, iki milyon gül yaprağına ihtiyaç olduğunu söylemek mümkündür. İki milyon gül yaprağının 4-5 ton gülün işleminden geçirildiği anlamına geldiğini düşünürsek, kentteki güllerin öneminin oldukça geniş bir alan kapladığını bilinmektedir.⁵⁵⁵ Plinius ve Athenaios'un aktardığı bilgiler doğrultusunda Phaselis bölgesinde gül yetiştiriciliğinin önemli bir yer tuttuğunu görmek mümkündür. Bölge gül ve zambaklarıyla ünlü olmasının yanı sıra, Antik dönemlerde bölgenin ormanlarının da oldukça önemli bir ihraç ürünü olduğu söylenebilir. Özellikle gemi yapımında kullanılan sedir ağacı Lykia bölgesinden temin edilirdi.⁵⁵⁶ Lykia bölgesi için önemli bir hammadde de olan sedir ağaçlarından elde edilen reçine de önemli olmakla

⁵⁴⁷ Plin. *H.N.* XXVII, 97.

⁵⁴⁸ Ath. II. 59a.

⁵⁴⁹ Diosc. *Mat. Med.* I. 26.

⁵⁵⁰ Groom, 1992: 214.

⁵⁵¹ Diosc. *Mat. Med.* I. 26.

⁵⁵² Plin. *H.N.* XXI. 13.

⁵⁵³ Ath. XV. 683b. 688e.

⁵⁵⁴ Plin. *H.N.* XXI. 13-14.

⁵⁵⁵ Önen, 2008: 60.

⁵⁵⁶ Plin. *H.N.* XII. 132; XIII. 52-53; XIV. 137.

birlikte parfüm yapımında kullanılan önemli materyallerden biri olmuştur.⁵⁵⁷

2.2. Parfüm Ticaret Ağı

Ticaret, çeşitli maddelerin değiş tokuşu ve alım satımıyla ilgili bir faaliyet olarak tanımlanabilir. Ticareti yapılan maddeler en üst düzeyde tüketici için ihtiyaç olan ürünlerden oluşurken bunlarla birlikte çeşitli zevk ve ihtiyaçların karşılanmasını amaçlayan lüks tüketim maddeleri de ticareti oluşturmaktadır.⁵⁵⁸ Ticaret ilk olarak toplumların toplayıcı durumdan üretici konumuna geçmesiyle birlikte ortaya çıkmıştır. Toplumun üretici konuma geçmesine paralel olarak yeni zanaatlar doğmuş ve özellikle erken dönemlerde çömlekçilik sanatı dönemin en önemli mesleği haline gelmiştir. Gelişen bu meslek ile birlikte, çömlek çeşitlerinin farklı yerlerde aynı özellikler taşımış olması toplumlar arasında bir etkileşimin var olduğunu göstermektedir.⁵⁵⁹ Açıklamaya örnek vermek gerekirse, MÖ 1200'lü yılların öncesinde, doğuda Mykenailer, güçlerinin doruk noktasını yaşarlarken, İtalya Yarımadası'nda, dağınık yerleşmeler kurulmuştur. Kurulan bu yerler arasında uzak bir mesafe olmasına rağmen, aynı türde çömleklerin yapılıyor olması bu toplumların birbiri ile ilişkilerinin var olduğunu kanıtlamaktadır.⁵⁶⁰

Ticaret, toplumlar arasında sosyal bir olgu gibi görülürken, aslında ticaretin yapılması için bazı temel esaslar vardır. Öncelikle ihtiyaç duyulan malların ticaretini yapmak için malların nerelerden temin edileceğinin bilinmesini gerekmektedir ayrıca bu malların uluslararası veya yurt içinde alım ve satımının serbest olması gerekmektedir. Ticareti yapılacak olan malın alımından ve satımından sorumlu tüccarların olması ve tüccarların bu malları taşımalarını yapabilmeleri için rotalarının belirlenmesi ve bu rota üzerinde güvenliğin sağlanmış olması gerekmektedir. Mal değişimi esnasında iki farklı toplum için anlaşılabilir ortak bir dil ve para ekonomisinin geçerli olduğu dönemde ticaretin gerçekleşebilmesi için etkili para birimi veya ödemenin yapılması gerekmektedir.⁵⁶¹ Ek olarak tüccar sınıfının oluşması, ticaret için önemli bir ölçüttür fakat her değiş tokuşu ticaret olarak nitelendirmek doğru değildir, öncelikle ticaret olarak adlandırılması için ticaret yapan insanların bu işten geçimini sağlaması gerekmektedir.⁵⁶² Genel olarak bakıldığında Antik Çağ'da insanların ihtiyaçlarını karşılamak ve kendi ülkelerinde bulunmayan malların

⁵⁵⁷ Groom, 1992: 31, 37, 40, 45, 46, 48, 49, 51, 67, 74, 85, 111.

⁵⁵⁸ Donbaz, 1997: 57.

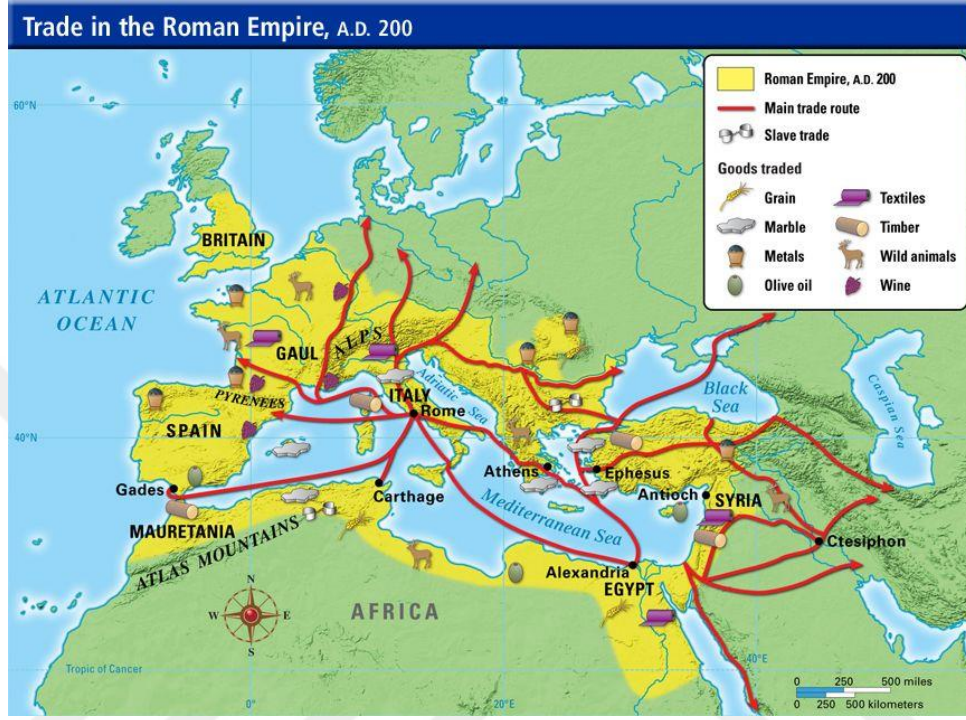
⁵⁵⁹ Mellink, 1989: 319-331.

⁵⁶⁰ Bauer, 2013: 383.

⁵⁶¹ Erdem, 2002: 49; Donbaz, 1997: 58.

⁵⁶² Alparlan, 2010: 4.

ülkelerine getirmek için ticaret yapmış olduklarını görürüz. Aynı zamanda çalışmamızın odak noktası olan parfüm ve parfüm yapımında kullanılan materyaller, ticareti yapılan mallar arasında her dönemde önemini korumuştur. Buna ek olarak parfüm yapımının gerçek anlamını bulması ve yaygınlaşması için de ticaret toplumlar için önemli bir ölçüt olmuştur.

Harita 2.4. MS. 200'de Roma İmparatorluğu Ticaret Yolları ve Ticaret Ürünleri

2.2.1. Hammadde İtlahat ve İhracatı

Antik Çağ kaynaklarından öğrenmiş olduğumuz reçetelerde parfümün amacına uygun koku vermesi, gerektiği kadar kalıcı olması, kullanan kişinin ekonomik ve sosyal statülerini vurgulaması gibi temel kullanım amaçları bulunmaktaydı. Bu ölçütleri tek bir hammadde ile sağlayamayacağını kavrayan Antik Çağ insanı tıpkı bir müzisyenin notaları birbiri ardına sıralayıp eşsiz bir müzik yaratması gibi çeşitli hammaddeleri de belirli tekniklerle bir araya getirerek yeni bir ürün ortaya koymayı amaçlamıştır. Parfümün nasıl yapıldığını bilen toplumlar, özellikle çalışmamız açısından önemli olan Hellen ve Roma toplumları doğa araştırmalarına önem veren Theophrastos, Dioscorides ve Plinius gibi yazarların öncülüğü ile parfüm elde edebilmek için hangi hammaddelerin kullanılması gerektiğini, nereden temin edebileceklerini biliyorlardı. Bulunduğu coğrafyada yetişmeyen çiçek, reçine ve yağları farklı toplumlardan ticaret aracılığı ile ülkelerine getiriyorlar ve gerekli işlemlerden geçiriyorlardı. Ek olarak hammadde olarak ithal edilen bazı ürünlerin

yanı sıra hazır parfüm de satın alıyorlardı. Parfüm yapmayı bilen toplumlar, çeşitli materyalleri bir araya getirerek bu işlemi gerçekleştireceklerini biliyorlardı. Bu istek onların farklı toplumlarla bir etkileşim içine girmesine sebep olmuş ve karşılıklı bir ticaret anlayışı gelişmesini sağlamıştır. Hellen toplumu parfümü günlük hayatlarının her noktasında kullanmış, bölgede yapılan arkeolojik kazılar ve yazılı kaynaklar bu bilgilerimizi doğrulamış ve Hellen toplumunun kurulmuş olduğu zamandan itibaren öncelikle bitkilere daha sonra da bu bitkilerden parfüm yapımına verdiği önemi göstermiştir. İlk olarak Homeros'un eserinde rastladığımız parfüm, tanrı(ça)lara armağan edilen bir hediye olarak karşımıza çıkmaktadır. Parfüm, zamanla tanrı(ça)lara armağan edildiği gibi toplumda da çok etkili bir yere sahip olmuştur. Antik Çağ yazarları, Hellenlerin parfümü vücutlarının farklı kısımları için kullandıklarını, kıyafetlere, saçlara sürdüklerini bizlere aktarmıştır. Tüm bu kullanımlar için tek parfüm olmadığını, farklı parfümlerden de yararlandıklarından söz etmişlerdir. Hellenlerin parfüm tercihi özellikle çiçeklerden yapılmış olanlardır aynı zamanda odunsu türlerden yapılan parfümlere de oldukça ilgi göstermişlerdir.⁵⁶³ Buna ek olarak parfümcülük mesleğini yapmış olmalarına rağmen, kullanmış oldukları hammaddelerin hepsini kendi topraklarından sağlayamamışlardır. Topraklarında yetişmeyen bu hammaddeleri ticaret aracılığıyla ülkelerine getirmişler ve getirdikleri bu hammaddelerden parfüm yapımı başta olmak üzere çeşitli bilim dallarında yararlanmışlardır. Örnek vermek gerekirse MÖ 450'de Herodotos'un kaydettiğine göre mürün, tütsünün ve diğer aromatik sakızların yetişmediği bölgelere Arabistan'dan ithal edilmiş olduğudur.⁵⁶⁴

Hellenlerin yaşamış oldukları bölgede var olan hammaddelerden bahsetmek gerekirse ilk olarak karşımıza *havacıva* çıkmaktadır. Hellen toplumunda *bouglosson* olarak bilinen bitki, çanak yapraklı (*calyx*) olarak da adlandırılmıştır.⁵⁶⁵ Farklı türleri bulunan havacıvanın kökeninin Güneydoğu Avrupa ve Türkiye olduğu bilinmektedir. Havacıva, Hellenler ve Romalılar tarafından, kırmızı renginin cazip olmasının verdiği etkiyle parfüm yapımında sıkça kullanılmış bir bitkidir. Bitki geniş bir coğrafyada tanınırken, özellikle hem Hellas hem de Küçük Asia'da daha yakından tanınmış ve parfüm yapımıyla birlikte tıp alanında da kullanılmıştır.⁵⁶⁶ Tıp alanında nasıl kullanıldığını Dioscorides'ten okumakla birlikte ilaç yapımında kullanılan havacıvanın kök sökücü olduğu, balmumu ve zeytinyağı

⁵⁶³ Groom, 1992: 98.

⁵⁶⁴ Hdt. III. 107.

⁵⁶⁵ Diosc. Mat. Med. IV. 23.

⁵⁶⁶ Groom, 1992: 4.

ile kaynatıldığında yaşlılar için iyi gelebileceğini ayrıca ateşli hastalıklara, sarılık ve böbrek rahatsızlıklarına da iyi geldiğini eserde okumaktayız.⁵⁶⁷ Bir başka materyal ise anasondur. Anason, Hellen topraklarında olduğu gibi Girit ve Küçük Asia topraklarında da yetiştirilmiş hem tıp alanında hem de parfüm yapımında kullanılan önemli bir materyal olmuştur.⁵⁶⁸ Hellenlerin yaşadığı coğrafyada yetişmemesine rağmen ticaret aracılığıyla Hellenlerin topraklarına getirilen, bununla birlikte parfüm yapımında ve günlük kullanımda önemli bir yere sahip olan *tarçın* ise genellikle *Çin Tarçını* olarak bilinmektedir. Tarçın sadece Hellen toplumunda değil, Romalılar ve Antik Mısırlılar tarafından da parfüm yapımında oldukça fazla kullanılan bir materyal olmuştur.⁵⁶⁹ Diğer bir hammadde ise *badem yağı*dır. Badem yağı, günümüzde de parfüm yapımında kullanılan hammadde olmakla birlikte anavatanı Kuzey Afrika, Sicilya ve Fransa'dır.⁵⁷⁰ Günümüzde bilindiği gibi Hellen toplumu tarafından da bilinen bitki, parfüm yapımında yararlanılan bir materyal olmuştur. Kaynaklardan öğrendiğimiz kadarıyla bu bitkinin Kilikia topraklarında fazlaca olduğu tespit edilmiş ve dolayısıyla Hellen topraklarına buradan gelebileceği düşünülmüştür.⁵⁷¹ Sadece Hellen toplumu değil aynı zamanda Mısırlılar da bu bitkinin yağından parfüm yapımında faydalanmışlardır. Antik eserlerde yer alan kokular yanında kimi hammaddeler kutsal kitaplarda da yerini almıştır. Örnek vermek gerekirse *Hintkamuşu*, Yahudilerin yağı olarak İncil'de söz edilmiştir. Hindistan'da yetişen bitki '*eğir kökü, tatlı kök, tatlı ince kamuş*' gibi çeşitli adlandırmalara sahiptir.⁵⁷² Hindistan'da yetiştiği gibi Küçük Asia'dan Avrupa'ya kadar geniş bir coğrafyada bilindiği ve yetiştirildiği de gözlemlenmiştir. Bitkinin özünden elde edilen yağ, parfüm yapımında önemli bir hammadde olmuştur. Hellen toplumu tarafından parfüm yapımında önemli bir materyal olarak bilinen bitki Mısır ve Arap toplumlarında da önemli bir yere sahip olmuştur.⁵⁷³ Bir başka hammadde ise, Kıbrıs'ta parfüm yapımında önemli bir hammadde olan aynı zamanda Hellenlerin parfümlerinde de kullandığı *kakuledir*.⁵⁷⁴ Dioscorides en iyi kakulenin Kommagene, Armenia ve Boğazlar'dan geldiğini eserinde bizlere aktarmıştır.⁵⁷⁵ Ayrıca Arabistan, Çin ve Hindistan'da kullanıldığına da değinmiştir. Dioscorides eserinde özellikle Nepal'de ünlü olan kakuleden bahsetmiş, karanfil gibi küçük çiçeklere sahip olduğunu rengi altın sarısı

⁵⁶⁷ Diosc.Mat. Med. IV. 23.

⁵⁶⁸ Groom, 1992: 10.

⁵⁶⁹ Groom,1992: 44.

⁵⁷⁰ Groom, 1992: 30.

⁵⁷¹ Thphr. H.P. II. 13-16.

⁵⁷² Diosc.Mat. Med. I. 18.

⁵⁷³ Groom, 1992: 36-37.

⁵⁷⁴ Thphr. H.P. II. 23-26.

⁵⁷⁵ Diosc.Mat. Med. I. 6.

gibi olan bitkinin sarımsı renge ve aromatik bir kokuya sahip olduğunu bizlere aktarmıştır.⁵⁷⁶ Parfüm yapımında kullanılan kakulenin tıp alanında da kullanılmış olduğunu eserden okumaktayız. Hellen ve Roma toplumu tarafından parfümler için yapılan karışımlara hoş koku vermek için bu bitkiden faydalanılmıştır.⁵⁷⁷ Bu hammaddelerle birlikte, *Geyik otu* veya *Girit otu* olarak bilinen, iki türü olan hammadde öncelikle tıp alanında kullanılmıştır.⁵⁷⁸ Girit otunun Hellen ve Roma toplumlarının yanı sıra, Mısır'da da yapılan parfümlerde tercih edildiğinden bahsedilmiştir.⁵⁷⁹ Aynı zamanda toplumda önemli bir yere sahip olan mitler, parfüm yapımında kullanılan bazı hammaddelerin nasıl oluştuğuna dair efsaneler de yaratmışlardır. Bu konuda örnek vermek gerekirse, anavatani Syria olan *sümbül*, Apollon tarafından yanlışlıkla öldürülen kişinin kanından büyüyen çiçek olarak gösterilmiştir.⁵⁸⁰ Bir başka hammadde olan *bergamot*, nane olarak da bilinmekle birlikte çeşitli adlandırmaları vardır. Köken olarak Kuzey Amerika'da yetişmesine rağmen Hellen toplumu bergamotu yakından tanımış ve bazı parfüm yapımında bu bitkiden faydalanmıştır. Parfüm için çeşitli karışımlardan söz eden Theophrastos, bergamotun Hellen toplumu tarafından bilindiğini ve kullanıldığını eserinde anlatmıştır.⁵⁸¹ Tüm bunlara ek olarak *Laden bitkisi*, siyah balsam, tatlı kökleri olan bitki gibi çeşitli adlandırmalara sahiptir. Hellas ve Corsika'da yetişen bu bitki, Herodotos tarafından yazılan eserde parfüm yapımında kullanılmıştır. Eserde direkt olarak laden bitkisi adlandırmasıyla geçmemekle birlikte muhtemelen bu bitkiden *mür* olarak bahsedilmektedir.⁵⁸² Hellen Olimpiyat Oyunları'nda başlarına taktıkları *mersin*, çok güçlü kokusu olan bir ağaçtır. Parfüm yapımında yararlanıldığını eserinde bize aktaran Theophrastos, Mısırlıların da bu kokuyu tanıdıklarını ve parfüm yapımında kullandıklarını ifade etmiştir.⁵⁸³ Kullanılan hammaddelerin içinde Antik Çağ'da pahalı bir materyal olma özelliği taşıyan *safran*, Küçük Asia ve Akdeniz bölgesinde çok iyi bilinmektedir. Geniş bir coğrafyada bilinmekle birlikte en iyi safranın Kilikya'nın yüksek bir burnu olan Corycos'ta yetiştiği gözlemlenmiştir.⁵⁸⁴ İkinci olarak Lykia'dan ihraç edilen safran pek çok parfüm üretim bölgesine bu iki yerden gitmiştir.⁵⁸⁵ Minos uygarlığı zamanında Girit'te yetişen ve aynı zamanda antik Mısır, Hellen

⁵⁷⁶ Diosc.Mat. Med. I. 15.

⁵⁷⁷ Groom, 1992: 41.

⁵⁷⁸ Groom, 1992: 70.

⁵⁷⁹ Groom, 1992: 74.

⁵⁸⁰ Groom, 1992: 107.

⁵⁸¹ Thphr. H.P. II. 26-28.

⁵⁸² Hdt. III. 107.

⁵⁸³ Thphr. H.P. II. 7. 5-6.

⁵⁸⁴ Strab. XIV. 5. 5.

⁵⁸⁵ Diosc.Mat. Med. I. 26.

ve Roma toplumlarında parfüm yapımında kullanılan önemli bir hammadde olmuştur.⁵⁸⁶

Hellen topraklarının ardından, parfüm için önemli bir coğrafi konum olan Delos Adası'nın hammadde bakımından yoksun olduğunu arkeolojik ve yazılı kaynaklardan öğrenmekteyiz. Hammadde bakımından yoksun olmasına rağmen bölge ticaret için önemli bir güzergâhta bulunmaktadır. Ticaret yolları üzerinde bulunan ada, arkeolojik veriler doğrultusunda dışarıdan getirilen hammaddelerin işlendiği ve parfüm haline getirildikten sonra ticaretinin yapıldığı yer olarak kaynaklara geçmiştir. Delos Adası'nın merkezinde yapılan kazılar sonucunda çok sayıda şarap ve yağ preslerinin ortaya çıkmış olması, bu bölgede üzerinde durulmaya değer pek çok büyük pres yataklarının var olduğunu göstermektedir. Bu pres yataklarının çoğu mermerden oyulmuş ve dikkatle işlenmiş yapılardır. Bölgede yapılan kazılar şehrin tiyatrosu, Antik Çağ'da alışveriş merkezi olarak kullanılan alanlarda yapılmıştır.⁵⁸⁷ Her ne kadar parfüm üretimi için gerekli araçlar bulunsa da bölgede yetişen herhangi bir hammadde kaynağı yoktur.⁵⁸⁸

İtalya'da parfümlerin en eski kullanımını Etrüskler'e kadar götürmek mümkündür. MÖ 8. ve 3. yüzyıllarda kullanılan parfüm, vücuda ve kıyafetlere sürülerek veya dökülerek kullanılmış, bununla birlikte günlük kullanımda önemli bir yere sahip olmuştur. Roma toplumlarında Hellenlerin parfümleri ile birlikte Hellenler tarafından kullanılan Mısır parfümleri de önemli bir yere sahiptir. Parfümlerin yapımı için kullanılan hammaddeler Roma toplumu tarafından topraklarında yetiştirilmiş aynı zamanda ticaret ile Roma topraklarına getirilen hammaddeler de olmuştur. Ticarete kullanılan bu hammaddelerin bazıları işlenmiş olarak İskenderiye'den gelmiştir ayrıca bitki olarak gelmiş hammaddeler de vardır.⁵⁸⁹

Roma'da var olan hammaddeleri inceleyecek olursak ilk olarak *Acı Portakal Yağı* karşımıza çıkmaktadır. Portakal'ın yağından ve çiçeklerinden elde edilen yağın esansı parfüm üretiminde kullanılmaktadır. Bu yağın esansı, çoğunlukla İtalya ve Sicilya'da üretilirken ayrıca Hindistan'ın batısı ve Afrika'nın kuzey bölgelerinde de üretimi yapılmaktadır.⁵⁹⁰ Roma döneminde Kıbrıs'ta üretilen *Chypre* adı taşıyan parfüm, çalışmamız açısından önemli bir yere sahiptir. Parfüm; laden⁵⁹¹ ve Hint kamışı bitkilerinin

⁵⁸⁶ Groom, 1992: 214.

⁵⁸⁷ Brun, 2000: 282.

⁵⁸⁸ Long, 1958: 297.

⁵⁸⁹ Groom, 1992: 206.

⁵⁹⁰ Groom, 1992: 30.

⁵⁹¹ Laden bitkisi için bkz. Tisserand ve Young, 2014: 319; Arctander, 1960: 239; Byl, 2012: 82.

karıştırılması ile oluşturulmuştur. İtalya’da üretilen bu parfüm, yirminci yüzyıla kadar kullanılmıştır.⁵⁹² Aynı zamanda koku esansında kullanılan, limon benzeri kokuya sahip olan *Ağaçkavunu* İtalya topraklarında yetişmiştir. Genellikle Arap parfümlerinde kullanılan bitkinin çiçeğinden, tomurcuklarından, yaprağından ve kabuğundan faydalanılmıştır.⁵⁹³ Bu hammaddelerle birlikte özellikle İtalya, Afrika’nın kuzey bölgeleri ve Hindistan’da yaygın olarak yetişen *kişniş* de parfüm yapımında kullanılan temel hammaddelerden biridir. Bitkinin kokusu hafif acımsı ve baharatlıdır. İncil’de bahsedilmiş olan bu bitki, Romalılar tarafından Britanya’ya taşınmış ve bölgeye tanıtılmıştır.⁵⁹⁴ Yabani bitkiler arasında yer almayan kişnişin, en iyi Mısır’da olduğu ve diğer bölgelere buradan ticaretinin yapıldığı kayıt altına alınmıştır.⁵⁹⁵ Sazlık,⁵⁹⁶ Hasırotu ve kamış gibi çeşitli adlara sahip olan bitkinin ailesinden olan *Cyperus*, İtalya’da yetişen başka bir hammaddedir. Lavanta suyunun yapımında kullanılan hammaddeler listelendiğinde bu bitki de materyaller arasında yerini almaktadır.⁵⁹⁷ Asia kökenli olduğu düşünülen limon ağacından elde edilen, parfüm yapımında kullanılan *Limon yağı*nın Hindistan’ın kuzey bölgelerinde yetiştirildiği düşünülmektedir. Kozmetik, tıp ve parfüm yapımında kullanılan ağacın yağı, özellikle erkeklerin kullandığı kokularda karşımıza çıkmaktadır. Antik dönemlerde kullanılmasıyla birlikte modern dünyada var olan parfümlerin hammaddesinde kullanılmıştır.⁵⁹⁸ Neredeyse tüm Akdeniz ikliminde yetişen *zeytin*, yağından faydalandığı gibi parfüm üretiminde de yararlanılan bir hammaddedir.⁵⁹⁹ MÖ 3500’lerde Girit’de, Asia’da ve Akdeniz’de etkisi fazladır. Parfüm olarak kullanımına özellikle İtalya coğrafyasında rastladığımız zeytin, antik Mısırlılar tarafından da parfüm yapımında kullanılan hammaddelerden biri olmuştur.⁶⁰⁰ Theophrastos, zeytinin özünden çıkarılan yağdan parfüm yapımında yararlanıldığını bizlere eserinde aktarmıştır.⁶⁰¹ Roma’da yapılan parfümlerde diğer önemli bitki ise *zambaktır*. Zambak çeşitli dönemlerde ve bölgelerde farklı adlandırmalara sahiptir. Bütün parfüm materyallerin hammaddesini oluşturan en önemli kaynaklardan biridir.⁶⁰² Akdeniz bölgesinde yetişen zambaklar farklı coğrafyalarda tanınmakla birlikte parfüm yapımında da

⁵⁹² Groom, 1992: 51.

⁵⁹³ Groom, 1992: 53. ; Byl, 2012: 82.

⁵⁹⁴ Groom, 1992: 58.

⁵⁹⁵ Plin. *H.N.* XX. 82.

⁵⁹⁶ Byl, 2012: 79.

⁵⁹⁷ Groom, 1992: 70.

⁵⁹⁸ Groom, 1992: 130.

⁵⁹⁹ Plin. *H.N.* XV. 17-20.

⁶⁰⁰ Groom, 1992: 164.

⁶⁰¹ Thphr. *H. P.* II. 13-16.

⁶⁰² Groom, 1992: 167.

kullanılmıştır.⁶⁰³ Zambak, antik kaynaklarda gücün ve görkemin sembolü olarak kayıt altına alınırken, Theophrastos parfüm yapımında kullanılan hammadde olan zambağın kökünden elde edilebilecek kokunun uzun süre kalıcı olduğundan söz etmektedir.⁶⁰⁴ Zambağın, Makedonya'dan geldiğini ve kokular için önemli bir hammadde kaynağı olduğunu belirten Plinius, iris kokusu hakkında da eserinde bilgiler vermiştir.⁶⁰⁵

Parfüm üretimi bakımından Hellas ve Roma'dan sonra önemli olan diğer bir coğrafya ise Asia topraklarıdır.⁶⁰⁶ Pek çok medeniyete ev sahipliği yapmış olan coğrafya, hem parfüm üretimi hem de hammadde kaynağı olarak önemli bir coğrafi konumdadır. Hem Hellen hem de Roma toplumunda bilinen ve parfüm yapımında kullanılan hammaddeler Anadolu coğrafyalarında kurulmuş olan, Ionia, Lydia ve Lykia toplumları tarafından da bilinmekteydi. Bunlara paralel olarak parfüm üretim merkezi olmasa da parfüm ticaretinde önemli bir coğrafyada yer alan Mysia,⁶⁰⁷ Karia, Pisidia,⁶⁰⁸ Pamphylia⁶⁰⁹ ve Phrygia toplumları da önemli bir yerde yer almışlardır.⁶¹⁰ Anavatanı Asia toprakları olan daha sonra tüm dünyaya yayılan *maydanoz*, Roma döneminde sağlıklı parfümler yapılmak için kullanılan bir hammaddedir. Kokusu ağır, oldukça baharatlı ve mayhoştur. Mide hastalıklarına iyi geldiğine inanılmaktadır; bu sebeple bitkisel parfüm yapımında kullanılan önemli hammaddelerden biridir.⁶¹¹ Hem Hellen hem de Roma toplumu tarafından kullanılan aynı zamanda Mısır ve Arap dünyasında oldukça tanınmış olan *gül*, Anadolu topraklarında yetismekte olan hatta klasik dünyada '*Rosa Gallica*' olarak adlandırılmaktadır.⁶¹² Sahip olduğu renklere göre farklı adlandırmalara sahip olan gül,⁶¹³ Hellen ve Roma dünyasında yazılmış olan pek çok esere konu olmuştur.⁶¹⁴

2.2.2. Ticaret ve Limanlar

Liman⁶¹⁵ kelime anlamı itibariyle günümüzde denizyolu ile yük ve yolcu taşımacılığı yapan gemilerin süreli olarak durakladığı, iskelelerde yolcuların indirilip bindirildiği, sevk

⁶⁰³ Plin. *H.N.* XIII. 2.17.

⁶⁰⁴ Thphr. *H.P.* II. 20-23.

⁶⁰⁵ Plin. *H.N.* XXI. 19. 40.

⁶⁰⁶ Plin. *H.N.* V. 27.

⁶⁰⁷ Plin. *H.N.* V. 122.

⁶⁰⁸ Plin. *H.N.* V. 94.

⁶⁰⁹ Plin. *H.N.* V. 90.

⁶¹⁰ Plin. *H.N.* V. 94.

⁶¹¹ Diosc. *Mat. Med.* III. 66.

⁶¹² Groom, 1992: 208.

⁶¹³ Diosc. *Mat. Med.* I. 99.

⁶¹⁴ Thphr. *H.P.* II. 9. 19. ; Ath. XIV. 689d.

⁶¹⁵ Büyükozer, 2012: 5.

edilen kargoların yüklendiği, gelen kargoların boşaltıldığı, gemilerin ikmal ve ihtiyaçlarının karşılandığı, farklı halkların ve kültürlerin temsilcilerinin bir araya geldiği, içerisinde gümrük binası ve güvenlik noktası gibi kurumların yer aldığı dalgalara karşı korunaklı, doğal ve doğal olmayan koylara verilen isimdir.⁶¹⁶ Antik dönemlerde liman teriminin karşılığı, ne için kullanıldığı tam olarak belirli değildir.

Liman tarihi, ilk insanların sahil boyunca yaptıkları yolculuklarında teknelerini nehir ve denizin tehlikeli olabilecek akıntılarından ve dalgalarından koruyacak, teknelerini demirleyebilecek yerleri aramaya başlamasıyla oluşmuştur.⁶¹⁷ Yerleşik hayata geçmiş olan toplumlar ürettikleri ürünlerin fazlasını ticari bir mal olarak bir yerden başka bir yere nakletme ihtiyacında bulunmuşlar ve bu düşünce beraberinde düzenli olmayan deniz ticaretini meydana getirmiştir. Mal değişimi ile başlamış olan ticaret, zamanla gelişmiş ve çeşitlenerek yakın mesafelerden başlayarak kıtalararası mesafelere kadar ulaşan ticaret ağını oluşturmuşlardır.⁶¹⁸ İlk olarak karayolu ile sağlanan ticari malların ve insanların bir yerden başka bir yere gitmesi, kara yolunun zorluğu, mesafe olarak uzunluğu ve saldırılara açık olmasından dolayı başka yollar aranmıştır. Bu sebeptendir ki kara yoluna göre daha güvenli ve ekonomik olan nehir ve deniz taşımacılığı tercih edilmiştir.⁶¹⁹

Deniz ticaretinin varlığını Tunç Çağı'na kadar götürmek mümkündür. Anadolu'nun güney kıyılarında açığa çıkarılan Uluburun⁶²⁰ ve Gelidonya⁶²¹ batıkları Akdeniz ticaretinin

⁶¹⁶ Troxell, 1982: 3-4.

⁶¹⁷ Dumankaya, 2013: 6.

⁶¹⁸ Büyüközer, 2012: 6.

⁶¹⁹ Tufanoğlu, 2017: 58.

⁶²⁰ Kaş açıklarında 1982 yılında sünger avcısı olan Mehmet ÇAKIR tarafından keşfedilen Uluburun Batığı, MÖ 2. bin yıl da Akdeniz'in tüm doğu kısımlarını kapsayan yoğun ticari faaliyeti belgelemektedir. 1984-1994 yılları arasında Bodrum Suları Arkeoloji Müzesi ve INA'nın Kaş yakınlarındaki Uluburun'da yaptığı sualtı kazıları, Bronz Çağı ticaretinin en değerli arkeolojik kanıtlarından birisini ortaya koymaktadır. Uluburun'da ortaya çıkarılan ve içerisinde bulunan seramiklerin yardımıyla batığın MÖ 14. yüzyılın son çeyreğinde battığı anlaşılmaktadır. Gemi yaklaşık yirmi tonluk bir yükü taşıyabilecek güçte, ticaret için kullanılan bir gemisidir. Geminin kargosunda genellikle işlenmemiş madenler vardır bununla birlikte işlenmiş olan değerli objelere de rastlanılmıştır. Kargonun en önemli bölümünü on ton ağırlığında bakır külçeler oluşturur ayrıca bir ton kadar da kalay külçe ele geçirilmiştir. Tüm bunlarla birlikte batıktan cam külçeler, reçine, Kenan Ülkesi kökenli kaplar içerisinde zeytinyağı, suaygırı ve fildişi, abanoz ağacı ve bazı baharatlar bulunmuştur. İşlenmiş objelerin çoğunu *pithos*'lar içerisine konmuş Kıbrıs çanak-çömleği, cam ve fayans boncuklar, bakır, deve kuşu yumurtası kabuğu ve fildişinden kaplar ve muhtemelen tekstil ürünlerini oluşturmaktadır. Ticari mallar ile birlikte balıkçılık malzemesi, yemek pişirme araç ve gereçleri, terazi ve ağırlıkları, silindir mühürler, yazı tahtaları ve mürettebata ait olduğu düşünülen altın ve gümüş takılar kazılarda ortaya çıkarılmıştır. (Akgül, 2014: 15-16) Dünyanın en eski ticaret gemisi olarak bilinen ve son yüz yılın en önemli arkeolojik keşiflerinden biridir. (Çevik, 2015: 298)

⁶²¹ Gelidonya Batığı Fenike ticaret gemisidir. Geminin kargosunda Uluburun Batığında olduğu gibi bakır, kalay, kurşun külçeler, pişmiş topraklar kaplar ve çeşitli ülkelere ait küçük objelerin yanı sıra çeşitli ağırlık ve ölçü birimleri ortaya çıkarılmıştır. Geminin, Mısır, Suriye, Filistin, Kıbrıs, Hitit İmparatorluğu, Girit ve Helenleristan sınırları içerisinde ticaret yapmış olduğu düşünülmektedir. (Bass, 1991: 69-81) Bunlara ek olarak; Antalya Körfezinin en batı ucunda bulunan Gelidonya Burnu bugün turistik olan Fener'le bilinmektedir.

Tunç Çağı'nda da etkili olduğunu kanıtlamaktadır. Tunç Çağı'ndan başlayarak etkili olan deniz ticareti, özellikle MÖ 8. yüzyıldan itibaren görülmeye başlanan Fenike ve Hellen kolonizasyonunun bir sonucu olarak Akdeniz kıyılarında hızlı bir gelişim göstermiştir.⁶²² Akdeniz dünyasının en parlak çağının MÖ 5. yüzyıl olduğunu, maddi kültür kalıntılarına bakarak söylemek mümkündür.⁶²³ Sosyal, politik ve sanatsal hareketlenmenin en parlak olduğu bu dönem, kültürler arasında en sık ticari değişimlerin var olduğu süreçtir.⁶²⁴

Deniz ticaretinin varlığını Tunç Çağı'na götürmek mümkünken, bu dönemdeki denizcilerin teknelerinin nasıl olduğu hakkında tahminlerden ileri gitmemizi sağlayacak bilgiler yoktur. Fakat en erken sal tasvirlerinden birine MÖ 700 yıllarına tarihlenen Ninova kaynaklı bir kabartmada rastlanmış, daha sonraki dönemlerde bu salın daha çok kişi taşımaya ve dayanıklı olması için çalışmalar yapıldığı düşünülmüştür. Bilinen dünyada gelişmiş bir medeniyet olan Mısırlılar, Nil Nehri'nin kendilerine vermiş olduğu tecrübelerden dolayı gemi yapımında ileri seviyeye ulaşmışlardır. MÖ 2500 yıllarında Ege'de yapılan gemiler küreklidir. O dönemde yapılan, Mısır gemilerine göre daha uzun ve dar olan gemiler,⁶²⁵ Hellen ve Romalıların "uzun gemi" olarak adlandırdıkları gemilerdir. MÖ 16. ve 15. yüzyıllarda özellikle Mısır'da kullanılan ticaret gemileri yelkenlidir. MÖ 1600'lerden sonra ise özellikle büyük gemiler için yelken sürekli bir ulaşım aracıdır. Bu döneme ait olan Gelidonya batığı hem gemi hakkında hem de dönemin ticareti hakkında bizlere bilgiler sunmaktadır.⁶²⁶ Mykenai uygarlığının en parlak dönemini anlatan *Ilyada*'da, Troia'lılara karşı savaşmak üzere, Hellas'ın farklı bölgelerinden toplanan gemilerden ve gemilerde çalışan insanlardan söz edilmiştir.⁶²⁷ Bunlarla birlikte Troia, dönemin en gelişmiş ticaret merkezlerinden biridir.⁶²⁸ Homeros'un destanları MÖ 8.yüzyılın ikinci yarısında derlenmiştir. Bu şekilde bakıldığı takdir de Homeros yaşadığı devrin yaklaşık 450-500 yıl öncesine dair, yaşadığı çağın gemilerinden bahsetmiştir. Dönemler arasındaki gemileri

Fener, 227 m. rakımlı Taşlık Burnu'daki konumuyla Türkiye'de en yüksek bakışlı işaretçisidir. Kapıkayası mevkinin de 30- 40 dakikalık yürüyüşle bu fenerlere ulaşmak mümkündür. Kırlangıçların mola yeri olmasından dolayı bölgeye verilen ilk isim Kaledonya, sonradan Gelidonya'ya dönüşmüştür. (Çevik, 2015: 297)

⁶²² Abulafia, 2012: 47-55.

⁶²³ 5. yüzyıl başlarında Hannon öncülüğünde başkentleri Kartaca'dan başlayarak Batı Afrika sahilleri boyunca düzenlemiş oldukları coğrafi keşifler ve de kolonizasyon hareketleri niteliğinde yaptıkları deniz yolculukları vardır. bkz. Kuruli, 2016: 41.

⁶²⁴ Akhalın, 1991: 32.

⁶²⁵ Morrison, 1980: 9.

⁶²⁶ Bass, 1962: 7-9.

⁶²⁷ Hom. *Il.* 719-750.

⁶²⁸ Abulafia, 2012: 49.

incelerken bu farkı da görmemiz gerekmektedir.⁶²⁹ Yaklaşık olarak MÖ 12. yüzyılda çökmeye başlayan Mykenai uygarlığı, Suriye ve Filistin üzerinden, Nil'e doğru başlayan göçle gelen, istilacı göçmen toplulukları arasında meydana gelen bir deniz savaşıdır. Bu dönemde de gemi yapımı devam etmiş ve Akdeniz gemilerinin çok amaçlı olduğu yani hem ticaret hem de savaş için aynı gemilerin kullanılmış olduğu düşünülmektedir.⁶³⁰

2.2.3. Rotalar

MÖ 800-480 yılları arasındaki dönemi kapsayan Arkaik Çağ, hem yazılı hem de görsel kaynakların azlığı nedeniyle dönemin denizcilik ve gemicilik hakkında bildiklerimizi oldukça kısıtlı hale getirmiştir. Denizcilerin, kürekli gemilerle ticaret yaptığı bu dönemde ilk önemli gelişmeler MÖ 8. yüzyılda gelişme göstermeye başlamıştır. MÖ 8. yüzyılda gemi teknolojisinin gelişmesinin sonucunda gemiler büyümüştür. Sadece ticaret için kullanılmayan bu gemiler askeri alanda da kullanılmıştır. MÖ 8. yüzyılda başlayan kolonileşme hareketlerinin sonucunda artan ticari faaliyetler, Akdeniz ve Ege'de yer alan çoğu yerleşim yerini etkilemiştir. Kolonizasyon olarak adlandırılan bu süreçte, şehirler, bölgelerinde yetişen veya üretilen ürünleri ile ünlenmiş ve ticarete önemli bir noktada yer almışlardır.⁶³¹ Bulundukları coğrafya olan, Ege Adaları ve Anadolu'nun girintili çıkıntılı kıyıları, deniz ulaşımının hızlı ilerlemesine yol açmıştır.⁶³² Denizciler, yaz aylarının getirmiş oldukları rüzgârlara göre hareket etmişler, belirlemiş oldukları rotalar üzerinde ticari aktivitelerini gerçekleştirmişlerdir. Kullanmış oldukları bu güzergâhlar genellikle ticareti yapılacak olan ürünlere bağlı olarak belirlenmiştir. Hellen ve Roma toplumları için önemli olan coğrafya Akdeniz'dir.⁶³³ Akdeniz'de Mısırlılar, Giritliler, Fenikeliler ve Hellenler olasılıkla küçük teknelere sahiptirler. Bu tekne boylarının büyümesine bağlı olarak liman ihtiyacının ortaya çıkmış olabileceği düşünülebilir.⁶³⁴ Liman ihtiyacını karşılamak için

⁶²⁹ Mansel, 2014: 140-143.

⁶³⁰ Akhalın, 1991: 20.

⁶³¹ Mansel, 2014: 134.

⁶³² Mansel, 2014: 134.

⁶³³ Atlas Okyanusu'na bağlı bir iç deniz olan Akdeniz, kuzeyinde Avrupa, güneyinde Afrika, doğusunda da Asya kıtalarında yer alır. Cebelitarık Boğazı ile Atlas Okyanusu'ndan, Marmara Denizi ile Karadeniz'den ve Süveyş Kanalı ile Kızıldeniz'den ayrılır. Bölgede yaşayan ilk insan topluluklarının sahillerine ve sahillerinin iç kesiminde yer alan verimli topraklara yerleşmeye başlamasından bölgenin milyonlarca yıl öncesinde jeolojik oluşum evrelerini tamamlamış olduğu anlaşılmaktadır. İlerleyen zaman dilimlerinde Akdeniz, karalar arasında bir deniz olma özelliği kazanmış, farklı coğrafyalar, kültürler, ırklar ve medeniyetler için bir buluşma noktası haline gelmiş, Hellen ve Roma dünyasının merkezi olmuştur. Bölgenin bu özellikleri Antik Çağ'ın bilinen dünyasında, Doğu ile Batı ve Kuzey ile Güney rotaları arasında etkileşimin değerli bir noktası olarak belirginleşmiş ve böylelikle daimi olarak yerleşim yeri olarak kalmıştır. Bunun sonucunda belirli kültür katmanlarına sahip olmuştur. Kurul, 2016: 1-2.

⁶³⁴ Çakıroğlu, 2002: 15.

ulaşım ağları oluşturan Hellen ve Roma toplumları, Akdeniz üzerinden Mısır, Levant, Güney Anadolu kıyıları, Kıbrıs ve Girit ana hatlarında; bazen de nehir kollarının imkân sunduğu ölçüde iç bölgelere uzanan bazen de doğrudan deniz kenarına konumlandırılan liman tesislerinden yararlanmışlardır. Bu havzadaki dönemsel olarak varlığını hissettiren akıntılar ve hâkim rüzgâr yönü, özellikle Akdeniz'in doğusunda, kıyı şeridinde etkili olan bir rota çizmektedir.⁶³⁵ Bunlarla birlikte diğer bir ticaret rotası ise Doğu Akdeniz'den Kıbrıs, Ege ve batı rotası üzerinden; Phaselis, Rhodos ve Knidos, Hellas'tan Sicilya ve İtalya'ya uzanan yolda Korkyra ve Tarentum, güney rotası üzerinden de Batı Akdeniz'e Kartaca limanı yer almaktadır.⁶³⁶ Parfüm üretim merkezleri ve ticaretinin yapıldığı kanıtlanmış olan bu rotalar dışında Bosphoros üzerinden Byzantion, Sestus, Gelibolu Yarımadası'nın batı kıyısı üzerinden Dardanos ve bunların arasında Kyzikos yer almaktadır.

2.3. Saklama ve Taşıma Kapları

Günlük hayatın vazgeçilmez unsurunu oluşturan parfüm, farklı materyallerin bir araya gelmesiyle oluşturulmuş ayrıca uzun süre kullanımı için tasarlanmıştır. Uzun süre kullanımı sağlamak için açık bir alanda bekletilmemesi gerektiğinin farkında olan toplumlar hoş koku veren bu karışımları saklamayı düşünmüşlerdir.⁶³⁷ Bu sebeptendir ki genellikle sıvı ya da merhem kıvamında olabilecek katılıkta olan hoş kokulu karışımları saklamak için çeşitli formlarda kaplar yapmışlardır. Bu kaplar, yapıldığı coğrafyaya, döneme, taşıdığı hammaddelere göre çeşitli adlandırmalara sahip olmakla birlikte genellikle parfüm üretim merkezlerine yakın yerlerde, bölgede yapılan arkeolojik kazılarla gün yüzüne çıkarılmıştır.⁶³⁸ Ek olarak yapılan kazılarla atölyelerde kullanılan malzemelerin ne olduğu, hangi işlemlerden geçtiğine dair veriler de elde edilmiştir.⁶³⁹ Elde edilen bu verilerden, toplumun kullandığı koku kaplarının nasıl olduğu, zaman içerisinde nasıl geliştiğı ve yaşanan siyasal olaylardan dolayı şişelerde meydana gelen değışiklikler yorumlanabilir.⁶⁴⁰

Antik Hellen toplumu tarafından sıkça kullanıldığını bildiğimiz parfüm, ilk olarak

⁶³⁵ Harmandar, 2015: 5.

⁶³⁶ Çakıroğlu, 2002: 20.

⁶³⁷ Plin. *H.N.* XII. 19.

⁶³⁸ Brun, 2000: 281.

⁶³⁹ Brun, 2000: 285.

⁶⁴⁰ Parfüm yapımında kullanılan materyaller ve parfüm şişeleri ticarete oldukça etkili bir ürün olmuştur. Bölgeler arası ticaret genellikle deniz üzerinden yapılmakla birlikte, daha önce bahsetmiş olduğumuz güzergâhlarda batan gemilerin batıklarından elde edilen verilere göre parfüm şişelerinin de taşındığı kanıtlanmıştır. Taşınan parfüm şişelerinin zamanla değışmesini ticaret yapılan bölgelerdeki siyasal olaylar ile bağlantılı olarak düşündüğümüzde denizlerdeki korsanlık faaliyetlerinin etkili olduğu kaçınılmaz bir gerçektir. Akdeniz de etkili olan korsanlık faaliyetleri için bkz. Arslan ve Önen, 2011; 189-199; Yıldırım, 2016: 91- 99; Tozan, 2014: 135-162.

tanrı(ça)lara sunulan bir armağan olarak kabul edilirken zaman geçtikçe günlük kullanımda da yerini almış ve yapılan arkeolojik kazılar sonucunda mezar hediyesi ya da ölü gömme adetlerinde kullanılan bir ürün olarak karşımıza çıkmıştır.⁶⁴¹ Antik Çağ kaynaklarından kokuların ilk olarak tanrı(ça)lara sunulduğunu daha sonra yemeklere koku ve tat vermesi için eklendiğini öğrenmekteyiz.⁶⁴² Hellen toplumu parfüm yapımında kullanılacak bitkileri bildikleri gibi bu kokuların saklanması ve ticareti esnasında farklı bölgelere nasıl gideceğini de öğrenmiş ve bu kapları yapmak için çeşitli atölyeler kurmuşlardır. Ticaretin odak noktasında yer alan Hellenler, parfüm üretiminde ve ihracatının yapılmasında da etkili rol oynamışlardır.

Roma kurulduğu krallık döneminden itibaren parfüm yapımında kullanılan materyalleri ve parfümleri bilmektedir. Her ne kadar kesin bilgilere sahip olmasak da MÖ 8. ve 3. yüzyıllarda Etrükslerden itibaren kuruldukları İtalya bölgesinde parfümlerin kullanılmış olduğu düşünülmektedir. Var oldukları dönem olarak bakıldığında ise Mısır, Hellen ve Hellenistik Çağ'dan sonra gelen Roma İmparatorluğu'nun parfüm yapımı ve kullanımı konusunda birikmiş bir bilgiye sahip olduğu açıktır. Plinius, Roma'ya parfüm girişinin çok kolay olmadığını bizlere aktarırken⁶⁴³ fazla kullanımının getirmiş olduğu ekonomik sıkıntılardan dolayı *Triumvirler* tarafından yasaklandığını da bizlere aktarmıştır.

Lydialılar, Küçük Menderes ve Gediz nehirlerinin vadilerinde yaşamışlardır. Yaşadıkları bölgede Aiolis, Ionia, Karia, Phrygia ve Mysia bölgelerine komşu olan Lydialıların atalarının kökenlerinin Hint-Avrupalı olduğu düşünülmektedir.⁶⁴⁴ Ege bölgesinin büyük bir bölümünü oluşturan Lydia toprakları, doğu-batı doğrultusunda uzanan dağ zincirleri ve bunların arasında kalan oluk biçimli uzun vadilere sahiptir. Coğrafi olarak iyi bir konumda olmanın sonucu zengin bir halktır. Ekonominin gelişmiş olmasıyla birlikte ticaret bölgede önemli bir konumdadır. Bununla birlikte ticareti yapılacak hammaddelere hem de çalışmamızın odak noktası olan parfüm üretiminin satışının yapılacağı yerlere sahiptir. Aynı zamanda Kral Yolu'nun başlangıcında olması ve Antik Çağ'da başkent sayılabilecek kadar büyük şehirlere sahip olduğu bilinmektedir. Kral Yolu'nun başlangıcında olan hem ticaretin hem de parfüm üretimi ve satım yerleri bulunan Sardeis ve Ephesos kenti Lydialıların önemini artırmaktadır.

⁶⁴¹ Çapar, 1990: 67.

⁶⁴² Thphr. II. 7.

⁶⁴³ Plin. H.N. XIII. IV. 22.

⁶⁴⁴ Hdt. I. 94.

Siyasal ve ekonomik bakımdan güçlü olduğu dönemde Lydia’da üretilen parfüm yazılı kaynaklarda oldukça az söz edilmektedir. MÖ 7. ve 5. yüzyıllarda kozmetik tüm toplumları etkisi altına almışken, Lydia’da üretilen parfümden fazla söz edilmemesi bölgenin bir anda yükselip zamanla parfüm üretiminde etkisini kaybettiğine yorumlanabilir.⁶⁴⁵ Parfüm üretim merkezi olarak adını duyuran Lydia, MÖ 6. yüzyılda zirve noktasını yaşamıştır. Her ne kadar bölge olarak düşünülse de Lydia toplumu zenginlikleri ve kokulu maddelere olan düşkünlükleriyle zaten bilinmektedir. Lydia toplumu hakkında bu bilgilerimizi hem arkeolojik veriler hem de Antik Çağ yazarları tarafından yazılmış günümüze ulaşmış eserlerden öğrenmekteyiz. Özellikle doğa araştırmalarına önem veren Plinius,⁶⁴⁶ Athenaios⁶⁴⁷ ve Dioscorides⁶⁴⁸ bölgede yetişen bitkiden ve bölgede yapılan sadece parfüm koyup kullanmak için yapılmış olan parfüm şişesinden söz etmektedir.

2.3.1. Alabastron

Alabastron kelimesinin menşei hakkında farklı görüşler vardır. Bu görüşlerden birisi kabın imal edildiği maddeye göre adını almasıdır bir diğeri ise kulpu olmayan yani “*a-labe*” *a:sız, labe: bir kulp* olarak çevirisi yapılmış ve *kulpsuz* anlamına geldiği ifade edilmiştir. Ancak bu anlamın çok keskin bir ifade olduğunu varsayarak tüm *alabastron*lar için doğru bir tanım olduğunu söylemek doğru değildir.⁶⁴⁹ Bir başka görüş ise, *alabastron*ların, ilk kez MÖ 3. binyılda Mısır’da ortaya çıktığını ayrıca kullanıldığı hammaddenin etkisi ile *alabastron* ismini aldığıdır.⁶⁵⁰ Bu hammaddenin yoğun olarak bulunduğu yer Nil Nehri’nin doğusunda yer alan çevresinde topaz ve *alabastrit* bulunan ve isminin *alabastron* olduğu bilinen yerdir. Bölgede yapılan kazılar sonucunda elde edilen veriler yapılan ilk *alabastron*ların hammaddesinin *alabasterden* olduğunu kanıtlamıştır. Aynı maddeden yapılan kapların Hellen toplumunda da görülmesi, ticaret aracılığı ile farklı coğrafyalara ulaşıldığını bizlere göstermektedir.⁶⁵¹ Kazılardan elde edilen bir diğer önemli sonuç ise *alabastron* şişelerinin genellikle bir kadının dinlenme yerlerinde açığa çıktığı ve ölü gömmede kullanılan bir hediye olduğudur. Bu sebeple mezar odalarında bu kabın karşımıza çıkması oldukça yüksektir. Kadınlar tarafından kullanılan bu kokular aynı zamanda özellikle *gymnasium*daki erkekler tarafından da tercih edilmiştir. Yapılan

⁶⁴⁵ Ath. XV. 690 b.

⁶⁴⁶ Plin. *H.N.* VII. XXXVI. 113; VI. XXI. 132; VI. XXI. 183; XXI. XVI. 29-30.

⁶⁴⁷ Ath. XV. 690 b.

⁶⁴⁸ Diosc. *Mat. Med.* III. 44. 1.

⁶⁴⁹ Yılmaz, 1995: 1.

⁶⁵⁰ Angermeir, 1936: 7.

⁶⁵¹ Yılmaz, 1995: 2.

arkeolojik kazılar MÖ 5. yüzyılda kadın mezarlarından açığa çıkarılan *alabastron*ların MÖ 4. yüzyıla gelindiğinde farklı sayılar da olduğu yönündedir.⁶⁵²

Alabastron, kullanıldığı hammadde ve dönemlere göre çeşitli formlarda karşımıza çıkmaktadır. Genel olarak ifade etmek gerekirse, *alabastron* düz ağız kenarlı, dar ağızlı, kısa boyunlu, oval gövdeli ve yuvarlak dipli kaptır. Boyları ortalama 10-15 cm olmakla birlikte genellikle kulpsuz olarak kullanılmıştır fakat ortaya çıktıkları zaman dilimine göre kullanım amaçları doğrultusunda iki kulplu formlarını görmek de mümkündür. *Alabastron*un rahat taşınması için kulplara takılan ipin aynı zamanda parfüm kapağının sıkıştırılması için de kullanıldığı düşünülmektedir. Parfümün kokusunun gitmemesi için kullanılan kapakların kilden veya bezden yapılmış oldukları da ihtimaller arasındadır.⁶⁵³ Plinius kokuları nasıl saklayabileceğimizi ve uzun süre nasıl tutacağımıza dair bilgi verirken *alabastron*dan da söz etmiştir. Koku karışımlarını *alabaster* kutusunda saklayabileceğimizi, bu kabın yukarı doğru incelen ayaksız veya kulpsuz, uzun ince şekilde olduğunu eklemiştir.⁶⁵⁴ Herodotos ise armağan olarak bahsedilen hediyeler içerisinde mermer bir kavanoz içinde koku olarak tanımladığı eşyanın *alabastron* olduğunu düşünmektedir.⁶⁵⁵ Genellikle cam, kil ve *alabaster*den⁶⁵⁶ yapılan bu koku şişesi Hellen toplumu açısından bakıldığında camın hammadde olarak kullanıldığı dönemde yüksek talep görmüştür. İç kalıp tekniği⁶⁵⁷ ile üretilen *alabastron* kaplarının bazıları bir çekirdeğin etrafına cam malzemenin dolandırılarak kabın şekillendirilmesi, diğerlerinin ise bir çubuğun cama bulandırılarak şekillendirilmesi ile üretilmektedir. Uzun parfüm şişeleri olarak bilinen *alabastron* formundaki cam kapların, Kıbrıs, İtalya ve Filistin’de üretildiği bilinmektedir.⁶⁵⁸ Çalışmamız açısından önemli olduğu gibi toplumun parfüm kullanımında ne kadar etkili olduğunu kullandığı parfüm kaplarından anlamak mümkündür. Bu açıdan bakıldığında

⁶⁵² Angermeier, 1936: 46.

⁶⁵³ Yılmaz, 1990: 5.

⁶⁵⁴ Plin. *H.N.* XII. III. 19.

⁶⁵⁵ Hdt. III. 20.

⁶⁵⁶ Alabaster, küçük taneli gips veya kalkerdir. Küçük kapların yapımı için uygun olan bu madde, Girit, Mısır ve ön Asya’da (Kapadokya) bulunmuştur. Alabaster, süt beyazı damarlı, sarımsı beyaz, mermerden sadece yapısıyla ayrılan karbonatlı kalkerdir. Biraz farklı renk tonlarıyla Onyx diye de adlandırılabilir. (Yılmaz, 1995: 6-7; Plin. *H.N.* XXXVI. 59.)

⁶⁵⁷ İç kalıp tekniği MÖ 2. bin yıl ortalarında Mısır ve Mezopotamya’da MÖ 2. bin yılsonlarında Doğu Akdeniz’de görülen bir tekniktir. İç kalıp olarak adlandırıldığı gibi kum çekirdek, kum maça ve kum kalıp isimleriyle de adlandırılmıştır. İki farklı uygulaması vardır. İlk olarak yüksek derecede ısıtılan çekirdek, fırın içerisindeki cam eriyiğine batırılır ve çubuk döndürülerek camın çekirdek üzerinde eşit dağılımı sağlanmaya çalışılır. İkinci uygulamada çekirdeğin toz cam üzerinde yuvarlanması, yeterince ısınan çekirdek sayesinde küçük cam tozları erir ve yüzey camla kaplanır; ısıtma işlemi tekrarlanır, sert yüzeyde yuvarlanan çekirdek üzerindeki cama istenilen şekil verilir. Bir çok kez tekrarlanan bu işlemler ardından ağız, dip ve kulp eklenilebilir. (C. Baykan, D. Baykan, 2012: 15-16.)

⁶⁵⁸ Hanar, 2018: 84.

zamana göre parfüm şişelerinin özellikle boyun kısımlarının değiştiği gözlemlenmiştir. Gözlemlenen bu değişiklik kısıtlı kullanım ya da bol olan parfümü kullanmakla ilişki olabilir.

Alabastronun, içinde değerli bir maddeyi barındırdığı için, çok fazla uzun ve büyük olmasını beklemek yanlış olacaktır. Kadınlar bu şişeleri yanlarında taşıdıkları için taşınılabılır boyutlara sahiptirler. Kullanım anında kabı kavrama zorluğu olmaması için oval biçimlidirler. Boyun kısmı da parfümü ziyan etmeden kullanma amacına uygun olarak dar yapılmıştır.

İlk olarak Mısır'da MÖ 3. binyılda ortaya çıkan *alabastron* koku kabı, geniş ağızlı, geniş kısa boyunlu ve karınlı bir form gösterir. Gösterilen bu formda kapların dipleri, düz ve kulpsuzdur. “Torba biçimli” olarak adlandırılan bu dönem *alabastronlar*, uzun ve kısa olmak üzere arkeologlar tarafından incelenmiştir. Mısır'dan sonra aynı özellikleri taşıyan Minos ve Mykenai dönemlerinde de kilden yapıldığını görmekteyiz. Bu dönemde kısa olan *alabastronların*, uzun olan bu kaptan daha çok ilgi gördüğünü söylemek mümkündür. Hellas'dan Mykenai sonra Korint'te farklı bir biçimde karşımıza çıkan *alabastron* bu iki dönem arasında yaygın halde kullanılırken 400 yıllık bir zaman diliminde ise kesintiye uğradığı bilinmektedir.⁶⁵⁹ *Alabastronlar*, parfümlerin saklanması için yapılmışlardır. Vazo resimlerindeki tasvirlerde görüldüğü gibi, günlük kullanımda parfüm, bir çubukla (ağaç, gümüş de olabilir) veya spatula ile saça veya kişinin kendi tercihiye göre vücudunun çeşitli yerlerine uyguladığı bir üründür.⁶⁶⁰ *Alabastron* kabından alınan parfüm, tipik formda olan ağız diski üzerinde ovulduğu ya da sürüldüğü düşünülmektedir.⁶⁶¹ 6. yüzyıl toprak *alabastronlar* günlük hayatta kullanılan parfüm kabı olarak yerini alırken, 5. yüzyıla gelindiğinde günlük hayatta kullanımının azaldığı bununla birlikte tören eşyası olarak kullanılmış oldukları fikri öne sürülmektedir. Bu fikri doğrular nitelikte olan Rhodos mezarlarından çıkan *alabastronlar* erken zamandan beri ölü gömme törenlerinin önemli bir unsuru olarak karşımıza çıkmaktadır. Sadece Rhodos değil aynı zamanda Korinth, Mısır ardından Attik *alabastronunun* fazla sayıda kullanılan mezar hediyesi olduğunu da görmekteyiz.⁶⁶² Mezar hediyesi olarak sadece kadınların mezarlarında kullanılan *alabastronun* tıpkı ölümünde olduğu gibi düğün hediyesi olarak kullanılabilecek bir hediye olduğu da düşünülmektedir. Ölü gömmede mezar hediyesi olarak kullanılmasının yanı sıra

⁶⁵⁹ Yılmaz, 1995: 10-11.

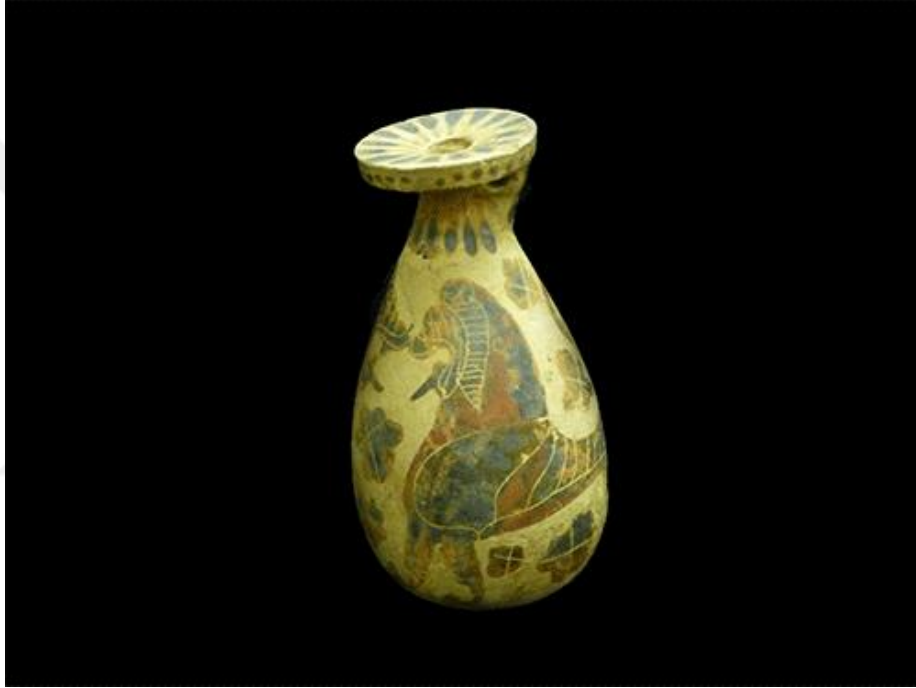
⁶⁶⁰ Yılmaz, 1995: 14.

⁶⁶¹ Angermeier, 1936: 10.

⁶⁶² Angermeier, 1936: 46.

alabastron şişeleri ölü yakma törenlerinde de yerini almıştır. Ölünün külleri ve kemikleri, bir *urne*ye konulup gömülmüştür. Bu *urneler* birkaç ürünün de yer aldığı kaplara konularak mezarlara gömülmüştür. Bu ürünler arasında *alabastron*ların olduğu arkeolojik kazılar sonucunda öğrenilmiştir.

Düğün ve mezarla ilgili alanlarda akla gelen tanrıça Aphrodite,⁶⁶³ kıymetli kremlerin ve yağların hazırlanması ile yakından ilişkilidir. Bu açıdan bakıldığında İtalya toprak *alabastron*larının çevreleri Aphrodite resimleriyle süslenmiştir. Tasvir edilen bu sepetler içerisinde düğün hediyesi olduğu gibi mezar hediyesi de olduğu düşünülmektedir.⁶⁶⁴

Şekil 2.5. MÖ 6. yüzyıla ait parfüm şişesi *alabastron*

⁶⁶³ Bkz. Athenaeios, *Deipnosophists* eserinde Sophocles'in "Yargı" olarak adlandırıldığı oyunda Venüs'ü temsil ettiğini, bu oyunda kokuların tanrıçası, parfümle yağlanmış olarak betimlendiğini bizlere aktarmıştır. Athenaeios, *Deipnosophists*, vol III, book XV, 687d.

⁶⁶⁴ Yılmaz, 1995: 4.

2.3.2. Unguentarium

Latince “koku” kavramı yerine “*ungo (unguo), unxi, unctum, unguere*” den türetilen *unguo* olarak antik dönemde kayıtlara geçen kelime kullanılmıştır.⁶⁶⁵ Bu kelimenin sözlükteki anlamı karşımıza “*yağlamak, sıvamak, belemek, üstüne yağ sürmek*” anlamlarına gelmektedir.⁶⁶⁶ Farklı çalışmalarda kullanılmış olan *ungo* kelimesi genellikle aynı anlamlar üzerinden şekillenmiştir. Bu anlam üzerinden şekillendirmeye çalıştığımız *ungo* kelimesi *unguentarius- ia, -ium* şeklini aldığı anda “sürünmek, sürmek” anlamından çok farklı bir anlam kazanmamakla birlikte, kelimeye bu ekler geldiğinde fiil anlamından uzaklaşarak sıfat anlamı kazanmıştır. Kullanılmış olan bu sıfat *unguentarium-i, n.* olarak son halini alıp hem meslek grubu hem de kullanılan kap olarak son şeklini almıştır. Bir görüşe göre parfümcülük anlamıyla birlikte Roma dünyasında parfüm kabı olarak da kullanılan bu kelime, koku yapan kimse ve kokuları taşıyan kap olarak kullanılmıştır. Bu bağlamda düşünüldüğünde bu kişiler hem bir imalatçı hem de merhem satışıyla ilgilenen kimse olarak karşımıza çıkmaktadır.⁶⁶⁷ Aynı zamanda bu kabın Hellenistik Dönem’de en yaygın kap formlarından biri olduğu, Roma dönemi ile birlikte Latince *ampull, ae, f.* olarak kullanıldığı bilinmektedir.⁶⁶⁸

*Unguentarium*ların köken olarak nerede ne şekilde üretilmeye başladığı tam bilinmemekle birlikte V.R. Stonavic, *unguentarium* kaplarının Klasik Dönem’in popüler mezar sunularından biri olan *lekythos* formundan esinlenilerek yapıldığını öne sürmektedir.⁶⁶⁹ Uzun dönemler yanlış bir anlama gelen, akrabaların ve kiralık ağlayıcıların gözyaşlarını içine biriktirdikleri ve mezar hediyesi olarak kullanılan “gözyaşı şişeleri” olarak isimlendirilen *unguentarium*lar, bu formdaki kapların antik dönemlerdeki isimlendirilmesi değildir. Antik dönemde kesin olarak bu forma verilen adın *unguentarium* olduğu bilinmemekle birlikte, yirminci yüzyıl başlarında Kartaca’da kazı yapan Fransız arkeologlar tarafından verildiği bilinmektedir.⁶⁷⁰ Üretimini yapıldığı döneme göre farklı maddelerden üretilmiştir. Hellenistik ve erken Roma dönemlerinde seramik *unguentarium*lar çok yaygın üretilmiş olmakla birlikte bu kapların kullanım yerlerinin genellikle mezarlar ile ilişkili olduğu düşünülmektedir.⁶⁷¹ Yaşam alanlarında yapılmış olan

⁶⁶⁵ Lewis, 1894: 888.

⁶⁶⁶ Kabaagaç, Aloya, 1995: 618.

⁶⁶⁷ Lewis, 1894: 888.

⁶⁶⁸ Gürbüzler, 2006: 63.

⁶⁶⁹ Anderson, Stojanovic, 1987: 106.

⁶⁷⁰ Yaşar, 2010: 5.

⁶⁷¹ Anderson, Stojanovic, 1987: 105.

kazı alanlarında genel olarak pişmiş toprak ve cam *unguentarium*lara rastlanılmıştır.⁶⁷² Sıklıkla karşılaşılmasa da aynı mezar içerisinden hem pişmiş topraktan hem de camdan⁶⁷³ yapılmış *unguentarium*lara rastlanılmıştır. Parfüm şişelerinin yapıldığı maddeler önemli olmakla birlikte, ilk etapta topraktan yapılmış olan *unguentarium*ların, geçirgenlik özelliği olduğu için çok fazla tercih edilmediği düşünülmektedir.⁶⁷⁴ Bunun yanı sıra, pahalı hammaddelerden yapılan, pahalı parfümlerin bir yerden bir yere taşınmasında pahalı kapların kullanılması gerektiğini de gözden kaçırmamak gerekir.⁶⁷⁵ Pişmiş toprağın yanında cam örneklerinin de bulunduğu *unguentarium* şişeleri Roma İmparatorluğu'nun tamamında Erken İmparatorluk Dönemi'nde üretilen camların en yaygın olarak kullanıldığı formlardan birisidir.⁶⁷⁶ Roma Dönemi'ndeki cam endüstrisinde, Hellenistik Dönem cam üreticilerinin izlerini görmek mümkündür. Zamanla gelişerek kendilerine has hale getirilen cam sanatı, gelişen ticaret ile birlikte endüstri alanına dönüşmüştür.

*Unguentarium*lar biçim olarak Klasik Dönem'de görülen bodur *lekythos*ların devamı olarak düşünülmektedir. Parfüm yapımında karşılıklı olarak etki altında olan toplumların, parfüm şişesi kaplarının yapımında etkilenmemesi olağan değildir. Hellen toplumlarında yapılan *amphoriskos*, *lekythos* ve *alabastron* gibi parfüm şişeleri Romalılar tarafından da kullanılmış ve *unguentarium* olarak adlandırılan yeni forma ilham olmuştur. Bununla birlikte *unguentarium* kapları ortasında bir şişkinliğe sahip, küçük botu şeklindeki kaba bir çeşit kaptır.⁶⁷⁷ Genel olarak ifade edilen bu kap tanımı, dönemlere göre değişik şekillerle karşımıza çıkmaktadır. Dönemsel olarak bakıldığında Erken Hellenistik Dönem *unguentarium*ları, geniş kaideli, küresel gövdeli, fazla geniş olmayan kısa boyun ile omuzlardan boyun kısmına doğru daralan gövde yapısının olduğu dikkat çekmektedir. Dönemin oval bir karın kısmına sahip olan *unguentarium*lar, daha geç dönemlere doğru incelip uzadıkları görülmektedir. Biçim değişimlerine göre gelişim sürecini kısa boyunlu kaplardan uzun boyunlulara, oval gövdeden uzun boyun ve uzun ayaklı örneklerle gidildiği görülmektedir.⁶⁷⁸ Dönemsel olarak bakıldığında MÖ 3.yüzyıl *unguentarium*larında MÖ 4. yüzyılda da görülen dudağın dışa dönük durumu ile devam eder. Bu dönemin sonunda ayak ile boyun kısmının incelip daha fazla uzadığı, gövdenin hacminin azaldığı ve oval bir görünüm kazandığı bununla birlikte ayakta durabilme işlevlerini yavaş yavaş

⁶⁷² Yaşar, 2010: 5.

⁶⁷³ Camdan yapılmış *unguentarium*lar için bkz. Gürbüzler, 2006.

⁶⁷⁴ Hellström, 1965: 24.

⁶⁷⁵ Yaşar, 2010: 6.

⁶⁷⁶ Hanar, 2018: 87.

⁶⁷⁷ Hanar, 2018: 87.

⁶⁷⁸ Yaşar, 2010: 17.

kaybettikleri anlaşılmaktadır.

Ortaya çıkış yeri ve tarihi konusunda kesin bir bulguya rastlanamayan *unguentarium*ların kökeni konusunda farklı görüşler vardır. Aristophanes'in, mezarlara ölü hediyesi olarak bırakılan *lekythos*lardan söz ettiği söylenmektedir. *Lekythos*lar, MÖ 4. yüzyıl sonlarına kadar günlük hayatta kullanıldığı gibi mezar hediyesi olarak da kullanılmıştır. Athenaios, klasik *lekythos*ların ortadan kalkmasından sonra "*lekythos*" olarak adlandırılan şişelerden söz etmektedir. Bunlara ek olarak Plinius *unguentarium*ların, Persler tarafından bulunarak parfüm şişesi olarak kullanıldığını bizlere aktarmıştır.⁶⁷⁹ Arkeolojik kazılar sonucunda mezarda bulunan *unguentarium*lar⁶⁸⁰ cenaze törenlerinde ölünün akrabalarının ölü için kiralık yas tutan kadınların gözyaşlarının içinde toplandığı ve mezarlara ölü hediyesi olarak konulan özel şişeler olarak bilinmektedir.⁶⁸¹ Şunu da eklemek gerekirse son araştırmalarda *unguentarium*ların, sadece parfüm için kullanılmadığı aynı zaman da yağ, sıvı baharatlar, bal ve sirke gibi maddeler için de kullanıldığı ortaya çıkmıştır.

Şekil 2.6. MS. 2. yüzyıla ait Roma Dönemi'nde yapılmış parfüm şişesi *Unguentarium*

⁶⁷⁹ Plin. *H.N.* XIII. 2-3.

⁶⁸⁰ Gürbüzler, 2006: 42.

⁶⁸¹ Aydın, 2000: 14.

2.3.3. Lekythos

*Alabastron*la amaç ve biçim olarak yakından ilişkili olan *lekythos*,⁶⁸² Korinthos *aryballos* formunun Attika seramik ustaları tarafından geliştirilmiş formudur. Aynı zamanda Attik bir form olan *Deinera* tipi, Korinthos *alabastron* formundan etkilenilerek oluşturulmuştur.⁶⁸³ Yağ gibi akıcı kokulu maddelerin saklayıcısı olan *lekythos*lar, oval veya silindir gövdeli bir kaptır. Amacına uygun olarak dar delikli bir boynu ve düz ağızlı kenarı bulunur, dönem ilerleyip kullanım amacı farklılaşmaya başladığında kulplar ve ayaklar eklenmiştir.⁶⁸⁴ Kullanım ihtiyaçlarına göre değişim gösteren koku kabı, ilk olarak omuzlu olarak ifade edilebilecek formdur. Bu form MÖ 6. yüzyılın ikinci çeyreğinde görülmeye başlar. Her ne kadar farklı olduğu düşünülse de Attik formda yapılan omuzlu *lekythos*lar, biçim olarak omuz kısmından gövdenin ayrılarak yapıldığı bir kaptır. Kısa boyunludur fakat MÖ 6. yüzyılın üçüncü çeyreğinde daha bodur ve kısa boyuna sahip omuzlu *lekythos*lar görülmektedir. Bu dönemde yapılan *lekythos*lar genellikle siyah bir bantla omuz ve gövdesinden ayrılmıştır. Aynı yüzyılda omuzlu *lekythos*ların omuz kısmının daralmış ve gövdenin daha uzun bir forma dönüşmüş olduğu görülmektedir. MÖ 500'e gelindiğinde standart silindir formlu *lekythos*lar oluşmuştur.⁶⁸⁵ *Lekythos*lar, ilk anlamda topraktan yapılmış mezar kabı olarak düşünülür. Ölülerin gömülmesi sırasında *lekythos*lar güzel kokulu yağ ile doldurulur, tabutun yanına konulurdu, mezarla birlikte indirilerek, hatta mezarın basamaklarına da dizilirdi. Bu şekilde yapıldığında mezara büyük bir değer kattığı da düşünülmektedir.⁶⁸⁶

⁶⁸² Elferink, 1934: 8.

⁶⁸³ Yiğit, 2007: 10.

⁶⁸⁴ Yılmaz, 1995: 33.

⁶⁸⁵ Yiğit, 2007: 10-11.

⁶⁸⁶ Yılmaz, 1995: 33.

Şekil 2.7. MÖ 5. yüzyıla tarihlenen Lekythos

2.3.4. Aryballos

Hellence “çanta” anlamına gelen *aryballos*,⁶⁸⁷ Antik Çağ’da parfüm şişesi ya da dar boyunlu yağ şişeleri için kullanılan kelimedir. *Aryballos* formunun ilk olarak ortaya çıktığı dönemle ilgili birtakım tartışmalar söz konusudur. Bu konuda çalışmalarını yürüten Payne’e göre bu form Kıbrıs kökenlidir ve Korinthos’ta Girit etkisiyle Protokorint Dönemi’nden itibaren görüldüğünü, bunun üzerine Amyx, Girit etkisini kabul etmeyerek bu formun Korinthos’ta icat edildiğini öne sürmektedir.⁶⁸⁸ Yaklaşık olarak MÖ 6. yüzyıldan beri bilinen kap formu Roma döneminde daha yaygın yapılmış ve kullanılmıştır. Mezarlarda bulunan yağ ve koku kabı olan *aryballoslar*, erkeklere has özellikle atletler tarafından kullanılan, küçük küre biçimli kaplardır.⁶⁸⁹ Mezar hediyesi olarak sıkça kullanılmasına rağmen mezar gelenekleri için yapılmadığı düşünülmektedir. *Aryballos* formunun ölünün hazırlanması aşamasında kullanılan içerisine yağ ve parfüm konulduğu için ya da ölünün eşyaları arasında yer aldığı için ölü gömme geleneklerinde mezar hediyesi olarak önemli bir yere sahiptir.⁶⁹⁰

Aryballoslar, topraktan değil, metal veya özel tabaklanmış deriden yapılmışlardır. Camdan yapılan örnekleri, içe katlanıp üstten düzleştirilmiş ya da yakalı ağız kenarına

⁶⁸⁷ Er, 2012: 46.

⁶⁸⁸ Kasapoğlu, 2013: 25.

⁶⁸⁹ Yılmaz, 1995: 33.

⁶⁹⁰ Kasapoğlu, 2013: 24.

sahiptirler. Dip kısımları çoğunlukla iç bükeydir.⁶⁹¹ Seramik taklitleri hediyeler, mezar veya tören armağanı için yaygın kullanılmamıştır. Vazo resimleri üzerinde görülen *aryballos*lar yuvarlak ya da dipte bir durma yüzeyleri var olarak resmedilmiştir. Bununla beraber, *aryballos*ların çoğu kulpsuz olmakla birlikte, yuvarlak veya düz bir tabandır. MÖ 5. yüzyılın ilk yarısında daima kulplu olarak üretimi ve ticareti yapılmaktadır.⁶⁹² Başlangıçta kulpsuz olarak üretilen daha sonra kulplu olan üretimi yapılan *aryballos*lar, küçük boyutlu olmakla birlikte kulplu olanların ipler yardımıyla boyun ya da kola takılarak taşındıkları düşünülmektedir.⁶⁹³

Erkeklerle has olduğu düşünülen ve mezarlarda bulunan *aryballos*ların, sünger ve *strigilis* ile beraber kullanıldığı düşünülmektedir. *Gymnasion*larda⁶⁹⁴ spor yapanların temel olarak kullandığı içlerine kokulu merhem ya da yağ koymak için kullanıldığı bilinmektedir. Arkaik Dönem vazoları üzerinden sevilen atlet ve güreş konularının işlendiği sahnelerde *aryballos*ları görmek mümkündür.⁶⁹⁵ Her ne kadar erkeklerle özel koku kapı olduğu düşünülse de banyo eşyası olarak nadiren de olsa kadınlar tarafından da kullanılmıştır. Çanakkale-Gümüşçay⁶⁹⁶ kazılarında bulunan Polyxena Lahdi'nden çıkarılmış olan cam *aryballos* içerisinde kozmetik için kullanılan materyalin kalıntısının bulunması, bu kapların kadınlar tarafından kozmetik amaçla kullanıldığının kanıtıdır.⁶⁹⁷

⁶⁹¹ Kurup, 2015: 80.

⁶⁹² Yılmaz, 1995: 34.

⁶⁹³ Eker, 2014:110.

⁶⁹⁴ *Gymnasion* kelimesi Helenlerce *gymnos*, çıplak kelimesinden gelmektedir. Hellas'ta özellikle beden eğitime yönelik okullara verilen ad olmakla birlikte idmanların çıplak olarak yapıldığı için bu ada sahiptir. Hem zihinsel hem bedensel eğitime önem veren Helenler için *gymnasion*lar yaşamın temel öğesidir. *Gymnasion*larda güreş ve benzeri sporlar yapılmaktadır. Bu sporları yaptıkları yer açık bir avlu ve koşu pistinden meydana gelmektedir. Aynı zamanda soyunma, yağlanma, jimnastikler için pudralama odaları, top oynama, yıkanma ve konferans salonları da *gymnasion*lar içerisinde yer almaktadır. Sadece Helenler toplumunda önemli bir yere sahip olmayan *gymnasion*lar Hellenistik ve Roma dönemlerinde kente armağan olarak yapılan yapılar arasındadır. Bkz. Howatson, 2013: 355-356

⁶⁹⁵ Yılmaz, 1995: 33.

⁶⁹⁶ Sevinç, 1996: 443-449.

⁶⁹⁷ Eker, 2014: 110.

Şekil 2.8. MÖ 4. yüzyıla ait Aryballos

2.3.5. Amphoriskos

Hellence “*amphi*-her iki kenarda” ve “*phero*-taşımak” kelimelerinden gelen *amphoriskos* sözcüğü koku taşıma kabıdır. *Amphora* ile karşılaştırıldığında onun minyatürü olarak adlandırmak mümkündür.⁶⁹⁸ Bu benzetmeyi, *amphoraların* genellikle şarap ya da zeytinyağı taşımak için kullanıldığından dolayı aldığı düşünülmektedir. Aynı zamanda bu form, ticarete kullanılan formlardan birisi olmuştur.⁶⁹⁹ *Amphoriskosların* ise daha küçük boyut olmasından dolayı kozmetik amaçlı koku ve yağları koymasından anlamaktayız.⁷⁰⁰ Kum kalıp ya da iç kalıp tekniği adı verilen yöntem ile yapılmış olan bu kaplar özellikle parfüm koymak için kullanılmıştır. Elde kolay taşınabilir, şekline göre üç farklı türü olduğu arkeolojik kazılar sonucunda ortaya çıkmıştır.⁷⁰¹ Dışa taşkın olan ağız kenarları, kısa boyunları, yumurta biçimi gövdeleri, sivri dipleri, düğme ya da topuz olarak adlandırılan tutamakları vardır.⁷⁰² Şekilleri sivri dipli olduğu için ayakta durabilmesini sağlamak amacıyla camdan ve metalden ayaklıklar kullanılmıştır. Bu ayaklıkların camdan olanlarına Tanagra’dan MÖ 5. yüzyıl örneğini vermek mümkündür.⁷⁰³ Dönemin ilk zamanlarında

⁶⁹⁸ Başaran, 199: 158.

⁶⁹⁹ Panagou, 2016: 207.

⁷⁰⁰ Kurup, 2015: 78.

⁷⁰¹ Immerwahr, 1971: 257.

⁷⁰² Kurup, 2015: 78

⁷⁰³ Eker, 2014: 107.

genellikle *amphoralar* varken; seramik *amphoriskos*ların ilk örneklerine MÖ 7. ve 6. yüzyıllarda Korinthos'ta karşımıza çıkmaktadır.⁷⁰⁴ Cam *amphoriskos*lar da aynı dönemde yapılmış olan seramik *amphoriskos*lar gibi kısa boyunlu, geniş omuzlu, dibe doğru daralan yumurta tipi gövdeli ve ters konik ve topuz ayaklıdır. Cam *amphoriskos*lar genellikle koyu mavi cam üzerine cam iplikleriyle sınırlandırılmış alanda açık renklerle zigzag veya fisto bezemesi yapılırken; seramik eserlerde gövdedeki bezemeli alanlara bazen mitolojik sahneler de işlenmiştir. *Amphoriskos*larda cam kullanımı genellikle MÖ 6. ve 5. yüzyıllardan itibaren yaygın olarak görülmektedir. Bunlara ek olarak camdan yapılan *amphoriskos*ların Akdeniz kültüründe daha yaygın olarak üretildiği görülmektedir.⁷⁰⁵

Kozmetik amaçlı kullanıldıklarına dair canlılığını kaybetmeyerek tam olarak yapıldığı dönemi anlamamızı sağlayan örnekler Antalya Müzesi'nde sergilenmektedir. Müze tarafından Antalya Doğu Garajı Mevkii, Antik Nekropol Kurtarma Kazısı'nda ortaya çıkarılmış Hellenistik Dönem'e ait olan cam *amphoriskos*tur. İçinde cam damlalık ve kapağıyla birlikte *in situ* olarak bulunmuştur.⁷⁰⁶

Şekil 2.9. MÖ 6. ve 4. yüzyıllara ait Doğu Akdeniz'de ortaya çıkarılan *Amphoriskos*

⁷⁰⁴ <https://www.metmuseum.org>

⁷⁰⁵ Eker, 2010: 109.

⁷⁰⁶ Eker, 2014: 107-108.

2.3.6. Lydion

Lydia bölgesinin coğrafi sınırları kesin olarak çizilmese de MÖ 7. ve 6. yüzyıllar içerisinde diğer Batı Anadolu'daki kültürlerden, yapmış oldukları seramikler ile ayrılmaktadır. Lydialıların yapmış olduğu kendilerine özgü olan seramikler sayesinde kültürünü ve karakteristik özelliklerini tanımamız mümkün olabilmektedir.⁷⁰⁷ *Bakkaris*,⁷⁰⁸ *Brethon* ya da *brentheion myron* gibi çeşitli isimlere sahip olan bitkinin içerisinde konulduğu düşünülen parfüm kabı *lydion*'dur. *Lydion*lar geniş bir alanda kullanım imkânı bulmuş, Lydia'da yapılan seramikler içerisinde taklitleri yapılmış en popüler Lydia formu olarak bilinmektedir. Yapılan arkeolojik kazılar sonucunda *lydion*lar dönemin en fazla ticaret yapılan bölgesi olan Sardeis'te üretilmiş aynı zamanda bu formun Batı Anadolu kentlerinde ve Phrygia bölgesinde de üretimi yapılmıştır. Aynı zamanda Hellas-İtalya örneklerinin Lydia taklidi olduğu ve bu kap formlarının Lydia'ya ait olması gerektiği düşünülmektedir.⁷⁰⁹ Gün yüzüne çıkarılan *lydion*lar genellikle *nekropollerde* ve sonra yerleşim alanlarındadır. Birbiri ile etkileşim halinde olan toplumlar her alanda olduğu gibi parfüm kabı yapımında da etki halindedir. Çoğu bilim adamı bu bölgelerde yapılan parfüm kaplarının Mısır toplumunda yapılandan etkilenildiğini düşünmektedir. Bunları doğrular nitelikte, Mısır'da *oniks* ve cam örneklerinin de olduğu *lydion* benzeri bu kaplara Anadolu'da, Erken Bronz Çağ'a ait mezar buluntuları içerisinde Doğu Akdeniz ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde rastlanmıştır.⁷¹⁰

*Lydion*lar, yuvarlak gövdeli; düz, sade, basit süslemeli, daha incelikli biçimlendirilmiş bantlı ve Ionik tip olarak adlandırılmış olan figüratif süslemelere sahip olmak üzere üç tipte yapılmıştır. Genellikle küçük kulpsuz oluşu ile karakterize edilen, kuşak şeklinde ağız kenarları olan, dışa açılan ve yükselen boyunludur. Ortalama yükseklikleri 8-9 cm olmakla birlikte 24.3 cm'ye kadar yüksek olanları da kazılar sonucunda ortaya çıkarılmıştır.⁷¹¹ Yüzeyleri; yivli, plastiki fitilli, çizgi boyalı, mermer taklidi tarzında ya da sade, düz olarak farklı şekillerde bezeli olarak yapılmışlardır. Yapılmış olan bu *lydion*ların orijinalleri olduğu gibi taklitleri de aynı dönemde vardır. İtalya ve Hellas'ta bulunan en erken *lydion* örneklerinin birçoğunun Doğu Hellen taklidi olduğu düşünülmektedir. Aynı zamanda bu ürünün deniz aşırı ticaretinin Batı Anadolu Hellen

⁷⁰⁷ Gürtekin-Demir, 2010: 41.

⁷⁰⁸ Ath. XV. 690 b.

⁷⁰⁹ Greenewalt, 1966: 4.

⁷¹⁰ Temiz, 2007: 11.

⁷¹¹ Greenewalt, 1972: 133.

kolonileri tarafından yapılmış olması, düşünölen fikri doğrular niteliktedir. Ticaret ürünü olarak fazla talep MÖ 6. yüzyılın üçüncü ve ikinci çeyreğinde, Kroisos döneminde denk gelmektedir.⁷¹²

MÖ 6. yüzyılın son çeyreğinde parfüm kabı olarak kullanılan *lydion*ların boyutlarında bir küçölme görölmektedir. Bu durum bize, *lydion* ticaretinin ve endüstrisinin düşöşe geçtiğini göstermektedir.⁷¹³ Tıpkı günümüzde olduğu gibi kozmetik piyasası antik çağda da değişikliğe uğramıştır. *Lydion* üretiminin azalmasını da parfüm tercihlerinin değişmesi ve talep edilen ürünlerin farklı olması şekilde yorumlamak mümkün olabilir.⁷¹⁴

Şekil 2.10. Gordion’da bulunan, MÖ 560-520’ye tarihlenen Lydion

⁷¹² Temiz, 2007: 12.

⁷¹³ Greenewalt, 1966: 102.

⁷¹⁴ Plin. *H.N.* XII, 84; VI. 101.

3. BÖLÜM

3. DUYULAR VE DUYGULAR

3.1. Antik Çağ Kaynaklarına Göre Parfüm Tercihleri

Eski sanat dallarından birisi olan parfüm üretimi, Eski Mısır Krallık Dönemi ve erken ikinci binyıl Mezopotamya ve Filistin bölgelerinde hayatın önemli bir noktasında olduğu, yapılan araştırmalar sonucunda kanıtlanmıştır. Kaynaklar sınırlı sayıda bilgi verse de ilk parfüm yapımı bahsetmiş olduğumuz bu medeniyetlerde başlamıştır. Parfüm üretiminin Hellen ve özellikle Hellenistik Dönem’de hangi materyalleri kullandıklarına, parfüm elde etmek için hangi yöntemlere başvurdıklarına dair bilgilerimiz daha belirgin hale gelmiştir. İlk bilgilerimizi arkeolojik kazılar sonucunda elde etmekle beraber ilerleyen zaman dilimlerinde yazılı kaynaklar da parfüm üretimi ve kullanımı hakkında önemli bilgilere yer vermişlerdir. Son yapılan arkeolojik kazılar da Hellenistik Dönem ve erken Roma İmparatorluğu boyunca kullanılan, Delos ve Filistin’de iki parfüm dükkânının var olduğunu ortaya çıkarmıştır. Bölgede yapılmış olan bu kazılar ticaret için önemli olduğu kadar sosyal hayatta da parfümün önemini kanıtlar niteliktedir.⁷¹⁵

Yapılan çalışmaların sonucunda arkeolojik ve yazılı kaynaklar bize parfüm yapımının ilk olarak Mısır’da gerçekleştiğine dair bilgiler vermektedir. Bununla birlikte Mısır medeniyetinin geç döneminde ve onlarla ticaret aracılığıyla etkileşimde bulunan hem Hellen hem de Roma toplumlarında Mısır’da yapılan parfümlerin ünü yayılmıştır. Parfüm yapımında kullanılan materyallerin yazılmış olduğu reçeteler MÖ 1600 tarihinden günümüze kadar kalmayı başarmıştır.⁷¹⁶ Mısır’da ortaya çıkarılan duvar resimlerinde, örnek vermek gerekirse Rekhmireh Tapınağı’nda (yaklaşık olarak MÖ 1430), parfümün nasıl yapıldığına dair izler görmek mümkündür. Yapılmış olan bu duvar resimlerinden, reçineler ve diğer materyallerin ezildiğini, harç halinde öğütüldüğünü ve daha sonra yağ ile karıştırıldığını görmekteyiz. Harç haline gelen materyallerin yağın ve kokulu maddelerin birbirine iyice karıştırılması için kazan içerisinde ısıtıldığı resmedilmiştir. Buna ek olarak, farklı bir gösterim de materyallerin bir çuvalın içine konularak, esans ve yağlarla birlikte sıkılmak için bir kabın üzerine döküldüğü ve presleme yöntemiyle özünün çıkarıldığı belirgin

⁷¹⁵ Brun, 2000: 277.

⁷¹⁶ Groom, 1992: 74.

olarak işlenmiştir.⁷¹⁷

Yukarıda bahsetmiş olduğumuz hammaddeler ve çeşitli teknikler kullanılarak elde edilmiş olan parfümler, Mısır toplumu tarafından kozmetik amaçla kullanılmıştır. İncelikli bir yaşamı olan Mısır halkı özellikle seçkin insan grupları, kişisel bakım için her şeyi yapmıştır. Buna örnek vermek gerekirse, Yeni Krallığın zirvesi olan XVIII. Dönemi’nde yaşayan Tutu adındaki bir kadına ait olan makyaj kutusunda, kişisel bakım için kozmetik ürünleri bulunmuştur. Bu kozmetik ürünlerin arasında göz farı, fildişinden tarak ve pembe deri sandaletler bulunmasının yanı sıra parfüm şişesinin de var olduğu düşünülebilir.⁷¹⁸ Bununla birlikte kokulu yağlar ve parfümlerin kullanımı dini törenlerde de önemli bir yer tutmuştur. Kokulu yağ olarak adlandırılan parfüm veya merhemlerin tıp alanında kullanımı söz konusudur. Ölülerini gelenek olarak mumyalayan Mısır halkı, bu inançtan dolayı tıp alanında da gelişme göstermiştir. Mumyalanan ölümlere parfümlü yağların da kullanıldığı bilinmektedir.⁷¹⁹

Çalışmamız Eskibatu tarihi odaklı olmakla birlikte, bu pasaj da Kadim Yakındoğu’nun⁷²⁰ önemli destanlarından biri olan Gılgamış Destanı’na yer vereceğiz. En eski edebi eserlerden biri olmasıyla bilinen Gılgamış Destanı, MÖ 2. binyıl başında yazıldığı sanılmaktadır. Bu metin 11 tablete yazılmış olan yaklaşık 3600 mısradan oluşurken,⁷²¹ son yıllarda yapılan çalışmalar bir tableti daha bu destana kazandırmışlardır. 12. tablet olarak kabul edilen tablet konu bütünlüğü açısından Gılgamış Destanı’na ait değildir. Bu tablet “*Gılgamış, Enkidu ve Yeraltı Dünyası*” olarak adlandırılan ayrı bir Gılgamış öyküsüdür.⁷²² Bu tabletin bizim için önemi araştırmamızın temel konusu olan parfüm ve koku kavramlarının bu tablette geçmesi ve parfüm kullanmanın yaşam belirtisi olarak gösterilmesidir. Genel olarak destan Gılgamış’ın başından geçen olayları anlatmaktadır. Gılgamış, Güney Babil sınırları içerisinde yer alan Uruk şehrinin kralıdır. Halk arasında akıllı, bilgili, gezmiş görmüş, şeref düşkünü ve acımasız biri olarak tanınmakla birlikte babası Tanrı-lastirilen Lugalbanda, annesi ise Tanrıça Ninsun’dur. Bu

⁷¹⁷ Brun, 2000: 278

⁷¹⁸ Freeman; 2013: 69.

⁷¹⁹ Brun, 2000: 278.

⁷²⁰ Yakındoğu, en eski görkemli uygarlığın doğduğu yer olan Mezopotamya’dır. Yazının ve tekerleğin bulunuşu da dahil olmak üzere, kültürel alanda önemli ilerlemeler bu coğrafyada gerçekleşmiştir. Dolayısıyla bu bölge bir çok bakımdan, gerek Doğu gerekse Batı için sonraki kültürlerin beşiği olarak görülebilir. Yakındoğu için bkz. Hattstein, 2013: 16. Yakındoğu siyasi tarihinin detayları için bkz. Kuhrt, 2007. I-II.

⁷²¹ Hattstein, 2013: 46.

⁷²² Çığ, 2009: 39.

yüzden Gılgamış'ın üçte biri insan, üçte ikisinin Tanrı olduğu da bilinmektedir.⁷²³ Destan, Gılgamış'ın edebi hayat arayışının hikâyesini anlatır. Destanın ilk tabletinde, Gılgamış'ın nasıl biri olduğu, Uruk şehri için yaptırdıkları ve halka verdiği sıkıntı, Enkidu'nun kırlarda yaratılışı ve onu uygarlaştırması için bir kadınla tanışması anlatılır. İkinci tablette Enkidu ile Gılgamış'ın karşılaşmasından ve aralarında ilk görüşte yakın bir kardeşlik hissinin doğmasından bahsedilmektedir. Üçüncü ve altıncı tabletler arasında Enkidu ve Gılgamış'ın maceraları konu edilirken, yedinci tablette Enkidu'nun hastalanıp öldüğü, sekizinci tablette ise Gılgamış'ın bu ölümden çok etkilenip, ölümsüzlüğü bulmak için yola çıkmasından söz ediliyor. Dokuzuncu, onuncu ve on birinci tablette ölümsüz olan Utanapistim'i bulmasından ve ölümsüz olan Utanapistim'den bunun nasıl olduğunu öğrenmek istemesi, bunun üzerine kendisinin Tufan hikâyesini anlatmasıyla bitiriliyor. Utanapistim destanın son tableti olan on birinci tablette, Gılgamış'ın ölümsüzlük olmasa da gençlik otu verdiğinden fakat bu otu yılanın yediğinden bahsedilmektedir.⁷²⁴ Daha önce belirtmiş olduğumuz gibi son tablet olan 12. tablet çalışmamız için önemlidir. Bu tablet, Gılgamış, Enkidu ve Yeraltı Dünyası'nda geçen olayı konu edinmektedir. Tablette ilk olarak Gılgamış'ın tukku ve mukkusunun yer altına düştüğü, onu nasıl çıkaracağı konusunda derin üzüntü yaşarken, Enkidu'nun gidip onu alacağını söylemesi üzerine, Gılgamış'ın Enkidu'ya sözleri bizim için oldukça önem arz etmektedir:

“Yeraltı'na inmek istersen

iyice kulak ver şu sözlerime:

Üstüne temiz giysiler giyme,

ölüler yabancı olduğunu anlarlar;

kokulu yağlar sürünme,

*kokuyu alanlar çevrene üşüşür... ”*⁷²⁵

Gılgamış Destanı'nın bu bölümü bizlere, yaşayan insanların ölümlerden farklı olarak parfüm kullandığını göstermektedir.

Eskibatı tarihinin en eski yazılı kaynakları MÖ 2. binyılın ortalarında Girit'den

⁷²³ Çığ, 2009: 38.

⁷²⁴ Çığ, 2009: 38-39.

⁷²⁵ Gılgamış Destanı, XII. 10-15.

gelmektedir. MÖ 3500-1450 arasında adada sürdürülen yaşam günümüz araştırmacıları tarafından Minos kültürü olarak adlandırılmıştır. Minos'luların kullanmış oldukları Linear A ve Linear B yazı sistemlerinden ikincisi ilkinin göre daha iyi çözümlenmiş ve Girit Adası'nda seçkinlerin ayrıcalıklı yaşantıları hakkında bilgi sahibi olmamızı sağlamıştır.⁷²⁶ Çözümlenmiş olan bu belgelerden, parfüm yapımının ve kullanımının Hellen toplumunda önemli bir yere sahip olduğunu, Orta Bronz Çağ boyunca Girit merkezli yerleşim yerlerinde parfüm yapımının var olduğunu öğrenmekteyiz. Arkeolojik kazılar sonucunda Knossos Sarayı'ndan binlerce tablet ortaya çıkarılmış ve bu tabletlerin arasında çalışmamız açısından önemli olacak bilgilere rastlanmıştır. Bu tabletlerden parfüm yapımından kullanılan materyaller ve kalıcılığını sağlamak için kullanılan yağlar hakkında bilgi edinmekle birlikte *arepazoo* ya da *kupirijo* kelimeleri diğer bir anlamıyla "Kıbrıslı" olarak adlandırılan kişilerce parfümlerin yapıldığını öğrenmekteyiz. Tabletlerin yanı sıra parfüm yapımının nasıl olduğuna dair kesin bilgilerin 13. yüzyılın sonunda sarayda çıkan yangın sonucunda yok olan Pylos kentinden elde edildiği düşünülmektedir.⁷²⁷ Hellen toplumu, çoğunlukla çiçeklerden yapılan parfümleri kullanmışlardır. Diğer kokulu materyallerden de yararlanılarak yapılan parfümlerin çiçekli kokular kadar olmasa da toplumda ilgi gördüğü düşünülmektedir.

Çalışmamız açısından önemli olan Roma toplumu, birçok konuda kronolojik olarak kendilerinden eski olan Hellenlerden etkilenmişlerdir. Bu etkileşimin büyük çoğunluğunun MÖ 168'den itibaren Roma'nın Makedonya ve Hellas'ı ele geçirmesiyle gerçekleştiği kabul edilmektedir. Sanat, mimari, günlük yaşam ile birlikte mutfakta ve parfüm yapımında da Romalılar Hellenlerden etkilenmişlerdir.⁷²⁸ Hellenlerin kullanmış oldukları parfümlerle birlikte Mısır toplumunun yapmış olduğu parfümler de Roma toplumunda yerini almıştır. Parfüm yapımında kullanılan materyaller yerel olmakla birlikte devletin sınırları genişledikçe yerellerin yanı sıra çeşitli materyallere de yer verilmiştir. Ticaret aracılığıyla ilişki kurdukları toplumlardan parfüm yapımında kullanılacak olan materyalleri ülkelerine getirmişler, öğrenmiş oldukları parfüm yapım teknikleriyle bunları parfüm haline getirmişlerdir. Örneğin Asia Minor'dan safran, Filistin'den balsam ve Arabistan'dan parfüm yapımında kullanılan materyaller getirilmiştir.⁷²⁹

Roma parfümlerini kendi arasında üç gruba ayırmak mümkündür. İlk olarak katı

⁷²⁶ Güveloğlu, 2018: 30.

⁷²⁷ Brun, 2000: 281.

⁷²⁸ Güveloğlu, 2018: 73.

⁷²⁹ Groom, 1992: 206.

parfümler (*hedysmata*) genellikle hayvan yağlarından elde edilen parfümlerdir; sıvı parfümler (*stymmata*) baharat ve çiçek reçinelerinin karıştırılmasıyla elde edilmiş ve son olarak kokulu tozlar (*diapasmata*) olarak adlandırılmıştır. Kokulu tozlar, susam, mercanköşk, günlük ağacı, laden, Hint sümbülü gibi materyallerin kurutulmuş malzemelerinden yapılmıştır.⁷³⁰

3.1.1. Hellen Edebiyatında Parfüm

Epos ya da destan, edebiyatta geniş kapsamlı, üslupça görkemli, *heksameton*, vezinde yazılmış olan şiidir. İnsanüstü bir kahramanın ya da kahramanların bir arayış ya da zorlu bir uğraş içindeki serüvenlerinin anlatıldığı öykülerdir.⁷³¹ Konusunu mit, söylence, tarih ve masal oluştururken okuyucunun ve dinleyicilerin ilgisini çekecek olan, kahramanlık, ölüm, savaş, aşk ve vatan sevgisi gibi toplumun kalabalık kesimi tarafından benimsenmiş temalar konu olarak işlenmiştir. İşlenmiş olan bu konuların tarih öncesine dayandırılma zorunluluğu yoktur, işlenen konular mitolojide olduğu gibi kronolojiden bağımsız bir şekilde işlenebilir.⁷³²

Homeros'un *Ilyada* (*Illias*) ve *Odyseia* (*Odyseia*) destanları ile başlayan Hellen edebiyatı Hellen şiir geleneğinin en önemli örnekleridir. Homeros destanları Hellen toplumunun içinde bulunan şiir geleneğinden doğmuştur. Kökenleri kayıp olmakla birlikte, Homeros destanlarında anlatılan olaylardan önce bir yaşanmışlık vardır. Bu yaşanmışlığı kısaca özetlemek gerekirse, MÖ 2. binlerde var olan ve dağınık şekilde yaşayan kavimler 8. yüzyılda Hellen adı altında birleşmişlerdir. Dor, Ion ve Aiol kavimlerinden meydana gelen Hellenler, Trakya, Makedonya, Ege Adaları ve Anadolu'nun batı kıyılarına yerleşmişlerdir. Bahsetmiş olduğumuz bu kavimler yerleştikleri bölgelere gelinceye kadar pek çok savaş, göç, çarpışma geçirmiştir. Geçirmiş oldukları bu süreçte destanın tohumunu teşkil edecek olan kahramanlık öyküleri meydana getirmişlerdir. Meydana gelen bu şiirler kentten kente dolaşan, prens konaklarında konuk edilen ozanlar tarafından anlatılmış bu şekilde yayılmıştır.

Aiollerin başlatıp Ionların geliştirmiş olduğu destan örnekleri Ionia'da Homeros ile üst seviyeye ulaşmıştır.⁷³³ Homeros'un destanlarından sonra, Hesiodos adlı ozanın yazmış

⁷³⁰ Groom, 1992: 206-207.

⁷³¹ Howatson, 2013: 294.

⁷³² Güveloğlu, 2018: 46-47.

⁷³³ Sarıgöllü, 1973: 5-6.

olduğu destanlar Hellen edebiyatı için önem taşımaktadır. *Tanrılarının Doğuşu* ve *İşler ve Günler* isimli destanları didaktik özellik taşımaktadır. *Tanrılarının Doğuşu* eserinde Aphrodite'nin deniz köpüklerinden doğduğunu ifade eden ozan aynı zamanda kıyıya çıktığında “Kıbrıslı” olarak da tanındığını eserinde belirtmiştir.⁷³⁴ Homeros'un *Odyseia* destanında Odysseus'un yurduna kılık değiştirerek döndüğü zaman onu ilk olarak köpeği Argos tanımıştı. Köpeklerin kokulara karşı hassas olduğunun farkında olan ve destanında bu hassas bilgiyi bize aktaran Homeros çalışmamızın çıkış noktasını oluşturmuştur. Bununla birlikte dili, içindeki fikirleri ve adetlerinin ilk olarak bahsedildiği *Ilyada* destanı parfüm konusunda da önemli bilgiler sunmaktadır.

Homeros'un Troia Savaşı'nın dokuz yıl süren fakat elli bir günlük bir zaman dilimini anlattığı *Ilyada* destanında kokuların savaşın arka planında kaldığını söylemek mümkündür.

Homeros, iki orduyu savaş meydanında karşı karşıya getirdiği III. bölümde Menelaos'un Paris ile teke tek dövüşmeyi teklif etmesinden bahsetmektedir. Dövüşü kazanan kişi Helena'yı alacaktır. Öneriyi kabul eden Aleksandros silahlarını kuşandıktan sonra Troialılar ile Akhalar arasındaki savaş meydanında yerlerini almışlardır. Savaş meydanındaki üstünlük Menelaos'ta iken Tanrıça Aphrodite, Aleksandros'u kaçıırır. Homeros, Aleksandros'u getirdiği yeri aşağıdaki dizelerle anlatır;

*Paris'i ne yapıp öldürecekti ki,
geldi Aphrodite kaptı kaçırdı onu,
bir tanrıça için bu ne kolay bir işti,
koyu bir dumanla onu çabucak sarıverdi,
götürdü bıraktı yatak odasına,
kubbeli, güzel kokulu.
Helene'yi çağırmaya gitti bu kez tanrıça;
baktı yüksek kulesinin üstündeydi o,
Troyalı kadınlar sarmıştı dört yanını.
Güzel kokulu başörtüsünden tutup çekti.⁷³⁵*

⁷³⁴ Hes. Th. 195-200.

⁷³⁵ Hom. Il. III. 380-385.

Yukarıdaki dizeler odalarda bulunan ve güzellik algısı olarak hoş kokulu olmasının önemli olduğunu vurgulayan dizeleridir. Homeros, Hektor ve karısı Andromakhe’yi karşı karşıya getirirken, bir sonraki dizelerde Hektor’un oğlunu kucağına alıp sevdikten sonra⁷³⁶ Zeus’a ve diğer tanrılara yakarmasını ve oğlu için iyi dileklerde bulunmuş olduğunu okumaktayız. Hektor, oğlunu karısının eline verdikten sonra, “*güzel kokulu bağına bastı oğlunu*” dizesi kadın ve kokular arasındaki ilişkiyi göstermektedir.⁷³⁷

Homeros’un *Ilyadası*’nda aristokrat insanların yaşamlarından izler bulurken bununla birlikte tanrılarla iç içe olduklarını, tanrıların da insanlar gibi davrandıklarını görmek mümkündür. Bunlara paralel olarak tanrı ve tanrıçaların anlatı içinde sürekli var olduğunu da görmekteyiz.⁷³⁸ Tanrıların insanların yaşamına benzer bir yaşam sürdüğünü bilmekteyiz.⁷³⁹ Tanrılara verilen önem esas itibariyle toplumun dine verdiği önemi de göstermektedir. *Ilyada*’da sıkça gördüğümüz ölü ritüelleri ve tapınakları hakkında bilgilerimiz onların özelliklerini anlatırken de kendini göstermektedir. Örnek vermek gerekirse;

Vardılar hayvanların anası, kaynağı bol İda’ya

Gargaron’daydı Zeus’un tapınağı, kokulu sunağı.

*İnsanların, tanrıların babası durdurdu atları.*⁷⁴⁰

Homeros’a atfedilen *Ilyada* ve *Odyseia* destanlarının sözlü olarak nakledilen geleneğe dayandığını ve bunları aktaran saz şairlerinin anlattıkları olaydan sonra yaşamış olduklarını bilmekteyiz. Ozanlar, ünlü kahramanları ve bunlar etrafında örülmüş olayları anlatırken ölü gömme adetlerinden de sıkça söz etmişlerdir. Fakat göz önünde bulundurulması gereken husus şairlerin çoğu kez dinleyicilerin görgü sınırları içinde kaldıkları, halkın atasal gömme geleneklerine ısrarla bağlı olduklarıdır.⁷⁴¹

⁷³⁶ Hom. *Il.* VI. 465-470.

⁷³⁷ Hom. *Il.* VI. 480-485.

⁷³⁸ Homeros, tanrı ve tanrıçaları Olympos’tan yeryüzüne indirir. *İlyada*’da karşıt kamplarda savaştırır. Athena, Hera, Poseidon savaştan galip çıkacak olan Akhaların tarafında olurken, Apollon, Ares ve Aphrodite Troyalıların destekçisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bununla birlikte savaştaki kahramanlar arasında tanrıçaların oğulları da vardır. Aphrodite Aneias’ın annesidir. Savaş esnasında sadece savaş tutmadıklarını aynı zamanda fiziksel müdahil olduklarını görülmektedir. Tanrıların Troya savaşındaki etsini görmek için bkz Vidal-Naquet, 2015: 63-64.

⁷³⁹ *İlyada* ve *Odyseia* da Hellenlerin inanmış oldukları tanrılar ve tanrıçalar; kendilerine hasredilen efsaneleri, görevleri ve karakteristik özellikleri esas itibariyle toplumdaki kendilerini göstermektedir. Bkz. Can, 2012: 21.

⁷⁴⁰ Hom. *Il.* VIII. 45.

⁷⁴¹ Çapar, 1990: 66.

Ilyada destanında ölü gömme adetleriyle en detaylı bilgi edinebildiğimiz örnek, Akha kahramanı Patraklos'un gömülmesi olayının anlatıldığı dizelerdir;

*“Patraklos öldü, çıplak ölüsü için başladı kavga,
tolgası ışıldayan Hektor da aldı senin silahlarını.
Böyle dedi, Akhilleus'u kapkara bir yas bulutu kapladı.
İki eliyle aldı ocağın küllerini,
döktü başının üstüne, kirletti güzelim yüzünü.
Mis kokulu gömleği bulandı kapkara küle.⁷⁴²
Patraklos'u yıkamaya hazırladıkları dizelerde ise;
“Tanrısız Akhilleus böyle dedi, arkadaşlarını çağırdı,
bir büyük üçayak koyun dedi, ateşin üstüne,
yıkayın dedi Patraklos'un gövdesindeki kanı.
Koydular kızgın ateşin üstüne üç ayaklı kazanı,
su döktüler içine, tutuşturdular altındaki odunları,
alevler sardı üçayağın teknesini, su ısındı.
Kaynayınca tunç kazanın içindeki su,
yıkadılar ölüyü, parlak bir yağ sürdüler gövdesine,
dokuz yıllık bir merhemle doldurdular yaralarını,”⁷⁴³*

Patraklos'a yapılan ölü törenlerine ayrıntılı yer veren Homeros, Akhilleus'un ağıtında ona verdiği sözleri tutacağından bahsederken ölünün bedenine yapılanları böyle ifade etmiştir:

*“...
Akhilleus böyle meydan okudu,
ama köpekler uğraşamıyordu Hektor'la,*

⁷⁴² Hom. *Il.* XVIII. 22-25.

⁷⁴³ Hom. *Il.* XVIII. 340- 350.

*Aphrodite kovuyordu köpekleri yanından,
Zeus'un kızı gece gündüz,
gül kokulu tanrısal bir yağ sürmüştü ölünün bedenine,
Akhilleus onu sürüklerken yüzülmesin diye derisi.*"744

Hellen geleneğinde ölü, ağıtlar arasında eşyalarıyla birlikte yakılmıştır. Patraklos'un cesedenin yakıldığı odun yığının üzerinde hayvanların yakılması, kurban uygulaması olarak düşünülse de⁷⁴⁵ ölünün kemiklerinin konulacağı kabı yağ ile kaplamak için bu işlemin yapıldığı düşünülebilir. Nitekim Homeros'un aşağıdaki dizelerinden bunu anlamak mümkün olabilir.

“ ...
Önce başladılar ateşi söndürmeye kızıl renkli şarapla,
Yanan alevi, küme küme korları söndürmeye.
Ağlaya ağlaya topladılar arkadaşlarının ak kemiklerini,
Koydular onları altın bir kaba,
İki kat yağla kapattılar üstünü”746

...
Yıkamıştı onların bedenlerini ak suda,
Nice yağlar akıtmıştı yelelerinden aşağı.”747

Patraklos'un cenazesinde uygulanan adetlerin, Hektor'un Akhilleus tarafından öldürülmesinin ardından Hektor'un cenazesinin barakaya getirildiğini ve cenazeyi almak için Priamos'un Akhilleus'un barakasına gitmesi ve Hektor'u teslim ederken ölünün yağlanması ve o şekilde teslim edilmesini istemiştir. Cenazesi teslim edilen Hektor için yapılan ağıtların dokuz gün sürdüğü ve bu süre boyunca ateşte yakılması için odun taşındığını⁷⁴⁸ ve ardından yakılarak cenaze töreninin tamamlanmasıyla destanın son bulunduğunu okumaktayız.

⁷⁴⁴ Hom. Il. XXIII. 180-185.

⁷⁴⁵ Çapar, 1990: 68.

⁷⁴⁶ Hom. Il. XXIII. 250.

⁷⁴⁷ Hom. Il. XXIII. 280.

⁷⁴⁸ Hom. Il. XXIV. 660- 665.

“Hektor’un ölüsü için Priamos’un getirdiği.

İki keten çarşafla entari bıraktılar arabada,

bunlar ölüyü eve götürürken sarmak içindi.

Akhilleus çağırdı hizmetçileri buyurdu,

Gidin dedi, yıkayıp yağlayın ölüyü,

...

Yıkadı hizmetçiler ölüyü, ovdular yağla,

sardılar bir entariye, güzel bir keten çarşafla.”⁷⁴⁹

Destanlarda tanrı Apollon Lykia’lı Sarpedon’un⁷⁵⁰, tanrıça Aphrodite ise Troia’lı Hektor’un⁷⁵¹ cesetlerini “*ambrosia*” -bir tür tanrısal merhem⁷⁵² ya da yoksul halkın kolay kolay ulaşamadığı en değerli yiyecek⁷⁵³ - ile ovma suretiyle gömülene kadar sağlam kalmaları arzulanmıştır.

Ilyada’da kadınlara az yer verilmesinin yanı sıra bazı dizelerinde onların hazırlanırken kokulu yağlar kullandıklarını görmekteyiz.

“Hera içeri girip parlak kanatlarını örttü.

Tanrısal merhemle sildi gövdesindeki kirleri,

tanrılara yakışan kokulu yağla ovundu,

Zeus’un tunç eşikli evinde salladıkça bu yağ

kokular göklere, tapınaklara yayılırdı,

işte o yağ sürdü güzelim gövdesine,”⁷⁵⁴

Homeros’a atfedilen ikinci destan *Odysseia*, Kahramanlar Çağı olarak adlandırılan Arkaik Dönem’in savaş sonrasında, birçok serüven anlatıları arasında bir aile dramını ele

⁷⁴⁹ Hom. *Il.* XXIV. 580-585.

⁷⁵⁰ Hom. *Il.* XIV. 670.

⁷⁵¹ Hom. *Il.* XXIII. 185.

⁷⁵² Çapar, 1990: 67.

⁷⁵³ Güveloğlu, 2018: 51-136.

⁷⁵⁴ Hom. *Il.* XIV. 165-175.

almaktadır. *Odysseia*, *Ilyada*'nın devamı niteliğindedir. Troia Savaşı'ndan sonra galip gelen Akhaların ana yurtlarına dönüş hikâyesi anlatılmaktadır. Destanın kahramanı olan Odysseus birçok acı ve serüvenden sonra yurdu olan Ithake'ye kavuşur.⁷⁵⁵ Ithake'ye tanınmamak için yoksul bir insan kılığında dönen Odysseus,⁷⁵⁶ ilk olarak köpeği Argos tarafından tanınmıştır;

“ ...

*Böyle konuşurlarken onlar birbirleriyle,
yerde yatan bir köpek başını kaldırdı, kulaklarını dikti,
Argos'tu bu, sabırlı Odysseus büyötmüştü onu,
ama hayrını görmeden gitmişti kutsal İlyon'a,
genç adamlar ava götürürlerdi onu eskiden,
takarlardı yabankeçilerinin, geyiklerin, tavşanların peşine,
oysa şimdi bakımsız ve sahihsizdi,
...
İşte orada yatıyordu Argos, her yanı bit dolu.
Yaklaşan Odysseus'u hemen o anda tanıdı,
kuyruk salladı ve indirdi iki kulağını,
ama çok bitkindi, kalkıp gelememi efendisinin yanına.
Odysseus da başını çevirdi ve sildi gözünden akan yaşı,”⁷⁵⁷*

Homeros'un dizelerinden köpeklerin koku alma duyusunun ne kadar güçlü olduğunu, kılık değiştirmiş hatta yıllar geçmiş olmasına rağmen Odysseus'unkokusunu unutmadığını anlamaktayız. Dizelerinde bizlere bunu aktaran Homeros, bu ince ayrıntının bilindiğini ve koku alma duyusunun köpeklerde ne kadar güçlü olduğunu bizlere aktarmıştır. Homeros, *Ilyada* destanında olduğu gibi *Odysseia*'da da yaşadıkları yerleri betimlerken bahsetmiş olduğu yerlerin kokusunu ekleyip hafızalarda daha güçlü bir yer edinmeye çalışıldığı düşünülebilir. Odysseus ve arkadaşlarının Pylos'a varışlarını ve

⁷⁵⁵ Sarıgöllu, 1973: 8.

⁷⁵⁶ Hom. Od. XIV. 55.

⁷⁵⁷ Hom. Od. XVII. 290-300.

karşılama şekillerinin anlatıldığı III. bölümde at sürücüsü yaşlı Nestor, Athena için yakarıшта bulunmaları gerektiğini ve söylediği sözlerin yerine getirilmesi için çevresindekilerden dilekte bulunmuştur. Kurban kesiminin gerçekleşmesi için herkes farklı bir görevi yerine getirirken;

*“Aretos, güzel kokulu mahzenden
kurban suyu getirdi çiçekli bir leğende,
arpa sepetini tutuyordu öbür elinde.”*⁷⁵⁸

Hmeros, Telemakhos’un, Lakedaimonia’ya varışlarını ve Menelaos’un sarayında oğlunun ve kızının düğün düzenleyen Menelaos’un sarayına vardıklarını anlattığı pasajda, düğüne davet edilen konukların Menelaos’un karşısına çıkarılmadan önce zeytinyağı ile yıkanıp⁷⁵⁹ temizlendikten sonra masaya oturduklarını bizlere aktarmaktadır. Hmeros, aynı pasajın devamında Menelaos ve Telemakhos’un aralarında geçen konuşmalarına Helene’nin de katıldığını bizlere aşağıdaki dizelerle aktarmıştır;

*“Böyle düşünüp taşınırken gönlünde ve yüreğinde,
Helene çıkageldi yüksek tavanlı, güzel kokulu odasından,
Altın örekeli Artemis’e benziyordu tıpatıp.
Adraste bir iskemle getirdi, iri yapılı,
Alkippe de üstüne yumuşacık yünden bir halı yaydı.”*⁷⁶⁰

Telemakhos, Menelaos ve Helene’nin sarayından ayrılıp kendi evine dönmek istediğini ve saraydan ayrılışlarının anlatıldığı bölümde, Menelaos gitmek isteyen misafirleri için Boethos’un oğlu Eteoneus’tan ateşi yakıp, etleri kızartmasını istemiştir.⁷⁶¹ Bu esnada Menelaos, misafirleri için armağan hazırlamak için odasına gittiğini aynı zamanda odasının kokusunun nasıl olduğunu aşağıdaki sözlerden anlamaktayız;

*“...
Sonra Menelaos gitti güzel kokulu sandık odasına,
yalnız değildi, Helene ve Megapenthes de vardı yanında.*

⁷⁵⁸ Hom. Od. III. 435-440.

⁷⁵⁹ Hom. Od. IV. 45.

⁷⁶⁰ Hom. Od. IV. 120.

⁷⁶¹ Hom. Od. XV. 95.

*Geldiği vakit hazinenin bulunduğu yere,
bir tas aldı ordan Atreusoğlu, iki kulplu,
buyurdu gümüş bir sağrak almasını oğlu Megapenthes'e
...
Konağın içinden geçip vardılar yanına Telemakhos'un,
seslendi ona sarışın Menelaos, dedi ki:
"Nasıl düşündüysen Telemakhos bu dönüşünü aklında,
öyle gerçekleştirsin onu sana Zeus,
Here'nin uzaklardan gürleyen kocası.
En güzelini vereceğim sana evimdeki eşyaların."*⁷⁶²

Homeros'un *Ilyadası*'nda sık sık yer verdiği kadınların yağlanması *Odyseia*'da da karşımıza çıkmaktadır. Bu iki destanda da kullanılan yağların zeytinyağı olabileceği düşünülmektedir. Bilindiği üzere, zeytin ve zeytinyağı Antik Çağ'ın en önemli tarım ve endüstri ürünlerinin arasındadır. Deniz Tanrısı Poseidon ile Bilgelik Tanrıçası Athena'nın yarışı sonucunda Athena tarafından mızrağının topraktan çıkarılmasıyla zeytin ağacının olduğu mitolojik hikâyede anlatılmaktadır.⁷⁶³ İnsanoğlu, bu ağacın meyvesini yemekle kalmayacak aynı zamanda yağını çıkarıp kullanacak,⁷⁶⁴ ticaretini yapacak ve parfüm yapımında önemli bir materyal olarak kullanacaktır.⁷⁶⁵ Parfüm yapımında kullanıldığını Homeros'un *Odyseia*'sında okumamaktayız fakat kokusunu ve vücutta kullanımına bazı dizelerinde rastlamaktayız. Örnek vermek gerekirse, Nausikaa hizmetçi kızlarla birlikte Odysseus'un uyuduğu ormanın yanına giderken yanlarına annesi tarafından verilmiş olan eşyalar arasında yıkanmaları için yağı da almıştır;

⁷⁶² Hom. *Od.* XV. 95-110.

⁷⁶³ Zeytin ağacı ile anlatılan mitolojik hikayenin kahramanları Athena ve Poseidon'dur. İnsanlar Attika'ya yerleştiklerinde, hem Poseidon hem de Athena yeni kentin koruyucu ilahı olmak istemişlerdir. Poseidon üççatalı zıpkınının yere saplamış bunun sonucunda yerden doğan bir akarsu kent sakinlerinin denize ulaşmasını sağlamıştır. Bunun üzerine Athena insanoğluna sonsuz yakacak, yağ ve besin kaynağı sağlayacak aşılı bir zeytin ağacı dikmiştir. Athena'nın armağanının değerini gören insanlar, yeni koruyucu olarak Athena'yı seçmişler ve kentin adını Atina olarak değiştirmişlerdir. Bkz. Mitoloji, 2008: 139.

⁷⁶⁴ Aydınlatma için gündelik hayatta kullanılmıştır bkz. Apul. *Met.* II.24.

⁷⁶⁵ Güveloğlu, 2018: 147.

“ ...

*Kız binince arabaya, verdi ona anası
altın bir ibrik içinde su gibi bir yağ,
sürünsün diye yıkanırken hizmetçi kızlarla.”*⁷⁶⁶

“ ...

*çakıl taşlarını yıkadığı yere.
Güneşte kurumaktayken çamaşırlar,
kızlar yakınıp kokulu yağlar süründüler,
sonra ırmak kıyısında doyurdular karınlarını.”*⁷⁶⁷

Bir başka dizede de Demodokos’un Ares ile Aphrodite arasında geçen yakınlaşmaları anlattığı bölümde Aphrodite’nin Ares için hazırlanmasını şu dizelerle bizlere aktarmıştır Homeros;

“ ...

*onlar da kurtulur kurtulmaz ağır zincirler altından,
uçup gittiler göz açıp kapayıncaya dek,
Ares yol aldı Trakya’ya doğru,
gülümser Aphrodite de Kıbrıs’a gitti, Paphos’a,
kutsal bir koru, tüten sunaklar vardır ya, işte oraya.
Üç Güzeller yıkadılar orda onu
ve ovdular ölümsüz tanrıların bedenini parlatan yağlarla,”*⁷⁶⁸

Kokulu yağların kullanımı ile ilgili aşağıdaki dizelere yer veren Homeros;

*“Dokuz Musa da karşılıklı ağıtlar okudu güzel sesleriyle,
öyle dokunaklı çıkıyordu ki ağızlarından o ağıtlar,
kalmadı gözyaşı dökmeyen tek bir Akha.*

⁷⁶⁶ Hom. Od. VI. 75-80.

⁷⁶⁷ Hom. Od. VI. 95.

⁷⁶⁸ Hom. Od. VIII. 360-365.

*İşte böyle ağladık on yedi gün, on yedi gece,
ölümlü insanlar ve ölümsüz tanrılar ağladık sana.
Verdik seni ateşe on sekizinci gün,
kurban ettik çevrende semiz koyunlar, paytak yürüyen inekler.
Yakıldın tanrısal giysiler, kokulu yağlar, tatlı ballar içinde,*

...

*şafak sökerken topladık Akhilleus senin ak kemiklerini,
yıkadık onları duru şarapla ve kokulu yağlarla, ”769*

*“O ara ulu yürekli Laertes gitti kendi odasına,
yıkadı onu Sicilyalı hizmetçi ve ovdu kokulu yağla,
sırtına giydirdi temiz bir entari,
Athene de dikilip yanına güçlü kıldı bedenine kralın,
daha uzun görünmesini sağladı ve daha iri. ”770*

Zeytin ve zeytinyağının kullanımına değinen Homeros, bölge için diğer önemli hammadde kaynağı olan üzüme de yer vermiştir. Hellenlerin topraklarında oldukça fazla yetişen aynı zamanda gündelik hayatta önemli bir yere sahip olan üzüm, toplum tarafından iki yönlü kullanılmıştır. Hem taze veya kurutulmuş meyve olarak tüketiliyor, hem de sirke ve şarap yapımında kullanılıyordu. Hellenlerin önemli içeceği olan şarap, kolay bulunabilen, prestijli ve güvenilir bir içecektir. Ege ve Akdeniz çevresinde üzümün yetişmediği bir yer neredeyse yoktur bununla birlikte orta sınıf için şarap yapmak zor bir iş değildir. Nitekim Güveloğlu, prestijli olmasını Hellenlerin henüz kendileri şarabı içmemişken tanrılara sunulduğunu, hatta Hellen *pantheon*unda bağları koruyan ve insanlara şarap yapmayı öğreten bir tanrı bulunduğunu bizlere aktarmıştır.⁷⁷¹ Homeros’un *Odyseia* destanında şarabın yerini görmekle birlikte yemekten sonra tercih edilen bir içecek olduğunu anlamaktayız. Aşağıda da görüleceği üzere, destanda sadece içecek olarak değil kokusunun da hoş olduğundan bahseden dizeler de bulunmaktadır.

⁷⁶⁹ Hom. Od. XXIV. 60-65.

⁷⁷⁰ Hom. Od. XXIV. 365.

⁷⁷¹ Güveloğlu, 2018: 36.

*“O da bana parlak armağanlar sunduydu:
Yedi talant verdiydi, iyi işlenmiş altından,
baştan başa gümüş bir sağrak verdiydi
ve on iki testi şarap eklediği bunlara,
tatlı su katılmamış, tanrısal bir içkiydi bu,
evde hiç kimse bilmezdi onun yerini, ne bir hizmetçi, ne bir uşak,
bir kendisi, bir karısı bilirdi, bir de kâhya kadın.
Bu bal gibi tatlı kırmızı şarabı içeceğin vakit
karıştır bir sağrak dolusunu yirmi ölçü suyla,
öyle bir tanrısal koku yükselir ki, gel de içme.”⁷⁷²*

İçeceklerin neler olduğu ve onların kokularından bahseden Homeros aynı zamanda destanlarında şişlere takılarak açık ateşte kızartılan etlerin üzerine tuz serpiştiği ve bu şekilde yenildiğinden bahsetmektedir.⁷⁷³ Güveloğlu, balık ve diğer deniz canlılarının kansız hayvanlar statüsünde olduğunu ve kahramanlara verecek güç barındırmadıkları için mecbur kalınmadıkça avlanmadığını eserinde bizlere aktarmıştır.⁷⁷⁴ Homeros, balıkların kokuları hakkında bizlere deniz ihtiyarı Proteus’tan öğrendiklerini aşağıdaki dizelerle aktarmıştır;

*“...
pusunun en iğrenç zamanıydı bu,
denizin beslediği foklar çok pis kokuyordu,
neredeyse bayılacaktık kokudan,
nasıl yatılırdı deniz canavarının yanında?
Neyse ki tanrıça güçlü bir ilaçla kurtardı bizi:
akıttı hepimizin burun deliklerine
yanında getirdiği ambrosiadan.
Öyle tatlı kokusu vardı ki ilacın,*

⁷⁷² Hom. Od. IX. 200-210.

⁷⁷³ Hom. Il. I. 465. ; II. 425. ; VII. 315. ; IX. 205-210. ; IX. 465. ; XXIV. 620.

⁷⁷⁴ Güveloğlu, 2018: 49.

*ossaat bastırdı fokların kokusunu.”*⁷⁷⁵

Zeus ile Athena'nın aldığı karar sonunda tanrı Hermenias, Kalypso Adası'na gönderilmiştir. Hermanias'ın tanrıların buyruğunu Kalypso'ya ulaştırmak için çıktığı yolculuğu bizlere aktaran Homeros, mağaraya ilk girişi, Kalypso ile karşılaştıkları anı ve mağaranın içinde ve dışında var olan güzel kokuyu şu dizelerle bizlere aktarmaktadır;

*“Varınca ta uzaklardaki adaya,
çıktı karaya menekşe rengi denizden,
yürüdü gitti koca mağaraya doğru,
o mağarada güzel örgülü Nymphe otururdu.
Buldu onu içinde mağaranın.
Kocaman bir ateş vardı ocakta,
kokusu uzaklara yayılıyor, sarıyordu adayı
çatır çatır yanan dağ selvisinin, mazi ağacının.
Kalypso içeride türkü çağırıyordu güzel sesiyle,
kumaş dokuyordu altın mekikle tezgahına gide gele.
Gür bir orman sarmıştı mağaranın çevresini,
kızılağaçlar, kavaklar, güzel kokulu selviler.”*⁷⁷⁶

MÖ 4. yüzyıldan itibaren Hellen edebiyatında kahramanlık öykülerini konu edinen destanlar eskisi kadar ilgi görmemeye başlamıştır. Düz yazı ile tanışmaları şiire göre geç dönemde olsa da ilk MÖ 6. yüzyıldan itibaren geçmişte yaşanan olayları kaydetme geleneği başlatmışlardır.⁷⁷⁷ Başlatmış oldukları bu yazı türünde, insan topluluklarının geçmişini nesnel olarak araştırmak istemişler, insanların yapmış oldukları eylemleri anlatma girişiminde bulunmuşlardır.⁷⁷⁸

Kaydetme içerikli olarak başlayan bu yeni gelenek, dönemin diğer yazı türlerinden

⁷⁷⁵ Hom. Od. IV. 440-445.

⁷⁷⁶ Hom. Od. V. 55-60.

⁷⁷⁷ Güveloğlu, 2018: 53-54

⁷⁷⁸ Sina, 2008: 113.

ayrılması için yazarlarına *Logographoi* denmiştir. Dönemin önemli *logographos*ları⁷⁷⁹ arasında ilk olarak Hekataios akla gelirken, çalışmamız açısından önemli olan Herodotos'un *Historiai* (Tarih) adlı eserinde koku elde etmek için kullanılan materyallerin yanı sıra parfümden de bahseden pasajlar bulmak mümkündür. Herodotos "tarihin babası" unvanı ile bilinmektedir, bu unvanı ilk kez Cicero'dan almış olan Herodotos, MÖ 5. yüzyılda görüp incelediği toplumların yaşam biçimleri hakkında bilgiler vermiştir.⁷⁸⁰

Kokunun ilk keşfini, insanoğlunun ateşi keşfettiği zamana dayandıran modern çalışmalar, bazı ağaçlar ve reçinelerin yanınca diğerlerine göre daha güzel kokular yaydıklarını fark ettikleri ana dayandırmışlardır. Bununla birlikte ilk kokulu merhemlerin Neolitik Çağ'da, MÖ 7000-4000 yılları arasında, zeytin ve susam yağı ile kokulu bitkilerin karıştırılmasından elde edildiği bile düşünülmektedir.⁷⁸¹ Bu bilgiye kesin olarak bakılmasa da, Herodotos eserindeki bazı pasajlarda yanan ağaçların kokusunu bizlere şu şekilde anlatmıştır:

*"Kefenleme balla yapılır; ağıtlar Mısırlılarınkine benzer. Bir Babilli karısıyla her birleşmesinden sonra, yanan bir kokunun yanında oturup arınır; öbür yandan karısı da aynı şeyi yapar; seher vakti ikisi de yıkanır; zira yıkanmadan hiçbir kaba el sürmezler bu adet Araplarda da vardır."*⁷⁸²

Massagetler'in anlatıldığı bir pasajda;

*"Bir de derler ki, yemişleri başkalarına benzemeyen birtakım ağaçlar da bulmuşlardır: Bir yerde buluşup toplaşıyor, ateş yakıp çevresinde oturuyorlarmış; bu yemişleri ateşe atıp, yanan yemişlerin kokusunu çekiyorlarmış, Hellenlilerin şarapla nasıl sarhoş oluyorlarsa, bunlar da bu kokuyla sarhoş oluyorlarmış; daha çok yemiş atarlarsa daha çok sarhoş oluyorlar, o kadar ki, sonunda kalkıp oynamaya, türküler söylemeye başlıyorlarmış."*⁷⁸³

Tarihin babası, kurban törenlerinden ve ölü gömme geleneklerinden bahsederken kokulu bitkileri bu iki adette nasıl kullandıklarını da aşağıdaki pasajlarda şu şekilde açıklamıştır;

⁷⁷⁹ Logographoslar hakkında daha detaylı bilgi için bkz. Eti Sina, 2017.

⁷⁸⁰ Güveloğlu, 2018: 56.

⁷⁸¹ Yentürk, 2005: 7.

⁷⁸² Hdt. I. 198.

⁷⁸³ Hdt. I. 202.

“... Hayvanın derisi yüzölüp dualar edildikten sonra bütün içini boşaltırlar, yalnız yüreğini, ciğerlerini, karaciğerini ve içyağını içeride bırakırlar; butları keserler, omuzları ve boynu da keserler. Bunlar ayrıldıktan sonra gövdeyi has buğday ekmeği, bal, kuru üzüm, incir ve çeşitli kokulu bitkilerle doldururlar; sonra üzerine bolca yağ sürer ve kurban olarak yakarlar; kurban, bir oruçtan sonra kesilir; sunulan parçalar yanarken orada bulunanlar dövünürler; kendi kendilerini ölesiye dövdükten sonra, kurbandan ne kaldı ise onunla kendilerine şölen çekerler.”⁷⁸⁴

Mısırlıların, ölü gömme törenlerinin ardından, ölünün mumyalanmasını da ilk olarak Herodotos’tan okumaktayız. Herodotos ölünün ardından yapılan ağıtlardan bahsederken ardından mumyalamanın nasıl olduğuna ve nasıl yapıldığına dair bizlere bilgiler vermiştir. Ölüyü mumyalamanın bazı kişilerce bilindiği ve bu kişilerin neler yaptığından bahsetmektedir. Bir çeşit meslek olarak bahsedilen bu işlem Herodotos tarafından şu şekilde anlatılmaktadır;

“En iyi mumyalama dediğimiz şudur: Önce demir bir kanca ile burun deliklerinden beyni çeker; ama hepsini alamaz, kalanını ilaçla eritir. Arkasından, keskin bir Ethiopia taşı ile ölünün böğrünü uzunlamasına keser ve içindeki her şeyi boşaltır; içini böyle temizledikten sonra hurma şarabından geçirir ve kokular püskürtür; karnına dövülmüş saf mür ve çeşitli kokular doldurur ve diker.”⁷⁸⁵

Herodotos, Skyth krallarının mezarlarının kokulu maddelerle dolu olduğunu şu sözlerle ifade etmiştir:

“... Kralları öldüğü zaman, o bölgede eni boyu bir, dörtgen, büyük bir mezar kazarlar ve hazır olduğu zaman ölüyü getirirler: Gövde mumla kaplanmış; önceden karnı yarılmış, içi boşaltılmış ve maydanoz tohumu, anason ve dövülmüş saparna ve kokulu maddelerle doldurulmuş, sonra dikilmiştir...”⁷⁸⁶

Kokunun nasıl elde edildiği, koku elde etmek için hangi materyallerin kullanıldığı ve bu materyallerin nerede olduğu ve ticarete etkisini bizlere aktaran Herodotos, bu konuyla ilgili ilk bilgileri okuduğumuz kaynaklardan biridir. Herodotos, Mısır’ın Pers istilasına maruz kalıp, Perslilerin eline geçişini anlattığı III. kitabında (*Thalia*) Güneş sofrası adı

⁷⁸⁴ Hdt. II. 40.

⁷⁸⁵ Hdt. II. 86.

⁷⁸⁶ Hdt. IV. 71.

altında yapılan sofrada nelerin olduğu ve yemek esnasında Kambyzes'in elçileri göndermeye karar vermesiyle emrine Ethiopia dilini konuşan İkhthyophagosların emrine getirilmesini istemiştir. Kambyzes'in emrine getirilen İkhthyophagoslarla arasında geçenleri ve gittikleri ülkeye armağan⁷⁸⁷ olarak götürülmesini istediği şeyleri Herodotos bizlere aşağıdaki şekilde anlatmıştır;

*“Elephantine’den İkhthyophagoslar geldiler, Kambyzes, neler söyleyeceklerini öğretti ve yola çıkarttı; armağan olarak erguvan kırmızısı bir giyecek, altın zincir bir gerdanlık, bilezikler, mermer bir kavanoz içinde koku, bir küp dolusu hurma şarabı götürüyorlardı.”*⁷⁸⁸

Bu pasajda özellikle, mermer bir kavanoz içinde koku, ifadesi bize parfüm şişesini anımsatmaktadır. Herodotos, bu şişenin şekil olarak nasıl olduğu hakkında bizlere net bir bilgi vermese de olasılıklar mermerden yapılmış olduğu yönündedir. Sözlerine devam eden Herodotos, İkhthyophagosların Mısır ülkesine geldiklerini ve armağanları takdim ettiklerini anlatmaktadır. Aynı zamanda armağanların ilk olarak erguvan renkli giyeceklerin ne olduklarını ve nasıl yapıldıklarını sormuşlardır. İkhthyophagoslar bunların neler olduğunu ve nasıl yapıldığını anlatmıştır. Kral, armağanlar arasında mermer bir kavanoz içindeki kokuyu sormayı ihmal etmemiştir. Bunun üzerine İkhthyophagosların verdiği cevabı Herodotos aşağıdaki sözlerle ifade etmiştir:

*“Üçüncü olarak da kokuyu sordu; bunun nasıl yapıldığını ve bununla vücudun nasıl ovulduğunu anlattılar.”*⁷⁸⁹

Herodotos, gezdiği yerlerdeki bilgileri eserinde aktarırken, gördüğü ya da dinlediği olaylar arasında kokular hakkında da bilgiler öğrenmiş hatta bu kokuların saklandığı kaplar hakkında da bilgiler edinmiştir. Herodotos, bu materyaller hakkında öğrendiği bilgileri bölgelerden bahsederken vermiştir. Özellikle Arabistan’dan bahsederken ilk olarak bu materyaller hakkında şu bilgileri sunmuştur;

“Güneyde insanların oturdukları son yer Arabistan’dır; tütsü, murra, kassia, kinnamon, ladanon çıkaran tek ülke burasıdır. Murra dışında bütün bu ürünleri devşirmek için Araplar oldukça eziyet çekerler. Yunanistan’a Fenikelilerin getirdikleri ve Yunanlıların

⁷⁸⁷ Herodotos, toplumlar arasında ilk tanışmalarda armağan vermenin üzerinde özellikle durmuştur. Armağan olarak ayrıca bkz. III.97; III.135; III.140; III.160; IV.131.

⁷⁸⁸ Hdt. III. 20.

⁷⁸⁹ Hdt. III. 22.

da ancak böylece edinebildikleri bir zamm vardır ki, tütüğü onu yakarak elde ederler; zira tütü⁷⁹⁰ veren ağaçların çevresinde kısa kanatlı, küçücük yılanlar kaynaşır, renkleri çeşit çeşittir, her ağacın çevresi bunlarla doludur ve hatta belli zamanlarda Mısır'ı istila ederler.”⁷⁹¹

Herodotos, Arabistan'da yetişen bitkiler hakkında genel bir bilgi verdikten sonra bu bölgede yetişen Ladanon ile ilgili de şunları söylemektedir:

“Ladanonun ki, Araplar ladanum derler, kökeni daha tuhaftır; ince ve tatlı bir kokusu olduğu halde kötü kokuların yayıldığı bir yerde bulunur: Keçilerin ve tekelerin sakallarından sarkar, reçine gibidir. Birçok koku bundan çıkarılır ve Arabistan'da tütü olarak genellikle bu kullanılır.”⁷⁹²

Skythlerin topraklarında neler yetiştirdiklerini, nasıl bir yöntem izlediklerini de bize aktaran Herodotos, Skythe kadınlarının banyo esnasında neler yaptıklarını ve kokulu materyalleri nasıl kullandıklarını şu şekilde anlatmaktadır:

“... Kadınlarına gelince, onlar da servi, sedir, günlük yongalarını pürüklü bir taş üzerinde iyice dövüp su katarlar; bu hamuru yüzlerine ve bütün gövdelerine sürerler; koklamaya doyulmaz bir koku kazanmış olurlar ve ertesi günü bu lapayı kaldırdıkları zaman derileri pırıl pırıl ve taze bir renk almış olur.”⁷⁹³

Hellen edebiyatında MÖ 5. yüzyılda ortaya çıkan ve daha önceki türlere benzemeyen komedia (komedi), toplum tarafından sevilmiş ve benimsenmiştir. Sahnelenmek amacıyla yazılmış olan bu eserlerin konularını günlük yaşamdan alması halk tarafından hızlı bir şekilde benimsenmesine neden olmuştur.⁷⁹⁴

Hellen edebiyatında ahlak dersi vermek amacıyla yazılan ve yapıtta kahramanı hayvanların insan gibi davrandığı olan yeni bir tür ortaya çıkmıştır. Komedi türünün toplum tarafından benimsenmesi gibi *fabl* olarak adlandırılacak olan bu yeni tür de benimsenmiştir. Quintilianus, *fabl*ın özellikle basit, eğitimsiz kişilerin hoşuna gittiğine dikkat çekmektedir.⁷⁹⁵ MÖ 5. yüzyılda yazılmış olan Hellen *fablları* genellikle Aisopos (Αἰσώπς

⁷⁹⁰ Tütü denilen, birçok ağaçlardan çıkarılan bir reçine türüdür. Latincesi *incensum* 'dur.

⁷⁹¹ Hdt. III. 107.

⁷⁹² Hdt. III. 112.

⁷⁹³ Hdt. IV. 75.

⁷⁹⁴ Güveloğlu, 2018: 67.

⁷⁹⁵ Howatson, 2013: 317.

)’a mal edilmiştir. Aisopos hakkında ilk bilinenler Herodotos’un eserinde geçmektedir. Herodotos, Aisopos’un Iadmon’un köleleri olduğunu bizlere aktarmıştır.⁷⁹⁶ Ancak nerede doğduğu konusunda kesin bilgiler yoktur. Genellikle kabul edilen bilgiler, Aisopos’un yoksul bir ailenin çocuğu olduğu, bir şekilde esir düşüp köle tüccarları tarafından Ephesos’u Samoslu Ksanthos’a satılmış olduğu yönündedir. Ksanthos’tan sonra bilge Iadmon isimli Samoslu biri tarafından satın alınmıştır. Aisopos’un zekâsı ve esprileri toplumun dikkatini çekmiş, söylemek istediklerini karşı tarafa masal şeklinde anlatıp, güldürürken ayrıca düşünmesine neden oluyormuş. Bunlarla birlikte, bu yeteneği sayesinde özgürlüğünü kazandığı da söylenceler arasındadır.

Aisopos, eserlerini nesir olarak yazmıştır. Yazmış olduğu masalların sonunda ana fikir çıkarmaya ayrıca önem göstermiştir. Çalışmamız açısından önemli olan bazı hikâyelerde kokulara verdiği önemden bahsederek hikâyelerinde yer yer bunlara değinmiştir. Bu açıklamaya örnek vermek gerekirse: “*Köpekle Aşçı*” hikâyesinde;

*“Günün birinde aç bir köpek etrafa nefis kokular saçan bir yemekhaneye dalmış ve masanın üzerindeki yüreği çalıp kaçmış...”*⁷⁹⁷

Aisopos’un bu hikâyesinde aslında tam anlamıyla parfüm ile ilgili olmasa da kokuların etrafa dağılması ve köpeğin bu kokuya karşı verdiği tepki önemlidir.⁷⁹⁸ Aynı şekilde hayvanların kokulara hassasiyetini anlatmış olduğu “*Sinekler*” masalında;

*“Bir arıcının ambarında küplerden biri devrilmiş, yerlere bal saçılmış. Kokusunu alan sinekler bala üşüşmüşler ve oburca yemeğe başlamışlar...”*⁷⁹⁹

diyerek kokunun ne kadar güçlü olduğuna yer vermiş, “*İki Arkadaşla Ayı*” masalında ise arkadaşlarının birinin ayıdan korkup ağaca saklandığını, diğerinin ise ölü taklidi yapmış olduğunu şu anlatımla ifade etmiştir:

“İki arkadaş yolda yürürken birden karşılarında bir ayı çıkmış. Biri atik davranıp en yakın ağaca tırmanmış, diğeri de yere serilerek ölü taklidi yapmış. Yere yatan adama yaklaşan ayı onu koklamaya başlayınca, adam ayılara dokunmadığını duyduğu için nefesini

⁷⁹⁶ Hdt. II. 134.

⁷⁹⁷ Aisopos, CLXXXIII.

⁷⁹⁸ Hellenlerin mutfak ve pişirme ekipmanları için bkz. Güveloğlu, 2018: 177.

⁷⁹⁹ Aisopos, CCXXXIX.

tutmaya devam etmiş. Ayı bir süre onu kokladıktan sonra kalkıp gitmiş...”⁸⁰⁰

Hayvanların kokular olmadan yön bulmakta güçlük çekeceklerini anlatmak isteyen Aisopos, “*Yılanın Kuyruğuyla Vücudu*” masalında buna aşağıdaki gibi yer vermiştir:

“Bir gün yılanın kuyruğu başa geçip tüm vücuda yol göstermek istediğini söylemiş. Yılanın vücudu buna itiraz etmiş, “Gözlerin, burnun, kulakların olmadan nasıl yol gösterebileceksin?” diye kuyruğa çıkmış...”⁸⁰¹

Aisopos, kokuları belli bir zaman sonra hissetmeyeceğimizi anlattığı, esas olarak kokuları hissetmede alışkanlığın önemli olduğunu anlatmaya çalıştığı “*Zenginle Debbağ*” masalında;

“Zengin bir adam evinin karşısındaki tabakhanenin kokusuna dayanamıyor, debbağa taşınması için baskı yapıyormuş. Debbağ yakında gideceğine söz vermiş, ama bir türlü oradan ayrılamamış. Zamanla zengin adam tabakhanenin berbat kokusuna alışmış, bir daha da komşusunu bu konu yüzünden rahatsız etmemiş.”⁸⁰²

bu alışkanlığı anlatmış ve pis kokunun bir zaman sonra hissedilmediğini ifade etmiştir. Aynı zamanda hikâyelerinde çiçeklerin ve tütüslerin hoş kokusundan da söz eden Aisopos, bunları beğeni içinde anlattığı iki masal günümüze ulaşmıştır. Bunlardan ilki “*Gülle Horozibiği*” hikâyesidir. Bu hikâyede horozibiği;

“Güzel bir günün yanında biten horozibiği güzelliğine hayran kalmış. “Ne kadar güzel bir çiçekmişsin sen! Tanrılar ve insanlar sana hayran. Güzelliğin ve nefis kokun için sana gıpta ediyorum,” demiş.”⁸⁰³ Hikâyenin devamında gül, biri gelip kendisini kesmede dalının üstünde hemen söndüğünü kısa ömürlü olduğunu ifade etmiştir.

Güzel kokunun önemli olduğu kadar onu hissetmenin de önemli olduğunu vurgulamak için Aisopos, “*Köstebeke Annesi*” masalında tütüsü kullanımından şu şekilde söz etmiştir;

“Günün birinde bir köstebek annesine, “Görebiliyorum,” demiş. Doğru söyleyip söylemediğini kontrol etmek isteyen annesi bir parça tütüsü yakıp elindekinin ne olduğunu

⁸⁰⁰ Aisopos, CCLIV.

⁸⁰¹ Aisopos, CLXXXVIII.

⁸⁰² Aisopos, CCCIX.

⁸⁰³ Aisopos, CCCXXIII.

sormuş. Ne olduğunu anlayamayan köstebek, “Çakıl,” diye cevap vermiş. Bunun üzerine annesi, “Oğlum, görme yeteneğin olmadığı gibi, koklama yeteneğin de yokmuş,” diye mırıldanmış.”⁸⁰⁴

Hellen edebiyatında çiçek toplama anlamına gelen *anthologia* (ἀνθολογία) sözcüğü zaman ilerledikçe edebiyat yapıtlarından seçme parçaları bir araya getiren seçki konumuna gelmiştir. Bu türe kabul edilen yazılar genellikle şiirlerdir. Hellas’ta MÖ 4. yüzyıldan itibaren pek çok şiir antolojisi yapılmıştır. Yapılmış olan bu antolojilerden bazıları zamanla kaybolmuştur fakat günümüze ulaşan geniş kapsamlı şiir derlemesi vardır. Şiir derlemesinde yer alan şiirlerin çoğu *elegeia* veznedir ve MÖ 7. yüzyıldan MS 10. yüzyıla uzanan bir zaman aralığında yazılmış olduğu düşünülür. Günümüze ulaşmış olan bu derleme *Anthologia Graeca* (Hellen Antolojisi) ismiyle bilinmektedir. Antik Çağ’da Hellenlerin yaşamına ışık tutan bu eser, toplum hakkında bilgi sahibi olmamız açısından önemlidir.⁸⁰⁵

Hellenlerin günlük hayatlarından izler bulduğumuz antoloji şiirleri içerisinde parfüm ve kokular üzerine yazılmış veya benzetme yoluyla bahsedilmiş olduğu görülmektedir. Marcus Argentarius’a atfedilen bir şiirde, altın boynuzlu ayın ve bütün yıldızların Okyanus’un kucağında suya battığını ve etrafında parladıklarını yazmıştır. Sözlerinin devamında Ariste’yi tanımlarken “Parfümlü Ariste” demesi, hoş kokulu anlamına gelebileceğini düşündürmektedir. Ariste’nin gitmesiyle kendisinin yalnız kaldığını bizlere aktaran Argentarius, Ariste’nin Kıbrıs’a gittiğini ve istese onun arkasından gidip yakalayabileceğini ifade etmiştir.⁸⁰⁶ Anonymous’a atfedilen bir şiirde ise bunu şu şekilde aktarmıştır:

“Sana tatlı parfüm gönderiyorum, koku ile kokuya bakıp ilgilenen/koruyup kollayan, Hatta Bacchus’a sunulanlardan biri olarak, Bacchus’un hediyelerinden biri.”⁸⁰⁷

Marcus Argentarius, parfümün kokusunun Hint sümbülünden daha tatlı olduğundan bahsettiği eserinde, elinde olan çelengi kendisinden almasını söylüyor bununla beraber, bu çelenkteki çiçeklerin açtığını fakat şafak yaklaşırken solacak olduğunu sözlerine ekliyor.⁸⁰⁸ “Biz bazılarını satın aldık ... ve beş gül çelenk” diyerek çeşitli hesaplar yapan Asclepiades, devam eden sözlerinde şarabın *beş dirhem*, sosisin *iki dirhem* olduğunu belirtmiştir.

⁸⁰⁴ Aisopos, CCCXXVI.

⁸⁰⁵ Howatson, 2013: 64-65.

⁸⁰⁶ Anth. Graec. V. 16-19.

⁸⁰⁷ Anth. Graec. V. 90-91.

⁸⁰⁸ Anth. Graec. V. 118.

Karşısında konuştuğu kişiye “*Arschra’nın parfümerine git!*” sözü Hellen toplumunda parfümcülük mesleğinin var olduğunu ve kendilerine özel dükkânlarının var olduğunu kanıtlar niteliktedir.⁸⁰⁹ Tapınak için çeşitli hediyelerin alındığından ve bu hediyeler arasında parfümlerin olduğunu ifade eden Callimachls,⁸¹⁰ bununla beraber evlenmemiş bir kadın olan Hippe’nin evlenmek için parfüm kokulu tapınaklara geldiğini ifade eden Antipater⁸¹¹ aynı zamanda sedir ağacının özünden yapılan parfümü de bizlere aktarmıştır.⁸¹² Antoloji türü adı altında toplanmış olan bu eserde, yazarların parfüm hakkında düşündükleri bu yöndedir.

Çalışma konumuz açısından önemli olan diğer bir şair ise, lirik şiirleriyle ünlü olan Sappho’dur. Sappho, MÖ 7. yüzyıl sonunda Lesbos (=Midilli Adası) Erosos kentinde doğmuştur. Doğmuş olduğu yerdeki siyasi nedenlerden dolayı Sicilya’ya sürgün edilen şair, yazmış olduğu şiirleriyle günümüze ulaşmayı başarmıştır.⁸¹³ Şiirlerinin çoğu *monodia*’lardan oluşurken şiirlerinde kullanmış olduğu vezinlere göre dokuz kitaba ayrılmıştır.⁸¹⁴ Şiirlerinde bahsetmiş olduğu kokular ve yağlar çalışmamız açısından önemlidir. Örnek vermek gerekirse MÖ yaklaşık 3. yüzyıldan kalma bir çömlek parçasında yazılı olan dizelerde;

“Gel bana Giritlerden

bu kutsal tapınağa

güzelim elma koruna senin

sunakları günlük kokan.”⁸¹⁵

dönemin parfüm yapımında kullanıldığı bilinen, önemli bir materyal olan *günlük*, Sappho’nun şiirinde de yer almıştır. Günümüze ulaşan papirüslerinden başka bir örnek vermek gerekirse, yaklaşık olarak 3. yüzyıl papirüsünde, Hektor ile Andromakhe’nin düğününü anlattığı dizelerinde kıyafetlerin güzel koktuğunu ifade eden dizeleri de bulabiliriz.

“... Kıbrıs...

⁸⁰⁹ Anth. Graec. V. 181.

⁸¹⁰ Anth. Graec. VI. 146.

⁸¹¹ Anth. Graec. VI. 276.

⁸¹² Anth. Graec. VI. 337.

⁸¹³ Yazmış olduğu şiirlerinin ana temasını aşk ve eşcinsellik oluşturmaktadır. Sappho hakkında daha fazla bilgi için bkz. Arkaik Yunan Şiiri Antolojisi, Çev. Gören, 2018.

⁸¹⁴ Howatson, 2013: 840.

⁸¹⁵ Sappho. fr. 2.

... geldi haberci (koşarak...
durur durmaz başladı konuşmaya) bu sözler,
İdalı, ayağı tez haberci...
... ve Asya'nın geri kalanından...
...ölümsüz ün...
“Getiriyor Hektor’la yoldaşları,
gözleri ıslıl ıslıl, güzelim Andromakhe’yi
kutsal Thebe’den, her daim akan Plakia’dan,
gemilerle tuzlu denizden, nice altın bilezikler,
(mis kokulu?) eflatun giysiler,
şatafatlı yüzükler, düğmeler, bir sürü gümüş kupa, [fildişiyle.”⁸¹⁶

Yaklaşık 6. yüzyıl parşömeninde yazılı olan dizelerde Sappho kokulu çiçeklerden yapılan yağları dizelerinde aşağıdaki şekilde ifade etmiştir:

“...
Ne yağlar sürdün gövdeneye
ecelere yaraşan,
kokulu çiçeklerden.”⁸¹⁷

3.1.2. Latin Edebiyatında Parfüm

Romalılar, kendilerinden kronolojik olarak önce yaşamış olan ve ileri kültür seviyesine sahip olan Hellenlerden her alanda etkilenmişlerdir. İki toplum arasındaki etkileşim birden olmasa da MÖ 2. yüzyılda Roma’da Hellen etkisinin yoğun olduğu görülmektedir.

Roma ordusunda görevi hekim olan *Dioscorides*, *Materia Medica* (*Peri hyles iatrikes*) adlı eserinde yaklaşık olarak altı yüz bitkinin özelliklerini anlatır.⁸¹⁸ Eserinde geçen bitkilerin ilk olarak özelliklerinden bahsederken, bu materyallerin parfüm ve tıp yapımında

⁸¹⁶ Sappho. 44.

⁸¹⁷ Sappho. 94.

⁸¹⁸ Howatson, 2013: 256.

nasıl kullanılacağıının bilgisini vermektedir. Bazı pasajlarda bitkilerin yetiştiği yerlerin bilgisini de veren doğa tarihçisi, parfüm yapımında kullanılacak materyallerin ölçülerini vermiştir.⁸¹⁹ Örnek vermek gerekirse eğir otu,⁸²⁰ ardıç,⁸²¹ zambak,⁸²² kına,⁸²³ nilüfer çiçeği,⁸²⁴ mersin ağacı,⁸²⁵ gül,⁸²⁶ tarçın,⁸²⁷ süsen,⁸²⁸ Hint sümbülü,⁸²⁹ anason,⁸³⁰ defne,⁸³¹ Hint kamışı,⁸³² kakule,⁸³³ sümbül,⁸³⁴ lavanta,⁸³⁵ nergis,⁸³⁶ kekik,⁸³⁷ menekşe⁸³⁸ gibi materyallerin parfüm yapımı ve tıp alanında kullanımından eserinde bahsetmiştir.

Romalıların yaşantısına yer veren ayrıca parfüm konusunda detaylı bilgileri bize ulaştıran Athenaios, *Deipnosophistai (Bilginlerin Şöleni)* adlı eseriyle önemli bir antik kaynaktır. On beş kitaptan oluşan, ünlü ve bilgili kimselerin bulunduğu toplamda 29 kişinin Roma’da konuk olduğu ve hayali bir yemek sahnelerini anlattığı bir eserdir. Hayali bir şölende bir araya gelmiş olan konuklar, sanattan yemeğe, spordan cinselliğe kadar birçok konuda sohbet etmişlerdir. Homeros’tan yaşadığı döneme kadarki süreci edebi birikimleri örnek vererek anlatan yazar, kaybolmuş bazı eserlerden de haberdar olmamızı sağlamaktadır.⁸³⁹ Eserin, her kitabı farklı bir konuya yer verirken on beşinci kitap parfümler üzerine yazılmıştır. Geri kalan bölümlerinde şarap, düzenlenen festivaller, hamamlar, kadın ve erkek ilişkileri, yiyecekler hakkında bilgiler vermiştir. On beşinci kitapta sadece parfümlerden söz etmeyen yazar aynı zamanda çelenklerden, boyalardan bahsetmiştir. Bahsetmiş olduğumuz bu iki konuya değindikten sonra parfüm konusuna yer veren Athenaios, bir kişinin cenaze töreninden bahsederken, kölelerin *alabastron* kutularında parfüm getirmesine ayrıca bu altından maddelerin gemilerle getirildiğini bize aktarmaktadır.

⁸¹⁹ Süsen bitkisinin özünden yapılan parfümden bahsederken diğer materyallerin ölçülerini vermiştir. bkz. Diosc. *Mat. Med.* I. 66.

⁸²⁰ Diosc. *Mat. Med.* I, 17.

⁸²¹ Diosc. *Mat. Med.* I.75.

⁸²² Diosc. *Mat. Med.* III.102.

⁸²³ Diosc. *Mat. Med.* III.102.

⁸²⁴ Diosc. *Mat. Med.* IV. 113

⁸²⁵ Diosc. *Mat. Med.* I. 39.

⁸²⁶ Diosc. *Mat. Med.* I. 99.

⁸²⁷ Diosc. *Mat. Med.* I. 14.

⁸²⁸ Diosc. *Mat. Med.* I. 56.

⁸²⁹ Diosc. *Mat. Med.* V. 57.

⁸³⁰ Diosc. *Mat. Med.* III. 56.

⁸³¹ Diosc. *Mat. Med.* I. 40.

⁸³² Diosc. *Mat. Med.* I.18.

⁸³³ Diosc. *Mat. Med.* I.6.

⁸³⁴ Diosc. *Mat. Med.* IV. 62.

⁸³⁵ Diosc. *Mat. Med.* III. 26.

⁸³⁶ Diosc. *Mat. Med.* IV. 158.

⁸³⁷ Diosc. *Mat. Med.* IV. 169.

⁸³⁸ Diosc. *Mat. Med.* IV. 121.

⁸³⁹ Güveloğlu, 2018: 74.

Aynı zamanda şölende yer alan Kynik Filozof Cynulcus, adının geçtiği pasajda, yüzüne sürmesi için merhem dağıtıldığından, birisinin bu esnada onu görmüş olduğundan bahsetmektedir. Athenaios, Ksenophon'un yazdıklarından Sokrates'in kokuya verdiği ilk tepkilere de eserinde yer vermiştir. Sokrates'in kokulu merhem veya parfümlere verdiği ilk tepki Jupiter'e minnet sözleri olduğu belirtilmiştir. Bu minnet sözleri sadece kokulu maddeler için değil, şölende kusursuz olarak masada yerini alan yemekler için de geçerlidir.⁸⁴⁰ Athenaios'un aktarımı ile Sokrates sözlerine, kadın ve erkekler için farklı kıyafetler olduğu gibi, parfümlerin de var olabileceğini anlatarak devam etmiştir. Erkekler için koku kullanımının özel bir yeri olmadığı, kadınlar için özellikle düğünlerde kokunun önemli olduğunu vurgulanmıştır. Bu konuda örneği ise Niceratus'un ve Critobulus'un gelinleri üzerinden vermiştir. Bahsedilen bu kişilerin gelinlerinin düğünlerinde parfüm istemeleri üzerine niçin buna ihtiyaç duyduklarını sorarak sözlerine devam etmiştir.⁸⁴¹

Athenaios'un aktardığı bilgilere göre, parfümün, parfümerler tarafından zor ve zahmetli bir şekilde hazırlandığını söyleyen Chrysippus parfüm yapımı ve lüks olması açısından bu durumu eleştirmiştir.⁸⁴² Eserde, Sophokles'in *Yargı* adlı oyununda Venüs'ü "*Kokuların Tanrıçası*" olarak temsil ettiğini ve günlük hayatta kullanılan yağ ve parfümlere bu oyunda yer verildiğini bizlere aktarıyor.⁸⁴³ Parfümlerle ilgili eserlerde geçen pasajları eserine aktaran Athenaios, Alcaeus'un⁸⁴⁴ şiirinden, "*göğsünün tamamına o tatlı parfümlerden dökmüyordu.*" dizesine yer vermiştir. Aynı pasajda, merhem sürülebileceğini ve başlangıç olarak sürülmesi gereken yerin kalbin olduğu kısım olarak ifade etmiştir. Kabul edilen görüş, bahsedilen bu merhem veya parfümlerin kokulu yağlarla yapılmış olmasıdır.⁸⁴⁵ Parfüm konusunun hangi antik kaynaklarda kendisinden önce geçtiğini iyi bilen Athenaios bu konuda Homeros'tan atıf yapmıştır.⁸⁴⁶ İlk olarak *Deipnosophistai*'de bahsedilen ve başka kaynaklarda rastlamadığımız bir bilgi de parfüm kelimesini ilk kullanan yazar hakkındadır. Athenaios, Arkaik Dönem'de, Paros Adası'nda doğmuş olan lirik şair, *Archilochos*'un, parfüm kelimesini kullanan ilk yazar olduğunu ifade etmiştir. "*Μύρον*" "*muron*" olarak kullanıldığını belirtmiştir. Bu isim parfümlerin "*mür*"

⁸⁴⁰ Ath. XV. 686 c.

⁸⁴¹ Ath. XV. 686 e.

⁸⁴² Ath. XV. 686 f.

⁸⁴³ Ath. XV. 687 d.

⁸⁴⁴ Hellas doğumlu lirik şair.

⁸⁴⁵ Ath. XV. 687 e. ; 688 d. ; 689 c.

⁸⁴⁶ Ath. XV. 687 f.

bitkisinin özünden yapıldığı için verilmiştir.⁸⁴⁷

Parfüm yapımında kullanılan materyaller hakkında Athenaios da eserinde önemli bilgilere yer vermiştir. Athenaios, parfümlerin, vücuda sürülerek kullanıldığı için merhem olarak da adlandırılabilceğini belirtmiş, bu merhemlerin belirli yerlerde yapıldığını ve bazı bölgelerin kullanılan hammaddelerle ün kazandığını bizlere aktarmıştır. Buna örnek vermek gerekirse, Athenaios, Phaselis'te güllerin en mükemmelinin olduğunu ayrıca Napoli ve Capua'da da güllerle yapılan parfümlerin güzel olduğunu,⁸⁴⁸ Hint sümbülünün özünün Tarsus'ta iyi olduğunu aynı zamanda çayır çiçeği olarak da adlandırılan bitkinin Kıbrıs ve Adramyttium'da en iyi hale getirildiğinden bahsetmiştir. Bunlarla birlikte, mercanköşkü ve elmanın en iyilerinin Cos'tan geldiğini hatta ürünlerin nerelerde en iyi olduğuna dair bir çeşit sıralama da yapmaktadır. "*Panathenaicum*" adlı parfümün en iyi Atina'da yapıldığından bahseden Athenaios, Mısır'da ve başka ülkelerde bu parfümün farklı adlandırmaları olduğuna değinmiştir. Bu bölgelerde yapılan parfümlerin hangi materyallerden elde edildiğini ifade eden pasajlarda özellikle acı badem yağının özünden yapılan parfümlerin üzerinde durmuştur.⁸⁴⁹

Parfümleriyle ünlü olan kentlerin anlatımına geçen Athenaios, ilk olarak Ephesos'un parfüm konusunda mükemmellik konusunda yüksek bir şöhreti varken şimdi hiç biri yok diyerek eserin kaleme alındığını dönemde Ephesos'un şöhretini kaybettiğini bizlere aktarmıştır. Yazar, aynı zamanda Aleksandreia'da yapılan merhemlerin de hem ünlü olmasından hem de şehrin zenginliğine ve ödemelerine önemli bir katkı sağladığına dikkat çekmiştir.⁸⁵⁰ Eskiden diyerek söze başladığı pasajında Suriye'de her türlü merhem yapıldığı, özellikle çemen özünden, bu merhemlerin beğenildiğini de ayrıca eklemektedir. Bu durum şimdilerde çok değişti, diyerek Suriye'nin de parfüm yapımında eski ününün kalmadığını düşünmemizi sağlamaktadır. Pergamon şehrinde yapılan parfümün, sadece burada yapıldığı ve daha önce hiçbir bölgede yapılmadığını söylüyor.

Bu eserde, parfümlerle ilgili yazılmış, bizim Antik Çağ kaynakları olarak adlandırdığımız, Athenaios ile yakın dönemlerde yaşamış olan yazarları da bulmak mümkündür. İki yazarın eserlerinde parfüm ile ilgili bölümlerden bahseden Athenaios ilk olarak Hicesius'a yer vermiştir. Parfüm yapımında kullanılan materyallerin neler olduğunu

⁸⁴⁷ Ath. XV. 688 c.

⁸⁴⁸ Ath. XV. 688 e.

⁸⁴⁹ Ath. XV. 688 f.

⁸⁵⁰ Ath. XV. 689 a.

anlatan ikinci kitabında, mersin ve elmadan yapılan parfümlerin olduğu, bunların koku vermek yanında mide için iyi geldiğini ve bazı materyallerin şarap için de kullanılabileceğini Athenaios'un eserinde aktarımı sayesinde okumaktayız. Bahsedilen ikinci bir kişi ise çalışmamızda da ayrıntılı olarak yer verdiğimiz Theophrastos'tur. Theophrastos'un "*Historia Plantarum*" adlı eserinden haberdar olduğunu eserin içeriğinden bahsetmesinden anlamaktayız.⁸⁵¹

Çeşitli materyallerden yapılmış olan bu parfümlerin, parfümerler tarafından parfüm dükkânlarında satıldığına da değinen Athenaios, parfüm fiyatları hakkında az da olsa bilgi sahibi olmamızı sağlamaktadır. Buna bağlı olarak Anaxandrides, Protesilaus'un da "*Parfüm yapımcılarından satın aldığı parfümlerin çok masraflı olduğunu ve Mısır'dan geldiğini*" ifade ettiğini bize aktarmıştır. Bu parfümü sadece Anaxandrides'in bahsetmediğini farklı yazarların da bu parfüm hakkında bazı şeyler söylediğine yer vermiştir.⁸⁵² Lydia'ya özgü olan "*Bakkaris*" olarak bilinen parfümden bahseden Athenaios, bu parfümün hangi eserlerde geçtiğine aynı zamanda kelimenin kökeninin ne olduğuna da yer vermiştir.⁸⁵³

Kokular hakkında önemli bilgilere yer veren özellikle Latince yazdığı romanla adını duyuran Lucius Apuleius, Madaurus'ta dünyaya gelmiştir. Gramer, retorik ve felsefe eğitimi almış olan yazar, Kartaca ve Atina'da eğitim almış daha sonra Roma'ya yerleşmiştir. Aleksandreia'ya yaptığı yolculuk sırasında hastalanmış ve hastalandığı süre zarfında kendisine bakan Aemilia Pudentilla adındaki zengin bir kadınla evlenmiştir. Evlenmiş olduğu bu kadının akrabaları, Apuleius'un kadınla evlenmek için büyü yaptığını iddia etmiştir. Bu sebepten dolayı mahkemeye düşen Apuleius'un kendisini savunduğu söylevi hala günümüzde mevcuttur. Söylevden anlaşıldığı kadarıyla Apuleius, büyük bir mirasa sahip olmuş bu mirasla gereksiz harcamaların yanı sıra fen bilimlerini öğrenmek için de harcamalar yapmıştır. Bütün bölümlerinin günümüze ulaştığı *Metamorphoses* (*Başkalaşım*lar) yanlış bir büyü sonucunda eşeğe dönüşen Lucius adlı kahramanın yeniden insan haline kavuşana kadar ki süreçte başından geçen olayları anlatmaktadır. On bir kitaptan oluşan roman her bölümünde birbiri ile bağlantılı farklı bir olayı ele almaktadır. Roman, kuşların hislerini tercüme etmeye hevesli olan kahraman Corinthuslu Lucius'un büyüye başvurmasını, fakat talihsiz bir şekilde kuşa değil de eşeğe dönüşmesiyle başlayan bir serüveni konu etmektedir. Eşek haline dönüştükten sonra başına gelen olaylar, Lucius'u

⁸⁵¹ Ath. XV. 689 d e.

⁸⁵² Ath. XV. 690 a.

⁸⁵³ Ath. XV. 690 b.

insanlara dışarıdan bakma ve onların davranışlarını iyi ya da kötü olarak değerlendirmesini sağlamıştır.

Metamorphoses romanında insani özelliklerini yavaş yavaş kaybeden kahraman, romanın ilk bölümlerinde kokulara karşı hassas olduğunu bununla birlikte insani özelliklerini kaybetmeye başlamasıyla kokulara karşı da hassasiyetini kaybettiğini eserde belirtmektedir. Açıklamaya örnek vermek gerekirse Lucius, eserde yağlardan, çevresindeki pis koku ve mis kokulardan, özellikle tarçın kokusundan ve parfüm ve parfüm şişesinden söz etmiştir. İlk olarak romanda bahsedilen yağların, günlük hayatta kullanımının geniş bir alana sahip olduğunu görmekteyiz. Çıktığı yolculuğu anlattığı birinci bölümde Milo isimli bir kişinin yanına misafirliğe gittiğini ve burada konuk olmasından bahsedilmektedir. Konuk olacağı evin hizmetçisi ile Milo arasında geçen konuşmada misafir için sürülecek yağlardan aşağıdaki şekilde bahsetmiştir:

*“Photis, konuşumumuzun çantalarını al ve oradaki yatak odasına dikkatlice yerleştir. Sonra kilerdeki dolaptan sürebileceği yağlardan getir, kurulanma havluları ve neye ihtiyacı varsa çabucak getir. Ardından konuşumuzu al ve en yakın hamama götür. Yeterince zorlu ve uzun bir yolculuk yaptı, yorgun olmalı.”*⁸⁵⁴

Yazar, ikinci bölümde hoş kokulu yağ diyerek bir atıfta bulunmuş fakat bu kısımda yukarıdaki örnekteki gibi vücuda sürülmesinden değil, saçlara sürülmesinden bahsetmiştir. Milo’nun evine geri döndüğünü ve evde sadece Photis adında bir kadının olduğunu bizlere aktarmış, kadınların nasıl görüldüğünden bahsederken kadının özellikle saçlarının dikkat çekiciliğine vurgu yapmış bununla beraber şu sözleri eklemiştir;

*“...altın gibi parlayan bir saç bal rengi yumuşacık gölgeler halinde çöker; bazen kapkara bir saç güvercinlerin boynundaki lacivert tonlarla aşık atmaya kalkar; ya da Arabia’nın hoş kokulu yağ damlalarına bulanana, sert bir tarağın ince dişleriyle ikiye ayrılıp arkada toplanan saç, ...”*⁸⁵⁵

Romanın konusunu oluşturan Lucius’un kuşa dönüşmek için yaptığı büyüünün son aşamasında, kendisinden dereotu ve defne yapraklarıyla demlenmiş bir suda yıkanması ve bu sudan içilmesi söylenmiştir. Bu reçeteyi uygulayan Lucius bizlere bitkiler hakkında

⁸⁵⁴ Apul. Met. I. 23.

⁸⁵⁵ Apul. Met. II. 9.

çeşitli güçlerin de olduğunu göstermektedir.⁸⁵⁶

Cupido ve Psyche'nin öyküsünü anlattığı altıncı kitapta ise aşk tanrıçası Venüs'ün (Aphrodite) düğünden döndükten sonra yaptıklarını;

“Akşam olunca Venus düğün şöleninden döndü; şaraptan dut gibi sarhoş olmuştu ve kokulu yağlar sürünmüş, bütün bedeni ıslıl ıslıl güllere bezenmişti...”⁸⁵⁷

diye ifade etmiş aynı bölümün bir başka pasajında ise hazırlanan bir düğün şöleninden bahsetmiştir. Apuleius bu düğünde kokulu yağların serpildiğini:

“Hemen zengin bir düğün hazırlandı. Damat Psyche'yi kollarıyla sarıp baş köşeye yasladi. Aynı şekilde Iuppiter de eşi Iuno'yu alıp yasladi ve sonra her bir tanrı kendi konumuna göre yerleşti. Iuppiter'e, kendi sakisi, o köy delikanlısı, tanrıların şarabı olan bir kadeh nektar sundu; diğer tanrılara da Liber hizmet etti. Yemeği Valcanus hazırlamıştı. Güllerle ve türlü türlü çiçeklerle her şeye renk katıyordu Saatler. Letafet Tanrıçaları kokulu çiçek yağları serpiyordu; Musalar da oradaydı; türküler tutturmışlardı, ahenkle...”⁸⁵⁸

sözleriyle ifade etmiştir. Yağların vücuda sürüldüğünü ve hoş bir kokusu olduğuna romanın bir başka kitabında yer veren Apuleius;

“O sırada kadın bütün elbiselerini çıkardı; o güzel göğüslerini bağladığı bağı bile çözdü. Işığın yanında durup gümüş renkli bir kavanozdan aldığı kokulu yağla her tarafını yağladı...”⁸⁵⁹

sözleriyle yağın vücuda sürüldüğünü belirtmiştir. Romanda dikkat çeken bir özellik, Apuleius'un en fazla tarçın kokusuna yer vermesidir. Photis ile yalnız kaldığında ondan etkilendiğini ve dış görünüşü bizlere aktardığı ikinci kitapta, nefesinin tarçın gibi koktuğunu şu sözlerle ifade etmiştir;

“... Photis'in aşk ateşi de artık benimkiyle rekabete başladı ve benimki kadar yoğun bir tutkuya yükseldi; aralanmış dudaklarından çıkan soluğu tarçın gibi kokuyordu...”⁸⁶⁰

Yapmış olduğu bu benzetmeden Apuleius'un tarçın kokusunu beğendiğini

⁸⁵⁶ Apul. Met. III. 23.

⁸⁵⁷ Apul. Met. VI. 11.

⁸⁵⁸ Apul. Met. VI. 24.

⁸⁵⁹ Apul. Met. X. 21.

⁸⁶⁰ Apul. Met. II. 10.

anlamaktayız. Eserin bir başka bölümünde, tarçın kokusunu ve “*Bu tarçın kokulu, başının her yanından dökülen buklelerin adına...*”⁸⁶¹ sözleriyle buklelerin tarçın gibi koktuğunu bizlere aktarmıştır. Charite’nin intikamını aldığı ve Lucius ve Syria tanrıçasının rahibi arasında geçen olayların anlatıldığı sekizinci kitapta, yazarın, “*Senin kardeşin ve benim çok sevgili kocam olan Tlepolemus’un o güzel yüzü hala gözlerimin önünde duruyor. O harika bedeninin tarçın kokusu hala burnumda dolanıyor...*”⁸⁶² cümlelerinden ya vücuda tarçın kokulu bir yağ veya parfümün kullanıldığını ya da vücudun güzel kokusunun tarçına benzetildiğini düşünmek mümkündür. Üvey anne ve yasak aşkının anlatıldığı onuncu kitapta, baharın gelişiyle çiçeklerin her yeri süslediğini şu sözlerle ifade etmiştir; “*... geldi gelecek bahar artık mücevher gibi çiçeklerle her yeri süslüyor, çayırları erguvan renkli ışıklarla giydirdiyordu; güller dikenli örtülerini yırtıp tarçın kokuları yayarak dışarı fışkırtıyordu...*”⁸⁶³

Romanın son bölümünde Tanrıça Isis’in gizemleri ve Lucius’un kurtuluşunun anlatıldığı on birinci kitapta, insan haline bürünmesi için tapınağa gitmesi gerekmektedir. Yürüyüş alayındaki insanların nasıl göründüklerinden, neler giyindiklerinden ve nasıl davrandıklarından bahseden Apuleius, yürümüş olduğu sokağı; “*Hoş kokulu balsamlar damlatılıyordu caddelere ve bazıları ya da bunun gibi başka parfümler.*”⁸⁶⁴ bu şekilde belirtmiştir. Parfümlerin kullanıldığına bu bölümde rastlamakla birlikte parfüm şişesi olarak bildiğimiz ambrosianın da kullanıldığı bilinmektedir. Bu açıklamayı “*Cupido’nun altın rengi başında, ambrosiayla yıkanmış muhteşem saçlarını ördü...*”⁸⁶⁵ doğrular niteliktedir.

Kuş haline dönüşmek isterken eşeğe dönüşen Lucius’un bu formdan kurtulmasının tek yolu gül çiğnemesidir. Gül çiğnediği takdirde eşek halinden tekrar insana dönüşebileceğini romanın üçüncü kitabında okumaktayız.⁸⁶⁶ Başlangıçta belirtildiği gibi bu başkalaşım, son bölümde hoş kokulu güllerle örülü demetin Lucius tarafından yenilmesi ve hayvani görünümünden çıkıp insan olmasıyla bitirilmiştir.⁸⁶⁷ Lucius’un insan formuna dönüşmesine çalışmamız açısından gülün kokusu üzerine odaklanmış olmanın yanı sıra Güveloğlu eserinde, gülün kokusundan ziyade onu çiğnemesi üzerine durmuştur. Koku

⁸⁶¹ Apul. Met. V. 13.

⁸⁶² Apul. Met. VIII. 9.

⁸⁶³ Apul. Met. X. 29.

⁸⁶⁴ Apul. Met. XI. 9.

⁸⁶⁵ Apul. Met. V. 22.

⁸⁶⁶ Apul. Met. III. 25.

⁸⁶⁷ Apul. Met. XI. 13.

duyusu ile beslenmenin insani özellikler taşıdığı sonucuna varmak mümkündür.⁸⁶⁸

Edebi olarak kokulu maddelerin ve yağların geçtiği eserlere değindikten sonra, parfüm hakkında ilk bilgilerimizi doğa tarihçilerinden öğrenmekteyiz. Romalı doğa tarihçisi olan Plinius, XXXVII. kitaplık eseri olan *Naturalis Historia* adlı eseriyle tanınmıştır. Plinius, bilinen pek çok bilim dalına⁸⁶⁹ dair eşsiz bilgiler sunduğu bu eserinde parfümlere de geniş yer vermiştir. Çalışmamızda direkt olarak parfümlerden bahsettiği kitap XIII. kitaptır. İlk olarak parfümün tanımından başlayan yazar, ilk keşfinin nasıl olduğunu bizlere aktarmıştır. Kokuların hayatımızda ne kadar önemli olduğuna değindikten sonra, koku yaratmak için tek bir maddenin yeterli olmadığını, hepsini birbiri ile karıştırıp belli bir kombinasyon yaptıktan sonra bir kokunun elde edilebileceğine değinmiştir. Parfümün ilk olarak bu şekilde keşfedildiğini anlatan Plinius, Troia Savaşı'nda parfümün bilinmediğini, dini törenlerinde bile sadece sedir ağacı ve narenciye ağaçlarının kokularından faydalandıklarını sözlerine eklemiştir. Bunlarla birlikte, ilk parfüm kutusunun Pers İmparatoru Dareios'a ait olduğunu ve Büyük İskender'in Dareios'u yenmesinin ardından Büyük İskender'in mülkü olduğunu XIII. kitabın ilk pasajında anlatmaktadır.⁸⁷⁰

Romalı doğa tarihçisi Yaşlı Plinius, tıpkı Athenaios gibi parfüm yapımında kullanılan materyallerin ve parfümlerin nerede olduğuna değinmiştir. En meşhur olan parfümlerin Delos'ta yapıldığını, daha sonra Mısır'ın Mendes'inde yapıldığını eserinde belirtmiştir. Korinthos'un iristen yapılan parfümünün, Phaselis'te gülden yapılan parfümlerin ünlü olduğunu ilk olarak Plinius'tan okumaktayız. Aynı zamanda Adromtteum, Kos'un güveyi otunun, Kilikya-Soli'de safran parfümlerinin farklı materyal olarak badem yağından yapılan parfümden bahsetmektedir. Badem yağının zamanla popüler hale geldiğinden de söz etmiştir.⁸⁷¹ Parfüm yapımında kullanılan materyallerden ve bunların nerelerde ünlü olduğundan bahseden Plinius, bir sonraki pasajında bu materyallerin parfüm yapımındaki yöntemlerinden bahsetmektedir. Doğa tarihçisi, kokuların katı ve sıvı olarak ayrıldığını, bunları da kendi arasında sert ve tatlı koku olarak kendi arasında alt sınıflara ayırmış bunların renklerine göre de bir ayırım yapıldığını ifade ederek zencefil, öküzdili gibi örnekler vermiştir.⁸⁷²

⁸⁶⁸ Güveloğlu, 2018: 87.

⁸⁶⁹ Plinius'un besinler hakkında sunduğu bilgiler için bkz Güveloğlu, 2018: 91.

⁸⁷⁰ Plin. *N.H.* XIII. 1. Büyük İskender'in Dareios'a karşı zafer kazanmasının ardından çadırında ele geçirdiği eşyalar içinde yer alan parfüme duyduğu hayranlık için bkz. Plu. Alex. XX. 6-7, XVI. 1.

⁸⁷¹ Plin. *N.H.* XIII. 2.

⁸⁷² Plin. *N.H.* XIII. II. 6-9.

Parfümün içinde hangi materyallerin olduğunu anlattığı bölümde; damla sakızı, mersin, selvi ve gülden de bahsetmiştir. Aynı zamanda bu materyallerden elde edilen ürünleri yoğunlaştırmak için kullanılan maddelerin neler olduğuna da değinmiştir. Yoğunlaştırma olarak adlandırdığı olayın, parfümün kalıcılığını sağlamak için kullanmış oldukları reçineler sağlamaktadır. Eğer bu reçineler hazırlanan karışıma katılmazsa parfümün kalıcılık etkisi azalıp, hızlı bir şekilde yok olacağını ifade etmiştir.⁸⁷³

Plinius, parfüm yapımında kullanılan materyallerden bahsettikten sonra tarçın üzerinde durmuştur. Tarçının, parfüm için yapılan karışıma eklendiğinde, farklı fiyatlar belirlendiğini yazmıştır. Ayrıca direkt olarak fiyat vermiş olan Plinius, bu karışımların 35 ile 300 *denarii* arasında olduğunu ifade etmiştir. Bunlarla birlikte materyallerin güçlü kokularından bahseden tarihçi, eklendiklerinde nasıl etki bıraktıklarını da sözlerine eklemiştir.⁸⁷⁴ Yaşadığı dönemin erken zamanlarında parfümlerin icat edildiğini yazan Plinius, lüks tüketim maddelerinin kullanımının da doruk noktada oldukları bir dönemi örnekle açıklamıştır. Sözlerine “*kraliyet parfümü*” olarak adlandırılan parfümü örnek vererek devam etmiştir. Kraliyet parfümü denmesinin sebebini Part Krallığı için hazırlanan bir parfüm olmasından kaynaklandığını söylemiştir. Parfümün içerisinde kakule, tarçın, Hint sümbülü, kekik, mür, tarçın kabukları, günlük ağacı, laden bitkisi, balsam yağı gibi pek çok materyaller sıralamıştır.⁸⁷⁵ Hazırlanan bu materyalleri saklamak için *alabaster* şişelerini öneren Plinius, kokuların kısa sürede uçmaması için güneşli yerlerde değil de gölgelik alanlarda saklanmasını önermiştir.⁸⁷⁶ *Alabaster* şişelerine yerleştirmiş olduğu parfümlerin saç, kıyafet ve takılarda kullanıldığını bununla birlikte parfümün lüks bir tüketim maddesi olduğunu bize aktaran Plinius, erkek ve kadınlar için tercih edilen parfümlerin farklı olabileceğini de ifade etmiştir.⁸⁷⁷

Romalı doğa tarihçisi Plinius, yaşadığı yere ilk olarak parfümün nasıl geldiğine ayrı bir pasajda değinmiştir. Roma’ya ilk parfümlerin kolaylıkla gelmediğini söylemiştir. İlk olarak parfüm adına; MÖ 189, sansürlenmiş bir yayında Publius Licinius Crassus ve Lucius Iulius Caesar’ın “yabancı esans” satışlarını yasaklayan bir ilan verdikleri kesin olarak bilinmektedir.⁸⁷⁸

⁸⁷³ Plin. *N.H.* XIII. II. 9-13.

⁸⁷⁴ Plin. *N.H.* XIII. II. 13-17.

⁸⁷⁵ Plin. *N.H.* XIII. II. 17.

⁸⁷⁶ Plin. *N.H.* XIII. III. 19.

⁸⁷⁷ Plin. *N.H.* XIII. IV. 22.

⁸⁷⁸ Plin. *N.H.* XII. V. 24.

Plinius'un çalışmalarına destek olarak Theophrastos'un *Historia Plantarum* adlı eserinde parfüm için kullanılan materyaller, materyallerin sınıflandırılması, kullanım biçimleri ve yerleri hakkında bilgileri bulmak mümkündür. Lesbos'ta, Eresos kentinde doğmuş olan tarihçi, Aristoteles'in öğrencisi aynı zamanda dostudur. Aristoteles'in ölümünden sonra Atina'da *Peripatetik* okulunun başına geçmiş burada çalışmalarını sürdürmüştür. Çalışmamız açısından bitkiler üzerine yazmış olduğu dokuz kitaplık eseri önemli olmakla birlikte, bu eser bizlere MÖ 4. yüzyılda parfüm yapımında kullanılan materyaller ve kokuya genel bir bakışı sergilemektedir.

Theophrastos eserinde ilk olarak kokuların sınıflandırılmasından bahsederken, genel bir koku tanımı vermiştir. Genel olarak kokuların belli bir karışımdan oluştuğunu, karışım olmayan maddelerin kokmadığını ifade eden doğa tarihçisi, kokuları kendi arasında sınıflandırmıştır. Bu sınıflandırma onların, keskin, güçlü, hafif, tatlı, ağır olmalarına göre bir değer almışlardır. Kokuların hepsinin farklı bir karakteri olduğunu düşünen yazar, "kokuşma" teriminin genel bir terim olduğunu ve çürümüş olan materyallerin çoğu için kullanılabileceğini ifade etmiştir. Çürümeye maruz kalan bu ürünlerin, kötü koktuğunu bununla birlikte kötü kokuların her şeyde bulunabileceğini de bizlere aktarmıştır.⁸⁷⁹ Koku ve tat duygusunun birbiri ile ilişkisine değinen tarihçi, bazı yiyeceklerin içinde kokuların var olduğuna değinmiştir. Buna örnek olarak çekirdekli meyveler, armutlar ve elmaları verirken hoş bir kokuya sahip olduklarına da değinmiştir. Bununla birlikte iyi bir kokuya sahip olan hammaddenin genellikle hoş olmayan, sert ya da acı bir tadı olduğunu da sözlerine eklemiştir. Kötü kokulardan tekrar bahsederken keçiboynuzu örneğini vererek, kokusunun kötü fakat tadının güzel olduğunu vurgulamıştır. Genel itibarı ile ifade etmek istediği, kötü kokuya sahip bazı ürünlerin tatlarının güzel olabileceği yönündedir. Bir başka örneğini sedir ağacından veren Theophrastos, kokusunun güzel olduğunu fakat çiğnendiği takdirde ağızda kötü bir etki bıraktığını ifade etmiştir.⁸⁸⁰ Sedir ağacının kokusundan ve bıraktığı etkiden bahsettikten sonra, bitkilerin kokularına değinen doğa tarihçisi, her bitkinin farklı bir parçasının da koktuğunu ifade etmiştir. (yaprak, kabuk, kök, vb.)⁸⁸¹ Theophrastos bir bölümde, yapay koku imalatında kullanılan materyallerden bahsetmiştir. Yapay koku olarak adlandırdığı ürünün parfüm olması yüksek ihtimaldir. Bu pasajda sadece yapay kokulardan bahsetmeyen tarihçi aynı zamanda yapay tatlardan da bahsetmiştir. Çeşitli materyallerin bir araya getirilerek bir karışım elde etmenin mümkün olduğunu, bu karışımı elde etmenin de

⁸⁷⁹ Thphr. *H.P.* II. 1-3.

⁸⁸⁰ Thphr. *H.P.* II. 5.

⁸⁸¹ Thphr. *H.P.* II. 6.

üç yolu olduğunu eserinde bizlere aktarmıştır. Şunu da eklemek gerekirse tarihçi üç çeşit yol vardır derken aslında bir çeşit kombinasyondan bahsetmiştir. Söz konusu kombinasyonu baharat ve parfüm üreticilerinin katı maddeyi katı ile karıştırmak, sıvı ile sıvıyı karıştırmak ve en çok tercih edilen katı bir materyali sıvı ile karıştırmaktır. Bu kombinasyonun yapılabilmesi için materyallerin iyi tanınması gerektiğini eserde özellikle vurgulamıştır.⁸⁸²

Theophrastos çiçeklerin kokularından bahsettiği bir pasajda çelenk yapımında kullanılan çiçeklerin neden güçlü bir kokuya sahip olmadıklarını sorarak giriş yapmış. Aristoteles'in eserinde de⁸⁸³ geçtiğini ayrıca belirten Theophrastos süsen parfümünden bahsetmiş ve kokusunun kısa mesafede güçlü koktuğunu; bazı bitkilerin ise koklamaktan ziyade çiğnenirse kokusunun ortaya çıkacağını ifade etmiştir. Çiğneme olarak ifade edilen işlem bir türlü materyalin parçalanması anlamına gelmektedir. Özellikle bazı hammaddelerin köklerinde koku olduğu, kırılma işleminden sonra kokusunun ortaya çıktığı yönündedir. Aynı zamanda bazı materyallerin de ateşe maruz kaldıklarında bir kokunun ortaya çıktığını ifade etmiştir.⁸⁸⁴

Parfümlerin kalıcılığını arttırdığı düşünülen ve bu amaçla kullanılan, bitkilerin özünden çıkarılan yağlar Theophrastos tarafından da işlenen bir konu olmuştur. Badem yağı, zeytinyağı ve susam yağı gibi çeşitli yağlardan ve bu yağların üretildiği yerlerden bahseden tarihçi, aynı zamanda bunların parfüm yapımında kullanılan materyaller olduğunu belirtmiştir.⁸⁸⁵ Yağ kıvamında olan bazı baharatların da parfüm yapımında kullanıldığını, parfüme koku vermek için bunların tercih edildiği eserde belirtilmiştir. Kokuları diğerlerine göre daha az güçlü olan baharatların⁸⁸⁶ parfüm kıvamını koyulaştırmak için kullandıklarını, bazılarının ise direkt olarak kokularından bahsedildiğini de eserinde belirtmiştir.⁸⁸⁷ Parfüm karışımına baharatların eklenmesi, karışımının katı ve yoğun olmasını sağlamaktadır. Bunlarla birlikte baharatın kendine özgü kokusunun parfüm karışımında etki bıraktığını aynı zamanda kokunun kalıcılığını artırdığı bilinmektedir.⁸⁸⁸ Theophrastos, parfüm yapımında kullanılan baharatların hemen hemen hepsini, kuru, keskin olarak tanımlamanın mümkün olduğunu eserinde belirtmiştir. Ateşe maruz kaldıklarında kokularının değişebildiğini ve güçlü kokuya dönüştüklerini bununla birlikte hiçbir değişikliğe maruz kalmadan da güçlü

⁸⁸² Thphr. *H.P.* II. 7-9.

⁸⁸³ Arist. 12. 9.

⁸⁸⁴ Thphr. *H.P.* II. 11-13.

⁸⁸⁵ Thphr. *H.P.* II. 13-16.

⁸⁸⁶ Plin. *H.N.* XIII. 13.19.

⁸⁸⁷ Thphr. *H.P.* II. 16-18.

⁸⁸⁸ Thphr. *H.P.* II. 18-20; 37.38.

kokuları oldukları belirtilmiştir. Plinius gibi Theophrastos da parfümlerin sıcak yerlerden ziyade soğuk yerlerde saklanması gerektiğini söylemiştir. Bu şekilde korunursa parfümlerin daha az israf olacağı yönünde ayrıca fikri de vardır.⁸⁸⁹ Bununla birlikte parfümlerin yapımında kullanılan materyallerin saklanma sürelerine değinen tarihçi, süsen bitkisinin, Hint sümbülünün ve mercanköşkünün kokusunun uzun süre kalıcı olduğuna fakat çiçeklerin özlerinden yapılan parfümlerin kısa sürede etkisinin gidebileceğine değinmiştir. Aynı zamanda köklerden yapılanların daha güçlü bir kokuya sahip olacağını da yinelemiştir.⁸⁹⁰

Yukarıda bahsedilenlere ek olarak, Theophrastos, parfüm yapımında bitkilerin farklı kısımlarının kullanıldığından bahsetmiştir. Özellikle köklerinden ve bitkinin özünden elde edilen sakızların önemi üzerine durmuştur. Çiçeklerden yapılan parfümlerden bahsederken “*kypros*” adında bir parfümün içeriği hakkında bilgiler veren doğa tarihçisi, kekikten, safrandan yapılan parfümlerden de söz etmiştir. Tüm bunlara Hint sümbülünden ve mercanköşkten de bahsedilmiş “*koston*” isimli parfümün materyalleri olduğuna değinmiştir.⁸⁹¹

Parfümerler, kullanmış oldukları baharatları sadece kokusundan faydalanmak için değil aynı zamanda kokuların keskin bir kokuya sahip olmaları için de kullanmışlardır. Çeşitli örnekler üzerinden konuya değinen tarihçi, mürün kokusunun ağır olduğundan bahsetmektedir. Ardından tarçın kokusunun duyarlı olduğunu ve parfümde kalıcılığı artırmak için kullanıldığını da öğrenmekteyiz.⁸⁹²

Çalışmamızın birinci bölümünde özellikle üzerinde durmuş olduğumuz materyaller konusunda da belirtmiş olduğumuz gibi, doğada var olan materyaller sadece parfüm yapımında değil aynı zamanda tıp alanında da kullanılmıştır. Theophrastos, bu konuya da özellikle değinmiştir. Açıklamasına gülden yapılan parfümlerin hoş koku vermesinin yanı sıra kulaklar için iyi geldiğini de örnekleyerek başlamıştır.⁸⁹³

Belirli parfümlerin özellikleri adlı pasajda pahalı parfüm olarak adlandırdığı, Hint sümbülü, mercanköşkü gibi parfümlerin baş ağrısı yapacağına, bu etkinin ucuz olarak adlandırdığı parfümlerin ilk başlarda defneden yapıldığına değinmiştir. Gül parfümünün ve *kypros* adı verilen parfümün hafif bir kokusu olduğuna, kadınlar için en iyi parfümlerin mür,

⁸⁸⁹ Thphr. H.P. II. 22.

⁸⁹⁰ Thphr. H.P. II. 37-41.

⁸⁹¹ Thphr. H.P. II. 26-28.

⁸⁹² Thphr. H.P. II. 30-34.

⁸⁹³ Thphr. H.P. II. 35.36.

mercanköşk ve Hint sümbülünden yapıldığına bununla birlikte bu parfümlerin tercih edilmesinin sebebini de güçlü kokularının olması ve kalıcılığının uzun sürmesine bağlamıştır.⁸⁹⁴

Doğa tarihçisi Theophrastos, bitkiler üzerine yaptığı çalışmasının özellikle parfüm için olan kısmında önemli bir konuya değinmiştir. Bahsetmiş olduğu bu olayın, günümüz dünyasında hala geçerliliğini koruyor olması, bu fikrin önemini daha da artırdığını düşünmemizi sağlayabilir. Theophrastos, tüm parfümler için genel bir soru olduğunu söyleyip ardından “*Neden koku el bileğine geldiğinde en tatlı kokar?*” diyerek, parfümerlerin özellikle bu kısma parfümleri uyguladığını eserinde bizlere aktarmıştır.⁸⁹⁵ Bir sonraki ifadesinde de insanlar parfümü ilk kullandıklarında keskin bir koku hissedip, uzun süre kalıcılığını hissederken daha sonraki kullanımlarında kokuyu hissetmediklerini yazmıştır.⁸⁹⁶

Çalışmasının son pasajlarında çeşitli materyalleri kullanarak bunların birleştirilmesinden ve parfüm tozlarının yapımından bahseden Theophrastos, ilk olarak katı maddelerin karıştırılarak toz haline getirilmesinden bahsetmiştir. Bu pasajda anlattığı karışımların araç ve amaçlarını belli bir şeyin kokusu almaktan ziyade, hepsinden türetilen genel bir koku oluşturmak olduğunu vurgulamıştır.⁸⁹⁷ Oluşturulan kokuların kalitesini, kullanılan materyallerin kalitesini belirlediğine de özellikle vurgu yapmıştır.⁸⁹⁸

Roma’nın mitolojik hikâye anlatıcısı Publius Vergilius Maro, MÖ 70 yılında Mantua yakınlarında Andes kasabasında doğmuştur. Babasının çömlekçilik, arıcılık veya çiftlik kâhyalığı yaptığı söylenenler arasındadır.⁸⁹⁹ Vergilius, Cremona ve Mediolanum’da eğitim görmüş ardından Roma’da felsefe ve söz bilim öğrenimi yapmıştır. Napoli’de yaşadığı süre zarfında Epikürosçu filozof Siro’nun öğrencisi olmuştur. İlk olarak *Eclogae*’yi ardından *Georgica*’yı kaleme alan yazar hemen ardından *Aeneas*’e başlamıştır. *Aeneas* destanı üzerine yaklaşık olarak on yıl çalışmıştır.⁹⁰⁰ Yazar, destanın ilk kısmının geçtiği yerleri görmek ve eserinde gerekli düzeltmeleri yapmak amacıyla Hellas’a ve Anadolu’ya gitmiştir fakat yolculuk esnasında hastalanmıştır. Bu süre zarfında Atina’da karşılaştığı Augustus,

⁸⁹⁴ Thphr. H.P. II. 42.

⁸⁹⁵ Thphr. H.P. II. 55.

⁸⁹⁶ Thphr. H.P. II. 56.

⁸⁹⁷ Thphr. H.P. II. 57.

⁸⁹⁸ Thphr. H.P. II. 67.

⁸⁹⁹ Sarıgöller, 1973: 24.

⁹⁰⁰ Howatson, 2013: 976.

kendisinin İtalya'ya dönmesini tavsiye etmiştir. Yazar çok geçmeden Brindisium'a ayak bastıktan sonra ölmüştür. Çalışmamız açısından önemli olan *Aeneas* destanı, Vergilius'un kendi isteğince düzeltilmediği için yayınlanmasını istemediği bir eserdir. Bundan dolayı bu eserin yakılmasına dair vasiyet vermiş olmasına rağmen, Augustus *Aeneas*'ın yayınlanmasını istemiştir. Yayınlanma görevini L. Varius ile Plotius Tucca'ya verir. İmparatorun isteği üzerine destan hiçbir değişiklik yapılmadan yayınlanmıştır.⁹⁰¹

Aeneis'in konusunu Vergilius yaratmış değildir. Kahraman ilk olarak Homeros tarafından, Troia'nın yıkılmasından sonra yurdundan ayrılan bir kişi olarak bahsedilir. İlk başlarda silik bir karakter olan kahramanın konu olduğu destan zamanla büyür ve toplum tarafından yayılır. Hellen lirik şair Stesikhoros'ta (MÖ 7-6. yüzyıl) *Aeneas* Troia'dan ayrıldıktan sonra yurttaşları ile gidip İtalya'ya yerleşir; tarihçi Timaios'a göre (MÖ 3. yüzyıl) Roma şehrinin kurucusu odur. Hellenlerin bir ihtimal Romalılarla iyi geçinmek için eserlerinde bahsetmiş olmaları Romalıların hoşuna gitmiştir. Bunun üzerine idareleri altındaki ülkelerde bulunan Hellenlerin bir bakıma kardeş olarak anlatılması, siyasi ilişkileri de etkilemiştir. Roma'da edebiyatın başlaması ve Naevius ile Ennius'un *Aeneas*'ı şiirlerinde konu olarak işlemeleri *Aeneas* efsanesini bütün Romalılarca bilinmesi ve benimsenmesine araç olmuştur.⁹⁰²

Aeneas, on iki kitaptan oluşmaktadır ve ilk altı kitapta *Aeneas*'ın İtalya'ya ulaşınca kadar başından geçenler anlatılmaktadır. Destanın bu bölümlerinde Vergilius'un *Odysseia*'dan etkilenip, olayları yazdığı düşünülebilir. Bununla birlikte Latium'un ele geçirilmesi için yapılan savaşlar yedinci ve on ikinci kitaplarda anlatılır. Yazılmış olan son bölümlerde ise *Ilyada* destanının izlerini görmek mümkündür.

Birinci kitabında *Venüs* ile *Aeneas* arasında geçen bir konuşmada Vergilius, “ölmezliğin kokusu” diyerek bir nevi parfümden bahsetmiş olabilir. Bu sözleri;

“...

Böyle diyerek çevirdi gül gibi boynunu,

Ölmezliğin kokusu yayıldı saçlarından, çevresine.

*Tepesinden, tanrılara özgü, dalgalı giysisi değmiş...”*⁹⁰³

⁹⁰¹ Sarıgöllü, 1973: 25.

⁹⁰² Sarıgöllü, 1973: 28.

⁹⁰³ Verg. *Aen.* I. 400.

şeklinde ifade eden yazar, tanrısal bir kokunun var olduğundan eserinde bahsetmektedir. Tanrılara ait olduğunu düşündüğü bu kokuyu farklı bir kitapta da işlemiştir. Kokuyu işlemenin yanı sıra bitkiler hakkında da bilgiler veren yazar, bu bitkilerden on ikinci kitabında aşağıdaki biçimde bahsetmiştir;

*“Sarsıldı oğlunun derin acılarıyla Venüs, topladı
Girit’in Ida dağından geyikotu, bir ana duygusuyla,
İnce tüylü, bol yapraklı, erguvan çiçekli
Bitkiyi. Bilirdi gövdelerine uçan oklar saplanan
Yaban keçileri de bu otu. Büründü koyu bulutlara
Venüs, getirdi, yıkayıp kaydattı arınmış suyla
Bir kapta otu, büyüsel etkilerle, tanrısal kokularla
Kardı, sağlık koruyan bir melhemle, yıkadı yarayı...”⁹⁰⁴*

Eserde Aeneas pek çok bölgeye gitmiştir. Gittiği bu yerlerde farklı şeylerle karşılaşmıştır. Karşılaştığı şeyler arasında çeşitli materyallerin olduğunu bizlere aşağıdaki örneklerle açıklamak mümkündür.

*“...
Böyledir yeni çiçeklenen kırlarda yazın arıların
Çalışması güneşin altında, yetişsin yavrular diye.
Koyulaştırır süzen balı doldurur tatlı tanrısal
Besinle petekleri, gençlerin yüreklerini azaltır, bir
Topluluk oluşturur kovarlar kovalarından
Asalak arı sürüsünü, böyle çalışır arılar,
Ürettikleri bal da kekik kokusu yayar...”⁹⁰⁵*

Parfüm yapımında önemli bir materyal olan mersin ağacının var olduğunu şu dizelerle açıklamıştır:

⁹⁰⁴ Verg. Aen. XII. 410- 415.

⁹⁰⁵ Verg. Aen. I. 430- 435.

“En yücesine, bu kentin yarınki yöneticilerine, iyelerine,

Göksellerin önderine, semiz bir boğa adadım kıyıda.

Bir tepe vardı yakında, doruğunda kızcıklar,

Sık dalları, dimdik duran mersin ağaçları çevresinde.”906

Defnenin hoş kokusu olduğu ve parfüm yapımında hammadde olarak kullanıldığı Antik Çağ insanı tarafından bilinmektedir. Vergilius’un, destanında sıklıkla defne bitkisinden söz etmesi onun bu bitki üzerinde önemle durduğu ya da Aeneas’ın geçmiş olduğu bölgelerde fazla miktarda yetiştirildiğini düşünmemize sebep olabilir. Açıklamaya örnek vermek gerekirse yazar, defnenin hoş bir koku olmasından ilk olarak aşağıdaki ifadelerle bahsetmiştir;

“Parlak tüylü atlarını otlatanlar, sevinenler, gülenler.

Onlar, toprağın altında, eski tadı çıkaranlar.

Gördü çayırarda yemek yiyenleri, sağda solda.

Toplanan, pan türküleri çığırانları, güzel kokulu

Defne korusunda, eğlenen, oynayanları”907

“...

Sunak, sunağın yanında yaşlı defne, eğilmiş

Dallarıyla Penatları çevreleyen, örten, gölgeleyen.”908

Destanın altıncı kitabında Misenus’un cenaze töreninden bahseden yazar, bu töreni aşağıdaki sözlerle ifade etmiştir;

“Teucerler, kıyıda cansız yatan Misenus çevresinde

Toplandılar, tören düzenlediler, ağladılar, kutsadılar

Saygıyla. Sakızlı çamlardan, meşelerden toplanan odunları,

Yığdılar, koyu, yeşil yapraklı dallarla sardılar,

⁹⁰⁶ Verg. Aen. III. 20.

⁹⁰⁷ Verg. Aen. VI. 655.

⁹⁰⁸ Verg. Aen. II. 510. ; III. 80. ; V.245.

*Serviler kaktılar yığının önüne, parlayan pusatlarla
Süslediler, donattılar, tepesini, ağaçların özenle,
Kimi su kaynatır yalımlar üstünde tunç kaplarda
Yıkarlar kaskatı ölüyü, kokular serperler üstüne.”909*

Bilindiği üzere günlük, önemli bir materyaldir. Günlük yakmanın varlığından bahseden yazar;

*“ Adaklar sundu Pergamos tanrılarına, yaşlı Vesta’ya,
Günlükler yaktı kutsallar adına tapınakta,
Ardından çağırdı arkadaşlarını, hepsinden önce Acestes’i...”910*
“...
*O gün, yıllık adaklar sunuluyordu Arcadia kralı
Amphitryon’un büyük oğluna, bir de tanrılara,
Kentin önünde, ormanda, yanındaydı oğlu Pallas
İleri gelen gençler, küçük kurul üyeleri
Günlük yakıyorlar, ılık kan buğuları sunaklarda.”911*

günlüğün nasıl koktuğundan ve gündelik yaşamda kullanımından bu dizelerde söz etmiştir. Yandığında meydana gelen, hoş kokusu olan aynı zamanda aydınlanmak için yakılan sedir için Vergilius, sedir ağacının kokusundan ise şu şekilde bahsetmektedir:

“...
*Geçerler, yalayarak kıyıları, Cireae ülkesinden,
Çınlattıyordu güneşin kızı, girilmez, kutsal ormanları,
Bitmez türküleriyle, aydınlatmak için görkemli
Konağını, güzel kokulu sedirler yakıyordu geceleyin,”912*

⁹⁰⁹ Verg. Aen. VI. 210-215.

⁹¹⁰ Verg. Aen. V. 740-745.

⁹¹¹ Verg. Aen. VIII.100-105.

Ovidius, *Dönüşümler (Metamorphoses)* adlı eserinde parfüm yapımında kullanılan materyallerden bahsetmekle birlikte bu materyallerin işlendikten sonra nasıl kullanıldığına dair de bilgiler vermiştir. Toplamda on beş kitaptan oluşan eser, altılı ölçülerle yazılmış esas itibarıyla dönüşüm esasına dayalı olarak mitolojik ve efsanevi öykülerden oluşmaktadır.⁹¹³ Ovidius'un eserinde parfüm yapımında kullanılan materyallere ve nasıl kullanıldıklarına dair dizelere örnek vermek gerekirse ilk olarak sunaklarda kullanılan günlüklerin fazla olduğu göze çarpmaktadır.

“Kokulu günlük yetiştirmişim? Bana yıkım gerekse

Suların, kardeşinin suçu ne? Neden dökülür,

Uzaklaşır gökten boyuna sular?...”⁹¹⁴

“...

Bu baştan. Bu gören, gereğini öğrenenler, törenlerde

Kutladılar yeni dini günlük yaktılar, kutlu

Sunaklara saygı gösterdiler...”⁹¹⁵

“Sundular oğullarının sağ dönüşüne, yığın yığın

Günlükler eridi alevlerde, altın boynuzlu

Kurbanlar kesildi. Oysa Aeson yoktu aralarında

Bu yakarıcıların; sonu yaklaşan, yılların ağırlığı

Altında ezilen kişi...”⁹¹⁶

“Bacchus’a şarap, sarışın Minerva’ya içkiler.

Kır tanrılarından başka öteki tanrılar da

Saygıyla anıldı. Yalnızca Latona kızının

Günlük yoktu sunaklarında, önemsemediler onları...

⁹¹² Verg. Aen. VII. 10.

⁹¹³ Ovid. Met.

⁹¹⁴ Ovid. Met. II. 290.

⁹¹⁵ Ovid. Met. III. 730.

⁹¹⁶ Ovid. Met. VII. 160.

Tanrılar buna kızdılar, cezasız kalmaz”⁹¹⁷

“Günlük yakmazdı sunaklarda, onlar adına...

Korkmadan kesmiş Ceres ormanını, derler,

İndirmiş baltayı o güne dek korumuş ağaçlara

Dinsizce, orda kocaman, yaşlı, bir orman gibi

Meşe vardı, gövdesi levhalarla, tanrıça adına”⁹¹⁸

“Tanrıça değilim ben, kutsal günlük yakmak da yaraşmaz

Ün sağlamaz insana. Yanılmasın seni bunu bilmemek:

Bende sonsuz, sönmeyen kutsal bir ı ışık yoktur, ...”⁹¹⁹

Ovidius günlük kokusuna özellikle yer vermiş ve kullanım yerlerine de değinmiştir. Genellikle dini ritüellerde kullanıldığına dair okuduğumuz bu dizelerle birlikte başka bir önemli koku ise safrandır. Safranın Antik Çağ’da pahalı bir materyal⁹²⁰ olduğunu bilmekle birlikte Ovidius’un da bahsettiğini görmekteyiz.

“Eğleniyordu. Birden gözle görülmez dümbelekler

Boğuk boğuk sesler çıkardılar, kıvrak kavallar,

Ziller çınladılar, safran kokuları yayıldı

Yöreye. Bilinmez bir iş, dokumalar başlamış

Yemyeşil olmaya, sarmaşık yapraklarına dönmüş”⁹²¹

Euboia’da henüz bilinmemiş bir ottan bahsederken şu ifadeleri kullanmıştır;

“Enipeu: Pereus, Sperchius sularını, Boebe’nin sazlı

Kıyılarını bile vergiye bağladı. Güçlü bir ot

Buldu Euboia yöresinde Anthedon’da, daha ünlenmemiş

⁹¹⁷ Ovid. Met. VIII. 275.

⁹¹⁸ Ovid. Met. VIII. 740.

⁹¹⁹ Ovid. Met. XIV. 130.

⁹²⁰ Groom, 1992: 406.

⁹²¹ Ovid. Met. IV. 390.

Bir ottu, Glaucus 'un dönüşümünden önce. Dokuz gün

*Dokuz gece, kanatlı Dragon 'ların çektiği arabasıyla ...*⁹²² Ovidius sözlerine devam ederken bu güçlü otun kokusundan aşağıdaki şekilde bahsetmektedir;

“Gezdi, gördü bütün ovaları, sonra döndü. Daha otlara

Dokunmadan Dragon 'lar koku yetti sıyrılmalarına

Yaşlı derilerinden. Medea, kapının eşğinde durdu,

*Girerken içeri, göklere sığınabilirdi ancak...*⁹²³

“Güçlü, kalın sağ omzumu kırdı, alnım yaralı.

Naidlar 'ın çiçeklerle, kokulu yemişle

Donattığı kutlanmış boynum kırık, oysa

*Varlığım boynuzumdu...*⁹²⁴

“Mutlu olsun isterim ülkem, ulusum, acı çekmesin,

Mutlu olsun isterim bu toprak, bu kırsal bölge,

Bu kötülüğü doğuran yer. Yücelsin Ammon,

Tarın, güzel kokuşlu bitkiler, çiçekler,

Tatlı kokular Panchaia kırlarında, güzel otlar,

*Mür ağaçları, bu çok değerli sayılan ağaçlar.*⁹²⁵

Bir sonraki dizelerinde bir kadının kokulu naneye dönüşümünü ise şu şekilde bizlere aktarmıştır Ovidius;

“Ölümün, çektiğim acıyla her yıl yinelenen

Törenlerde, dipdiri kılacak seni gönlümüzde.

Çiçeklere dönüşecek kanın. Önceden, yalnız senin

Kadın kılığıyla, kokulu naneye dönüşmen uygun

Görülmemiş mi, Persephone? Ben de Cinyras 'ın oğluna

⁹²² Ovid. Met. VII. 230.

⁹²³ Ovid. Met. VII. 235.

⁹²⁴ Ovid. Met. IX. 85.

⁹²⁵ Ovid. Met. X. 305.

Dönüşsem kıskançlık yermez miydi beni? Bunları

Söylediğinde, fışkırdı güzel kokulu Nectar'dan kan,...”926

Parfüm yapımında kullanılan hammaddelerin kokularından bahsetmese de Antik Çağ insanı tarafından bilinen ve kullanılan materyaller Ovidius’un dizelerinde yerini almıştır. Kullanım açısından bitkilerin saçlara takıldığını ifade eden Ovidius bu kullanımı aşağıdaki gibi ifade etmiştir;

“Kimi gün gül, kimi gün biberiye, kimi gün leylak sokunurdu

*Saçlarına, çokluk parlak zambakları seçer, iki kez...”*927

Ovidius’un başa takılan bir aksesuar olarak kullanılan çiçeklere bir diğer dizeleri de;

“Çok kez çevrelerdi başını güzel kokulu kuru otlarla,

*Daha önceden biçilmiş bir ottan dönüşmüşse benzerdi...”*928

Saçlarına takılan çiçeklerin kokulu olmasıyla birlikte özellikle saçlara kokular sürdüklerinden de bahsetmektedir;

“... Saçlarına güzel kokular süren, doğruluğa

Götüren; çelenkleri, kızıl boyalı giyekleri seven,...”929

Kokuların, saçlara kullanımını bu dizelerde öğrendikten sonra, vücuda sürüldüğünü de yine Ovidius’tan okumaktayız;

“Kokular serpmiş kızın gövdesine, yattığı yere.

Göklere çıkacaksın yakınmalar boşuna, demiş.

Yumuşamış ıslak gövde göksel kokularla, toprak da

Dolmuş güzel kokularla, kök salmış belirsizce

*Toprağa günlük dalı, delip çıkmış mezarın üstüne.”*930

⁹²⁶ Ovid. Met. X. 725-730.

⁹²⁷ Ovid. Met. XII. 410.

⁹²⁸ Ovid. Met. XIV. 645.

⁹²⁹ Ovid. Met. III. 555.

Dönemin diğer önemli tarihçisi aynı zamanda Sokrates'in de öğrencisi olan Ksenophon, *Anabasis* adlı eserinde Onbinlerin, yani sefere katılan Hellen askerlerinin, savaşta başarısız olmalarından sonra yurtlarına dönüşünü anlattığı eserinde çalışmamız için önemli bilgiler sunmuştur.⁹³¹ Kyros, ağabeyi Artakserkses'e karşı sefere çıktığında Hellen ordusunun nasıl toplandığını ve toplanan bu orduların ilerleyişlerinde neler olduğunu ve savaşın nasıl geliştiğini anlattığı birinci kitapta Arabia çöllerinden geçişten bahsederken Ksenophon;

*“Euphrates Nehri’ni sağına alarak Arabia çöllerinin içinden beş günde otuz beş fersah ilerledi. Bu bölgede toprak deniz gibi dümdüz uzanıyordu ve her taraf pelin otuyla kaplıydı. Çalı ve saz türünden bile olsa bütün bitkiler baharat gibi hoş kokuluydu.”*⁹³²

diyerek geçtikleri bölgedeki bitkinin kokusundan bahsetmiştir. İlerleyen bölümlerde Armenialıların köyüne gelen askerlerin bol miktarda erzak bulduklarını anlatan Ksenophon bu bitkilerden aşağıdaki ifadelerle söz etmektedir;

*“Köylerde kurban edilmeye uygun hayvanlar, buğday, yillanmış kokulu şarap, kuru üzüm ve çeşitli baklagiller gibi her türlü ihtiyaçları karşılayacak bol erzak vardı. Ancak gezmek amacıyla ordugâhtan uzaklaşanlardan bazıları gece boyunca yanan ateşler gördüklerini söylediler.”*⁹³³

*“Ksenophon cesaretini toplayarak çıplak halde yakacak odun kesmeye başlayınca hemen biri yardımına koştu. Ardından başkaları da kalktı. Ateş yaktılar ve ısınmak için bedenlerine yağ sürdüler. Orada bedenlerine zeytinyağı niyetine sürebilecekleri domuz yağı, susam yağı, acı bademyağı ve terebentin gibi yağlar boldu. Aynı zamanda bu tür bitkilerden elde edilmiş kokular da vardı.”*⁹³⁴

Latin şiiri denilince akla gelen Catullus ise Gaius Valerius Veronova'da doğmuştur. Varlıklı bir ailenin oğlu olan şair, Roma'da edebiyat çevresine katılmıştır. Yaşamı hakkında bildiklerimiz az olmakla birlikte Nepos'a, Hortensius'a, Caesar'a yazdığı şiirleri bilinmektedir. Bütün şiirlerinin toplandığı eserinde günlük yaşama, dostluklardan,

⁹³⁰ Ovid. *Met.* IV. 250.

⁹³¹ Howatson, 2013: 520.

⁹³² Ksen. *Anab.* 1.5.1

⁹³³ Ksen. *Anab.* 4.4.9.

⁹³⁴ Ksen. *Anab.* 4.4.12-13.

siyasi yergilerden, aşk konularına yer vermiştir.⁹³⁵ Catullus şiirlerinde sosyal konulara özellikle yer vermiştir; koku ve koku yapımında kullanılan materyaller hakkında bilgi vermekten de geri durmamıştır. Catullus, parfüm yapımında kullanılan bitkilerin kokularına şiirlerinde yer vermiş, onların hoş kokuları olduğu ve muhtemelen geldikleri bölge hakkında da bilgi almamıza sebep olmuştur. Helicon Dağı'nın yerlisi olan Urania'nın oğluna seslenerek başladığı şiirinde;

“Sar çepçevre alnını hoş kokan

mercankökü çiçekleriyle,

tak duvağını, şen şakrak, buraya

buraya gel, kar beyaz ayaklarına

giyip sarı ayakkabılarını,”

“Servet sahibi efendinin

Rengarenk bahçesinde böyle

Açıyor sümbül çiçeği.”⁹³⁶

farklı materyallerden bahsetmiştir. Yazmış olduğu bir şiirde kralın kızının odasını betimleyen Catullus odanın kokusundan şu şekilde söz etmiştir;

“Arzulu gözlerle ona bakar bakmaz kralın bakire kızı

Hoş kokular saçan iffetli yatağı onu

Annesinin yumuşacık kucağında beslerdi

Eurotas nehrinde yetişen mersin çiçekleri gibi,

Ya da baharın esintisiyle çeşit çeşit çiçeklerin açması gibi,

... ”⁹³⁷

Catullus, arkadaşı Fabullus'u yemeğe davet ettiği bir şiirinde mükemmel bir yemeğin yanında ona armağan olarak bir koku vereceğinden aşağıdaki dizelerle bahsediyor;

“ ...

⁹³⁵ Howatson, 2013: 173.

⁹³⁶ Catull. 61.

⁹³⁷ Catull. 64.

*Ama buna karşılık tertemiz sevgimi alacaksın,
belki daha tatlı, daha zarif bir şeyi:
sevgilime Venus'lerden Cupido'lerden armağan,
bir koku vereceğim ki sana
kokladığın an yalvaracaksın tanrılara,
Fabullus, tepeden tırnağa burun yapsınlar diye seni!”⁹³⁸*

Catullus'un, Fabullus'a armağan olarak vereceğini söylediği kokuları parfüm şişesinde vereceğini yazmış olduğu bir şiirden anlamaktayız. Şair bu durumu şu dizelerle ifade etmiştir:

*“Hymenis kokularından yoksun.
Şimdi sizleri birleştirdiğinde düğün çırası, arzulanan ışıyla,
bedenlerinizi vermeyin canciğer olduğunuz
kocalarınıza, göğüslerinizi açıp giysilerinizi fırlatarak,
bana boş armağanlar sunmadan önce parfüm şişesi,
şu sizin parfüm şişeniz, kutsal yatakta saygı gösteren evliliğinize.”⁹³⁹*

Düğünden bahsettiği bir şiirde ise damadın hoş kokular süründüğünü şu sözlerle ifade etmiştir;

*“Yazık ki, geri duramadığın
söyleniyor tüysüz oğlanlarından,
kokulu yağlar sürünmüş damat: geri dur!
Yaşa Hymen Hymenaeus yaşa,
yaşa Hymen Hymenaeus yaşa.”⁹⁴⁰*

Romalıların parfüm yapımında kullanılan bazı materyalleri ticaret aracılığı ile ülkelerine getirmiş olduklarını daha önceki bölümde işlemiştik. Catullus, MÖ 1. yüzyılda

⁹³⁸ Catull. 13.

⁹³⁹ Catull. 66.

⁹⁴⁰ Catull. 61.

yazmış olduğu şiirlerden bir nevi hangi bölgelerle ticaret yapıldığını bizlere göstermektedir. Nitekim bunu aşağıdaki dizelerden anlamak mümkündür:

“Elinden tutup getirmedi ki babası onu bana

Syria kokularıyla donanmış eve,

ama küçük armağanlarıydı gecenin kaçamaklar

kocasının koynundan çıkıp gelince.”⁹⁴¹

“Işıklar saçan Asia mersini gibi

çiçekli dallarında

Amadriyad perilerinin

beslediği, eğlence olsun diye

kendilerine, çiyin nemiyle.”⁹⁴²

Catullus’un çağdaşı olan Lucretius, ozan ve filozoftur. Yaşamı hakkında neredeyse hiçbir bilgimiz yoktur; fakat kendisinin yazmış olduğu *Evrenin Yapısı (De rerum natura)* adlı eseri günümüze ulaşmıştır. *Heksametron* vezninde didaktik şiir özelliğiyle yazılmış altı kitaptan oluşan bir eserdir.⁹⁴³ Lucretius, kokuların nelerden oluştuğu, Antik Çağ insanların kullandıkları materyallerden, iyi kokulardan ve kötü kokulardan eserinde bahsetmektedir. Kokuları açıklarken diğer duyulardan sıklıkla bahseden ozan, beslenme kültürüne de eserinde yer vermiş ve kokuları onlar üzerinden de açıklamıştır. Kokulara yaklaşımın farklı olduğu gibi beslenme kültürüne de farklı bir açıdan yaklaştığını Güveloğlu’nun eserinde okumaktayız.⁹⁴⁴

Lucretius, doğada var olan varlıkların bir kokusu olduğunu ve bunları duyabileceğimizi aşağıdaki dizelerde bahsetmektedir;

“Dahası, duyabiliriz varlıkların kokularını

⁹⁴¹ Catull. 68.

⁹⁴² Catull. 61.

⁹⁴³ Howatson, 2013: 555.

⁹⁴⁴ Güveloğlu, 2018: 97.

*Görmesek de, burun deliklerimize yaklaştığında.
Seçemez sıcak ve soğuk da gözlerimiz,
Sesleri de göremeyiz. Ama bütün bunlar,
Etkileyebildiklerine göre duyularımızı,
Gövdeleri ola gerektir, çünkü gövdeden başka
Bir şey ne dokunabilir, ne de dokunulabilir ona.”⁹⁴⁵*

*“Hem renk var, hem tat ve koku nesnelerin çoğunda,
Demek ki bol biçimlidir onları oluşturan madde.
Çünkü koku, rengin giremediği derinliğe
Sızar insan bedeninde...”⁹⁴⁶*

Bunlarla birlikte kokunun herhangi bir şeklinin olmamasını Lucretius aşağıdaki dizelerle açıklamıştır;

*“İkincisi: kokunun, dumanın, ısıнын neden şekilsiz
Bulutlar halinde çıktığına gelince varlıklardan;
Öylesine derindedir ki kaynakları,
Parçalanırlar dolambaçlı yolculuklarında.
Kenetlenerek ilerleyeceklerdi, doğruca dışarı
Açılan bir geçit yoktur ki. Oysa yüzeydeki
İnce zarı atıldığında rengin, hiçbir şey
Çözmez onu: dışardadır, etkiye açıktır çünkü.”⁹⁴⁷*

Romalı şair, bazı gövdelerden sürekli kokular geldiğini⁹⁴⁸ ve bazı materyallerin etrafa kokular saldıgını ifade etmiştir. Bununla birlikte parfüm yapımında kullanılan materyallerden bahseden şair, eserinde genellikle kokuları üzerine de yorum

⁹⁴⁵ Lucr. I. 300-305.

⁹⁴⁶ Lucr. II. 680.

⁹⁴⁷ Lucr. IV. 90-95.

⁹⁴⁸ Lucr. IV. 220.

yapmıştır. Açıklamaya örnek vermek gerekirse;

*“Keskin bir koku salan şeyleri düşün:
Şifa otu, acı pelin, bunaltıcı karapelin,
Buruk kantaryon, Sıkmayagör hafifçe parmağınla
Bu otları; görülmese de tozanları
Kokuları kalacaktır elinde.
Havada türlü yönlerde uçuyor olması gereken
Ve duyularımızı etkilemeyen yüzey zararlarının
Sayısı konusunda bu bir fikir verir sana.”*⁹⁴⁹

*“Eş yapıda mıdır atomları duyduğumuz kokunun,
Cesetler yakılırken alanlarda ve sahneye
Kilikya safranı serpilirken, bir tapınaktan
Doğu tütsüleri yükselirken duyduğumuz kokuyla?”*⁹⁵⁰

dizelerinden bu durumu anlamak mümkündür. Kokuların diğer duyulara göre etki alanından ayrıca kokunun burun deliklerine çarpmasıyla nasıl bir etki bıraktığını Lucretius aşağıdaki gibi ele almıştır;

*“Burnumuza çarpan kokulardan kiminin
Daha büyük bir etki alanı var, doğru.
Ama sesler kadar uzağa gidemez hiçbirisi,
Görme gücünü uyaran zarlarla oranlanamaz bile.
Tembel, gecikmeli bir yolcudur koku ve hafifler
Varmadan menziline; ince maddesini dağıtır rüzgara.
Bir kere, varlıkların derinliğinde doğar ve*

⁹⁴⁹ Lucr. IV. 125.

⁹⁵⁰ Lucr. II. 415.

*Dışarı güçlükle çıkar; gövde parçalandığında,
Ezildiğinde, eridiğinde neden keskinleşsin
Varlıkların çekirdeklerinden sız mıyorsa?
Bir başka neden: koku sesten daha iri,
Daha büyük atomlardan oluşmuştur besbelli;
Taş duvarları delip geçemediğine göre
Tüm gürültülerden kolaylıkla aşabildiği,
Onun kaynağını hemen bulamayışımız bundadır... ”951*

Güzel kokulardan ve kötü kokulardan sıklıkla söz edilen eserde, hoş kokulu çiçeklerin “*Flora*” adı verilen “*çiçek ve bahar tanrıçası*” tarafından dağıtıldığını şu şekilde ifade etmiştir;

*“Çünkü bahar geldiğinde, Venus de gelir
Kanatlı habercisiyle önünde. Ve Flora,
Donatır renkli, hoş kokulu çiçeklerle
Batı yelinin yollarını... ”952*

Lucretius, insana iyi gelen hoş kokuların hayvanlar için bir şey ifade etmediğini aşağıdaki örnekle açıklamıştır;

*“Sakallı keçilere göre ambrosia gibidir
Delice zeytin, nektar’a batmıştır sanki,
Oysa daha acı yapraklı bir bitki yoktur ondan
İnsan damağına göre. Domuz
Kaçar mercanköşk otundan, hoşlanmaz
Güzel kokulardan; bize dirim veren şeyler
Onun kılı gövdesine zehir gibi gelir
Bizi tiksindiren, bulandıran pisliğin ise*

⁹⁵¹ Lucr. IV. 695-700.

⁹⁵² Lucr. V. 735.

Tadına öylesine doyamaz ki,

Çamurda gün boyu oynasır, debelenir.”⁹⁵³

Kokuların hayvanlar üzerindeki hislerinden de bahseden şair⁹⁵⁴ yukarıda bahsedilen materyallerden bir karışımı ikinci kitabında bizlere aktarmıştır;

“Mercanköşk, sarısakız, hintsümbülü:

Bir koku hazırlayacaksan bu otlardan

-Burun deliklerimize cennetten esinti salan-

İlk işin kokusuz bir yağ bulmak olmalı

Kendi kokusuyla bozmayacak-en azından-

Tözüne karışan, katılan kokuları.”⁹⁵⁵

Karışımı hazırlanan kokuların açıkta kalmaması gerektiğini küçük bir uyarı niteliğinde bizlere aktaran Romalı şair, açıkta kalan kokunun özünün yitirebileceğini ifade etmiştir.⁹⁵⁶ Tüm bunlarla birlikte ağaçların da güçlü kokuları olduğunu, hatta bazılarının kokularının insana zarar verebileceğinden söz eden şair bunu aşağıdaki dizelerde belirtmiştir:

“Kimi ağaçların öyle karabasanlıdır ki gölgesi

Uzanmayagör altlarında, otların arasına,

Hemen başın ağrır. Helikon’un tepelerinde

Çiçeğinin ağulu kokusuyla insanı öldüren

Bir ağaç bile vardır...”⁹⁵⁷

Ağaç kokusunun insana zarar verdiğini ifade ettiği bu dizelerinde yağ ve kandil kokusunun da zarar verebileceğini şu dizelerle açıklamıştır;

“Bir gece lambası sözgelimi, yeni sönmüşse,

Keskin kokusu dolar burun deliklerine: Bayılmaya,

⁹⁵³ Lucr. VI. 970-975.

⁹⁵⁴ Lucr. IV. 990.

⁹⁵⁵ Lucr. II. 845-850.

⁹⁵⁶ Lucr. III. 220-225.

⁹⁵⁷ Lucr. VI. 785.

Ağzının köpürmesine alışkın saralıyı uyku bastırır.

Yağ kandilinin kokusuyla kendinden geçer

Nakış işleyen kadın, aybaşı görmüşse;

Kanaviçesi kayıverir ellerinden

...

Dahası : ağır bir yemekten sonra uzun süre

Sıcak hamamda oyalanırsan, düşüverirsin

Kaynar suların içine bilinçsizce. Duman

Ve kömür kokusu nasıl vurur beyne,

Su içmemişsen önceden!”⁹⁵⁸

Marcus Valerius Martialis, Roma ozanıdır. İspanya’da Bilbilis’te doğması onun Iber ve Kelt asıllı olduğunu düşünmelerine sebep olmuştur. Şairin en önemli yapıtı *Epigramlar*dır. İlk on iki kitabı MS 86’da yayımlanmaya başlamış, MS 68- 98 yılları arasında bu kitaplara ek olarak on birinci kitap yayımlanmıştır.⁹⁵⁹ Şiirlerinde günlük hayatta var olan konulara sıkça değinen şair, kokulara ve o dönemde var olan materyallere sıkça yer vermiştir. Parfüm yapımında kullanılan materyallerin kokularına ilişkin bilgilerini aşağıdaki gibi şiirinde ifade etmiştir;

“Mürrüsağı kokuyor senin öpücüklerin,

hiçbir kokun yok başkaca, ne diyeyim buna?

Kuşkuyla bakıyorum, işin doğrusu,

her zaman güzel kokmana, Postumus.

Her zaman güzel kokan güzel kokmaz, Postumus.”⁹⁶⁰

“...

Dolaşmaya çıkabilirsin artık her yanına

⁹⁵⁸ Lucr. VI. 790-800.

⁹⁵⁹ Howatson, 2013: 586.

⁹⁶⁰ Mart. Epig. II. 12.

*sedir ağacı kokusu sinmiş olarak,
yüzünde çifte süsün verdiği güzellik.* ”961

*“Cosmus geçmiş sanırsız nereden geçerse,
tarçın özü dökülüp akıyor, devrilip şişe.
Yabancı saçmalıklarından hoşlanmanı
istemem, Gellia, senin. Sanırım, bilirsin ki
bu türlü güzel kokabilir benim köpeğim.* ”962

*“İnce adamsın, Cotilus, böyle diyor birçok insan, Cotilus.
Duyuyorum: Söylesene nedir ince adam?
İnce adamdır, saçlarını düzgün ayıran,
her zaman pelesenk, her zaman tarçın kokan.* ”963

*“Bir koku çıkar ya körpe bir kız elmayı ısırırken,
Corycus safranı üzerinden bir esinti gelirken;
asma ilk salkımlarına çiçek açarken ak ak,
koyunun ağzıyla yeni devşirdiği taneler,
mersin, Arap’ın biçtikleri, ovalanan amber,
hani kokar ya doğu günlüğü soluk soluk yanarken,
yaz yağmuruyla azıcık ıslanırken toprak,
sümbülüruhi özü emmiş saçlardaki taç,
işte öyle burcu burcu kokar senin öpücüklerin,
acımasız Diadumenus oğlan. Ne olurdu*

⁹⁶¹ Mart. Epig. III. 2.

⁹⁶² Mart. Epig. III. 55.

⁹⁶³ Mart. Epig. III. 63.

hepsini verseydin esirgemeden, kıskanmadan? ”964

“O denli güzeldir birbirine karıştığında

binde bir bulunan tarçınla hintsümbülü ”965

“Tarçın, çin darısı, görkemli kuşun yuvası,

Nicros ’un kurşun kabı gibi kokarsın her zaman,

Coracinus, hiç kokmam diye alay edersin benimle.

Çok kokmaktansa hiç kokmayayım daha iyi bence. ”966

“Mis gibi kokuyordu az önce damarlı akikten küçük şişede.

Balık salçasına döndü, Papyrus ’un kokması üzerine. ”967

“...

Roma ’nın egemenliği altındaki

bütün soylar arasında yayılmasından değil

süslü çubuklarıyla, sedir yağı kokusuyla. ”968

“...

Karlı sudan geçirmeden Caecubum şarabını;

Uzanır, güllerle süslü, kakule kokulu

Kara kara, uyur kuştüyünden güvez yatakta. ”969

Martialis, koku duyusundan bahsederken bunların günlük hayatta kullanımı

⁹⁶⁴ Mart. Epig. III. 65.

⁹⁶⁵ Mart. Epig. IV. 13.

⁹⁶⁶ Mart. Epig. VI. 55.

⁹⁶⁷ Mart. Epig. VII. 94.

⁹⁶⁸ Mart. Epig. VIII. 61.

⁹⁶⁹ Mart. Epig. XII. 17.

konusunda da bizlere bilgiler vermiştir. Materyallerin kokuları hakkında kesin fikirleri olan şair, kokular üzerinden çeşitli benzetmeler yaparak anlatımını daha da güçlendirmiştir. Bu amaçla günlük hayatta koku kullanımı hakkında yazmış olduğu dizeleri aşağıdaki örneklerle açıklamaya çalışacağız;

*“Görüyorsun ilk basamakları aşındıranı,
Rufus, buradan görülüyor ısıltısı
parmaklarını süsleyen akiklerin,
içine kaç kez Tyrus güvezi emmiş pelerini,
el sürülmemiş kardan da ak togayı,
Marcellus tiyatrosuna dalga dalga
güzel kokusu yayılan pırıl pırıl saçları,
tüyü yolunmuş pırıl pırıl parlayan kolları...”*⁹⁷⁰

Martialis, şiirlerinde sık sık yeme içme konularına değinmiş, yemek sofralarıyla edebiyatı başarılı bir şekilde birleştirmiştir.⁹⁷¹ Düzenlemiş olduğu bu şöenler esnasında konuklara armağan olarak kokular dağıtıldığını şiirlerinden öğrenmekteyiz.⁹⁷² Açıklamaya örnek vermek gerekirse;

*“Yemek odacığı derler bana: Görüyorsun neyim:
Küçük bir yemek odasıyım: Görüyorsun işte
altında Caesar’ın yattığı tümseğı buradan.
Çökert yatağı, şarap iste, süslen, güller tak da,
hintstümbülü yağı sür üstüne başına:
Tanrı kendi anımsatıyor ölüm olgusunu sana.”*⁹⁷³

dizelerinden kokuların dağıtıldığını okumak mümkündür. Şair, bazı materyallerden bahsederken onların kokusundan bahsetmemektedir fakat bunların kokulu olduğu ve günlük kullanımda yağlarından faydalandığını diğer Antik Çağ eserleri

⁹⁷⁰ Mart. Epig. II. 29.

⁹⁷¹ Güveloğlu, 2018: 97.

⁹⁷² Mart. Epig. XIII. 4 -126.

⁹⁷³ Mart. Epig. II. 59.

doğrulamaktadır. Kokulu materyallerin yağ olarak kullanımını aşağıdaki dizelerde okumaktayız;

“...

*Ya balmumu-zeytinyağı karışımını sürersin
bedenine güreş için yapış yapış...
İris sularını dökmessin birdenbire”*⁹⁷⁴

*“Günlük dolu kutuda bu armağanları veriyor
saray görevlisi Parthenius sana, Phoebus...”*⁹⁷⁵

*“Daha iyi değil mi bu, gözünü seveyim,
sahneyi kızıl bulutlarla kaplamaktan,
izleyicileri safran eriyiğiyle ıslatmaktan?
Scorpus'un altın burnu parlasın diye her yerde?
sezgisiz bir ata dört yüz bin sesters vermekten?”*⁹⁷⁶

“...

*Bol bol ıslanıp kakule özünü çeksin saçlarım,
Gül taçlarının altında ezilip şakaklarım.”*⁹⁷⁷

*“Ortadaki yatağın ucuna uzanan
o çağrılı vardır ya hani,
kel kafasında üç tel saçına sürdüğü
kokudan kalma çizgi çizgi izler taşıyan,*

⁹⁷⁴ Mart. Epig. IV. 19.

⁹⁷⁵ Mart. Epig. IV. 45.

⁹⁷⁶ Mart. Epig. V. 25.

⁹⁷⁷ Mart. Epig. V. 64.

*işte o karıştırır da karıştırır
gevşeyip sarkmış ağzının içini
sakızağacından yontulmuş çubuklarla,
inanma, Aefulanus, dişi yok ki onun.*⁹⁷⁸

*“Cosmus kokusu sürünüp üst katmandansın
sanıyorsun kendini, Sempronius Tucca.”*⁹⁷⁹
*“Sözümü bitirmişim ki yanıt verdi dokuzuncu bacı,
saçları, giysisi güzel kokuya batmış olan.”*⁹⁸⁰

*“Roma’nın egemenliği altındaki
bütün soylar arasına yayılmasından değil
süslü çubuklarıyla, sedir yağı kokusuyla.”*⁹⁸¹

*“Asur kakulesiyle parlasın saçların her zaman,
çiçeklerle örülmüş taçlar sarsın başını...”*⁹⁸²

*“...
Kokladı Corinthus tuncu kokusu var mı diye,
yontularında kusur buldu, Polyclitus, senin...”*⁹⁸³

*“Hani Lyaeus gemi aزیa alır ya,
gül egemen olur ya, güzel kokularla*

⁹⁷⁸ Mart. Epig. VI. 74.

⁹⁷⁹ Mart. Epig. VII. 41.

⁹⁸⁰ Mart. Epig. VIII. 3.

⁹⁸¹ Mart. Epig. VIII. 61.

⁹⁸² Mart. Epig. VIII. 77.

⁹⁸³ Mart. Epig. IX. 59.

ıslanır ya saçlar, senin saatin işte bu. ”984

*“Oğlanın bir gün önce süründüğü,
gücünü yitirmiş pelesenk kokusu;
dökülmeye yüz tutmuş safrandan
dalga dalga yayılan son esinti;
kışın kutuda olgunlaşan yemişler...”985*

*“Oysa benim sevgilim bir libra
sümbülürumi kokusu, yeşil yeşil zümrütler...”986*

*“Ustalığını gösterir bunun üzerinde kilerci,
bir Capella’ya özgü tatlıları sarmak için
çeşit çeşit kokusuyla sedef yaprağına...”987*

*“Bırakmıyorsun beni, gözlerini ayırmıyorsun
üstümden; söylenip duruyorsun, iç çekiyorsun,
öfkeni zor tutuyorsun sopa çekmemek için bana.
“Babam böyle yapmamıştı hiçbir zaman,” diye
bağırıp çağırıyorsun, güvez giysiler giyip de
saçlarıma koku sürdüğümde...”988*

*“bir bakarsın iyi bir kazanç getirebilir
aşırta ipek giysiler; bir bakarsın
boş bulurum Cosmos’un güzel kokulu şişesini...”989*

⁹⁸⁴ Mart. Epig. X. 20.

⁹⁸⁵ Mart. Epig. XI. 8.

⁹⁸⁶ Mart. Epig. XI. 27.

⁹⁸⁷ Mart. Epig. XI. 31.

⁹⁸⁸ Mart. Epig. XI. 39.

Kokuların günlük kullanımda vücuda ve saçlara hoş koku vermesinin yanı sıra ölü gömme ritüelleri ve tanrılara armağan olarak sunulduğunu da eserde görmek mümkündür.

*“Çabuk çabuk geçen yılları başlatabilsen de,
İanus, yüzünle yenilesen de uzun yüzyılları,
ilkin sana yakılsa da günlükler dini bütünce,
sen esenlensen de yakarılarımızla,
saygı gösterse de mutlu erguvan sana...”*⁹⁹⁰

*“Auggustus’a günlükler sunun, kurbanlar kesin
dini bütünlükle, Silius’çuğunuz için,
esin perileri..”*⁹⁹¹

*“Güzel kokuları, yabancı tarçınları,
ölü töreni kokan mürrüsafileri,
ölünün yarı yanmış yarı yanmamış
odun yığınınından alıp kaçtığı günlükleri,
Styx yatağından aşırıldığı tarçınları çıkar
giysinin çirkin kıvrımından, ver, alçak Zoilus.”*⁹⁹²

⁹⁸⁹ Mart. Epig. XI. 49.

⁹⁹⁰ Mart. Epig. VIII. 8.

⁹⁹¹ Mart. Epig. VIII. 66.

⁹⁹² Mart. Epig. XI. 54.

4. TARTIŞMA VE SONUÇ

Antik Çağ'da Parfüm konusu, Hellen ve Roma odaklı olmakla birlikte, Akdeniz uygarlıklarına doğru genişletildiği zaman, çalışmamızda faydalandığımız pek çok toplumda çeşitli hammaddelerden parfüm yapıldığını ve elde edilen parfümün günlük hayatın önemli bir kısmında yer aldığını görmek mümkündür. Kaynaklar, ilk olarak parfümün ne zaman, nerede ve nasıl keşfedildiğinden kesin olarak bahsetmese de parfüm yapımını geliştiren toplumun, kronolojik olarak tarih sahnesine önce çıkan Mısırlıların olduğu, ardından Mısırlılardan öğrendiklerine yeni yöntemler ekleyerek geliştiren Hellenler, Hellenlerin etkisi altında gelişen Romalılarda ise en yüksek seviyeye ulaşıldığı düşünülmektedir.

Parfüm ve koku anlamına gelen sözcükler, toplumlara ve zamana göre farklı şekillerde kullanılmış olsa da genel olarak kullanım amaçlarına göre isim almış, ayrıca bulundukları toplumda en fazla hangi materyalden parfüm elde ediliyorsa o bitkinin ismiyle de anılmıştır. Toplamların hangi kelimeleri kullandıklarını özellikle edebi metinlerden çıkarmakla birlikte, koku ve parfüm kelimesinin tanımlarını bu eserlerden öğrenmekteyiz. Örneğin; Aristoteles, kokunun kanıtlanması için delillerinin fazla olması gerektiği ve koku kavramının yorumlanması zor olduğunu belirtirken, Theophrastos, kokuların karışımlardan oluştuğunu, karışım olmayan herhangi bir maddenin kokmadığını ifade etmiş, hava, su ve ateş gibi basit maddelerin kokularının olmadığını, koku olması için çeşitli bileşenlerin bir arada olması gerektiğine eserinde yer vermiştir. Plinius ise vermiş olduğu koku tanımında, insanların çeşitli bileşenleri bir araya getirmekten ve bunlardan kokular elde etmekten zevk aldıklarına değinmiştir. Tek bir tanımı ve kullanım şekli olmayan sözcükler, koku kapları olarak adlandırılacak şişelere de yansımış, şişelerin yapımında kullanılan formlar döneme, elde edilen maddeye ve bulundukları coğrafyaya göre farklı adlandırmalar almıştır.

Hellen ve Roma toplumunda, ilk olarak tanrılar tarafından kullanıldığı bilinen parfümün mitolojik bir anlatısı vardır. Bu mitolojik hikâyeye göre, parfümü insanlara öğreten bir nehir perisi, nehir perisine bitkileri yakından tanıması ve bitkilerden parfüm yapmasını öğrenmesi için ona yetenekler veren tanrı ve tanrıça vardır. Bu durumdan, mitoloji yaratıcıları olan Homeros, Hesiodos ve Ovidius gibi Antik Çağ yazarlarının parfüme ve kokulara eserlerinde önem verdiğini fakat yaşamsal açıdan çok daha önemli olmasına karşılık, besin üretiminin yapıldığına dair ve aşçılığın tanrısal bir gücü temsil ettiği

mitolojik anlatıma yer vermedikleri dikkat çekmektedir. Bu durum, parfüm kullanımı ve yapımının üst sınıf olan aristokratların hayatında önemli bir uğraş olarak saydıklarını, aşçılığın ise alt sınıfa ait bir iş olarak görüldüğü düşüncesini kanıtlamaktadır.

Aristokratların yaşamlarından izler bulduğumuz Homeros döneminde, parfüm ve güzel kokular günlük hayatın önemli noktasında yer almış bu durum MS II. yüzyıl'da Roma'da değişmemiş hala aynı önemi koruduğu kayıt altına alınmıştır. Fakat yukarıda belirttiğimiz aşçılık mesleği, Homeros döneminde köle uğraşı olduğu ancak MS II. yüzyıl'da aristokratların hayatında önemli bir noktaya geldiği bilinmektedir. Bu durumdan aristokratların hayatının değişime açık olduğu fakat bu değişimin parfüm kullanımı ve onu yaşatma geleneğini etkilemediğini, parfümün var olduğu her dönemde büyük bir öneme sahip olduğu yorumunu yapabiliriz.

Yukarıda belirttiğimiz gibi parfüm, ilk olarak tanrılar tarafından kullanıldığı kayıt altına alınmış ardından aristokratların hayatında önemli bir yer tutmuş, zamanla halk arasındada günlük hayatın vazgeçilmez bir parçası haline gelmiştir. Bunlara ek olarak, halk tarafından tercih edilen parfümlerin herkes için aynı olmadığı, sınıf farklılıklarından kaynaklanan parfüm tercihleri eserlerde vurgulanan diğer bir konu olmuştur. Belirtmiş olduğumuz durumun doğruluğunu kanıtlayabilecek bir örnek vermek gerekirse, Antik Çağ yazarları, özellikle Marcus Valerius Martialis kokuların, dolayısıyla parfümün sınıflar arası ayrımın bir göstergesi olduğunu vurgulamış, birçok pasajda, bir aşçının, bir kilercinin ve elit bir sevgilinin nasıl koktuğuna yer vermiştir. Bununla birlikte çağının ötesinde konularla ilgilenen yazar Ovidius, erkek ve kadınlar için ayrı ayrı parfüm önerilerinde bulunurken, kullandıkları kokularla sevgililerini nasıl etkilediklerini ve nasıl etkilemesi gerektiğini açıklamıştır.

Parfüm kullanımı ve parfüm tercihleri esas alınarak, parfüm ekonomisinin yüzyıllar boyunca seyrinin ortaya çıkarılması mümkündür. Antik Çağ'da kullanılan parfümlerin fiyatları hakkında net bir bilgi yokken bu konuda Athenaios Deipnosophistai (Bilginlerin Şöleni) parfüm yapıcılarında satın alınan parfümlerin çok masraflı olduğunu ve bu parfümlerin Mısırdan geldiğini ifade etmiş, Plinius ise, parfüm yapımında kullanılan hammaddelerden bahsettiği pasajda tarçına özellikle değinmiş, tarçının parfüm için yapılan karışıma eklendiğinde fiyatının farklı olduğunu vurgulamıştır. Parfüm fiyatı hakkında net fiyat veren Plinius, karışımların 35 ile 300 denarii arasında olduğunu, parfümün lüks tüketim olarak adlandırılacak sınıfta yer aldığını, toplumun en üst kısmına hitap eden

“kraliyet parfümü” olduğuna değinmiştir. Bu parfüm içerisinde kakule, tarçın, Hint sümbülü, kekik, mür, tarçın kabukları, günlük ağacı, laden bitkisi, balsam yağı gibi hammaddelerden oluştuğu ve bu karışımı saklamak için alabaster şişelerinin kullanılmasını gerektiğine değinmiştir. Üst sınıf için özel bir parfüm üretimi söz konusuysen, alt sınıf arasında ucuz parfüme ulaşma çabalarının bulunduğu, bunun günümüzdeki örnekleriyle benzerlik taşıyıp taşımadığı da araştırılması gereken diğer bir konudur.

Antik Çağ yazarları günlük hayatta tercih edilen parfümleri, kullanılan hammaddelere ve yapımının olduğu bölgeye göre adlandırmış, adlandırdığı bu parfümlerin içeriğini reçetelere kaydetmiştir. Bu reçeteler de, parfümü oluşturan hammaddelerin hangi ölçülerle bir araya geldiklerini, kullanım yerlerini ve tercih eden insanlar hakkında bilgiler bulmak mümkündür. Günümüze kadar ulaşan eserlerde, aynı adlandırmaya sahip parfümler farklı yazarlar tarafından da değerlendirilmiş, verdikleri reçetelerde bazı hammaddeler çıkartılarak ya da eklenerek yeniden kayıt altına alınmıştır. Açıklamaya örnek vermek gerekirse, Antik Çağ’da Mendesian olarak bilinen parfüm hem Plinius hem de Dioscorides tarafından eserlerinde söz edilmiştir. Plinius bu parfümün bileşenlerini behen yağı, çam sakızı ve mür olduğunu ifade ederken, Dioscorides parfüm karışımına çin tarçını da eklenmesi gerektiğini bu sayede elde edilen kokunun daha güçlü olacağını belirtmiştir. Bir başka örnek vermek gerekirse, Theophrastos’un *Historia Plantarum* adlı eserinde Süsen parfümünden söz etmiş, süsenin toplumlar arasında uzun zaman kullanıldığını ve oldukça ünlü olduğunu, parfümün elde edilmesi için bitkinin özellikle kökünden faydalandığını ve yakma işlemi ile istenilen kokuya sahip olunabileceğinden bahsetmiştir. Ana maddesinin süsen olduğu bilinen parfüme sıgırdilinin eklemesiyle farklı bir kokunun da ortaya çıkabileceğini söyleyen yazar, ek olarak diğer parfümlere kıyasla elde edilen kokunun daha iyi ve hafif olduğunu da belirtmiştir. Süsen Parfümü hakkında Plinius da Theophrastos ile aynı değerde eserinde bahsetmekle birlikte, süsen bitkisinin uzun süre popüler olduğunu ve en iyi süsen bitkisinin Korinthos’tan geldiğini belirtmiş fakat zaman içinde bu durumun değiştiğini, MS I. yüzyılda en iyi süsenin Pamphlia’dan geldiğini kayıt altına almıştır.

Çalışmamızdaki amacımız her ne kadar Antik Çağ yazarının hissini ortaya çıkarmak olsa da, onların önerilerinin kendi beğenileri doğrultusunda şekillenmediğini, uzun yıllar boyunca benzer kokuların beğenildiği bunun üzerine önerilerde bulundukları fikrine ulaşmak mümkündür. Tercih edilen kokular, genellikle tarçın, mür, defne, safran, lavanta, zambak, gül, kakule gibi hammaddeler olduğu kayıt altına alınırken, yazarlar erkek ve

kadınlar için koku tercihlerinin farklı olduğunu aktarmışlardır. Örnek vermek gerekirse Athenaios, erkekler için koku kullanımında özel bir yer olmadığını, kadınlar için özellikle düğünlerde koku kullanımının önemli olduğunu vurgulamış, Plinius ise parfüm kullanımının lüks olduğunu ifade ederken, erkek ve kadınların tercih ettikleri parfümlerin farklı olduğunu eserinde belirtmiştir.

Her yazarın üzerinde durduğu bitki ve parfümün farklı olduğunu söylemek mümkündür. Bunun Hellen edebiyatında örneğine ilk olarak Homeros'un söz ettiği gül, selvi ve kavak ağaçlarının kokusuna yer vermesi, Herodotos'un ise özellikle mür ve günlük kullanımından söz etmesi açıklamamızı doğrular niteliktedir. Roma'lı yazarlara baktığımızda ilk olarak Athenaios'un mür hakkında ayrıntılı bilgiler verdiği, hatta maddeye spesifik olarak bakıldığını, parfüm olarak kullanılan kelimenin o dönemde karşılığının mür olduğunu ifade ederken, bölgelerin hangi materyal ile ünlü olduğuna değinmiştir. Latince yazdığı *Metamorphoses* (Başkalaşım) romanıyla adını duyuran Lucius Apuleius, benzetmelerinin çoğunu tarçın üzerinden yaparak, diğer materyallerin yanısıra tarçından daha fazla söz etmiştir. Plinius'un *Naturalis Historia*'sında özellikle değindiği koku bulunmamakla birlikte koku ve parfüm konusunu genel olarak değerlendirdiği aynı zamanda bir başka doğa tarihçisi olan Theophrastos'un da Plinius gibi özel bir kokuya yer vermeyip, kokuları keskin, güçlü, hafif, tatlı ve ağır olmak üzere gruplara ayırdığı, yapay koku elde etmenin yolları üzerinde durduğu dikkat çekmektedir. Dönüşümler adlı eseriyle Ovidius, günlük kokusuna yer vererek günlük hayatta özellikle tapınaklarda bu kokunun hâkim olduğunu ifade etmiştir. Lucretius Evrenin Yapısı (*De rerum natura*) adlı eserinde, mercanköşk, hintsümbülüne değinmiş ve doğada bulunan varlıkların bir kokusu olduğunu, bitkilerin özellikle gövde kısmından kokunun olduğunu ifade etmiştir. Son olarak Marcus Valerius Martialis'in eserinden de örnek verecek olursak, yazar, mürresafi, tarçın, sedir ağacı, özellikle tarçın ile hintsümbülünün karışımından oluşan kokunun çok güzel olduğunu ifade etmiştir. Vermiş olduğumuz örnekler üzerinden genel bir değerlendirme yapmak gerekirse, yazarların eserlerine girmeyi başarabildiğimizi, bahsetmiş oldukları zaman diliminde kokuların kaybolup gitse de ortaya çıkan hislerin, eserler sayesinde günümüze kadar ulaştığını söylemek mümkündür.

İyi ve kötü koku bir his, parfüm ise bu hissi yakalamak adına suni olarak üretilen bir metadır. Bu meta günlük hayatın önemli bir kısmında önemini korurken, vücutlarına bu kokulu yağları sürmenin, kıyafetlerine dökmenin yanısıra, insanlar yiyecek ve içeceklerine

kokular katarak, yemek odası ve mobilyalarını kokulu ağaçların keresteleriyle imal ederek, odalarına ve sokaklarına kokulu yağlar serperek güzel kokuyu yanlarında taşıma ihtiyacı içinde olduklarını söylemek mümkündür. Bahsetmiş olduğumuz bu ihtiyaç doğrultusunda, farklı coğrafyalara ulaşma isteği ve ulaştıkları coğrafyalardaki kokulu hammaddeleri ve direkt olarak parfümleri ülkelerine getirme aynı zamanda farklı bölgelere ticaretini yapma ihtiyacı ticareti ortaya çıkmıştır.

Parfüm, ticareti yapılan önemli bir emtiadır. Hellen ve Roma toplumları, çeşitli hammaddeleri bir araya getirerek belirli bir kombinasyonla yaratmış olduğu parfümleri, koku kaplarına yerleştirerek farklı bölgelere ticaretini yapmıştır. Dönemin arkeolojik ve yazılı kaynakları incelendiğinde parfümlerin ticarete alım-satım ürünlerinin başında geldiğini görmek mümkündür. Ticarete etkili olduğu düşünülen toplumlara bakıldığında, Anadolu dışında ve Anadolu'da farklı parfüm üretim ve satış noktalarının var olduğu, dönemlere göre bu noktaların değiştiği, ticareti yapılan noktalarda kentin kendi adını vererek yaratmış olduğu parfümlerin var olduğu özellikle Hellas ve Roma'da parfümleriyle ünlü olan yer belirlenerek çalışmamızda özellikle üzerinde durulmuştur.

Farklı coğrafyalara ulaşma isteği, bu toplumları belirli güzergâhlar belirleyerek aktif olarak bu yolları kullanmalarına sebep olmuş, belirlemiş oldukları güzergâhlar da güvenlik ve hız dikkate alınarak yapıldığı için deniz yolunun tercih edildiği de bilinmektedir. Bu rotalar üzerinde bulunan bugün batık olarak adlandırdığımız gemiler üzerinde yapılan araştırmalar, bu gemilerde koku kaplarının olduğunu bilgisini bizlere vermektedir. Yapılan araştırmalar sonucunda koku kaplarının formlarını tespit etmek mümkündür bununla birlikte yapıldığı döneme ve yapıldığı toplumlara göre farklı şekillere sahip koku kaplarının ayrıca ekonomik olarak da dönemden de etkilendiği düşünülmektedir. Denizlerde korsanlık faaliyetlerinin olduğu dönemlerde parfüm kaplarının küçülmesi ve parfüm şişelerinde boyun olarak adlandırılan kısımların belirli dönemlerde değişiklik göstermesi siyasal olarak etkilenip etkilenilmediğini düşündürmüş fakat bu konuda kesin sonuca varılmamıştır. Çalışmamızın bu bölümü tezin kapsamı dışında kalmakla birlikte bu konunun da araştırılması gerektiği düşüncesini vermektedir.

Koku bir his; parfüm ise bu hissi kalıcı kılma ve istendiği zaman yeniden yaratma amacıyla üretilmiş bir metadır. Antik Çağ yazarları günlük rutin hayattaki kullanımlarının yanı sıra, özel kutlamalarında, dini ritüellerin de bulundukları pek çok mekânda bu hissi yakaladıklarından eserlerinde bahsetmişlerdir. Biz de çalışmamızda, bu eserlerle yazarların

yakalamış oldukları hislerden ilham alarak Antik Çağ'da parfümü ifade etmeye çalıştık. Bu eserler de temel alınarak, kokusu kaybolup gitsede ortaya çıkan hislerin, günümüze kadar ulaştığı gerçeği, geçerliliğini hala korumaktadır.

5. KAYNAKLAR

Antik Kaynaklar

- AisoposAisopos, *Masallar* (Çev. İo Çokona) Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2017.
- Antiph. Aptiphanes, *Antea* (Ed. T. Kock) Leipzig, Teubner 1884.
- Apollod.Apollodoros, *Bibliothèque* (İng. çev. Sir James George Frazer) Loeb Classical Library, London 2002.
- Apul. Met. Apuleius, *Metamorphoses (Başkalaşımalar)*(Çev. Çiğdem Dürüşken) Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2006.
- Arch. Sem. Hip. Archilochus, Semonides, Hipponax, *Greek Iambic Poetry: From the Seventh to Fifth Centuries BC (Homerosçu İlahiler'den Pindaros'a Arkaik Yunan Şiiri Antolojisi)* (Çev. Erman Gören) Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2018.
- Ar. Ec. Aristophanes, *Ecclesiazusae (Kadınlar Meclisi)* (İng. çev. Benjamin Bickley Rogers) Loeb Classical Library, London 1924.
- Ar. Ly. Aristophanes, *Lysistrata (Kadınlar Savaşı)* (İng. çev. Benjamin Bickley Rogers) Loeb Classical Library, London 1924.
- Ar. Pl. Aristophanes, *Plutus (Zenginlik)* (İng. çev. Benjamin Bickley Rogers) Loeb Classical Library, London 1924.
- Ath. Athenaios, *Deipnosophistai (The Learned Banqueters)* (İng. çev. S. Douglas Olson) Loeb Classical Library, London 2012.
- Catull. Catullus, *Carmina (Bütün Şiirleri)* (Çev. Çiğdem Dürüşken - Erdal Alover) Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2011.
- Diog. Laert. Diogenes Laertios, *Lives of Eminent Philosophers (Ünlü Filozofların Yaşamları ve Öğretileri)* (Çev. Candan Şentuna) Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2010.
- Diosc. Mat. Med. Dioscorides, *De Materia Medica* (İng. çev. Lily Y. Beck) Weidmann, New York 2005.
- Gılgamış *Gılgamış Destanı* (Çev. Sait Maden) Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2018.
- Hdt. Herodotos, *Historiai (Herodot Tarihi)* (Çev. Müntekim Ökmen) Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2015.
- Hes. Th. Hesiodos, *Theogonia -Tanrıların Yaratılışı-* (Çev. Furkan Akderin) Say Yayınları, İstanbul 2014.
- Hom. Il. Homeros, *Iliad (İlyada)* (Çev. Azra Erhat – A. Kadir) Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2014.

- Hom. Od. Homeros, *Odyseia (Odysseia)* (Çev. Azra Erhat – A. Kadir) Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2015.
- Ksen. Anab. Ksenophon, *Anabasis (Onbinlerin Dönüşü)* (Çev. Ari Çokona) Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2015.
- Liv. Titus Livius, *Ab Urbe Condita (Roma Tarihi; Şehrin Kuruluşundan İtibaren)* (Çev. S. Şenbayrak) Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 1992.
- Lucr. Lucretius, *De Rerum Natura (Evrenin Yapısı)* (Çev. Tomris Uyar –Turgut Uyar) Hürriyet Yayınları, İstanbul 1974.
- Mart. Epig. Martialis, *Epigramma (Epigramlar)* (Çev. Güngör Varınlıoğlu) Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2005.
- Montesque. Montesque, *Romalılar Yükselişi ve Çöküşü* (Çev. Ahmet Saki) Köprü Kitapları, İstanbul 2014.
- Ovid. Ars. Ovidius, *Ars Amatoria (Aşk Sanatı)* (Çev. Çiğdem Dürüşken) Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2014.
- Ovid. Her. Ovidius, *Heroides (Kadın Kahramanların Aşk Mektupları)* (Çev. Nilüfer Akçay) Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2011.
- Ovid. Met. Ovidius, *Metamorphoses (Dönüşümler)* (Çev. İsmet Zeki Eyüboğlu) Payel Yayınevi, İstanbul 1994.
- Pindar. Pindaros, *Victory Song (Bütün Zafer Şarkıları)* (Çev. Erman Gören) Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2015.
- Plin. H.N. Plinius, *Historia Naturalis (Natural History)* (İng. çev. H. Rackham) Loeb Classical Library, London 1942-2006.
- Plu. Alex. Ceas. Plutarkhos, *İskender – Sezar -Paralel Hayatlar-* (Çev. İo Çokona) Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2014.
- Sappho. fr. Sappho, *Poems and Fragments (Şiirler ve Fragmanlar)* (Çev. Alovera) Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2015.
- Strab. Strabon, *Geographika (Antik Anadolu Coğrafyası)* (Çev. Adnan Pekman) Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2015.
- Thphr. H.P. Theophrastos, *Historia Plantarum (De Historia Plantarum)* (İng. çev. G. Theodoros) Loeb Classical Library, London 1972.
- Thuk. Thukydides, *History of the Peloponnesian War (Peloponnessos Savaşları)* Belge Yayınları, İstanbul 2010.
- Verg. Aen. Vergilius, *Aeneas* (Çev. İsmet Zeki Eyüboğlu) Payel Yayınevi, İstanbul 2015.

Modern Kaynaklar

- Ackerman 1990. Ackerman, *Natural History of Sense*, Random House, New York 1990.
- Adam 1805. A. Adam, *A Compendious Dictionary of the Latin Tongue* (Ed. Cadell & W. Dawies) London 1805.
- Aftel 1516. M. Aftel, *Essence and Alchemy – A natural history of Perfume* (Ed. Gibbs Smith) Publisher Salt Lake City 1516.
- Akalın 1991. E. Akalın, *Antik Çağ'da Batı Anadolu Limanları*. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1991.
- Akgül 2014. O. Akgül, *M.S. I.-III. yüzyıllarda Myra Antik Kentinin Ekonomisi*. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2014.
- Albright 1933. F. W. Albright, *The Archaeology of Palestine and Bible*, New York 1933.
- Alpaslan 2010. M. Alpaslan, *Eski Anadolu'da Ticaret*, Ege Yayınları, İstanbul 2010.
- Angermeier 1936. H. E. Angermeier, *Das Alabastron*, Giessen 1936.
- Arctander 1960. S. Arctander, *Perfumery Book*, New Jersey 1960.
- Arslan & Tüner 2011. M. Arslan & N. Tüner, Akdeniz'in Korsan Yuvaları: *Kilikia, Pamphylia, Lykia ve Ionia Bölgelerindeki Korykoslar*, Adalya XIV. 2011.
- Arslan & Tüner Önen 2016. M. Arslan & N. Tüner Önen, *Phaselis, From Lukka to Lycia The Land of Sarpedon and St. Nicholas [Lukka'dan Likya'ya - Sarpedon Ve Aziz Nikolaos'un Ülkesi]*, 2016.
- Artun 2011. Ü. Artun, *Ölmez Ağacın Peşinde Türkiye'de Zeytin ve Zeytinyağı*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2011.
- Barag 1976. D. Barag, "En-Gedi" In *Encyclopedia of Archaeological Excavations in the Holy Land* (Ed. M. AviYona) Oxford University Press, London 1976.
- Bass 1991. G. F. Bass, *Evidence of Trade from Bronze Age Shipwrecks, Bronze Age Trade in the Mediterranean Studies in Mediterranean Archaeology vol XC* (Ed. N. Gale) 1991.
- Başer & Kırimer 2005. K. H. C. Başer & N. Kırimer, *Kutsal Dumandan, Sihirli Damlaya Parfüm*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2005.
- Bauer 2013. S. W. Bauer, *Antik Dünya* (Çev. Mehmet Moralı) Alfa – Tarih Yayınevi, İstanbul 2013.
- Baykan & Baykan 2012. C. Baykan & D. Baykan, *Eskiçağ'da Cam*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2012.
- Bean 1997. G. E. Bean, *Eskiçağda Güney Kıyılar* (Çev. İnci Delemen & Sedef Çokay) Arion Yayınevi, İstanbul 1997.

- Belgiorno 2007. M. R. Belgiorno, *Profumi di Afrodite eil segreto dell'olio, Scoperte archeologiche a cipro*, Rome 2007.
- Ben & Borowite & Hanus 2012. S. Ben & C. Borowite & L. O. Hanus, *Frankincense, Myrrh and Balm of Gilead: Ancient Spices of Southern Arabian and Judea*, Horticultural Reviews 2012.
- Bingöl 2018. E. Bingöl, *Güneydoğu Anadolu Bölgesi Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem Dikilitaş Geleneğinin Gelişimi ve Simgeçiliği*. Yüksek Lisans Tezi, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bilecik 2018.
- Bittel 1945. K. Bittel, *Ön Asya Tarih Öncesi Çağları – Mısır, Filistin, Suriye –* (Çev. Halet Çambel), İbrahim Honaz Basımevi, İstanbul 1945.
- Bonnefoy 2000. Y. Bonnefoy, *Antik Dünya ve Geleneksel Toplumlarda Dinler ve Mitolojiler Sözlüğü II. Cilt*, Çev. Levent Yılmaz, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara 2000.
- Brun 2000. J. P. Brun, *The Production of Perfumes in Antiquity: The Cases of Delos and Paestum*, Archaeological Institute of America, America 2000.
- Bulfinch 2011. T. Bulfinch, *Bulfinch Mitolojileri* (Çev. A. Babacan & B. Kamcez & B. Özcangiller) Pinhan Yayıncılık, İstanbul 2011.
- Butterfield 1997. J. Butterfield, *Collins English Greek Dictionary*, Harper Collins Publishers, Great Britain 1997.
- Büyüközer 2012. A. Büyüközer, *Knidos Limanlar*. Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2012.
- Byl 2012. S. A. Byl, *The Essence and Use of Perfume in Ancient Egypt*, University of South Africa, Africa 2012.
- Cahill 2000. N. D. Cahill, *Lydian Houses, Domestic Assemblages and House Size, In Across the Anatolian Plateau* (Ed. D. C. Hopkins) American Schools of Oriental Research, Boston 2000.
- Cahill 2009. N. D. Cahill, *Lidya Kazı Sonuçları Toplantısı*, 2009.
- Can 2012. S. Can, *Klasik Yunan Mitolojisi*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2012.
- Cancik & Schneider 2004. H. Cancik & H. Schneider, *Brill's New Antiquity vol. IV.*, Brill Leiden, Boston 2004.
- Christakis 2004. K.S. Christakis, *Palatial Economy and Storage in Late Bronze Age Knossos*, British School at Athens 2004.
- Christopher 2006. R. Christopher, *Tumulus Survey and Museum Research in Western Turkey: Determining Lydiann and Lydia Persion Period Settlement Patterns*, JFA 2006.

- Classen & Howes & Synnott 1994. C. Classen & D. Howes & A. Synnott, *Aroma, The Cultural History of Smell*, Taylor & Francis e-library, Routledge 1994.
- Copelle 2006. W. Copelle, *Demokritos Sokrates'ten Önce Felsefe* (Çev. Oğuz Özügül) Pencere Yayınları, İstanbul 2006.
- Coppen 1995. J.J.W. Coppen, *Gums, resins and latexes of plant origin*, Food and Agriculture Organization of the united nations, Rome 1995.
- Cox 1852. F. A. Cox, *The Geography, Topography and Natural History of Palestine*, London 1852.
- Çakıroğlu 2002. Z. I. Çakıroğlu, *Eskiçağ Karia Limanları ve Myndos Limanı*. Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2002.
- Çapar 1990. Ö. Çapar, *Homerostan Destanları Işığında Anadolu-Hellas Ölü Gömme Adetleri*, Ankara 1990.
- Çelgin, 2011. G. Çelgin, *Eski Yunanca Türkçe Sözlük*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2011.
- Çevik 2015. N. Çevik, *Lykia Kitabı*, Suna- İnan Kırac Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü, İstanbul 2015.
- Çığ 2009. M. İ. Çığ, *Gilgameş*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2009.
- Çığ 2013. M. İ. Çığ, *Hititler ve Hattuşa*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2013.
- Çığır 2003. D. Çığır, *Antik Kaynaklarda Lykia ve Lykialılar*. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2003.
- Dara 2010. R. Dara, *Sofralara geldi baharatlar, Kokulu otlar Yerel ve Evrensel Tatlar*, Yapı Kredi Yayınevi, İstanbul 2010.
- Dede 2014. M. G. Dede, *Anadolu'da Bulunmuş Eski Tunç Çağına ait Silindir ve Damga Mühürler*, Ankara 2014.
- Demircioğlu 2011. H. Demircioğlu, *Roma Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2011.
- Desti 2013. M. Desti, *Anadolu Uygarlıkları*, Dost Kitabevi, Ankara 2013.
- Dinçol 1982. M. A. Dinçol, *Hititler Öncesinde Anadolu Ansiklopedi I.*, Görsel Yayınlar, İstanbul 1982.
- Donbaz 1997. V. Donbaz, *Eski Anadolu Koloni Çağında Anadolu'da Ticaret Hayatı*, Palme Yayınevi, İstanbul 1997.
- Dörtlük 1993. K. Dörtlük, *Phaselis*, Net Turist Yayınlar, Antalya 1993.
- Draycott 2015a. J. Draycott, *Smell and the Ancient Senses*, London 2015.
- Draycott 2015b. J. Draycott, *Smelling trees, flowers and herbs in the Ancient World*, Routledge, London 2015.

- Dumankaya 2014. O. Dumankaya, *Bodrum Yarımadası Antik Limanları*. Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2014.
- Duncan Jones 1994. R. Duncan Jones, *Money and Government in the Roman Empire*, Cambridge Universa Press, Cambridge 1994.
- Elferink 1934. L. J. Elferink, *Lekythos*, 1934.
- Eren 2003. K. Eren, *İyonya Bölgesi Kült Yapılarında Yer Seçimini Belirleyen Etmenler*. Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul 2003.
- Erhat 1996. A. Erhat, *Mitoloji Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1996.
- Finley 2006. M. I. Finley, *Antik Çağ Ekonomisi*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2006.
- Freeman 2013. C. Freeman, *Mısır, Yunan ve Roma: Antik Akdeniz Uygarlıkları* (Çev. Suat Kemal Yangı) Dost Kitabevi, Ankara 2013.
- Garnier & Frere 2008. N. Garnier & D. Frere, *Une Archeologie de l'évanescence*, Morlanzelz-Moriemant 2008.
- Germer 2001. R. Germer, *Flora vol I. in The Oxford encyclopedia of ancient Egypt*, Oxford University, Oxford 2001.
- Greenewalt 1978. C. H. Greenewalt, *Recent Archaeological Research in Turkey*, Anatolian Studies vol 28. 1978.
- Greenewalt & Rautman 2000. C. H. Greenewalt & M. L. Rautman, *The Sardis Campaigns of 1996, 1997, 1998*, American Journal of Archaeology 2000.
- Groom 1992. N. Groom, *The Perfume Handbook*, Springer Science Business Media, Hong Kong 1992.
- Güntekin Demir 2010. R. G. Güntekin Demir, *A Small Group of Pottery with Lydian Character from Gavurtepe*, Alaşehir, Ege Yayınları, İzmir 2010.
- Güveloğlu 2012. A. Güveloğlu, *Kim Bu Romalı? Antik Roma'da İnsan ve Kültür*, Ömer Çapar'a Armağan (Ed. T. Yiğit) Ankara 2012.
- Güveloğlu 2018. A. Güveloğlu, *Antik Çağ'da Beslenme ve Damak Tadı*, Pinhan Yayıncılık, İstanbul 2018.
- Hanar 2018. E. Hanar, *Diyarbakır Müzesi'ndeki Cam Kaplar*, Erzurum 2018.
- Hanfmann 1980. G. M. A. Hanfmann, *On Lydian Sardis* (Ed. K. Devries) Philadelphia University Muscum 1980.
- Harmandar 2015. C. S. Harmandar, *Ptolemaios Antik Kenti Limanları*, İzmir 2015.
- Harris & Schaps 2008. W. V. Harris & D. M. Schaps, *The Momentary Systems of the Greeks and Romans*, Oxford Press, London 2008.

- Hehn 1992. V. Hehn, *Zeytin, Üzüm ve İncir Kültür Tarihi Eskizleri* (Çev. Necati Aça) Dost Kitapevi, Ankara 1992.
- Hepper 1969. F. N. Hepper, *Arabian and African frankincense trees*, JEA 1969.
- Hepper 2009. F.N. Hepper, *Pharaoh's Flowers The Botanical Treasures of Tutankhamun*, (Ed. Kws Publishers) Chicago London 2009.
- Hughes 1994. J. D. Hughes, *Enviromental Problems of the Greek and Romans*, John Hopkins University Pres, Baltimore 1994.
- Innes 1969. M. J. Innes, *The Spice Trade of the Roman Empire 29 BC to 641.*, Oxford Clarendon Press, London 1969.
- Işık & Yılmaz 1989. F. Işık & H. Yılmaz, *Kazı Raporları Sonuçları Patara 1988*, 1989.
- İplikçioğlu 1997. B. İplikçioğlu, *Eskibati Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1997.
- İplikçioğlu 2015. B. İplikçioğlu, *Hellen ve Roma Tarihinin Anahatları*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2015.
- İşkan & Dünder 1945. H. İşkan & E. Dünder, *Lukka'dan Likya'ya*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2016.
- Jellinek 1997. P. Jellinek, *The Psychological Basis of Perfumery*, Blackie Academic & Professional, London 1997.
- Kaplan & Karagöz Arıhan 2012. M. Kaplan & S. Karagöz Arıhan, *Antikçağ'dan Günümüze Bir Şifa Kaynağı: Zeytin ve Zeytinyağının Halk Tıbbında Kullanımı*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih – Coğrafya Fakültesi Dergisi Yayınları, Ankara 2012.
- Kaya 2016. M. A. Kaya, *Ege ve Eski Yunan Tarih-i*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2016.
- Kuhrt 2009. A. Kuhrt, *Eski Çağ'da Yakındoğu* (Çev. Dilek Şendil) Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2013.
- Kurul 2016. E. Kurul, *Periplus, Periegesis ve Denizcilik Yasaları Özelinde Antikçağ'dan Ortaçağ'a Akdeniz Denizcilik Yazım Geleneğine Örnekler*. Yüksek Lisans Tezi, Akdeniz Üniversitesi Akdeniz Uygarlıkları Araştırma Enstitüsü, Antalya 2016.
- Lewis 1894. C. T. Lewis, *An Elemantary Latin Dictionary*, New York 1894.
- Long 1958. R. Long, *Greeks, Carians and Purification of Delos* Charlotte, American Journey of Archeology, United States 1958.
- Lucas 1937. A. Lucas, *Notes on Myrrh and Stacte Source*, The Journal of Egyptian Archaeology vol 23. 1937.
- Macqueen 2001. J.G. Macqueen, *Hititler ve Hititler Çağında Anadolu*, Arkadaş Kitabevi Yayınları, İstanbul 2001.

- Mansel 2014. A. M. Mansel, *Ege ve Yunan Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2014.
- McHugh 2012. J. McHugh, *Sandalwood and Carrion Smell in Indian Religion and Culture*, Oxford University Press, New York 2012.
- McKenzei 1923. D. McKenzie, *Aromatics and The Soul* (Ed. William Heinemann) Great Britain 1923.
- Mellink 1989. M. J. Mellink, *Anatolia and Foreign Relations of Tarsus in the Ancient Early Bronze Age* (Ed. K. Emre & M. Mellink & B. Hrouda & N. Özgüç) Ankara 1989.
- Memiş 2012. E. Memiş, *Eskiçağ Medeniyet Tarihi*, Ekin Yayıncılık, Bursa 2012.
- Morrison 1980. J. S. Morrison, *The Ship*, London 1980.
- Müller & Lamparsky 1994. P. M. Müller & D. Lamparsky, *Perfumes, Art, Science and Technology*, Springer Science, Business Media 1994.
- Özdizbay 2004. A. Özdizbay, *Eski Yunanda Tarım*, Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitü Yayınları, İstanbul 2004.
- Özüdüru 2008. Ş. Özüdüru, *Arkaik Dönem plastik eserleri ışığında Lykia ikonografisinde yerli ve yabancı unsurlar*, Doktora Tezi, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya 2008.
- Panagou 2016. T. Panagou, *Patterns of Amphora Stamp Distribution*, 2016.
- Parkins & Smith 2010. H. Parkins & C. Smith, *Ticaret, Tüccarlar ve Antik Kent* (Çev. Ömür Harmanşah) Homer Kitabevi, İstanbul 2010.
- Parry & Lond 1922. E.J. Parry & B. SC. Lond, *The Chemistry of Essential Oils and Artificial Perfumes*, D. Van Nostrand Company, New York 1922.
- Pearson 2004. A. Pearson, *Ancient Greece*, DK Published 2004.
- Platon 1963. N. Platon, *A New Minoan Palace*, Archaeological Institute of America, United States 1963.
- Poucher 1923. W. A. Poucher, *Poucher's Perfumes, Cosmetics and Soaps*, (Çev. Hilda Butler) Chapman&Hall, Hong Kong 1923.
- Reinarz 2014. J. Reinarz, *Historical Perspectives on Smell*, (Ed. Mark. M. Smith) University of Illinois Press 2014.
- Rimmel 1864. E. Rimmel, *The book of Perfumes*, North Carolina State University, London 1864.
- Robb 2007. J. Robb, *The Early Mediterranean Village*, Cambridge University Press, New York 2007.

- Rotzovtzeff 1941. M. Rotzovtzeff, *Social and Economic History of the Hellenistic World vol II.*, Oxford 1941.
- Sagarin 1945. Edward Sagarin, *The Science and Art of Perfumery*, Mc Graw Hill Book Company, New York 1945.
- Serpico & White 2000. M. T. Serpico & M. White, *Oil, fat and wax*, Nicholson & Shaw 2000.
- Sevin 2016. V. Sevin, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası I.*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2016.
- Shelmerdine 1985. C. W. Shelmerdine, *The Perfume Industry of Mycenaean Pylos*, Gotebarg Astroms 1985.
- Sina 2008. A. Sina, *İlkçağ Tarih Yazımının Batı Anadolu'lu Öncüleri III. Miletoslu Hekaios*, Tarih Araştırmaları Dergisi, Cilt XXVII / 44.
- Sina 2017. A. Eti Sina, *İlkçağ Tarih Yazımının Öncüleri: Batı Anadolu'lu Logographoslar* (Ed. Hüseyin Üreten) Doruk Yayıncılık, Ankara 2017.
- Son 1933. J.J. Son, *The Greek Herbal of Dioscorides*, 1933.
- Stace 1887. J. Stace, *Botanical Gazette*, The University of Chicago Press, Nov. 1887.
- Strong 1890. J. Strong, *The Greek Testament*, Madison 1890.
- Takmer 2002. B. Takmer, *Lykia Oroğrafisi (dağ coğrafyası)*, Antalya 2002.
- Tekin 1998. O. Tekin, *Eski Yunan Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul 1998.
- Temiz 2007. S. H. Temiz, *Uşak Müzesinden Bir Grup Koku Kabı ve Lidya Parfüm Endüstrisi*, Ankara 2007.
- Tez 2005. Z. Tez, *Kutsal Dumandan, Sihirli Damlaya Parfüm*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2005.
- Tisserand & Young 2014. R. Tisserand & R. Young, *Essential Oil Safety*, Churchill Livingstone Elsevier 2014.
- Toller & Dodd 1991. S. V. Toller & G. H. Dodd, *Perfumery, The Psychology and biology of fragrance*, Springer Science Business Media 1991.
- Tozan 2014. M. Tozan, *Üçüncü Makedonya Savaşı'ndan Pompeius'un Seferine Roma'nın Doğu Politikası ve Anadolu'nun Güney Kıyılarında Korsanlık (M.Ö. 167 – M.Ö. 67)*, Antalya 2014.
- Troxell 1982. H. A. Troxell, *The Coinage of the Lycian League*, New York 1982.
- Trueman 1975. J. Trueman, *The Romantic Story of Perfumery*, Aldus Books. London 1975.

- Tufanoğlu 2017. H. E. Tufanoğlu, *Antik Çağ'da Batı Anadolu'da Deniz Ticareti ve Limanlar*. Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2017.
- Tüner 2002. N. Tüner, *Lykia Yerleşim Coğrafyasına Yeni Lokalizasyonlar*, Lykia İncelemeleri, 1. 2002.
- Tüner Önen 2008. N. Tüner Önen, *Phaselis antik kenti ve teritoryumu*. Doktora Tezi, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya 2008.
- Ünal 2003. A. Ünal, *Hititler Devrinde Anadolu (2)*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2003.
- Valpy 1828. F.E.J. Valpy, *Etymological Dictionary of the Latin Language*, Cambridge and London 1828.
- Victor 2000. H. Victor, *Zeytin, Üzüm ve İncir Kültür Tarihi ve eskizleri* (Çev. Necati Ata) Dost Kitabevi Yayınları, Ankara 2000.
- Vidal Naquet 2015. P. Vidal Naquet, *Homeros'un Dünyası* (Çev. Devrim Çetinkaya) Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2015.
- Werlin & Leiden 2015. S.H. Werlin & B. Leiden, *Ancient Synagogues of Southern Palestine*, Brill Leiden, Boston 2015.
- Wilson 1966. A.J.N. Wilson, *Emigration from Italy in the republican age of Rome*, Manchester University Press, New York 1966.
- Wilson & Stevenson 2006. A. Wilson & R.J. Stevenson, *Learning to smell*, The Johns Hopkins University Press, United States 2006.
- Votruba 2006. D. S. Votruba, *M.Ö. 2. Binde Batı Anadolu'nun Deniz Ticareti*. Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2006.
- Yentürk & Yentürk 2005. A. Yentürk & N. Yentürk, *Kutsal Dumandan, Sihirli Damlaya Parfüm*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2005.
- Yıldırım 2016. E. Yıldırım, *Suriye Eyaleti'nin Kuruluşuna Kadar Roma'nın Doğu Akdeniz'de Korsanlık Mücadelesi*, Cedrus IV, Antalya 2016.
- Yilmazer 1990. H. Yilmazer, *Alabastronların Form Gelişimi ve 4. yy Alabastronları*. Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 1990.
- Yilmazer 1995. H. Yilmazer, *Anadolu'da Alabastronlar*. Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 1995.
- Yiğit 2007. H. Yiğit, *Çanakkale Müzesi Calvert Koleksiyonunda Saklanan Boyunlu Lekythoslar*. Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2007.
- Yörükkan 2000. T. Yörükkan, *Yunan Mitolojisinde Aşk*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 2000.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Adı Soyadı : Meryem KARAKURT
Doğum Yeri ve Tarihi : 19/04/1992 Merkez / DENİZLİ

Eğitim Durumu

Lisans Öğrenimi : Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Fen-Edebiyat
Fakültesi, Tarih Bölümü.
Yüksek Lisans Öğrenimi : Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler
Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı.

Bildiği Yabancı Diller : İngilizce.

İş Deneyimi

Çalıştığı Kurumlar :

İletişim

e-posta Adresi : karakurtmeryemm@gmail.com

Tarih : 19.08.2019